



АНДРИЋЕВ  
ИНСТИТУТ

Одјељење за српски језик  
Библиотека  
НАУЧНИ СКУПОВИ  
Књига 12

Главни и одговорни уредник  
Емир Кустурица

Уредник едиције  
Проф. др Милош Ковачевић

Уређивачки одбор  
Проф. др Миланка Бабић  
Проф. др Александра Вранеш  
Проф. др Илијана Чутура  
Проф. др Вељко Брборић  
Проф. др Милка Николић  
Проф. др Михај Радан  
Проф. др Димка Савова  
Проф. др Јелица Стојановић  
Др Гордана Илић Марковић  
Др Вјара Најденова

Рецензенти  
Проф. др Мијана Кубурић Мацура  
Проф. др Јелена Спасић  
Проф. др Вера Вујевић

# АКТУЕЛНА ПИТАЊА СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(Радови са научног скупа „Актуелна питања  
синтаксе реченице српског језика”, одржаног у  
Андрићграду 6, 7. и 8. октобра 2023)

Андрићев институт  
Андрићград, 2024



# САДРЖАЈ

|  |     |
|--|-----|
| Уводно слово .....   | 7   |
| Миљивој Алановић<br><i>АКО-конструкције компензорних односа .....</i>  | 11  |
| Миљанка Бабић<br><i>Искази са дезидеративним значењем у српском језику .....</i>   | 49  |
| Анђела Васиљевић<br><i>Међуоднос реченичних и текстуалних конектора адитивної значења у савременом српском језику .....</i>                        | 73  |
| Јулијана Деспотовић<br><i>Нейредикатске реченице са локационим значењем у савременом српском језику .....</i>                                      | 99  |
| Веселина Ђуркин<br><i>Реченичне структуре са презентативима ЕВО, ЕТО, ЕНО и зависним клаузама и њихова функционалностилска дисјеридуција .....</i> | 119 |
| Ана Јањушевић Оливери<br><i>Импредикативне реченице у систему комуникативних реченица савременог српског језика .....</i>                          | 149 |
| Драгана Керкез<br><i>А ДИСОНАНСЕ у српском и руском језику .....</i>   | 169 |
| Миљош Ковачевић<br><i>О системности сложених реченица с везником БЕЗ ДА .....</i>  | 189 |
| Биљана Марић<br><i>Дискурсни маркери њуђеј њовора у руском и српском језику .....</i>  | 225 |

|  |     |
|--|-----|
| Александра Марковић<br><i>О вишеструкосложеним реченицама са<br/>својем два зависна везника – ДА АКО:<br/>структура, учествовалост и нормативни статус</i> ..... | 249 |
| Ивана Митић<br><i>Језичка средства са улогом семантичкој<br/>конкретизатора у дисјунктивним реченицама</i> .....   | 265 |
| Јасмина Московљевић Поповић<br><i>Конверби у савременом српском језику</i> .....   | 285 |
| Марина Николић<br><i>Изазови у изради савремене лингвистичкој терминолошкој<br/>речника на примеру термина из синтаксе реченице</i> .....                        | 301 |
| Милка Николић<br><i>Реченица у изражавањима идиолеката<br/>новијих српских прозних писаца</i> .....  | 327 |
| Јелена Редли<br><i>Епитејске реченице у полицијским изјавама учесника<br/>кривичних дела: форензицилингвистичка перспектива</i> .....                            | 351 |
| Тања Русимовић<br><i>Ендоцентрични антецедент релативне<br/>клаузе са концептуалном анафором</i> .....   | 389 |
| Веран Станојевић<br><i>О значењу глаголских времена<br/>у неким зависносложеним реченицама</i> .....   | 413 |
| Балша Стипчевић<br><i>О употреби обезличених партиципских<br/>конструкција с неизлазним глаголима</i> .....  | 439 |
| Илијана Чутура<br><i>Глаголска синтакса и њен однос према<br/>реченици у настави српској језика</i> .....  | 477 |
| ИНДЕКС ИМЕНА .....   | 493 |

## ПРОЛОШКО СЛОВО

Одјељење за српски језик Андрићевог института у Андрићграду, настављајући традицију, организовало је 6, 7. и 8. октобра 2023. научни скуп посвећен актуелним питањима једне од језичких србистичких (под)дисциплина, овога пута синтаксе реченице, под називом *Акџуелна ѣиџања синџаксе реченице срџскоџ језика*. Ово је шести скуп посвећен једној од српских лингвистичких (под)дисциплина који се одржава у континуитету у Андрићевом институту у Андрићграду.

Пет претходних скупова за теме су имали - први: *Акџуелна ѣиџања срџскоџ ѣравойиса* (2018), други: *Акџуелна ѣиџања фонейџике и фонолоџије срџскоџ језика* (2019), трећи: *Акџуелна ѣиџања морфолоџије и ѣворбе р(иј)ечи срџскоџ језика* (2020), четврти: *Акџуелна ѣиџања лексиколоџије и лексикоџрафије срџскоџ језика* (2021), и пети: *Акџуелна ѣиџања морфосинџаксе срџскоџ језика* (2022). Са свих пет скупова изашли су истоименовани зборници радова у оквиру едиције „Научни скупови” Одјељења за српски језик Андрићевог института у Андрићграду.

Једино су, како се види, синтакси од свих србистичких лингвистичких (под)дисциплина посвећена два скупа, први морфосинтакси (2022), а други синтакси реченице (2023). И не случајно. А не и због тога што је руководилац Одјељења за српски језик примарно синтаксичар. Него прије свега и поврх свега због тога што

је синтакса од друге половине двадесетог вијека основна граматичка па и лингвистичка дисциплина, чија истраживања по правилу интерферирају са свим осталим не само граматичким него и лингвистичким поддисциплинама (са лексикологијом, са морфологијом, са творбом ријечи, са морфематиком, са семантиком, са прагматиком, са стилистиком, а да о лингвистици текста и не говоримо).

Та својеврсна интердисциплинарност синтаксичких истраживања лако је уочљива како у зборнику радова са скупа о актуелним питањима морфосинтаксе српскога језика, тако и још више у овом зборнику, који чине радови са скупа о актуелним питањима синтаксе реченице савременог српског језика. Ти радови, чији су аутори најпознатији синтаксичари из свих научних и наставно-научних институција са српског језичког простора, на најбољи начин одражавају актуелни статус синтаксе реченице савременога српског језика. Сви радови су методолошки утемељени у релевантним синтаксичким теоријама и методама, по правилу сви представљају теоријско-емпиријско истраживачко јединство, и готово безизузетно сви доносе нове научне резултате без обзира на то да ли обрађују често или ријетко обрађиване синтаксичке теме.

Реферати који су штампани у овом зборнику, а који су поредани по азбучном реду презимена истраживача, покривају најзначајније области синтаксе реченице, прије свега различите истраживачке аспекте просте и сложене реченице, укључујући и синтаксу исказа, као и однос синтаксе реченице и синтагматике.

*Ово је, колико нам је познато, први скуп посвећен проблематици синтакси реченице који је икад досад одржан у србистици и/или сердокроаистици. По томе је овај зборник, додамо ли му и претходни зборник о морфосинтакси, готово уникатан међу србистичким збор-*



ницима посвећеним граматичкој тематици. И као такав биће незаобилазан у будућим истраживањима не само синтаксе реченице него и синтаксе уопште.

Андрићград, 31. март 2024.

Руководилац  
Одјељења за српски језик  
Андрићевог института  
и уредник зборника:  
Милош Ковачевић



Миливој Б. Алановић\*  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику

УДК 811.163.41`367.334

## АКО-КОНСТРУКЦИЈЕ КОМПЕНЗАТОРНИХ ОДНОСА

У раду се разматра један посебан тип *ако*-конструкција, које се у српском језику реализују у два појавна лика – у виду сложене и у виду просте реченице. Без обзира на вид граматичког устројства, у питању је двопрпозициона структура, међу чијим се саставним јединицама успоставља значење компензаторности, засноване на логичкој вези између задате норме, с једне стране, и постигнутог резултата, с друге. Распоред ових информација у сложеној реченици са *ако*-клаузом одвија се на следећи начин: протазни део даје податак о норми, док аподозни о оствареном резултату. Осим значењских специфичности, у раду се наводе и граматичке особености овог типа конструкција, при чему је посебан акценат стављен на организацију једнопредикатских конфигурација.

*Кључне речи:* српски језик, кондиционалност, *ако*-конструкције, компензаторно значење.

### 1. Увод

Премда се на основу наслова може утврдити шта је централна тема овога истраживања, сматрамо умесним да се на самом почетку осврнемо на кључне категорије у раду, наведене и у самом наслову, а то су субординатор

---

\* milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

*ако*, конструкција и компензаторност, чиме бисмо најпре образложили приступ по којем се опредељујемо за конструкције а не за клаузе, премда се ове последње ни на који начин не искључују.

С обзиром на то да у савременом српском језику везник *ако* служи за означавање специфичног типа услова грама-тикализованог зависном клаузом, а тек праћен партикулом *и* и одговарајући концесивни однос, нема двојбе да се насловом сугерише да се у раду усмеравамо на кондиционалне *ако*-клаузе, што оставља простора за недоумице зашто се у њему инсистира на термину – 'конструкција'. Како бисмо свој поступак објаснили или пак оправдали, навешћемо пример типа *Доћи ће ако не данас оно суџра*, који је такође у пољу нашег интересовања, али у којем не видимо сложену реченицу са кондиционалном *ако*-клаузом формирану у складу са принципом да има два грама-тичка предиката и две јасно издиференциране клаузе. Иако се последњи пример може тумачити као грама-тички дериват изведен из реченице типа *Ако не дође данас, доћи ће суџра*, сматрамо да његов статус захтева подробију анализу, због чега смо се определили за неутралан термин конструкција, којим ћемо обухватити и клаузално и (формално) неклаузално реализоване *ако*-конфигурације, попут *Ако ја нисам куџио, барем сам ја ѝровозао* или *Виђећу се ако не с обома а оно барем с њом*, при чему ће и једнима и другима бити у раду посвећена одговарајућа пажња. Уз то, како у неклаузално структурисаној *ако*-конструкцији, као по правилу, *ако* не алтернира са везником *уколико*, у анализи нећемо разматрати ни клаузалне варијанте с њим.

Истини за вољу, препознатљивост грама-тичке и семантичке категорије као предмета нашег истраживања има везе с тим да је везник *ако* типични субординатор у српском језику, јер се њиме грама-тиказује посебан вид узрочно-последичног односа у сложеној реченици. Међутим, узрок као централна категорија узрочног

семантичког поља у низу својих варијација учествује у конституисању и других семантичких веза на хипотаксичком нивоу – финалности и концесије, тако да се и појмови намере/циља и допуштања такође интерпретирају посредством узрока – и то мотива те још неоствареног узрока, односно оног недовољног или неадекватног (уп. Ковачевић 1988: 210–222). Ако је, стога, зависни везник који у савременом српском језику примарно уводи кондиционалне (још и условне или погодбене) клаузе са значењем реалног или евентуалног услова, што значи да се у њима садржај означене ситуације одмерава према реалности, односно према реалној и вероватној могућности (нпр. *Ако би дошао, то би било лепо*). Зато у раду као изходну структуру узимамо зависну ако-клаузу реалног или евентуалног типа, која пак за своју синтагматску реализацију може имати и неклаузалну конструкцију.

И коначно, у раду се, као што то и горенаведени примери илуструју, бавимо ако-конструкцијама чији садржаји не стоје у узрочно-последичној вези, што је захтевало да најпре одредимо на којем се нивоу значењске везе међу клаузама успостављају, као и како се дати однос граматикализује у реченици. Полазећи од прагматичких околности у којима се одвија комуникација, утврдили смо да садржај аподозе (управне клаузе) означава неку врсту замене, или компензације, за евентуално нереализован садржај протазе (зависне клаузе), што нам је дало основ да наведени тип успостављеног односа одредимо као – компензаторност. Међутим, осим дефинисања прагматичких и граматичких околности у којима се дате реченице или конструкције појављују, неопходно је да им најпре одредимо место у подсистему хипотаксичких јединица са кондиционалним значењем, као и да истакнемо способност ако-конструкција, нарочито у поређењу са осталима, да послуже као погодан језичко средство за исказивање других значења, уз пропратну

неутрализацију кондиционалности, али уз задржавање кондиционалних граматичких образаца.

Имајући све речено у виду, у наредном поглављу ћемо се осврнути на најзначајније студије о кондиционалним клаузама, посебно указујући на њихове значењске и граматичке одлике, и то с циљем да утврдимо системност *ако*-конструкција компензаторних односа, с једне стране, као и њихову семантичку аутономност, с друге.

## 2. Формалнограматичке и семантичке одлике кондиционалних клауза

Кондиционалне клаузе су хипотаксичке јединице адвербијалног типа (Васић 2000: 178), које се, с обзиром на категоријално значење, укључују у узрочно семантичко поље. Када се то каже, онда се на уму има специфичан вид граматичког уобличавања узрочно-последичне везе на међуклаузалном нивоу (Васић 2000: 178–179), при чему управна структура (или аподоза) означава последицу, док она зависна (протаза) одговарајући узрочни чинилац, уз обавезну транспозицију узрока у услов. Превођење узрока у услов омогућује укидање фактивности на рачун нефактивности или контрафактивности ситуационог садржаја управне клаузе, који се тако уобличава као сценарио у сфери говорникове стварности, његових предвиђања за будућност или пак евидентне контрадикторности са чињеницама. Зато услов, иако често ван домашаја (са)знања говорног лица, има снагу да доведе до одређенога резултата, због чега су неки истраживачи кондиционалност и сместили у прелазно поље између каузалности/каузативности и модалности (Пипер 1998, 2005). Услов је, као што се да закључити, узрок спекулативног карактера – замишљени узрок (Ковачевић 1988: 48), чији се однос према реалности проверава, али чија

се делотворност не доводи у питање. Овако схваћен услов јесте узрок за који се поуздано не зна да ли је на снази или евентуално може бити на снази, односно узрок за који се поуздано зна да не може бити на снази (Ивић 1995: 150–151), што говорнику пак не смета да цео догађај замишља као успостављен узрочно-последични низ, нпр. *Ако радиш, имаш. – Кад би ми помогао, исплатило би ти се. – Да си дошао раније, видео би је.*

Ове зависне клаузе биле су главна или успутна тема бројних истраживања у србистици/сербокroatистици, тако да се без пуно оклевања може констатовати да су кључне одлике ове хипотаксичке јединице већ описане (в. Мусић 1898, 1990; Катичић 1984; Саведра 1992; Ивић 1995; Васић 2000, 2007, 2011; Звекић Душановић 2007; Ковачевић 2011, 2013, 2014; Московљевић Поповић 2018 итд.), истина, не у духу општег сагласја у погледу избора критеријума класификације. Зато ћемо у наставку дати преглед најважнијих приступа овој проблематици у србистици, све с циљем да се пронађе адекватно место у систему за клаузални тип који је у центру нашег интересовања. Ово је, чини се, неопходно, јер, како сугерише Вера Васић, не постоји „само једна врста параметара за класификацију кондиционалних клауза”, што је води закључку да укључивање различитих класификационих критеријума одржава њихову стварну функцију у природним језицима (Васић 2000: 178), а то ће и текст који следи показати.

2.1. Интересовање за значењске односе унутар сложене реченице са кондиционалном клаузом у знатној је мери мотивисано формалнограматичким одликама обеју клауза, при чему је приметна тенденција да се за сваки општији формални образац пронађе адекватно значење, што лежи у основи семантичке поткласификације ових клауза на реалне (и евентуалне [в. Катичић 1984: 339]), потенцијалне и иреалне. Тако је у основи ове поделе критеријум ослоњен на процену говорника о остваривости

услова (Ковачевић 2013: 9), која је у бити усмерена на проверу везе означене радње са стварношћу (*Ако си завршио...*), са оним могућим (*Кад бисмо данас све завршили...*) или пак немогућим (*Да си ми само раније рекао...*), што се, између осталог, одражава и на избор глаголских облика у сложеној реченици (Станојчић–Поповић 2014: 328).<sup>1</sup>

Када је пак реч о формалним или граматичким својствима, везничким средствима те аспектуално-темпоралној парадигми, гледано у начелу, али и у појединостима, дате граматичке категорије сасвим су узорно описане.

Тако је за реалне погодбене клаузе утврђено да их уводе везници *ако* и *уколико*, док у њима стоје времена која се одмеравају према тренутку говора, углавном у садашњем или неком прошлом времену – презенту и најчешће перфекту;<sup>2</sup> типична одлика сложене реченице с

1 С друге стране, на далеко мање јединства наилазимо у погледу дефинисања појмовног опсега категорија реалног, потенцијалног и иреалног услова, где се реални услов доводи у везу са оним што одиста јесте (Маретић 1963: 550), односно казује услов као стварност (Лалевић 1951: 311), али се ништа не казује о томе да ли се остварује или не (Катичић 1986: 269), мада стварно води остварењу радње (Силић–Прањковић 2007: 348); потенцијални услов повезује се с могућношћу његовога испуњења (Пипер–Клајн 2013: 519), или с чињеницом да је остварљив, али неактуелан или мало вероватан (Станојчић–Поповић 2014: 328), затим с потребом да се изрази резерва, несигурност, неоснованост или сумња у остваривост (Катичић 1984: 341), али увек уз свест да је услов замишљен и смештен у будућности, али чија је реализација могућа (Ковачевић 2014: 106); иреални услов се смешта у сферу пропуштене могућности, односно немогућности реализације аподозног садржаја (Ковачевић 2011: 161), што значи да говорно лице зна да се узрочно-последична веза не може успоставити. На крају овог прегледа бисмо указали и на приступ Милке Ивић, која заступа позицију да је нужна претпоставка за условљавање једне ситуације другом увид онога ко говори у ту другу ситуацију: он мора или знати да она не постоји или не знати како ствари стоје (Ивић 1995: 150–151).

2 Употреба футура 1 у зависној клаузи истиче компоненту



потенцијалном погодбеном клаузом јесте да се и у протазном и аподозном делу појављује потенцијал 1, при чему је зависна клауза најчешће уведена везником *кад*<sup>3</sup>; и на крају, иреалне погодбене клаузе карактерише везник *да*, у којима се од глаголских облика најчешће јављају имперфективни презент или пак неко прошло време, готово без изузетка перфекат (Ковачевић 2011: 162),<sup>4</sup> док се у оном аподозном делу редовно среће потенцијал, уз одређена одступања која претпостављају да се епистемичка модалност, тј. значења могућности и вероватноће, изрази неком лексичком компонентом (Ковачевић 2011: 160).<sup>5</sup>

---

очекивања нечег у будућности, те се ова варијанта реалног услова остварује, према Катичићу, као евентуалност (Катичић 1984: 340). С друге стране, свевременски презент у протазном делу уводи компоненту хабитуалности у реченицу (Ковачевић 2013: 12–13), нпр. *Ако радиш, имаш*.

- 3 Међутим, међу системске појаве, о којима пак не постоји опште јединство у србистици, спада могућност релативно слободне алтернације везника *кад* и *ако/уколико*, што услов смешта у прелазно поље између могуће реалности и реалне могућности, док у оне несистемске, или пак маргиналне, да је у аподози неопходно потенцијално значење, без обзира на форму глаголског облика, који тада може бити и у презенту (Ковачевић 2014: 108), релативно често у облику глагола *моћи* – *Када би се ти десило, можемо се слободно њаковати*. Коначно, када је потенцијална кондиционална клауза уведена везником *да*, њен предикат је обавезно у перфективном презенту (Ковачевић 2011: 164), што услов измешта у будућност, у којој је његово испуњење још увек могуће.
- 4 Није мали круг истраживача који у иреалне сврставају и *кад*-клаузе с потенцијалом, што се у првом реду односи на садржаје неважеће у садашњости и исказане имперфективним презентом (Ковачевић 2014: 107), што се не односи на случајеве са футурским значењем, односно на прилике где се услов протеже и на план будућности, где је његово испуњење евентуално могуће, нпр. *Када бисмо ти имали, ти би нам много њомојло*.
- 5 Ако се осврнемо на досадашња истраживања, није тешко закључити да се унутар поља кондиционалности на супротним половима налазе реална и иреална кондиционалност, између

2.2. Овде бисмо, на извештан начин специфичан приступ семантичкој поткласификацији кондиционалних клауза, издвојили методологију Милке Ивић, која се темељи на концепту фактивности онога што се износи зависном клаузом. Наиме, Милка Ивић у средиште својега критеријалног апарата смешта говорно лице и његово располагање каквим чињеничним стањем у погледу исхода реченицом означене ситуације. Тако, тврди Милка Ивић, говорно лице може знати или не знати у каквом је односу с реалношћу протазни предикат (Ивић 1995: 144).<sup>6</sup> Следећи наведене параметре, за *ако*-реченице с неким глаголским временом важи да служе да се истакне да говорно лице не

---

којих се могу установити различита прелазна поља (в. Пипер 2005). П. Пипер полази од става да је код иреалне кондиционалности последишна ситуација неостварена, што укључује, уз иреалне, и евентуалне реалне и потенцијалне кондиционалне клаузе, док је главно обележје реалне кондиционалности да аподоза не садржи пресупозицију о неостварености њенога садржаја (Пипер 2005: 812–818). Даљу поткласификацију реалних кондиционалних клауза П. Пипер изводи на основу временскога значења, издвајајући хабитуалну прошлост и садашњост, те свевременску кондиционалност.

- 6 На темељу овако успостављеног бинарног односа заснованог на фактивности/нефактивности, односно на имању или немању увида у какво чињенично стање, формулише се сложена реченица са кондиционалном клаузом и то тако што у првом случају ни протазна ни аподозна радња објективно не постоје, када говоримо о иреалним клаузама које одликује контрадикција између стварног и замишљеног, или пак протазна радња представља претпоставку објективне датости (Ивић 1995: 145), када говорник посеже за реалном или потенцијалном клаузом. У овом другом случају говорнику је важно само да нагласи своје замишљање неке ситуације, а не да вреднује њену прихватљивост (Ивић 1995: 146), док је у оном првом случају проблем остваривости протазне радње незаобилазно питање за говорника (Ивић 1995: 146). Јер, датост која припада прошлости је неизмењива, а за датост у садашњости говорно лице верује да је илузорно да замишљено супротставља стварном (*да имам...*), сматра Милка Ивић.

зна да ли постоји, да ли је постојала или ће постојати предикатом означена радња, док се с потенцијалом претпоставља евентуалност реализовања онога што се поставља као услов (Ивић 1995: 148). С друге стране, са *kad*-клаузом у потенцијалу истиче се да онога о чему се говори и – нема. Зато Милка Ивић закључује да су *ga*-реченице антиреалне, оне са *kad* су нереалне, а са *ako* – евентуално реалне (Ивић 1995: 149).

2.2.1. Слично претходном и Д. Саведра (Саведра 1992: 73), полазећи од концепта фактивности/нефактивности, кондиционалне клаузе дели у три класе – стварно фактивне, контрафактивне и нефактивне, где фактивност претпоставља обавештеност говорног лица о истинитости онога што се зависном клаузом саопштава, контрафактивност се пак тиче обавештености говорника о неистинитости онога што се саопштава у протази, док нефактивно обележена клауза јесте неутрална у погледу истинитости/неистинитости садржаја који се преноси.<sup>7</sup>

2.3. Све досад речено илуструје тежњу истраживача да се опишу формалне и значењске особености кондиционалних клауза, при чему се узрочно-последична веза међу клаузалним садржајима није доводила у питање. Али, има и таквих примера где се примећује раскорак између форме

---

7 Овакав приступ је у основи проблематичан, не само зато што се опире начину граматикализације појединих кондиционалних значења (где исти граматички тип показује дијаметрално различите истинитосне вредности: *Да сам дошао, видео бих је* према *Да нисам дошао, било би ми жао*), већ и што се не може у свакој прилици проценити којим информацијама говорно лице располаже приликом формирања исказа, односно какав је однос датих информација према стварности, јер се, треба још једном нагласити, у сложеној реченици с кондиционалном клаузом увек замишља какав узрочно-последични след, без обзира на наше искуствено стечено знање или обавештеност, уп.: *Ако би мршви проговорили, рекли би ти истио; Ако си ти председник сйранке, ја сам онда председник државе.*

и садржаја, што у овом случају значи да се протазна радња не поставља као услов за ону аподозну. На такве реченичне околности пажњу је скренула међу првима Милка Ивић, истичући да постоје форме ових реченица које по значењу то нису (Ивић 1995: 151), као што су мотивационе *ако*-клаузе, нпр. *Ако ћеш у њродавницу, можеш ми куйији новине*, доследно са футуром 1 (Ивић 1995: 150), за које тврди да нису кондиционалне, што образлаже тиме да код говорника постоји свест да је оно што се њима саопштава реално, или референцијално (Ивић 1995: 149–150).

2.3.1. У контексту недовољно испитаних појава у сфери кондиционалности, ваља споменути истраживање В. Васић, која је уочила метатекстуалну функцију *ако*-клаузе, као и раскид узрочно-последичне везе у сложеној реченици са овом клаузом, затим налазе Ј. Московљевић Поповић у светлу метајезичке функције тзв. коментативних кондиционалних клауза, а напослетку и занимљив прилог Ј. Чудомировића, у којем објашњава домене на којима се заснива веза међу садржајима унутар сложене реченице с кондиционалном клаузом.

2.3.1.1. Вера Васић наводи да се, уважавајући узрочно-последичну везу између протазне и аподозне радње, могу издвојити два типа кондиционалних клауза – оне са консекутивном и оне са неконсекутивном аподозом (Васић 2000: 177–178). У првом случају међу означеним радњама постоји условљеност, док у другом то није случај, као у *Ако хоћеш да њтелефонираш, њтелефон је у ѡредсобљу* (Васић 2000: 180). С обзиром на то да аподозна радња важи без обзира на испуњење или неиспуњење услова исказаног протазом, зависна клауза служи говорнику као основ за извршење одређене дискурсне радње, а то је да саговорнику да податак о томе где се налази телефон.<sup>8</sup> Ови искази

8 Вера Васић реконструише аподозни предикат у форми когнитивног глагола или предикатског израза чија је објекатска

понекад настају јер говорно лице сумња у веродостојност онога што се протазом износи, при чему оправданост или потврду за изнети став налази у аподози, која садржи општепознату неистину (нпр. *Ако си ти то урадио, онда сам ја Ајнштајн*). Зато В. Васић и закључује да је побијање изречене тврдње далеко ефикасније ако се доведе у везу са неком апсурдном тврдњом, свакако ефикасније од негирања (Васић 2000: 183).

2.3.1.2. За Ј. Московљевић је зависна клауза у примерима типа *Ако добро њамшим, бајрем је њрошле њодине њроцветѡа рано* „својеврсни коментар садржаја управне клаузе, она га евалуира, уоквирује или указује да се говорник у мањој или већој мери ограђује од њега” (Московљевић Поповић 2018: 63). Зато их и назива коментативним кондиционалним реченицама, преузимајући термин од Деклерка и Рида (в. Declerck & Reed 2001: 340),<sup>9</sup> што

---

допуна садржај управне клаузе – *Ако желиш да ѡелефонираш, знај/имај на уму да је ѡелефон у ѡредсобљу*. Не залазећу у оправданост предочене трансформације, изгледа да кондиционалном клаузом, прагматички гледано, говорно лице формулише какву претпоставку (Претпостављам да *хоћеш да ѡелефонираш*), а у случају тачности претпостављене околности (*Ако је ѡо ѡако*), њено извршење зависи од податка који говорник саопштава саговорнику (потребан податак саговорнику: *Телефон је у ѡредсобљу*). И када је реч о такозваним еквативним кондиционалним клаузама, В. Васић такође примењује тест реконструкције управних предиката, јер међу материјалним садржајима обеју клауза не постоји однос узрок–последица, али овај пут и у протазном и у аподозном делу, увођењем предиката когнитивне или комуникативне семантике (Васић 2000: 181), нпр. *Ако је он леј, онда је она Греѡа Гарбо*. Вера Васић наглашава да се еквација заснива на једнакој могућности или вероватноћи да се тврдње исказане и протазом и аподозом прихвате, при чему наводи који формалнограматички или семантички услови марају бити испуњени (Васић 2000: 182).

9 Ј. Московљевић у студији издваја неколико типова ових клауза, при чему се класификација, уз навођење лексичкограматичких обележја, заснива у првом реду на прагматичким

ауторки служи као повод да закључи да су ове структуре доказ „полифункционалности синтаксичких конструкција” (Московљевић Поповић 2018: 77).

2.3.1.3. Коначно, Ј. Чудомировић из угла теорије домена<sup>10</sup> испитује семантичке и прагматичке околности употребе кондиционалних клауза, чиме се опет илуструје да се узрочно-последична веза, схваћена у

---

и дискурским функцијама које говорник постиже, тако да издваја клаузе којима се говорник „одређује у односу на епистемички статус садржаја аподозе и вреднује га као – истинит, поуздан” (Московљевић Поповић 2018: 64), нпр. *Ако ћемо њраво, није њредало да њовориш*; затим којим се „одређује епистемолошки статус садржаја аподозе као – врло вероватан, готово сигурно тачан” (Московљевић Поповић 2018: 65), нпр. *Ако се добро сећам, њада су њобедили*; потом којим се „вреднује епистемолошки статус садржаја изреченог аподозом као – сумњив, неистинит, непоуздан” (Московљевић Поповић 2018: 66–67), нпр. *Ако њи њако кажеш, нека њи буде*; затим којим се одређује емотивни однос или став према садржају аподозе (Московљевић Поповић 2018: 67), нпр. *Ако ћемо искрено, ово ми се не свиђа*; или се пак истиче, односно оспорава цео или део садржаја аподозе (Московљевић Поповић 2018: 68), нпр. *Он је један од најбољих њрача у њиму, ако не и најбољи*; и коначно говорник се ограђује од онога или извињава за оно што се изриче аподозом (Московљевић Поповић 2018: 70), нпр. *Понаша се чудно, ако смем да њримењим*. У посебну групу Ј. Московљевић издваја металингвистичке коментативне клаузе (Московљевић Поповић 2018: 71), које служе да се коментарише сам језички израз или избор језичких средстава, нпр. *Изражава се врло деликањно, ако је њо њрава реч*, као и клаузе којима се изводи одређени говорни чин (Московљевић Поповић 2018: 72–73), нпр. *Ако смем да њињам, где сње куйили јакну?*, или пак отвара конверзација са саговорником (Московљевић Поповић 2018: 77), нпр. *Ако се сећаш, њо је било за време бомбардовања*.

10 Осим домена и предиктивности каквог развоја догађаја, за кондиционалне клаузе је битан и тзв. епистемички домен, који може бити или негативан, када се нешто сматра немогућим или (мало) вероватним, или пак неутралан, када се шта узима као вероватно (Чудомировић 2019: 262–263).

најширем смислу, може на различитим нивоима језика успоставити (Чудомировић 2019: 259).<sup>11</sup>

Теорија домена подразумева, у основи, да се нека језичка категорија може интерпретирати, или пак испољити, на различитим нивоима језичкога функционисања, при чему је базични домен – значење (Чудомировић 2019: 260), а то је у ситуацијама у којима се узрочно-последична веза успоставља непосредно међу пропозиционим садржајима, односно означеним ситуацијама (Чудомировић 2019: 261), нпр. *Ако ваза њагне, разбиће се*. Други степен, или домен, јесте онај мисаони или интерпретативни, где се каква каузална веза међу ситуацијама успоставља у самој свести говорника, где до изражаја долази човекова способност закључивања (Чудомировић 2019: 261), нпр. *Ако се ваза разбила, њала је*. Потом, условљавање се испољава на дискурсном нивоу, где условна клауза служи као покриће за извођење одређене дискурсне радње, нпр. *Ако ти нешто треба, у соби сам*. И коначно, условна клауза служи говорном лицу само као коментар одређенога језичког избора, односно конкретне језичке формулације (Чудомировић 2019: 261), нпр. *Он је мајстор за силешке, ако се њако може рећи*.<sup>12</sup>

2.4. Након овог, мислимо, довољно информативног прегледа најважнијих резултата синтаксичко-семантички и прагматички конципираних истраживања ове хипотаксичке категорије у нас, пада у очи да су конди-

11 Позивајући се на представнике теорије домена, Ј. Чудомировић наводи да за разумевање исказа није довољна само представа о томе шта је стварно или пак није, већ и способност да се конструишу други ментални простори (Чудомировић 2019: 261).

12 Као што видимо, условна форма говорнику служи да идентификује ситуацију која условљава закључак о неком стању ствари (Чудомировић 2019: 266), затим околност која представља позадину или мотивацију за извођење неког говорног чина (Чудомировић 2019: 269), и коначно језички оквир у којем је одређени лексичко-граматички избор прихватљив.

ционалне клаузе јединице којима је посвећена немала пажња, како у погледу броја истраживања тако и у погледу приступа или примењених критеријума класификације. Досадашња истраживања у домену хипотаксичких средстава изражавања кондиционалности остављају нам скучен простор за проналазак нових тема, што ипак не важи за случајеве где се условљавање не тиче везе међу радњама, већ се непосредно одражава на законитости мишљења и закључивања. Овако постављен истраживачки оквир ослобађа нас обавезе да се интегритет анализираних појава тражи у виду њеног граматичког уобличавања у овом хипотаксичком подсистему, премда је и на том плану могуће нотирати неке правилности.

Стога, имајући све досад речено, своје опсервације усмеравамо на један појавни тип реалних кондиционалних клауза, уведених доследно везником *ако*, уз напомену да се у овом типу сложене реченице између протазног и аподозног садржаја не успоставља узрочно-последична веза. Нпр.:

(1) Ако се нису видели, барем су се чули.

Неконсекутивни карактер аподозе условљен је правилном да се означени садржај, у погледу реализације, не доводи у зависну везу у односу на онај протазни, који може али не мора да одговара стварном стању ствари, посебно када се тиче прошлих радњи. Наиме, пример под (1) има две могуће интерпретације, које су тек контекстуално разрешиве – говорно лице зна да су се чули, али не зна да ли су се и видели, или пак поуздано зна да се нису видели. С друге стране, у реченици типа *Ако их већ нисмо њобедили, барем смо их њошћено намучили*, узима се да је протазна радња негацијом поништена, што, између осталог, зависи и од глаголског облика, нпр. *Ако их не будемо њобедили, барем ћемо их намучиши*. Међу-



тим, нереализација протазне радње није никаква сметња за реализацију оне аподозне, јер, како је речено, не стоје у непосредној узрочно-последичној вези. Тако се и ми, на известан начин, надовезујемо на поменуте студије у домену метатекстуалних и метајезичких функција кондиционалних клауза, у којима се узрочно-последична веза међу радњама релативизује, чак неутралише. Ово је отуда што је узрок, као и сам услов, интерпретативна или спекулативна категорија, која омогућује да се искорачи из пропозиционог или семантичког оквира реченице, те да се реченично значење прилагоди прагматокомуникативним условима, који много више дају података о знању и намерама говорника. Управо то чине и примери који су тема рада:

(2) Ако га нисмо усрећили, барем смо га насмејали.

(3) Доћи ће она, ако не он.

Полазећи од става да је пример (2) типични грама-тички облик сложене реченице са *ако*-клаузом, нарочито у светлу ексцерпираних грађе у којој бележимо различите грама-тичке деривате модела под (2), сматрамо методолошки оправданим све реализације исходишног модела, као и сам исходишни модел, обухватити појмом *ако*-конструкције. Реченице под (2) и (3) представљају изразе, сасвим условно говорећи, једног специфичног прагматичког и семантичког вида кондиционалности – компензаторности, чији је грама-тички експонент везник *ако*, праћен одговарајућим негатором (нпр. *ако не*, *ако није* и сл.), у различитим конструкционим обрасцима. Осим тога, управну клаузу, као по правилу, уводе партикуле или групе партикула, попут *бар*, *барем*, *а оно*, *а оно барем*, *макар* и сл., чиме се сложена реченица устројава као корелативна конструкција. Но, прецизности ради, компензаторност није семантичка категорија која задире

у међупропозиционе везе унутар сложене реченице, у овом случају у виду имамо прагматичку категорију којом се изражава однос говорника према реченичном садржају, што у конкретним примерима подразумева говорникову процену остварености задатог циља ситуације, односно степена остварености датог циља, који свој суд заснива управо на евентуалној разлици између задатог, или норме, и оствареног, или постигнућа, односно између могућег и чињеничног стања ствари.

Имајући у виду тип везника и граматичка обележја реченице, компензаторност посматрамо као супкатегорију у оквиру субпоља реалности, којом се регулише логичка веза између потпуног и делимичног задовољења постављене норме, што говори да се условљавање не односи директно на међуклаузалне садржаје, него на начин на који се ти садржаји интерпретирају и повезују. Тако у примеру (2), ако неко није срећан, то не значи да ће се за последицу смејати или насмејати. Заправо, говорно лице зна да је један од сигнала среће или барем задовољства – смех, захваљујући којем се може претпоставити да је неко срећан. Како говорно лице није сигурно у погледу испуњења циља радње или ситуације – а то је да неко буде срећан, оно се задовољава другом радњом која компензује евентуални изостанак достизања циља. Ова компензација је могућа јер говорно лице узима да извршење радње управне клаузе омогућује или допушта достизање задатог циља, исказаног у *ако*-конструкцији.

Као што видимо, протаза садржи податак о норми, која може бити али и не мора бити испуњена, где нормом називамо радњу која је у најужој сфери циља или намере говорника/агенса (циљ је усрећити кога у [2]). С друге стране, аподоза не уводи последичну радњу, радњу чија се реализација условљава, то је већ остварена/потврђена радња. Остварена радња јесте, на неки начин, саставни део циља или намере говорника/агенса, али и даље испод

постављене норме (срећа укључује и смех, али насмејати кога није исто што и усрећити га).

Реченични садржај, да се закључити, заснива се на следећој прагматичкој матрици: ако нисмо остварили циљ у потпуности, остварили смо га делимично, чиме морамо бити задовољни.

Компензаторност, дакле, предвиђа делимично („најмање задовољавајуће” [в. Леро Максимовић 2020: 2018]) испуњење постављене норме, а то је разлог зашто у аподози налазимо партикуле *барем*, *макар*, *оно* и сл. У овом реченичном типу ако-конструкција даје податак о норми, чије се потпуно задовољење преиспитује са аспекта реалности (‘можда јесте, можда није’), док управна клауза укључује садржај који се перципира као одступање од задате норме, и то у виду њеног делимичног задовољења. Зато реченица са ако-клаузом у обема саставницама, уз неке изузетке, има време у индикативу, дакле, време које би се појавило и да имамо независну или просту реченицу.

### 3. Ако-конструкције компензаторних односа и њихова граматичка обележја

Већ је речено да централно место у раду заузимају кондиционалне ако-клаузе и сродне (деривирани) конструкције, у којима између протазе и аподозе није успостављена узрочно-последична веза. Нпр.:

(4) Ако га нисмо усрећили, барем смо га насмејали.

(5) Доћи ће, ако не директор, а оно његов заменик сигурно.

Примери (4) и (5) представљају два, условно говорећи, граматичка израза компензаторности – клаузални и неклаузални, при чему у првом случају имамо сложону

реченицу са реалном *ако*-клаузом, док у другом *ако*-конструкција није у клаузалној форми. Такозвана неклаузална варијанта *ако*-конструкције, нпр. она под (5), може се посматрати као граматички дериват изведен из дво-клаузалног модела, али није занемарљив број случајева где ова структура није само резултат просте редукције или елизије предиката, што указује на начин обликовања реченице, односно на специфичну везу међу њеним члановима. Управо је то један од разлога зашто ова два типа конструкција посматрамо одвојено.

3.1. Компензаторни однос се најчешће успоставља у двоклаузалној, односно у двопредикатској форми. Овакву сложу реченицу одликује устаљен линеарни поредак њених саставница, тип зависног везника, граматичка форма зависног предиката, те присуство корелатива на почетку управне клаузе, што у конкретном случају изгледа овако: зависна клауза је редовно у иницијалној позицији и уведена везником *ако*, има негирани предикат слободне темпоралне парадигматичности, док је управна углавном уведена корелативом – партикулом или партикулском групом – *бар*, *а оно бар/макар*, *нека бар*, *а оно*, *оно*, *онда* и сл. Нпр.:<sup>13</sup>

Ако не наступају као уигран тандем, нека бар лева пружа какву-такву подршку десној, која води игру (Раде Кузмановић, *Голф*); Ако не могу да купим сладолед, онда могу у фрижидеру да држим воду или мању лубеницу за пријатеље [...] (П); Али, ако не успе да се домогне Лиге Уефе, бар ће љубитељима фудбала приуштити спектакле (П); У том случају, ако Шеја не би напустио оптимизам, бар би био умеренији, пише „Македонија данас” (П); Ако

13 Примери су преузети из *Корјуса савременој српској језика* Математичког факултета у Београду, током септембра и октобра 2023. године. Уз сваки пример наведен је пун податак о извору (осим за *Полиџику* – П).

није истинито, а оно је бар добро смишљено (ПКД); Ако није успео код агараца, бар је добио буџет (Бранимир Ћосић, *Кроз књије и књижевносї*); Ако није лечио оне који су лек узимали и пили, бар је помагао самом Гандију [...] (Мирко Демић, *Слује хировийої лучоноше*).

Свако од наведених граматичких обележја сложене реченице има функцију у грађењу њенога значења: везник *ако* сигнализира да означена ситуација може али не мора бити у сагласју са реалношћу, негатор поништава глаголску радњу смештену у најужој сфери циља (дакле, у питању је тотална негација [Ковачевић 2012: 150]), корелативна партикула уводи остварену радњу смештену на периферију задатога циља. Но, како је негирани предикат у саставу *ако*-клаузе, то не искључује могућност да се и ова радња реализује.

Међутим, не треба губити из вида да нису необична одступања од наведених правилности.

3.1.1. Када је реч о промени линеарног поретка речи унутар сложене реченице, бележимо примере да је истакнути реченични члан померен у препозицију у односу на субординатор *ако*, што се среће и у другим типовима ових сложених реченица, нпр.:

Рукави ако не ваљају, има капут; капут ако је с фелером, ту су рукави (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкої іробља*).

3.1.1.1. Једна од упадљивијих одлика овог облика *ако*-клаузе јесте да зависна клауза може бити и у постпозицији, што је својеврсно одступање од утврђене норме, премда је далеко чешће налазимо у интерполацији, чак и између саставних делова сложених предиката, нпр.:

Нека извади у Италији ако не може у Словенији (П); [...] хоће ли јеврејска заједница стати иза Коена и штитити га, што би ствар одложило, ако не променило (Милорад

Павић, *Хазарски речник*); ФСС има тежак задатак да у време беспарице покуша што брже, ако не да уведе прописани ред на све суперлигашке стадионе, бар да оспособи најмање један терен [...] (П); Ја немам свој предлог, али сам сигуран да се могу наћи ствари које могу, ако не да реше, да бар олакшају проблем (П); Али, та изложба могла би, ако не да обесхрабри или поколеба, а оно макар да натера на размишљање бојовнике екстрамодернистичких „преступничких” уметничких стратегија [...] (НИН).

3.1.2. Будући да је сложена реченица у принципу изведена удвајањем управног предиката, зависна клауза, стога, има редовно елидиран предикат, репризираног или деиктичког типа, попут (*у*)*радији*, (*у*)*чинији* и сл., нарочито у шаблонским изразима као *ако нишија друјо*, нпр.:

Ако не што друго, забављаће вас, а можда и публику, та мађионичарска игра и мешање шпила (Данило Киш, *Горки њалој искујва*); Ако не што друго, остаће можда мој материјални хербаријум или моје белешке, или моја писма [...] (Данило Киш, *Пешичаник*); Ако ништа друго, бар ће се окупити на Велику Госпојину, крајем августа [...] (П).

3.1.3. У одговарајућим текстуалним условима, обично као резултат парцелације, у обе клаузе могућа је елизија глагола, који се реконструише контекстуално, и то репризом предиката из претходне реченице, нпр.:

Ако не данас, а оно сутра (П); Ако не већ сутра, ускоро сасвим сигурно (П); [...] кроз наше крајеве и главе провлачи опојни мит да је Србија највећи произвођач шљиве у свету. Ако не у свету, оно у Европи сигурно (*Вива*); Нажалост, тако нешто је могло и да се очекује, ако не данас, сутра сигурно (П); Боји се и брине да ли ће он бити као што треба. Ако не бољи од оца, а оно бар као отац

(Борисав Станковић, *Газда Младен*); У филмовима ме још и има, чак и у осредњим. Ако не мене, онда управо неке периферије коју додирујем [...] (Драган Великић, *Руски њрозор*); [...] да сви виновници инцидента буду идентификовани, што на основу толико снимака није немогућно. Ако не сви, бар већина њих (П).

3.1.4. Осим тога, једно од системских обележја овог типа сложене реченице јесте да се компензаторност може успоставити и међу двома хипотаксичким јединицама, што практично значи да и управна клауза има статус зависне синтаксичке јединице, нпр.:

Софки по овоме би јасно да се због ње, ако не убио, а оно навлаш ишао у Арнаутлук (Борисав Станковић, *Нечиста крв*).

3.2. Све напред речено убрајамо у граматичке одлике које срећемо и иначе међу хипотаксичким јединицама или пак код других кондиционалних клауза. Међутим, даљом деконструкцијом сложене реченице са *ако*-клаузом, у компензаторни однос се непосредно доводе зависни реченични чланови или пак њихови елементи, и то претежно као резултат брисања предиката *ако*-клаузе. Овај тип једнопредикатских структура сматрамо граматичким дериватима изведеним из базичне двопрпозиционе конфигурације, што нас и даље оставља у недоумици да ли је посреди сложена или пак проста реченица. Међутим, како није мали број примера у којима просто враћање изостављеног предиката није довољно да се добије граматички и смисаоно оверена реченична структура, то оправдава стајалиште да је реченица у том случају и обликована као једнопредикатска конфигурација, када се компензаторност успоставља на конституентском нивоу, разуме се, уз имплицитно присуство редукованог садржаја *ако*-клаузе. Без обзира на то да ли говоримо о редукацији *ако*-клаузе или пак о простој реченици у којој се на син-

тагматском нивоу успоставља овај значењски однос, прикупљена грађа показује да практично не постоји граматичка функција која је изузета из овог поступка, истина са неједнаком учесталošћу. Дакле, у компензаторни однос се, захваљујући парцијалној негацији (Ковачевић 2012: 151), доводе морфосинтаксичке јединице, а у питању су:

(а) граматички субјекат

[...] ако је, дакле, одједном почела та моја ако не поетика, а оно, у сваком случају, моја тежња да се ослободим погибељног првог лица [...] (Данило Киш, *Час анаџомије*); Псовао је себе у себи, због тог кукавичлука, али је и сам видео да је Вишњевски, ако не Карпати, довољно моћан, да га у Кијеву упропасти (Милош Црњански, *Сеобе 2*);

(б) објекат (и као део глаголске перифразе), директни и индиректни

Увек да имају ако не најбоља одеа а оно увек чиста, незакрпљена (Борисав Станковић, *Газда Младен*); [...] посегнућу за туђим добром, у другом нећу гледати сабрата него конкурента, ако не баш непријатеља (Светислав Басара, *Фама о дициклисџима*); [...] или да се човек затвори у собу и да са пијететом још једном прочита, ако не сва дела, а оно главнија (Бранимир Ћосић, *Покошено њоље*); [...] али је она непобитна и код сваког иоле поштеног човека мора да изазове ако не пошту, а оно ипак једну врсту признања (Бранимир Ћосић, *Покошено њоље*); [...] невадина организација, није штала, иако, поштено, личи макар на кокошињац, ако не баш на шталу (Мирјана Ђурђевић, *Трећи сектор или сама жена у њранзицији*); Ко ме веровати ако не председнику? (П);

(в) предикатив, уз копулативне или семикопулативне глаголе



У свом селу она ће бити ако не најлепша оно бар најелегантнија (Растко Петровић, *Африка*); Залазим у религије, у философије, о историји да не говорим, и све више знам да су Јевреји, ако не најјача, али можда и најјача, а сигурно једна од најдуховнијих раса [...] (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој љубља*); И да је само увери како је еспап ако не већи а оно никако мањи, са снагом великом за његове године [...] (Борисав Станковић, *Газда Младен*); А као што је унапред предвиђала, та је њена толика лепота учини ако не гордијом, а оно срећнијом (Борисав Станковић, *Нечистија крв*); [...] живи још, и то на начин који је, ако не сасвим усамљен, а оно необично редак [...] (Бранимир Ћосић, *Покошено њоље*); [...] и требао да дође овај који јој се сад учини ако не и драг, али свакако врло умешан да јој се додвори и омили (Милош Црњански, *Сеобе*); Но ово инсистирање на академским звањима само потврђује тезу да су Пигеон и Јеремић ако не исто лице, а оно иста рука, иста свест, производ истог моралног и интелектуалног milieu-a [...] (Данило Киш, *Час анаџомије*); Тек у овом часу, та му се мисао учини ако не утешном а оно бар тачном (Данило Киш, *Складнишће*); [...] где тај нови синоним вран јесте ако не нова боја а оно нова нијанса црног, нов придев који иде уз неке нове именице [...] (Данило Киш, *Складнишће*); Ако не најјачи, оно свакако најжилавији противник истински самосталном новом аутору јесте постојећа уметност [...] (Раде Кузмановић, *Даниноћ*); Увек има излаза, само га треба пронаћи. [...] под условом да Србија и Црна Гора дотад постану, по моћи и величини, ако не Америка, а оно Русија, мада нисам сигуран да ће се ствари баш тако развијати (П); Но, међу судијама и правницима постоји ако не већина онда језгро које је сачувало и чува углед струке (П); Да ли ће они који су до јуче ратовали ускоро постати, ако не савезници, оно бар партнери? (П); Ваш лик се чини, ако не најљубим, а оно најемоционалнијим? (П);

(г) актуелни квалификатив

Од њега је свак одлазио ако не потпуно утешен а оно бар тренутно умирен [...] (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*);

Ипак њих двоје испадају напоље ако не баш сасвим уредни и чисти, оно у сваком случају без неугодних мириса [...] (Раде Кузмановић, *Одмор*);

(д) логички субјекат

Она говори о деду и оцу, о томе како су старином с планине, и како је у њих било снаге и лепоте ако не богатства (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој тродља*); Но, ако не нама, Немцима је и те како морало бити од значаја да виде вест пристиглу ових дана из кабинета [...] (П);

(ђ) коагенс

На сваких неколико корака тесно сам се мимоилазио ако не са згодном оно с веома озбиљном женом, што ми је причињавало исто задовољство (Раде Кузмановић, *Партија карата*); Требало је да се разговара раније, ако не са Милошевићем, онда бар са неким из Академије наука, и то пре доношења неких одлука [...] (П);

(е) адвербијали различитог значењског типа

Ако не тако, сретћемо се на други начин (Милорад Павић, *Хазарски речник*); Бришући задовољно уста, умиривали су је да је човек сигурно некуд одшетао, да ће се вратити, ако не раније, а оно свакако на ручак (Иво Андрић, *Лейтовање на јују*); [...] мисао да се овим поводом, кад већ иначе заостаје за угледнијим ученичким родитељима, истакне ако не положајем и богатством а оно пажњом (Александар Тишма, *Ујојреба човека*); Сви би се потрудили да га одвоје од својих кћери, ако не лепим речима, онда песницама и моткама, како је то већ у нашем крају уобичајено (Милисав Савић, *Одбрана вароши од вештица*); [...] да ће их он сасвим напустити, ако не јавно а оно бар тајно [...] (Борисав Станковић, *Нечиста крв*); Рукави му, и ногавице, ако не дугметима а оно врпцама увезани, стегнути (Борисав Станковић,

Божји људи); Где је био и зашто се није јављао, ако не због ње, а оно света ради (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Прави освајач мора да буде без срца, да прелази од цвета до цвета, ако не са задовољством, а оно са лакоћом [...] (Бранимир Ћосић, *Два царсџива*); [...] који су се надали да ће се госпожа Евдокија дати намолити, ако не данас, онда сутра (Милош Црњански, *Сеобе 2*); [...] морало је и било је другојачије ако не у појединостима, а оно у целини (Бранимир Ћосић, *Покошено њоље*); Да буду, дакле, ако не психолошки, а оно књижевно мотивисани (Данило Киш, *Час аналџомије*); [...] морала је стога да види Јакоба, ако не због чега другог оно барем зато да се увери да је он жив и зато да га испита шта он мисли о свему [...] (Данило Киш, *Псалам 44*); [...] увек остави простора за једну велику фусноту коју ће, ако не пре а оно у часу његове смрти, из аспекта неке будућности, испунити они који ће моћи да сагледају [...] (Данило Киш, *Горки џало џскусџива*); [...] и ми ћемо је, као да јој уздржано изјављујемо саучешће или је пријатељски храбримо, пољубити ако не у врат оно бар у косу (Раде Кузмановић, *Голф*); [...] изнад амбиса који се тако често отвара пода мнош, прелетео сам ако не као галеб оно као врана, безбрижно, уживајући у мрешкању воде (Раде Кузмановић, *Ање, ање*); Треба да се свађа, ако не баш због овога, а оно због чека другог [...] (Милутин Ускоковић, *Дошљаци*); Глума једним својим великим делом, ако не и суштинским сегментом, треба да унесе и радост код посматрача (Жарко Лаушевић, *Година џрође, дан никада*); Уосталом, када будем радио пуним капацитетом, ја могу тући кога хоћу, ако не квалитетом, а оно ценом (Бранимир Ћосић, *Кроз књије и књижевносџ*); [...] требало би мењати и наставни програм и увести информатику као предмет ако не од првог а оно барем од петог разреда основне школе [...] (П); [...] свака игра је и велика борба, ако не за бодове и трофеје, за рејтинг свакако [...] (П); Дечаци ће своје пратиље морати да обрадују макар ружом, ако не цветним аранжманом [...] (П);

(ж) атрибути, додатни или пак допунски уз рекцијске именице

Указала би ми се прилика, ако не за друго успињање оно за постављање на прву пречагу (Раде Кузмановић, *Одмор*); [...] била још једина поуздана заштита, ако не од беснила, од кога заштите нема, свакако од здравих путника [...] (Борислав Пекић, *Беснило*); [...] а и склони смо, ако не да прихватимо, онда да трпимо било шта (П); [...] рекао је Кацлеровић, тражећи одступање ако не целе владе, онда свакако њеног министра војног (Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији: од 1903. до 1914. године*); [...] има обавезу ако не према нама онда према нашој деци да им подари здраву будућност [...] (*Вива*); [...] могу да покрену озбиљну истрагу и расветле судбину, ако не свих, барем већине несталих Срба (П).

3.2.1. Премда се компензаторност, као по правилу, успоставља између хомоформних и хомофункционалних синтаксичких јединица, што укључује и зависне клаузе, овом типу синтаксичко-семантичког односа подлежу још и комбинације клаузалних и морфосинтаксичких јединица, нпр.:

Када ће се човек провести ако не док је млад? (Мирослав Поповић, *Судбине*); И чим је видех, ја је нападох: зашто да ми бар она то никад не спомене, ако не доцније, кад сам се већ удала, а оно док сам била девојка [...] (Борислав Станковић, *Ташана*); [...] иако је оца нестало, умро, радња тиме није ништа изгубила, већ да ће, ако не бити под Младеном боља, већа, а оно сигурно да ће бити иста онаква каква је била: угледна [...] (Борислав Станковић, *Газда Младен*); Опазило се, даље, да Мија, ако не баш негује, али чува руке: прсти му нису, како је раније било, умрљани мастилима [...] (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој іробља*); [...] овај млади човек дошао је на идеју да изгради село, верујући да ће се многи вратити, ако не да живе оно бар

да бораве у овом месту предивне лепоте (П); Министар је, наравно, навео и шта је влада учинила да ако не спречи оно барем ублажи овај погубни тренд (П).

3.3. Премда смо своје последње опсервације утемељили на принципу синтаксичке деривације, примери наведени у тачки 3.2 ипак остављају довољно простора за разматрање могућности да је, у случају везе по моделу *ако не... оно барем*, посредни израз у транзицији према условно-координативном споју, што би у значајној мери објаснило граматичко устројство датих реченичних структура. Међутим, и овде се могу разматрати барем два сценарија.

По првом, који предвиђа да је реч о редукованој (или елидованој) двопредикатској структури, реченица се може преиначити у типичну *ако*-конструкцију, односно у сложену реченицу са *ако*-клаузом. У оваквим околностима је углавном довољно вратити редуковани предикат, евентуално још неки други изостављени члан реченице. Нпр.:

Кад отворим врата, зими ме дочекује загрејан ваздух, а лети ако не прохладан оно у сваком случају мање топао од оног напољу (Раде Кузмановић, *Огмор*). [→ Кад отворим врата, зими ме дочекује загрејан ваздух, а лети ако ме не дочекује прохладан оно у сваком случају дочекује ме мање топао ваздух од оног напољу]

Међутим, што је показано и у т. 3.2, није занемарљив круг примера који не допуштају просто враћање недостајућих елемената, те је оправдано у разматрање узети други сценарио, који полази од тога да је реч о једнопредикатски устројеној конструкцији, у којој је компензаторност успостављена на синтагматском нивоу. Нпр.:

Сви смо ми имали искуство, ако не ношења туђих ципела, онда свакако испробавања неких које нису наше, у про-

давницама обуће (П). [→ \*Сви смо ми имали искуство, ако нисмо имали искуство ношења туђих ципела, онда свакако испробавања неких које нису наше, у продавницама обуће // Ако сви ми нисмо имали искуство ношења туђих ципела, онда смо имали свакако искуство испробавања неких које нису наше, у продавницама обуће]

Тако су се одборници ставили изнад одлуке Уставног суда сматрајући да је, ако не право, а оно правда на њиховој страни (П). [→ \*Тако су се одборници ставили изнад одлуке Уставног суда сматрајући да је, ако није право, а оно правда на њиховој страни // Тако су се одборници ставили изнад одлуке Уставног суда сматрајући да ако није право, а оно је правда на њиховој страни]

У свом селу она ће бити ако не најлепша оно бар најелегантнија (Растко Петровић, *Африка*). [→ \*У овом селу она ће бити ако не буде најлепша оно бар најелегантнија // Ако не буде најлепша, оно бар ће бити најелегантнија у овом селу]

Осим тога, индикативно је и то што везник *ако* може да раздваја интегралне делове сложених предиката, нпр.:

Имам утисак да, мање-више сви мисле како је време да се на то место изврши, ако не јуриш, онда бар да се отвори конкуренција том центру реформи (*Економисџ маџазин*); Изгледали смо, ако не ожењени, онда као верени карабином 98 (П).

Као што видимо, реконструкција имплицитне *ако*-клаузе на месту *ако*-конструкције неретко реченицу чини граматички неприхватљивом. На тај начин, у прилог становишту да није реч само о елизији предиката и других реченичних чланова, већ о посебном граматичком обрасцу, говори нам следеће:

(а) у однос компензације не укључују се различите радње и њима означене ситуације, јер је у питању иста

ситуација са две алтернативне варијанте (нпр. *Вратиће се, ако не раније, а оно бар за ручак*);

(б) специфичан ред речи, према којем се, на пример, *ако не* и *а оно барем* постављају непосредно испред одговарајућег зависног члана реченице или синтагме (нпр. *Треба увести информатику као предмет ако не од првој а оно барем од њеног разреда основне школе*);

(в) линеарни поредак везника и корелативног израза, који није могуће променити без последица по смисао реченице, јер одражава за говорника важан редослед информација – прво норма а тек онда њена компензација;

(г) нарушава се целовитост и недељивост одређених синтаксичко-семантичких целина – сложених предиката или синтагми (нпр. *извршиће, ако не јуриш; изледаће, ако не ожењен, онда као верен; искуство, ако не ношења њих цијела, онда свакако испробавања неких*);

(д) уместо негатора *не* нужно је при трансформацији увести негирани облик помоћних глагола *јесам* или *хтеће* (нпр. *Изледали смо, ако не ожењени...*; *Обрадоваће их барем ружом, ако не букетом свећа*).

Међутим, овде бисмо ипак посебно издвојили две важне околности које оспоравају оправданост трансформација предузетих у циљу доказивања двоклаузалног карактера конструкције, а то су:

(а) превођење једнопредикатског у двопредикатски модел захтева веће интервенције у граматичкој организацији реченице;

(б) промена реда речи и линеарног поретка конструкционих елемената нарушава логички поредак информација у реченици и уопште њен смисао.

Ако имамо у виду последња два аргумента који иду у прилог тези да је посредни једнопредикатски структури-

рана реченица (што и даље не поништава њен двопр-позициони карактер), онда нам могу послужити следеће реченице, нпр.:

[...] САД желе да путем резолуције унапреде преговоре и доведу, ако не до решења, барем до слагања око једног циља (П). [→ САД желе да путем резолуције унапреде преговоре и доведу барем до слагања око једног циља, ако не желе да доведу до решења]

У последњем примеру, трансформација *ако*-конструкције не само да је преобликује у зависну већ и негацији подвргава модални предикат с глаголом *желећи*, што има битних реперкусија на смисао тако добијене реченице. Наиме, у полазној реченици не доводи се у питање жеља агенса да радњу покрене и реализује, већ само достижност или остваривост задатог циља. С друге стране, у реконструисаној двопредикатској верзији негира се управо потенцијална жеља да се дође до задатог циља, на рачун оног алтернативног.

Слично је и у реченици с модалом *требаћи*, нпр.:

Требало је да се разговара раније, ако не са Милошевићем, онда бар са неким из Академије наука, и то пре доношења неких одлука [...] (П). [→ Требало је да се разговара раније онда бар са неким из Академије наука, и то пре доношења неких одлука, ако није требало да се разговара са Милошевићем // Ако није требало да се разговара раније са Милошевићем, онда је бар требало да се разговара са неким из Академије наука, и то пре доношења неких одлука]

Дакле, и претходни пример доказује да се у исходишној структури не поништава потреба да се раније разговара, већ само избор саговорника, што није случај са њеном варијантном формом након изведене трансформације. Осим тога, померање *ако*-конструкције у пост-



позицију преиначује је у клаузу додатног или пратећег коментара, што у неку руку обесмишљава и позицију корелативног израза *онда бар*, који у реконструисаној клаузи тада долази испред протазног дела.

Сада видимо да се својеврсна алтернативност, уобличена у форми компензаторног односа, не успоставља међу радњама и ситуацијама, већ међу ситуационим елементима, што се регулише парцијалном негацијом (Ковачевић 2012: 151). А управо се поменута алтернативност поништава, или барем неутралише, применом трансформационог поступка којим се добија двоклаузална структура.

Штавише, бележимо реченице где није могуће репризирати управни глагол, јер је у неличној форми, што тада намеће избор друге морфолошке форме, нпр.:

[...] потапше по рамену уливајући им, ако не наду, а оно барем разумевање и емпатију (П). [→ потапше по рамену уливајући им а оно барем разумевање и емпатију, ако не улива наду]

3.4. Након свега реченога, чини се да је оправдан закључак да структура састављена од везника *ако* и негатора *не*, с једне стране, и корелатива типа *а оно барем/макар, онда бар* и сл, с друге, има функцију конструкције са условно-алтернативним значењем, којом се у однос компензаторности доводе реченични чланови или њихови саставни делови, нпр. субјекат, објекат, адвербијал, атрибут и сл., нпр. *Доћи ће, ако не он, а оно она сијурно; Поједи, ако не све, онда барем месо; Доћиће, ако не данас, а онда барем суиџа; Губи се сећање, ако не на целу йрошлосй, а оно барем на нейријайине моменйе* итд.

Ако се реченични односи поставе на овај начин, није тешко успоставити паралелу са координираним изразима у реченици, као што су то, на пример, они дисјунктивни.

Поређењем ова два типа образаца, нпр. *Долази или он или она* према *Долази, ако не он, оно барем она*, утврђујемо извесне сличности, али и очигледне разлике. Наиме, дисјунктивни однос међу члановима напоредне синтагме сигнализира да се означени ентитети узимају као алтернативни пар, што се као пропратна значењска компонента региструје и код компензаторних конструкција. Но, формална разлика у обликовању ових конструкција, оличена једном у независном а други пут у зависном везнику, транспонује се и на значењски план, и то на следећи начин: премда се корелативном конструкцијом с везником *ако* и негатором *не* два ентитета посматрају као алтернативе, на снази и даље остаје њихово градирање с обзиром на пожељност ангажовања у ситуацији – пожељнији је онај чије се учешће условљава, или доводи под сумњу. Штавише, овом конструкцијом понуђене алтернативе нису равноправне – друга наступа тек изостанком прве. На сличан начин су конституисане и неке поредбене конструкције, попут *Ова њодлоја одјовара више мени нејо њој*, у којој је такође могуће вратити елидирани остатак поредбене клаузе.

Иако од важности за разумевање значењских и граматичких односа може бити податак да лексема *ако* има употребу партикуле за давање сагласности, као и да се у РСАНУ за *ако не* наводи да је реч о изразу (РСАНУ 1: 55), очигледно је да дистрибуцију везе *ако не* у реченици олакшава негатор *не*, који се сам може позиционирати испред сваког члана реченице, али у граматичкој вези са везником *нејо* или *већ*, нпр. *Долазимо не данас већ сујџра*. Но, очигледно је да се везом *ако не* нити поништава нити потврђује део реченичнога садржаја, *већ* – условљава.

3.5. Међутим, треба рећи и то да се, у неку руку, обрнути градациони след може успоставити и *ако не*-конструкцијом, с тим да тада говоримо о ексцесивности, нпр. *Урадио је више од свих, ако не и највише*.

Иако су на сличан начин формирани, ван нашега истраживања остају ако-конструкције са ексцесивним значењем, којима се успоставља градациони однос међу радњама или ситуационим компонентама, и то идући од аподозе ка протази – протаза садржи информативно истакнути садржај, тј. садржај вишег интензитетског степена. Битна разлика између компензаторних и ексцесивних конструкција јесте у томе што последње нису корелативне структуре, у њима је ако-конструкција пост-понована у односу на аподозни део, те готово без изузетка садржи појачајну партикулу *и*, или пак само неки лексички или граматички израз за означавање вишег степена, нпр. *йуно – све, у највећој мери – у йоийуносии, йоийуно – йрејерано* и сл. Нпр.:

Вредно сам тренирала неколико месеци ако не и пола године (Мирјана Ђурђевић, *Трећи сектор или сама жена у иранзицији*); Чувам је за један бољи тренутак, у ствари за гори, ако не и најгори (Раде Кузмановић, *Одмор*); Ја сам потпуно, ако не и претерано нормалан (Раде Кузмановић, *Одмор*); [...] у највећој мери су исправљене, ако не већ у потпуности надокнађене (*Мосиови*); Штета је сигурно велика, ако није и већа од тога [...] (Иво Андрић, *Проклећа авлија*); Наравно да дугујем бившој Југославији пуно, ако не све (П).

#### 4. Закључак

Спроведено истраживање је показало да још увек постоје значењске везе у систему хипотаксичких јединица које до сада нису добиле своје коначно место у нашој граматикографији, а међу њима јесу и клаузе компензаторних односа.

Анализиране ако-клаузе нису посебан граматички тип, већ специфична логичкосемантичка и прагматичка

категорија реалних кондиционалних клауза, које, треба нагласити, показују особите формалне одлике, међу које спада избор везника, граматичка форма зависног предиката те интегрисаност корелатива у састав управне структуре.

Уз навођење неких мањих или већих одступања од успостављене граматичке норме у обликовању сложене реченице са наведеном *ако*-клаузом, немало смо простора оставили и за неклаузалне реализације категорије компензаторности, што нас је довело до закључка да се ова значењска категорија може изразити и у оквирима једнопредикатских конфигурација, премда није увек могуће сасвим искључити имплицитно присуство елидираних делова редуковане *ако*-клаузе (в. Ковачевић 2020: 281–284). Ова системска могућност отвара један други истраживачки проблем, а то је питање статуса корелативног везничког споја типа *ако не... оно дар/макар*, за који се може рећи да је, барем према доступном језичком материјалу, у фази транзиције према условно-координативном корелативном везнику. Нема никакве сумње да начин обликовања реченице иде у прилог тези да су условно-алтернативне конструкције у прелазном пољу између субординације и координације, те да обједињавају обележја обеју категорија, чији су експоненти зависни везник *ако*, с једне стране, и компензаторна корелативна партикула, с друге. Управо примери где реконструкција подразумеваног садржаја *ако*-клаузе није могућа без мањих или већих промена у реченичној организацији подржавају став да имплицитни део реченичног садржаја није и део граматичке структуре реченице, што је и кључно за потпуније разумевање датих односа.

## ЛИТЕРАТУРА

- Васић 2000: В. Васић, Кондиционалне клаузе са неконсекутивном аподозом, *Јужнословенски филолоџ* LXI /1–2, 177–185.
- Васић 2007: В. Васић, Кондиционално-каузални комплекс, *Зборник Мајице српске за филолоџију и линјисџију* L/1–2, 105–110.
- Васић 2011: V. Vasić, Diskursna i metatekstualna kondicionalna klausa u srpskom jeziku. У: С. Танасић (ур.), *Грамајишка и лексика у словенским језицима*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 313–321.
- Звекић 2007: Д. Звекић-Душановић, О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији кондиционалност – негација – концесивност. *Зборник Мајице српске за филолоџију и линјисџију* L/1–2: 271–279.
- Ивић 1995: М. Ivić, О srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama, *Lingvistički ogledi*. Београд: Prosveta – Biblioteka XX vek, 143–151.
- Катић 1984: R. Katičić, Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome, *Зборник Мајице српске за филолоџију и линјисџију* XXVII–XXVIII: 339–343.
- Ковачевић 1988: М. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Сарајево: Svjetlost.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, Условне реченице с везником *ga* у српској језику, у: *Грамајишка и језик српској језика*, Београд: Јасен, 159–173.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, Контранегација у клаузама финалних реченица, *Радови Филозофској факултета Пале*, Филолошке науке, 14/1: 147–156.
- Ковачевић 2013: М. Ковачевић, Реченице с реалнословним везницима у савременом српском језику, *Радови Филозофској факултета*, Филолошке науке, 15/1: 9–32.
- Ковачевић 2014: М. Ковачевић, Синтаксичко-семантички услови употребе везника *kad* у погодбеном значењу, *Српски језик* XIX: 105–116.
- Ковачевић 2020: М. Ковачевић, О једном специфичном типу елидиране сложене реченице – компримиране реченице

- с изричним у форми супротне клаузе, У: В. Лопичић и Б. Мишић Илић (ур.). *Језик, књижевност, контекст. Тематски зборник радова*, Ниш, 275–286.
- Лалевећ 1951: М. Лалевећ, *Синтакса српског језика*, Београд: ВПШ.
- Максимовић 2020: С. Леро Максимовић, Улога контекста у представљању и разумијевању партикула у савременом српском језику. У: В. Лопичић и Б. Мишић Илић (ур.). *Језик, књижевност, контекст. Тематски зборник радова*, Ниш, 213–224.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Московљевић Поповић 2018: Ј. Московљевић Поповић. О зависносложеним реченицама са коментативном зависном клаузом, *Јужнословенски филолоџ* LXXIV/1: 63–80.
- Мусић 1898: А. Musić, Реčenice s конјункцијом 'ако, нека, ли' у хрватском језику, *Rad JAZU* 134: 1–79.
- Мусић 1900: А. Musić, „Реčenice s конјункцијом 'да' у хрватском језику”, *Rad JAZU* 142: 1–125.
- Пипер 1998: П. Пипер, О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолоџ* LIX: 41–58.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- РСАНУ 1: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1959.
- Саведра 1992: D. Saavedra, Kontrafaktivni predikati u glavnim rečenicama sa zavisnim dopunskim rečenicama, *Зборник Матице српске за славистику* II: 173–179.
- Силић–Прањковић 2007: Ј. Silić i I. Pranković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић–Поповић 1997: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматица српског језика – уџбеник за I, II, III и IV раз-*

ред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1969: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.

Чудомировић 2019: Ј. Чудомировић. Условне клаузе и теорија домена, *Научни саставанак слависти у Вукове дане* 48/3: 259–278.

Milivoj Alanović

## АКО-CONSTRUCTIONS OF COMPENSATORY RELATIONS

### Summary

The paper discusses a special type of *ako*-constructions, which are formalized in the Serbian language in two forms – in the form of a complex and in the form of a simple sentence. Regardless of the type of grammatical organization, it is a two-propositional structure, among whose constituent units the meaning of compensatoriness is established, based on the logical connection between the given norm, on the one hand, and the achieved result, on the other.

The arrangement of this information in a complex sentence with an *ako*-clause takes place as follows: the protasis part gives information about the norm, while the apodosis part gives information about the achieved result. In addition to the semantic specificities, the paper also mentions the grammatical peculiarities of this type of construction, with special emphasis placed on the organization of single-predicate configurations.

*Key words:* Serbian language, conditionality, *ako*-constructions, compensatory meaning.





Миланка Ј. Бабић\*

УДК 811.163.41`367.335.3

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Катедра за србистику

## ИСКАЗИ СА ДЕЗИДЕРАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Дезидеративним исказима изражава се иреална пропозиција позитивно и негативно маркиране интимне жеље, али и разноврсних традиционалних говорних жанрова с наглашеном експресивношћу, као што су благослови, клетве, честитке или наздрављања. Пропозиционој иреалности одговара иреалност глаголских начина, па су у њима заступљени и оптатив, и потенцијал и императив, а уз њих и презент у такође типично нефактивној комбинацији са партикулом да. Као синтаксичке конструкције, дезидеративни искази су експлицитно или имплицитно, везани за глаголе значењске класе *verba desiderativa*, примарно за глагол жељети. Конструкције са глаголом жељети и његовим семантичким еквивалентима представља перформативну формулу дезидеративности, у експресивном смислу неемфатичну. Но, тај модел је полазни структурни образац за емфатичко-експресивне, па тиме и екскламатишне редуковане форме, које се своде углавном на екпликацију предмета жеље – синтаксички на позицију ближег објекта или осамостаљене изричне или погодбене клаузе. Тако и циљ истраживања ових конструкција захтијева да се представи њихова модална вриједност, да се одреде њихови парадигматски облици, те да се опише њихов илокуцијски потенцијал и издвоје прагматичке врсте путем којих се у комуникацији изражава жеља, што методолошки подразумева вишеаспекатски синтаксичко-семантичко-прагматички приступ анализи грађе, с тим

---

\* milanka.babic@ffuis.edu.ba

да је тежиште на синтаксичко-семантичком плану, док су прагматички критеријуми у функцији поткласификације у оквиру синтаксички издвојених модела дезидеративних исказа.

*Кључне ријечи:* дезидеративни искази, пропозиција, потенцијал, оптатив, реченична парадигма

## 1. Увод

Дезидератив је начин за изражавање жеље и/или синоним за оптатив – према Симеоновом *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива*, гдје се помиње као жељни конјуктив или оптатив (*coniunctivus desiderativus vel optativus*) и као дезидеративни облик, односно облик глагола којим се изражава жеља (Симеон 1969/I: 226). Слично се одређује и на другим мјестима у литератури и лингвистичким рјечницима, па се под дезидеративним исказом у српском језику једнозначно подразумијевају искази којима се изражава жеља. Само помињање дезидеративних исказа (или реченица) отвара неколика плана у приступу језичким чињеницама који се не могу заобићи, јер се ради о модалним исказима који имају одређене конструкцијске специфичности, али и разнолике комуникативне функције, односно различите прагматичке вриједности. Тако је и циљ истраживања ових конструкција нужно трострук и захтијева да се представи њихова модална вриједност, да се одреде њихови парадигматски облици, те да се опише њихов илокуцијски потенцијал и издвоје прагматичке врсте путем којих се у комуникацији изражава жеља. Граматичко-модални аспект, који је и примаран у овом раду, значајан је за издвајање дезидеративних конструкција – реченица и/или исказа – као синтаксичких конструк-

ција дистинктивних у односу на друге типове парадигме комуникативне реченице српског језика, док је прагматички аспект у ствари поткласификациони, служи за врсно издвајање унутар модално-граматичког типа.

Жељне конструкције се у србистици (и сербокроатици) помињу у граматицима у парадигми комуникативних реченица, гдје се издвајају као посебан тип, најчешће са покојим примјером чија се граматичка специфичност описује дезидеративном употребом конструкција са предикатском функцијом „модалног крњег перфекта или *нека* + презент или *да* + презент” (Станојчић–Поповић 1995: 336). Будући да у њиховом садржају партиципирају модално-емфатичне компоненте воље и осјећања, мањевише, гдје год се посебно издвајају, жељним реченицама приписује се и узвичност (Стевановић 1962: 274; Станојчић–Поповић 1995: 336; Ковачевић–Бабић 2017: 67), што условљава да их неки аутори школских уџбеника и посматрају у оквиру шире категорије узвичне реченице (в. нпр. Прањковић 1995: 16; Силић–Прањковић 2005: 281–282).

Нешто шире о овим конструкцијама може се наћи у универзитетским граматицима и монографијама које се баве модалношћу, при чему се дезидеративност помиње као врста тзв. „мотивационе модалности унутрашњег подстицаја” у коју се убраја заједно са императивним исказима – како то одређује Звекић Душанић у монографији *Модалност: мотивациона модалност у српском и мађарском језику* (2011), док је у Пиперовом поглављу о модалности у *Синтакси српског језика (Просја реченица)* сврстана у „објективну” или „модалност у ужем смислу”, која подразумијева представљање „препозитивног садржаја реченице као реалног или као иреалног” (Пипер и други 2005: 637). Будући да је за глаголске начине примарна модалност иреалности (реалност се изражава само индиктивно употребијеним глаголима) и будући

да је у центру семантичко-прагматичког поља дезидеративности оптатив (исто: 641), и категорија дезидеративности је иреалног карактера. Подстицајна или иницијативна модалност дезидеративних исказа је њихова неспорна константа, за разлику од начина њихове граматичке одређености или неодређености као оптативних исказа или – како сматра Пипер – „конструкција са тзв. радним придевом употребљеним без помоћног глагола у функцији исказивања жеље говорног лица да се саговорнику (ређе неком другом) нешто лепо или ружно догоди” (исто: 641). У датој дефиницији тачно је само да дезидеративна пропозиција може бити позитивно или негативно маркирана, док је граматички нонсенс „радни придев употребљен без помоћног глагола” – као да глаголски радни придјев иначе у свом саставу има и помоћни глагол па га у дезидеративном исказу изоставља(!), а непотпуна је и формулација да говорно лице жељу усмјерава на саговорника или на неког другог, будући да су врло фреквентни аутодезидеративни искази, као нпр. *Одавно ми се иде у Париз. Ех, да ми је мало ѧара и времена!* Осим ове конструкције „са тзв. радним придевом употребљеним без помоћног глагола”, Пипер у „уже оптативне” убраја и конструкције у облику да + презент (нпр.: *Да зло не чује*), исказе „блиске молби или упозорењу” (нпр.: *Бој да ѧросїи. Не било ѧримењено*). Као и „форме говорне етикеције” (нпр.: *Добар дан. Лаку ноћ*). За „шире схваћену оптативност” наводи примјере са глаголима „желети, хтети, жудети или чезнути” и изразе „имати жељу, бити жељан, венути од чежње” (исто: 642), док се „јака дезидеративност исказује помоћу реченица које почињу конструкцијама *Каг ди (само)...*, *Каг ди (дар)...*, *Ако ди...* иза којих обично следи радни придев, што су заправо конструкције са обликом потенцијала” (исто: 643).

Треба поменути рад Дубравке Сесар, у двије верзије које се разликују у неким нијансама – ранијој *О дезидера-*

ивним исказима у славенским језицима (1996) и каснијој *О жељним или дезидеративним исказима у словенским језицима* (2009). Ауторка у њима у петочланој парадигми комуникативне реченице (коју чине изјавне, упитне, заповједне, жељне и узвичне) издваја само моделе дезидеративних исказа који су еквивалентни у свим словенским језицима, а то су модели конституисани помоћу дезидеративних партикула. Будући да исти или слични постоје у свим словенским језицима, за ауторку је то суштинска потврда постојања дезидеративних конструкција као посебног структурно-функционалног типа. У том раду су, што је можда и највећи недостатак рада, изостављени сви облици са перформативним глаголима жеље, потом сви индиректни начини исказивања дезидеративности као секундарни и структурно нетипични, а изостављене су, као такве, и конструкције са оптативом, због спорног статуса оптатива, не као начина, него као глаголског облика, односно и зато што је – како ауторка наводи – „hrvatski optativ paradigmatski teško usporediv s optativnim oblicima u drugim slavenskim jezicima” (Сесар 1996: 41–42), будући да у неким постоје посебни оптативни облици, „u hrvatskom je to npr. particip radni (*Živio! Dobro došli!*)”, док се у неким (као нпр. у чешком, пољском и руском језику) оптативно значење исказује комбинацијом „željnih čestica s indikativom ili kondicionalom” (исто: 41). Она издваја као неупитне дезидеративне реченице са жељним партикулама, а у њих спадају партикуле *гадоџа* (нпр.: *Дабоџа се удавио!*), *га* – у конструкцији са индикативом (нпр.: *Да сѝе ми здрави!*), *кад* – у конструкцији са потенцијалом (нпр.: *Кад би дошло ѝрољеће!*), те императивна партикула *нека* (нпр.: *Нека ѝе ѝраѝи срећа!*) – која подразумејева контекстуалну и интонациону промјену захтјевне семантике у дезидеративну (в. Сесар 2009: 42 – 45).

О оптативној модалности и жељним конструкцијама писала сам и сама врло детаљно (в. Бабић 2019: 157–181),

па је овај рад у много чему наслоњен на то претходно истраживање.

## 2. Категоријалне карактеристике дезидеративних исказа

За потврђивање типски модалног статуса дезидеративних конструкција постоје нужни услови, па се у њих убрајају, као најбитнији: а) постојање дезидеративне модалне квалификације или индикатора модалности или модалног оквира којим је пропозициони садржај обухваћен, б) постојање носиоца модалне квалификације одређеног компонентама живо и хумано, као и в) те постојање адресата коме је жеља упућена – па дезидеративни искази могу бити аутодезидеративни када говорник изражава жељу усмјерену на самог себе (*Само да ми је сад прешећи!*), усмјерени на саговорника (*Бој ти срећу дао!*) или на треће лице или предмет (*Нека им је са срећом! Живјела књиџа!*). Уз то, треба да постоји и г) „остваривач жеље”, који може бити уопштен, подразумијевати повољну ситуацију за жељену реализацију (*Само да се не љуца! Пошоње ти било!*) или може бити субјекат исказа (*Бој те на љрави љуџ окренуо!*). Испуњавањем тих критеријума, модалност или модални оквир дезидеративности може да се реализује на граматичком плану – као типична граматичка конструкција са дезидеративним значењем (нпр. оптаивна реченица *Живјела Срдија!*) и на лексичко-семантичком плану – када је модално значење садржано у значењу дезидеративних лексема (нпр. глаголи *жељеџи, вољеџи, хџјеџи*, именице *жеља, придјеви жељан, вољан, сџреман* и сл.), а формално у изјавној реченици. Између та два вида постоји однос обрнуте пропорције – што је дезидеративност јаче лексикализована, мање је грама-тикализована и обрнуто – што је мање лексикализована

– више је граматикализована. Степен граматикализованости прилично је усаглашен са степеном експресивности, па се лексикализовани дезидеративи могу сматрати мање или више неутралним у погледу афективности, за разлику од граматикализованих који углавном изражавају експресивну дезидеративност и носе емфатички набој, чиме се граматикализоване дезидеративне реченице сврставају у екскламативне. Тај однос показују нпр. следеће реченице:

(1) *Желим да ми се јави. : Каг би ми се јавио!*

Конструкција *Желим да ми се јави* двочланог је карактера јер се у њој формално издвајају модални оквир – перформативна дезидеративна илокуција *желим* и предмет жеље – дат у пропозицији *да ми се јави*. Модалност је, дакле, садржана у самом глаголу, док је пропозиција жеље дата у садржају објекта или у изричној клаузи. Исказна или реченична структура условљена је рекцијом глагола који тражи објекат у виду реченичног члана (*Желим чашу воде*) или у виду изричне *да*-клаузе (*Желим да моја дјеца буду добри људи*). Декларативни карактер исказа не подразумемијева компоненте емфазе. Та аналитичност неутралише експресивност. С друге стране, премда је у конструкцији *Каг би ми се јавио!* индикатор модалне илокуције партикула *каг* + потенцијал, лексички садржај глагола у потенцијалу истовремено је основни елемент садржаја предмета жеље или пропозиције, па је конструкција формом својом изражајна и појачава степен емфатичности жеље. Друкчије речено, дезидеративно значење исказа *Каг би ми се јавио!* проистиче из самог модела, односно из типичне конструкције у којој је везник *каг* категоријално преобликован у партикулу која је у тој конструкцији експликатор или индикатор дезидеративности, уз потенцијал којим се као могућим начи-

ном модализује однос према стварности као неевидентан, нереализован, а то је за актуелност жеље врло битан критеријум. Жеља подразумева унутрашњу спремност, иницијативност усмјерену на промјену одређене ситуације, па је семантички домен жеље пројектован у будућност. Жеља је, дакле, могућност, па је за њено изражавање потенцијал сасвим одговарајући облик, што показују искази са пунозначним глаголом и партикулом *кад*, као у претходном примјеру, али и редуковани у којима је заступљена само компонента помоћног глагола, док је жељни или волитативни глагол редукован (нпр.: *Ја бих слаголег!* < Ја бих жељела/хтјела сладолед).

Индикатор модалности, дакле, може бити лексичко-семантичког карактера, глагол из семантичке класе *verba desiderativa* (*жељейи, вољейи, хијјеи*), потом придјев у саставу копулативног предиката (*жељан/вољан/сиреман* и сл.: *Жељан сам родној краја*) или именица у саставу перифрастичног предиката (*имам жељу, вољу* и сл.: *Имам жељу да обиђем Европу*). Да би жеља била актуелна, мора бити усаглашена са тренутком говора, не може му временски претходити. Типичан облик за исказивање жеље дезидеративним лексемама јесте презент, а рјеђе потенцијал (*Желим да обиђем Европу*. : *Жељела бих да обиђем Европу*). У условима када се уз њега употребеби као обавезан универзални временски квантификатор, као нпр. *увијек, заувијек, вјечно* и сл., и футур први<sup>2</sup> може да искаже дезидеративно значење, при чему

2 Уколико су ти облици употребеби у прошлом времену, у питању је дескрипција неактуелне или пропуштене жеље у декларативној реченици: *Желио је да њујује*. Емфатички је тада најизразитија форма са изразом *камо среће / камо лијеје/њусије/моје среће* са којим се формира конструкција за пропуштене жеље која актуализује жаљење:

*Камо среће / Камо лијеје (моје, њусије) среће да сам њада схваишо ииша се дешава! Камо среће да си ми више вјеровао!*



је жеља делиберативног карактера: *Увијек ћу жељеџи да обиђем Европу*. Универзални квантификатор *увијек* није ту само зато да жељу усмјери на будућност него и да је ситуира тако што моменат будућности повезује са тренутком говора, па је значење исказа желим и жељећу и у будућности да обиђем Европу.

### 3. Лексички верификовани модел дезидеративног исказа

У основи лексичко-семантичког поља дезидеративности несумњиво је глагол *жељеџи*. Експлицитно или имплицитно, дезидеративне конструкције су везане за глаголе значењске класе *verba desiderativa*, помоћу којих лице исказује свој експресивни став, усмјерен на предметни садржај као жељено очекивање користи или штете за себе или за друге. На тај начин се говорни чин жеље поларизује у оквиру позитивне и негативне семантике. Форма са глаголом *жељеџи* (коме су дјелимично еквивалентни глаголи *вољеџи* и *хијеџи*) представља перформативну формулу дезидеративности, у експресивном смислу неемфатичну. Када је глагол жељети пунозначан, дезидеративи се реализују по моделу:

**VF (желим/желимо) + N3 + N4/R<sup>3</sup>.**

Алтернативни облик овог модела условљен је непунзначношћу глагола *жељеџи*, по обрасцу у коме у пре-

---

Оваквим конструкцијама „истиче се жаљење што се није десило оно што се жели”, а „било би добро, било би боље” (РМС 2005: 520).

- 3 VF = вербум финитум (лични глаголски облик), предикат; N3 = именица или именичка синтаagma у дативу (даљи објекат са значењем адресата); N4 = именица или именичка синтаagma у акузативу (ближи објекат); R = зависна клауза

дикату партиципира и допунски глагол у облику конструкције *да* + презент или инфинитив:

**VF (желим + да + презент/инфинитив пунозначног глагола).**

Заступљеност осталих чланова зависи од рекције допунског пунозначног глагола (*Желим да њуџујем* : *Желим да њи њоклоним слику* / *Желим њи њоклонии слику*).

Варијанте основног модела подразумевају:

- а) замјену личних глаголских облика (потенцијал или футур први + обавезни универзални временски квантификатор – умјесто презента: *Жељела дих да никад више не буде раџа*. : *Увијек ћу жељеџи да никад више не буде раџа*.)
- б) реализацију компоненте **N3** (даљег објекта – адресата) – уколико је жеља намијењена саговорнику или његову нереализацију ако је исказ аутодезидеративан (*Желим њи мноџо среће*. : *Желим мноџо среће*.)
- в) реализацију компоненте **N4** (ближег објекта – предмета жеље: *Желим ону слику*) или компоненте **R** (пропозиционе *да*-клаузе: *Желим да ње њраџи срећа*) – уколико је глагол *жељеџи* пунозначан
- г) и модел са пунозначним глаголом и модел са непупнозначним глаголом *жељеџи* реализују се у перифрастичним варијантама **имам жељу** (*Имам жељу/Имала дих жељу/Увијек ћу имаџи жељу да се враџи кући*. : *Имам жељу да њуџујем/џуџоваџи свијеџом*) или **жеља ми је** (*Жеља ми је/Жеља ди ми дила/Увијек ће ми диџи жеља да се враџи кући* : *Жеља ми је/Жеља ди ми дила/Увијек ће ми диџи жеља да њуџујем/џуџоваџи свијеџом*)

- д) основни модел је полазни структурни образац за емфатичко-експресивне, па тиме и екскламативне редуковане форме, које се свде углавном на експликацију предмета жеље – синтаксички на позицију ближег објекта или изричне клаузе. Док конструкције са дезидеративним глаголом функционишу у формалном изразу, редуковане форме се као говорни клише – сведен само на предмет жеље као рематски садржај – користе при поздрављању (*Добро јутро! Утодан дан! Лаку ноћ!*), честитању (*Мноіо среће и доброі здравља!*), и сл. Ти искази су као форме уљудности на рубу дезидеративног поља јер је њихова дезидеративност умањена пропорционално степену њихове конвенционализованости – што је карактеристично за поздравне форме.

Модел је варијантан и на семантичком плану, а варијанте се успостављају замјеном глагола *жељети* глаголима *вољети* и *хитјети*, јер ти глаголи уносе у садржај додатне семантичке компоненте.

#### 4. Граматикализовани модели дезидеративних исказа

Да би нека синтаксичка конструкција била граматицизована, она мора имати макар један формализован облик којим се изражава њено типично значење. Њена граматицизација може бити морфолошког типа – условљена типичним морфолошким обликом, или синтаксичког – утемељена у типичној синтаксичкој структури. Код дезидеративних конструкција заступљена су оба типа, па се морфолошким индикатором граматицизације дезидеративних конструкција може сматрати оптаив као глаголски модус, док се синтаксичка грама-

тикализација односи на комбинације дезидеративних партикула и одређених глаголских облика као модалних индикатора дезидеративног модела. Када у модалној структури исказа индикатор модалности није лексикализован, него је граматикализован тако да граматикализација представља типичну форму са типичним значењем, та конструкција има тада и форму и функцију експресивног дезидератива. Онда је то типично жељна или дезидеративна синтаксичка конструкција. У такве индикаторе спадају:

- 1) облик оптатива (*Живио ња се веселио!*)
- 2) дезидеративна партикула у комбинацији са оптативом (*Дабогда остарио!*)
- 3) дезидеративна партикула у комбинацији са потенцијалом (*Кад бих могао да враћим слику њеној лика!*)
- 4) дезидеративна партикула у комбинацији са презентом (*Да заједно славиће још много година!*)
- 5) дезидеративни императив, који, дезактуализујући директивност, изражава емфатички наглашене жеље (*Буди увијек њако добра! Господе, њомилуј и њороси!*)
- 6) имперсоналне конструкције са логичким субјектом у дативу који је истовремено и носилац модалног садржаја дезидеративности (*Иде ми се кући. Не стиудира ми се више. Није јој се ишло на море*).

Наведеним оптативним (жељним) значењима еквивалентни су појмовно-логички, мада не и емфатички, дезидеративни перформативни искази са глаголом *желим*, којим се у неутралном изразу жеља и исказује. Та еквивалентност обухвата и конструкције с предикатом у форми оптатива (нпр.: *Родила њи њшеница дјелица!* > *Желим да њи роди њшеница дјелица!*), и конструкције с партикулом *да* + презент (*Да ми је да њодјејнем одавде!* > *Желим да њодјејнем/њодјеђи одавде*) као и конструкцијама с потен-

цијалом (*Каг бих моїла још једном ѿамо да се враїим!* > *Желим још једном ѿамо да се враїим*). Трансформација показује да се у конструкцијама *да ми је* и *каг бих моїла* формира једно перифрастично дезидеративно језгро, односно да су конструкције *да ми је* и *каг бих моїла* – замјењиве глаголом *желим*. Све то је сажето у оптативу као личном облику, па је оптатив граматички центар синтаксичко-семантичке категорије оптативности, јер обједињује и модални оквир и пропозицију, односно изражава „типично дезидеративну претпоставку – модалност иреалне ситуације, искључен моменат реализације и ситуираност жељене ситуације у временски оквир будућности” (Бабић 2019: 180).

Будући да је оптативност, ако се схвати као морфолошко-синтаксичка категорија, у основи дезидеративности као шире модалне категорије, конструкције са оптативом сматрамо основним дезидеративним моделом. У литератури је много дилема везаних за оптатив, па је у вези са морфолошко-синтаксичким статусом оптатива србистичка и/или сербокroatистика литература подијељена између два тумачења. По једном тумачењу, чији је зачетник још Т. Маретић (1963: 663–665), *ойѿаїив ѿредсѿавља ѿосебан ѿаїолски начин*, који се облички подудару с глаголским придјевом радним и као основно има значење жеље. И управо Маретићево схватање и данас заступају хрватске граматике. По другом тумачењу, раширенијем у србистици него у кроатистици, оптатив се у систему глаголских облика не издваја као посебан морфолошки облик, него *се смаїра једном од модалних реализација крњеї ѿерфекїа*. Они који му одричу финитни карактер сматрају да оптатив на морфолошком плану не постоји јер се „zaseban morfološki oblik mora formalno razlikovati od svih ostalih u sistemu glagolskih oblika u datom jeziku, tj. mora imati obličku samosvojnost”, што, за разлику од свих других личних глаголских

облика, оптатив нема, него се „jedini izdvaja isključivo prema kriterijumu značenja” (Палић, 219:184). Тај критеријум се у морфологији не може сматрати законоправилном јер су у парадигмама промјенљивих врста ријечи бројни примјери обличке хомонимије, па и код глагола (нпр, *йрочийѡа* – да ли је перфективни презент или аорист; да ли је *чийѡах* аорист или је имперфекат и сл.). А није ријетка ни редукција парадигме када се ради о глаголским облицима који су условљени елементима и природом комуникације, као што је то и код императива. Из тих разлога га и неки други истраживачи смјештају у глаголски придјев радни, па – као и Палић, који га у таквој употреби назива „*slobodnim glagolskim pridjevom radnim*” (Палић 2019: 184) – мисле да оптатив није посебан морфолошки облик јер „nema strukturu koja se bar u nekom elementu ili makar kod nekog pojedinačnog glagola razlikuje od forme radnog glagolskog pridjeva”, него да се „u odgovarajućem sintaksičko-semantičkom kontekstu” радни глаголски придјев остварује као оптатив (Ненежић 2019: 177–178). Ја сматрам да је управо то најпогрешније, јер давање својства предикативности глаголском придјеву радном, као неличном глаголском облику – поништава у синтакси основни принцип предикативности. Глаголски придјев радни никада самостално не може бити предикат, а сви искази са оптативом на граматичком плану су реченице, тј. оптатив је предикат. То показују бројни примјери типа *Живјела Србија!* или *Вране њи очи искојале!* У њима су јасно експлицирани и граматички субјекат и глаголски предикат – а шта би друго био номинатив у датим конструкцијама ако не субјекат?! Тако се веза глаголског придјева радног и оптатива поништава на принципу предикативности. Предикативност обезбјеђује оптативу статус међу личним глаголским облицима, у чијем је микросистему облички различит од свих осталих, изузев од крњег перфекта као посебног облика перфекта.

Крњи перфекат је временски глаголски облик који наглашава резултативност извршене радње, јаче од пуног

облика перфекта. Перфекат се модално употребљава у директивном значењу императива, а крњи перфекат ту врсту трансформације нема. Оптатив представља помишљену, жељену радњу нулте резултативности, са наглашеном интенцијом да се оптативом обиљежена радња у будућности изврши, али је сасвим неевидентно да ће се и извршити. Зато оптатив и јесте искључиво модалан глаголски облик (в. Бабић 2019: 172–179). Њиме се примарно изражавају различите нијансе жељног или дезидеративног значења као апстрактног и нерезултативног. Он се у том смислу разликује од осталих начина – императива и потенцијала који могу имати и временску употребу. За разлику од њих оптативи не подлијежу временској транспозицији, односно конструкцијама с предикатом у оптативу, без обзира на тип реченичног контекста, не може се изразити временско значење, па оптатив није употребно конкурентан (алтернативан) с било којим временским глаголским обликом.

Крњи перфекат се увијек може замијенити у истом контексту пуним обликом перфекта, нпр. у наративном дискурсу: *Свануло рано јујиро и ірануло сунце иза наших брда. Кренули момци на кошевину* > *Свануло је рано јујиро и ірануло је сунце иза наших брда. Кренули су момци на кошевину*, или нпр. у новинским насловима: *Влада йоднијела остїавку* > *Влада је йоднијела остїавку*, па чак и у гномским конструкцијама, нпр.: *Гдје лажа омркла, їу и осванула* > *Гдје је лажа омркла, їу и осванула*. У оптативу то није могуће, нпр.: *Живио* – није исто што и \**Живио си*; *Бої їиї йомоїао* – не може се трансформисати у \**Бог ти је помогао*.

На основу наведених паралела и међусобних разлика поређених облика, сматрам да оптатив јесте лични глаголски начин, односно да је морфолошки граматикализован центар синтаксичко-семантичког и прагматичког поља оптативности. Тиме се приклањам и мишљењу које у најновијим радовима износе признати синтаксичари Милош

Ковачевић (у раду „Временска употреба модалних глаголских облика”), који сматра да је „оптатив посебан морфолошки начински облик, као што су то нпр. потенцијал или императив” (Ковачевић 2021: 21) и Иво Прањковић (у раду „Глаголски начини у сложеним реченицама”), који сматра да је „optativ bez ikakve sumnje poseban glagolski oblik (način), a nije nikakav radni glagolski pridjev, a pogotovo nije tzv. krnji perfekt kako se u literaturi često navodi” (Прањковић 2018: 84).

Сви наведени модели се реализују варијантно, зависно од заступљености елемената дезидеративности, односно да ли је жеља уопштена или усмјерена на одређеног адресата, обиљеженог дативом углавном личне замјенице, потом да ли је конструкција дезидеративног предиката проста или сложена, тј. да ли је глагол пунозначан или непупнозначан, те да ли је предикат експлициран или није. Када се у обзир узму ти параметри, уочавају се сљедеће варијације модела.

1) Модел са оптативом образује двочлану субјекатско-предикатску реченицу:

а) са нејечешће неексплицираним граматичким субјектом другог или трећег лица, с обзиром на то да је оптатив облик за емфатичне изразе жеље чија је конструкција подложна редукцији на комуникативни минимум: *Живио! Проклеџ био!*

б) са експлицираним субјектом: *Живио њи нама! Живјела Срдија!*

в) са неглаголским предикатом, тј. са копулативним глаголом у облику оптатива:

*Жива била, јолудице! Све вам било добро!*

г) Овај модел може бити допуњен и дативом адресата: *Бој њи јомојао!*

д) А може садржавати и етички датив блискости и солидарности између адресанта и адресата: *Жив ми био!*



Под емфатичким ударом оптатив глагола *бити* може бити и редукован:

ђ) *Срећно! Дујовјеко!*

## 2) Модел оптатива са партикулом ДАБОГДА:

ДАБОГДА + оптатив + предмет жеље: *Дабојда дочекао моје јодине!*

– реализује се и у облику:

а) ДАБОГДА + адресат у дативу + предмет жеље: *Дабојда ти пресјело!*

б) Постоји и варијација са означавањем адресата у акузативу:

ДАБОГДА + адресат у акузативу + предмет жеље *Дабојда те јо јори хвајали!*

Овај модел реализује се и са изразом ДАЈ БОЖЕ као аналитичком семантичком варијантом партикуле *дабојда*:

в) ДАЈ БОЖЕ + *да*-реченица у презенту: *Дај Боже да дочекаш моје јодине!*

г) Конструкција ДАЈ БОЖЕ може бити негирана па исказ носи значење према коме је саджај пропозиције непожељан за говорника:

НЕ ДАЈ БОЖЕ + *да*-реченица: *Не дај Боже да доживиш моје јодине!*

д) Укључивањем датива адресата добија се модел ДАЈ / НЕ ДАЈ + датив адресата + БОЖЕ + *да*-реченица: *Дај ти Боже да дочекаш моје јодине!* = *Дај ти Боже дочекај ти моје јодине!* : *Не дај ти доже да доживиш моје јодине!* = *Не дај ти Боже доживјеј ти моје јодине!*

## 3) Модел са потенцијалом и партикулом КАД образује се од следећих елемената:

КАД + потенцијал + предмет жеље: *Када би било барем мало сламе, оне на коју се никад није ни обазирала,*

*оне коју су њод њу сѣерали! – Каг бих моѣао залелекаѣи из бијела ѣрла!*

а) проширује се и дативом адресата: КАД + потенцијал + датив адресата + предмет жеље: *Каг би ми се јавио!*

4) Модел са редукованим потенцијалом – сведен на аористни облик помоћног глагола *биѣи* у значењу глагола *жељеѣи*, садржи:

а) експлицирани граматички субјекат + аорист глагола *биѣи* (у значењу потенцијала) у функцији предиката + предмет жеље у форми ближег објекта: *Ја бих кафу и лимунаду!* (< Ја бих жељела кафу и лимунаду); *Она би ѣрешања.* (< Она би жељела трешања).

б) Умјесто ближег објекта, предмет жеље може бити изражен и да-реченицом: *Ја бих да ѣлаѣим! Он би да зайовиједа свима!*

в) Искази овог типа који су ситуацијски условљени и уобичајени могу се додатно редуковати. Такви су нпр. они искази који се изговарају у кафанској конверзацији па се могу редуковати на сам предмет жеље: *Да ѣлаѣим! Кафу и лимунаду!* Редукција није могућа мимо таквих контекстуално-конституацијских релација, па исказ *Да зайовиједа свима!*\* ≠ *Он би да зайовиједа свима!* Редукцију спречава неопходност експлицирања субјекта чије одсуство сам контекст или елементи говорне ситуације не могу надомјестити. Карактеристика ових конструкција јесте да аорист глагола *биѣи* као семантички еквивалент глагола *жељеѣи* не актуализује његову модалну, него његову пунозначну вриједност, што се показује у простој реченици у којој такав предикат уводи објекат као прелазни глагол пунозначни *жељеѣи* (*Ја бих кафу и лимунаду!*), као и у немогућности замјене да-конструк-

ција, односно да клауза инфинитивом у сложеној реченици (Он би да зайовиједа свима! ≠ Он би зайовиједати свима!\*).

5) Модел са презентом и партикулом ДА реализује се у облику:

ДА + граматички субјекат (експлициран или неексплициран) + презент пунозначног глагола: *Да се у здрављу састанемо! Да дође њрољеће! Да живи овај народ!*

а) дати модел врло је уобичајен у додатно интензиваном облику помоћу партикуле САМО испред ДА: *Само да дође њрољеће! Само да живи овај народ!*

Најчешће употребљавани варијантни облици овог модела јесу:

б) ДА + субјекат + презент пунозначног глагола у предикату + објекат (N3/N4): *Да ти се у живоју окрене набоље! Да ти срећа увијек њраји!*

в) ДА + копула у презенту + предикатив: *Да си њроклей! Да си здраво! Да будеш срећан!*

г) Изостављањем датива адресата, исказ овог типа у честитањима и наздрављањима може бити и имперсоналан: *Да буде срећно и дујовјеко!*

б) Семантички подударан са претходним моделом је модел са партикулом НЕКА, која је еквивалентна партикули ДА. У основи конструкција са партикулом НЕКА јесте веза НЕКА + презент, а остали чланови се укључују по обрасцима који су исти као и за партикулу ДА: *Нека дође њрољеће! Нека ти Бој срећу да. Нека ти љаво носи. Нека (ти) је срећно. Нека буде срећно.*

а) Оба модела могу бити појачана партикулама *дар* или *макар* које у значење дезидеративног исказа уносе значење компезационе жеље: *Да дар/макар дође њрољеће! Нека дар/макар дође њрољеће!*

7) Посебан модел са партикулом ДА формира се помоћу блокираног израза да ми је и садржи:

ДА + МИ (датив носиоца модалне ситуације) + ЈЕ + објекат: *Да ми је кај воге!*

а) ДА МИ + ЈЕ + глагол у инфинитиву или ДА + презент: *Да ми се окуйайи у мору. Да ми је да дочекам йрољеће.*

Овакви искази у којима постоји и копулативни глагол у изразу *да ми је* и пунозначни у облику конструкције *да* + презент или у инфинитиву одређују модални карактер израза *да ми је* као еквивалента модалног глагола *желим*. Блокираност израза *да ми је* показује и немогућност замјене партикуле ДА партикулом НЕКА.

8) Имперсонални модел дезидеративног исказа формира у презенту пунозначног глагола са рефлексивном ријечцом СЕ, тј. тај исказ садржи:

Презент + СЕ + датив носиоца модалне ситуације: *Пјева ми се.*

а) модел у одричном облику садржи одрични презент: *Не иде ми се у школу.*

б) а подложен је и интерогативној трансформацији помоћу упитне ријечце: *Иде ли йи се? Пуши ли вам се?*

Као и остале комуникативне реченице, и дезидеративне се могу уланчавати у координирани низ: *Од руке йи нишйа не родило, не имао од срца йорода! Живио йа се веселио!*

## 5. Закључак

Дезидеративним исказима изражава се иреална пропозиција позитивно и негативно маркиране интимне жеље, али и разноврсних традиционалних говорних

жанрова с наглашеном експресивношћу, као што су благослови, клетве, честитке или наздрављања. Пропозиционој иреалности одговара иреалност глаголских начина, па су у њима заступљени и оптатив, и потенцијал и императив, а уз њих и презент у такође типично нефактивној комбинацији са партикулом ДА. Семантичко-прагматичку разноврсност дезидеративних исказа прате и различите конструкције које се поларизују према степену емфатичности на неутралне и емоционално маркиране.

Неемфатичне дезидеративне конструкције образују се у облику перформативних форми са глаголима из значењске групе *verba desiderative*, у чијем средишту је глагол *жељећи* у првом лицу презента, док се емфатички обојени дезидеративи формирају помоћу глаголских начина и презента, комбинујући се са дезидеративним партикулама, као што су партикуле *да, нека, кад, дабогда* и сл. У центру емфатичне дезидеративности је несумњиво оптатив као лични глаголски начин који у структури исказа врши функцију предиката. Оптатив својим значењем репрезентује све типичне карактеристике дезидеративности – модалност, иреалност, ситуираност жељене ситуације у будућности, а садржи и изразит степен емфатичности, па се употребљава у говорним ситуацијама у којима доминирају снажне емоције које траже израз у виду кратке динамичне форме, растерећене лексичко-граматичког сувишка.

Дезидеративни емфатични искази су краћи и стилски маркирани па се и употребљавају у експресивном говору, док конструкције са дезидеративним глаголом функционишу у формалном изразу. Анализа потврђује јаку граматикализованост и дистинктивност дезидеративних конструкција у односу на друге типове комуникативних реченица, па не постоје граматички разлози који оправдавају маргинализованост тих конструкција у граматичким описима српског језика.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2019: М. Бабић, *Ексламативне конструкције у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.
- Киш 2017: Н. Киш, „Придеви са значењем оптаивне модалности”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, Књига XLII-1 (2017), 307–322.
- Ковачевић–Бабић 2017: *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2021: М. Ковачевић, „Временска употреба модалних глаголских облика”, *Српски језик, књижевност, уметност*, Књ. I: *Модалност у српском језику*, уредници Милош Ковачевић и Јелена Петковић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2021, 17–34.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Ненезић 2019: S. Nenezic, „Gramatički status jednog glagolskog oblika: radni glagolski pridjev, krnji perfekat ili optativ”, *Folia linguistica et litteraria*, br. 28, Nikšić: Institut za jezik i književnost, Filološki fakultet, 171–180. (<http://www.folia.ucg.ac.me/image/28/Nenezic.pdf>)
- Палић 2019: Ismail Palić, „O složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama”, *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*, Sarajevo: Institut za jezik, 172–187.
- Прањковић 2018: I. Pranjković, „Glagolski načini u složenim rečenicama”, *Sarajevski filološki susreti*, 4/1, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 82–88.
- Пипер и други 2005: П. Пипер, „Модалност”, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: његова реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 636–649.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска.

- Сесар 1996: D. Sesar, „O deziderativnim iskazima u slavenskim jezicima”, *Suvremena lingvistika* 41–42, sv. 1–2, Zagreb, str. 561–569.
- Сесар 2009: D. Sesar, „O željnim ili deziderativnim iskazima u slavenskim jezicima”, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, Zagreb: Filozofski fakultet, 39–47.
- Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Поповић 1995: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић 1962: М. Стевановић, *Грамаџика српскохрватскога језика за више разреде гимназије*, Цетиње: Обод.
- Звекић Душановић 2011: D. Zvekić Dušanović, *Modalnost: motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Milanka Babić

## AUSSAGEN MIT DESIDERATIVER BEDEUTUNG IN DER SERBISCHEN SPRACHE

### Zusammenfassung

Desiderative Äußerungen drücken unrealistische Propositionen positiv und negativ geprägter inniger Wünsche aus, aber auch verschiedene traditionelle Redegattungen mit betonter Ausdruckskraft, wie etwa Segenswünsche, Flüche, Glückwünsche oder Trinksprüche. Die propositionale Unwirklichkeit entspricht der Unwirklichkeit der Verbformen, sie umfassen also den Optativ, den Potentialis und den Imperativ sowie das Präsens in einer typischerweise inaktiven Kombination mit der Partikel da. Als syntaktische Konstruktionen sind desiderative Aussagen explizit

oder implizit mit Verben der semantischen Klasse *verba desiderativa* verknüpft, vor allem mit dem Verb *wünschen*.

Konstruktionen mit dem Verb *wünschen* und seine semantischen Äquivalenten stellen eine performative Formel der Desiderativität dar, die im expressiven Sinne nicht emphatisch sind. Dieses Modell ist aber das Ausgangsstrukturmuster für emphatisch-expressive und damit exklamatisch reduzierte Formen, die hauptsächlich auf die Explikation des Objekts der Begierde reduziert werden – syntaktisch auf die Position eines näheren Objekts oder eines Aussagesatzes. Zu solchen optativ-emphatischen Aussagen gehört die Konstruktion mit der Basis der idiomatischen Struktur *da mi je*, mit dem desiderativen Wert des Verbs *wünschen*, sowie die Konstruktion mit der Partikel *kad* und der Potentialisform an der Stelle des Satzprädikats, d.h. ein unabhängig gewordener Untersatz eines Konditionalsatzes. Diese Aussagen entsprechen der Bedeutung des Optativs, einem persönlichen Verbmodus, der in Sprachsituationen verwendet wird, die von starken Emotionen dominiert werden und den Ausdruck einer kurzen dynamischen Form suchen, die von lexikalisch-grammatischen Resten befreit ist.

Alle vorerwähnten Formen sind grammatikalisiert und unterscheiden distinktiv desiderative Konstruktionen von anderen kommunikativen Satztypen, sodass es keine grammatikalischen Gründe gibt, welche die Marginalisierung dieser Konstruktionen in den grammatikalischen Beschreibungen der serbischen Sprache rechtfertigen.

Schlüsselwörter: desiderative Aussagen, Proposition, Potentialis, Optativ, Satzparadigma



## МЕЂУОДНОС РЕЧЕНИЧНИХ И ТЕКСТУАЛНИХ КОНЕКТОРА АДИТИВНОГ ЗНАЧЕЊА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ\*\*

У раду се посредством упоредне, вишеаспектне анализе испитују синтаксичка и семантичко-прагматичка својства јединица којима се може изразити адитивни значењски међуоднос на нивоу сложене реченице и надреченичног јединства. Полазећи од претпоставке да њихово адитивно читање условљавају и подстичу различити логички и дистрибутивни чиниоци, путем тестова трансформације и супституције, уцртава се општа функционална слика како аналогних конекторских парова с истом предлошком компонентом (нпр. *њоред њоња шњњо – њоред њоња, уз њњ шњњо – уз њњ*), тако и (делимичних) синонимских парова (нпр. *уз њњ (шњњо) – осим њоња (шњњо)*), првенствено с циљем указивања на (не)подударности семантичко-прагматичке природе.

---

\* andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

\*\* Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-47/2023-01/200167, који је склопљен с Филолошким факултетом Универзитета у Београду. Рад је делимично проистекао из истраживања које се тренутно спроводи у склопу израде докторске дисертације под насловом „Дискурсни маркери са предлошким компонентама *de* и *en* у француском језику и њихови српски еквиваленти: дијахронијски и синхронијски аспекти”.

*Кључне речи:* адитивност, реченични конектор, текстуални конектор, анафора, катафора, аргументација, српски језик.

## 1. Увод

Ако су заступљеност и, нарочито, исцрпност обраде у граматицама поуздана мерила укореењености и испитаности било које семантичке категорије у лингвистичкој традицији неког језика, онда се може рећи да је адитивност једна од споредних тема у оквирима србистике (сербокроатистике). Граматичка литература XX века углавном експлицитно не реферише о експонентима адитивне семантике на нивоу просте или сложене реченице, док се у скорије време примећује њихово постепено укључивање, најпре у одговарајућа поглавља посвећена синтакси падежних облика (Антонић 2005: 173–174, 235–236; Пипер/Клајн 2017: 332), те у опште поделе конектора (Силић/Прањковић 2005: 361–363). Увид у лексикографске изворе упућује на сличне закључке: као и друге речи из истог деривационог поља, термин *адитивност* очекивано се не укључује у опште описне речнике старијег датума (РСАНУ I; РМС I), док се у новијим (РСЈ 2011: 18) одредница *адитив* доиста индексира, али само у хемијском значењу. Специјализовани речници и појмовници лингвистичких термина такође не пружају податке о њиховој употреби у терминосистему науке о језику (уп. нпр. Новаков 2006; Радовић Тешић 2011; Николић и др. 2023), изузев, делимично, речника Р. Симеона (1969: 10), који их, међутим, наводи у друкчијем значењу од оног о којем ће овде бити речи.

Готово систематско одсуство ове категорије из домаће литературе друге половине XX века такође је у спрези с чињеницом да се проблематиком адитивних конјунктора

– како су првобитно називани неки њени представници – и у оквирима светске лингвистике аутори почињу бавити нешто касније, барем у поређењу с другим категоријама. Посебан утицај на истраживања адитивности у различитим језицима извршиле су пионирске студије из области лингвистике текста/дискурса М. Халидеја и Р. Хасан (1976) и Т. ван Дајка (1977а). У првом наслову, термин *адитив* користи се као заједнички именитељ морфолошки разнородне групе елемената повезаних општим значењем „додавања једног елемента другом”, а међу којима се препознају везници, прилози и прилошки изрази попут *and, also, moreover, furthermore, additionally, besides that, incidentally* или *by the way* (Халидеј/Хасан 1976: 245–250), док се у другом поменутој јединици такође одређују као конектори (конективи), чија је главна улога да повежу садржаје двају или више исказа сигнализирајући додавање, прибарање или прикључивање једног сегмента другом, који се обично, али не нужно, тематски надовезује на претходни (Ван Дајк 1977а: 211). Потоњи аутор прави и дистинкцију између реченичних и текстуалних конектора у зависности од нивоа на коме врше повезивачку (конекторску) функцију (1977б: 16–21), а које ћемо се и ми овде држати.

Међутим, судећи по броју србистичких наслова који се махом у последњих деценију и по дотичу питања именована, инвентаризације, (пот)класификације и описа јединица које одликује адитивно значење, може се закључити да се ситуација битно изменила. Да се наведена категорија почиње систематски испитивати у научној литератури, сведочи податак да се о њеним експонентима на нивоу реченице и текста уобичајено говори како у поделама конекторских речи и израза (уп. Благојевић/Вукић 2012: 483–485; Бајић 2016: 327–337), тако и у студијама посвећеним појединачним морфолошким врстама из чијих се редова „преузимају”. У питању су анализе неза-

висних и зависних везника (Ковачевић 2009: 92–93; Ђуркин 2018: 370–371; Јањушевић Оливери 2023: 91–92), прилошких израза (Кликовац 2008: 177–192; Вукић 2020: 139–141; Чутура 2020: 271–273), те партикулâ (Јањушевић Оливери 2018: 112). Овом приликом посвећујемо се аналогним реченичним и текстуалним конекторским паровима којима се под одређеним условима може изразити адитивна семантика (*йоред ѿоѿа шѿо – йоред ѿоѿа, уз ѿо шѿо – уз ѿо, йоврх ѿоѿа шѿо – йоврх ѿоѿа, осим ѿоѿа шѿо – осим ѿоѿа, мимо ѿоѿа шѿо – мимо ѿоѿа, изузев ѿоѿа шѿо – изузев ѿоѿа*), с намером да укажемо на међусобне подударности и, нарочито, тачке разилажења, те на (ван)језичке чиниоце који подстичу њихово адитивно тумачење.

## 2. Анализа корпуса

У складу с главним циљем рада – структурно-синтаксичком и семантичко-прагматичком анализом реченичних и текстуалних конектора адитивног значења, ово истраживање заснива се на квалитативној методи обраде аутентичне језичке грађе. Квантитативној анализи прибегава се само приликом поређења учесталости анализираних јединица у савременом српском језику. Као основни извор, користи се веб-корпус PDRS настао 2023. године у оквиру пројекта „Јавни дискурс у Републици Србији”. Ради стицања бољег увида у значењску мрежу поменутих парова, али и у њихове дистрибутивне одлике, користе се тестови трансформације, одн. кондензације структурно сложенијих облика, те тестови супституције (приближним) функционалним синонимима, који су често носиоци нешто специфичнијих ужих обележја. Такође, један од додатних циљева рада јесте и испитивање граничних случајева прожимања адитивног значења с другим семантичким категоријама попут кон-

цесивности и ексцептивности. Премда одабрани корпус<sup>1</sup> укључује нелекторисану грађу преузету из електронских медија и неформалних канала комуникације посредством интернета, сматрамо да је због своје величине и, нарочито, актуелности кадар да пружи темељан увид у стање у савременом језику.

2. 1. *Поред ѿоѿа (шѿѿо) и уз ѿо (шѿѿо):*  
„чисти” адитивни конектори?

Типични реченични конектор адитивног значења, сложени везник *ѿоред ѿоѿа шѿѿо* (1а) има парњаке на нивоу прости реченице (1б) и текста/дискурса (1в).<sup>2</sup> У првом случају, реч је о генитивној предлошко-падежној конструкцији (*ѿоред* + SNGen), док му је на надреченичном плану еквивалентан прилошки израз *ѿоред ѿоѿа* (1в). Спроведени тестови трансформације потврђују да су разлике међу њима првенствено структурно-синтаксичке природе, те да значењско језгро из изворног примера остаје нетакнуто:

1 Више о самој структури корпуса на: <<https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1752>>.

2 Пар *ѿоред ѿоѿа шѿѿо* – *ѿоред ѿоѿа* има уједно и највећу фреквенцију у консултованој бази. Реченични конектор јавља се укупно 10.022 пута (укључујући све позиције у односу на управну клаузу), а текстуални (барем) дупло више – 21.164 пута (према резултатима претраге из децембра 2023). У овај број улазе само примери употребе у својству екстрапредикативног, интерпункцијски издвојеног елемента (укључујући леви и десни ко(н)текст) пошто парентетичност узимамо као дистинктивно својство текстуалног конектора и хомоморфне интрапредикативне предлошко-падежне конструкције. Стварни број далеко је већи, јер се у неформалним видовима комуникације ова јединица често не одваја од остатка исказа. У недостатку поузданијег, исти критеријум примењујемо при анализи учесталости других текстуалних конектора.

(1a) Коензим Q10, *поређ швоја шшо* пружа заштиту од слободних радикала, неопходан је за производњу енергије у ћелијама (PDRS, sportzon.rs).

(1б) *Поређ пружања зашшоше од слободних радикала*, коензим Q10 неопходан је за производњу енергије у ћелијама.

(1в) Коензим Q10 неопходан је за производњу енергије у ћелијама. *Поређ швоја*, он пружа заштиту од слободних радикала.

У (1б) полазна зависна реченица уведена реченичним конектором *поређ швоја шшо* поприма облик згуснуте предлошко-падежне конструкције, својствене научном и административном функционалном стилу, док у (1в) долази до њеног претварања у независну реченицу модификовану текстуалним сигналом *поређ швоја*. Трансформација сложеног везника у истокомпонентни прилошки израз не доводи до измена у погледу смисла, али зато доноси одређена дистрибутивна ограничења. Осим употребе у интерполацији (1a), зависна клауза уведена јединицом адитивног значења у односу на управну може бити било антепонирана (2), било постпонирана (3), те се њен положај може одредити као релативно слободан:

(2) *Поређ швоја шшо* је његова компонента, образовање се јавља и као детерминанта квалитета живљења у слободном времену (PDRS, fedorabg.bg.ac.rs).

(3) Такав избор деца објашњавају очекивањем да ће се након матурирања лакше и брже запослити, *поређ швоја шшо* немају довољно мотивације за уписивање четворогодишњих смерова и високог образовања (PDRS, savetzapravadeteta.gov.rs).

У случају антепозиције, у испитаној грађи иначе знатно распрострањеније, сложени везник је катафоричког типа, док га у постпозицији одликује статус анафоре. Положај адитивног сигнала *йоред йоѝа шйѝо* у тесној је вези и с реченичним фокусом, тј. значајем који говорник приписује додатној информацији. Насупрот томе, као екстрапредикативна јединица, *йоред йоѝа* искључиво је анафоричке природе, јер се исказ који модификује обавезно надовезује на леви контекст, одн. на независну реченицу (исказ) с основном, информативно целовитом информацијом (4). Другим речима, појављивање конектора *йоред йоѝа* на апсолутном почетку текста, поглавља или пак нове тематске целине у оквиру постојећег онемогућавају логичко-прагматички, а не синтаксички разлози. Премда се текстуални конектор, за разлику од реченичног, одређује као граматички факултативна јединица (4), он је у прагматичком смислу често ако не неопходан, онда барем сврсисходан, јер умногоме може погодовати постизању жељеног перлокутивног ефекта. На пример, у научном дискурсу адитивност је често у служби експланативности (уп. Ковачевић 1998: 58–79), али и аргументације: конектор уводи допуну, било у виду појашњења, било у виду додатне егземплификације, илустрације или истицања других околности од значаја за разумевање основне теме, подстичући успут у уму примаоца поруке одговарајуће инференцијалне процесе који би се у његовом одсуству одвијали спорије или би чак изостали.

(4) Резултати и закључци оваквих истраживања говоре о оправданости претпоставке да укључивање у доколичарско-образовне активности у слободном времену може заиста допринети квалитету нечијег слободног времена (како адолесцената, тако и одраслих). *Поред йоѝа* [Ø], оваква истраживања указују и на оправданост укључивања разматрања односа према слободном времену, [...] (PDRS, fedorabg.bg.ac.rs).

Преглед грађе указује да се адитивно читање како реченичног, тако и текстуалног конектора уобичајено додатно наглашава употребом другог сигнала адитивности, по правилу позиционираног унутар управне клаузе, одн. у непосредној близини њеног предиката (5). Најчешће је то везник *и*, који тада стиче статус партикуле (уп. Кликовац 2008: 179; Јањушевић Оливери 2018: 111–112), што потврђује и могућност његове супституције интензификаторима *иакође* и *још* (*и*):

(5) Водоник, чије је присуство утврђено елементарном анализом, *йоред ѿоѿа шѿѿо* улази у састав угљоводоника и увек присутне влаге, улази *и* (→*такође/још и*) у хидроксилне (ОН) групе (PDRS, peletiranje.co.rs).

Уколико се пак *и* нађе непосредно испред адитивног *йоред ѿоѿа* (*шѿѿо*), по правилу долази до концесивног читања таквог споја (Ковачевић 2009: 92–93; Вукић 2020: 118–119), те се на његовом месту може наћи јединица допусног значења (нпр. *уѿркос* + SNdat, *уѿркос ѿоѿе* (*шѿѿо*), *међуѿѿим*). Слично претходном примеру, у десној или, ређе, левој периферији конектора често се среће још неки експонент категоријалне семантике попут *иѿак* (6). Међутим, присуство потоњег посве је опционално, јер концесивну интерпретацију омогућује најпре логички међуоднос суседних сегмената, а потом и присуство концесивног конектора. У примерима употребе *йоред ѿоѿа* (*шѿѿо*) као „чистог” адитивног конектора, суседни сегменти имају исту аргументативну оријентацију (1–5), тако да се додатни метафорички поставља у истој равни, тј. *йоред* главног (уп. Кликовац 2008: 179), за разлику од концесивног *и йоред ѿоѿа* (*шѿѿо*), у коме се они конфронтирају према неким својствима, али ипак међусобно не искључују:



(6а) Што се тиче страних извора, и они су бројни; и *џоред џоџа шџо* [→упркос томе што/иако] су каткада непоуздани, *иџак* нам пружају значајне податке на основу којих можемо полако да реконструишемо многа божанства и веровања, обичаје и ритуале (PDRS, rastko.rs).

(6б) Што се тиче страних извора, и они су бројни; и *џоред неџоузданосџи* [→упркос непоузданости/иако непоуздани], *иџак* нам пружају значајне податке [...].

(6в) Што се тиче страних извора, и они су бројни, а каткада и непоуздани; и *џоред џоџа* [→упркос томе/међутим], *иџак* нам пружају значајне податке [...].

На семантичко-прагматичком континууму одговарајуће адитивне акузативне конструкције с предлогом *уз* темељи се и пар *уз џо шџо* – *уз џо*<sup>3</sup>, коме се могу приписати веома слична дистрибутивна и семантичко-прагматичка обележја. Налик претходном, садржаји које ови конектори повезују налазе се у истој линији аргументације, што се објашњава утицајем исходишне спацијалне семантике предлога *уз*. На основу лексикографске обраде у РСМ (VI: 439), закључује се да је реч о јединици изражене полисемантичке дисперзије: у њеној значењској структури могу се издвојити темељно спацијално значење с ужим обележјима локативности (места) и директивности (правца, смера кретања), као и низ секундарних, апстрактних реализација – темпорална (с ужим

3 На плану фреквенције овог пара, реченични конектор у потпуности је маргиналан у односу на текстуални. У оквиру базе PDRS, *уз џо шџо* јавља се свега 173 пута, док је учесталост текстуалног *уз џо* (као парентетичког елемента) знатно већа (6.336 примера). У овај број не улазе случајеви интрапредикативне предлошко-падежне конструкције (нпр. *Све шџо иде уз џо*), нити примери у којима се надреченично *уз џо* не одваја запетом с десне стране.

обележјем симултаности), начинска (пропратнооколно-сна), адитивна и, коначно, концесивна. Говорећи о механизмима развоја непросторних значења овог предлога, Љ. Шарић истиче да су она вишеструко условљена семантичким и когнитивним факторима, али да се и у случају оних најапстрактнијих задржавају извесне реминисценције на исходишно, просторно значење (2014: 106–116). Појаву адитивне семантике предлога уз ауторка објашњава посредством метафоричке концептуализације главног и споредног пута: „Glavna radnja konceptualizira se kao glavni put koji prati neka dodatna radnja” (2014: 111). Преведено на поље нашег истраживања, „главни пут” јесте средишња, основна информација, дата у управној клаузи (показном исказу), док је „споредни пут” додатна ставка сигнализирана одговарајућим адитивним конектором. У складу с тиме, ментална представа овде је веома сродна оној коју пројектује пар *йоред йооја шйюо* – *йоред йооја*, те су ове јединице углавном међусобно заменљиве (уп. Кликовац 2008: 179), тим пре што у аргументативном погледу производе готово исти прагматички ефекат.

(7) Кнегиња Милица је са султаном утврдила споразум, прихватајући вазалске обавезе. [...] Обавезала се да принчеви Стефан и Вук долазе на султанов двор. *Уз йюо* [→поред тога], кнегиња је морала дати најмлађу кћерку Оливеру у Бајазитов харем (PDRS, forum.arheo-amateri.rs).

(8a) [нов параграф] Идеална локација за спортско пењање *Уз йюо шйюо* [→поред тога што] постоји неколико добрих локација за пикник, па и за камповање, у Јелашничкој клисури се налазе и одлична места за спортско пењање (PDRS, telegraf.rs).

На плану дистрибуције, пример (8a) потврђује да се антепонирани реченични конектор *уз йюо шйюо* несметано

може наћи и на почетку новог параграфа или поглавља (тематске целине) имајући у виду да анафорички упућује на садржај који се налази у склопу исте зависносложене реченице. Аналогни текстуални конектор захтева пак присуство „дискурсног антецеденса”<sup>4</sup>, чијем се садржају тематски прикључује:

(86) [нов параграф] \*Уз *џо* [→пored тога], постоји неколико добрих локација за пикник, па и за камповање. У Јелашничкој клисури се налазе и одлична места за спорско пењање.

На блискозначност дотичних парова указује и пример (9), у коме се адитивни сигнали *џоред џоџа џџџо* и (*и*) *уз џо* јављају узастопно у склопу истог параграфа, понашајући се слично као сигнали адитивно-енумеративног типа (нпр. *џрво, друџо, на џрвом месџу, на друџом месџу*). Међутим, за разлику од потоњих, они не доносе податак о редоследу, приоритету и/или аргументативном потенцијалу исказа које уводе, већ једноставно сигнализирају низање споредних информација чија је улога да пруже додатну потпору полазној тврдњи „она је показала заиста завидне резултате и надмашила многе”, у потпуности целовитој како у граматичком, тако и семантичко-прагматичком смислу.

(9) Капетан Ана Перишић постала је прва жена пилот ловачког авиона. „*Поред џоџа џџџо* је прошла кроз ригорозне критеријуме, а људи из авијације знају колико је тешко доћи до тога да уопште будете пилот, [...], она је показала заиста завидне резултате и надмашила многе. *И уз џо* она је мајка двоје мале деце”, изјавио је Стефановић (PDRS, nportal.rs).

4 Термин „дискурсни антецедент” (фр. *antécédent discursif*) преузимамо од Ф. Корниша (2023: 4).

Истовремено, претходни пример сугерише и да углавном не долази до концесивног читања спојева партикуле *и* у конекторâ *уз ѿо* и *уз ѿо шѿо* премда је таква интерпретација уистину могућа уколико се сегменти које спајају налазе у адекватном смисаоном међуодносу (уп. Вукић 2020: 118). То је уједно и најзначајнија неподударност у односу на семантичко-прагматичку мрежу пара с компонентом *ѿоред*.

(10) Као што је већ напоменуто, углавном се брушењем иде тик до десни или пола милиметра испод, што пружа најефектнији естетски моменат. *А уз ѿо* (→И уз то), нема ризика од реакције на материјал (PDRS, premiumdental.rs).

Такође, сразмерно је распрострањена употреба споја партикуле *а* и конектора *уз ѿо* (*шѿо*). Иако би се у складу с адверсативном вредношћу хомоморфног везника могло очекивати да овде долази до супротстављања или барем истицања разлике у садржајима суседних сегмената (Пипер/Клајн 2017: 482–482), грађа показује да то ипак није случај: у спојевима с адитивним *уз ѿо* (*шѿо*), партикуле *и* и *а* у служби су чистог појачавања адитивног међуодноса, те се могу одредити као функционални синоними. Насупрот томе, код пара *ѿоред ѿоѿа шѿо* – *ѿоред ѿоѿа* то није случај, јер се спојеви са партикулом *и* читају као концесивни, а са *а* као адитивни.

## 2.2. Поврх ѿоѿа (*шѿо*):

адитивност у служби градације?

И док су додатни садржаји које уводе претходна два пара у погледу аргументативне снаге, одн. субјективног става говорника неутрални, јединице *ѿоврх ѿоѿа шѿо* и

*йоврх йоѝа*<sup>5</sup> у прагматичком смислу не само да додатно подупиру претходну тврдњу, већ је и битно појачавају. У том смислу, реч је о корисним персуазивним алатима усмереним ка примаоцу поруке, који се позива да обрати посебну пажњу на садржај у наставку. Премда је могуће извршити тестове замене јединицама с предлозима *йоред* и *уз* (11), на чију синонимичност упућује и лексикографска обрада одреднице *йоврх* у РСАНУ (XX: 758), таква промена изазвала би сасвим другачије перлокутивне ефекте. Налик претходним паровима, у литератури је опште прихваћен став да на развој функционално-прагматичких својстава конектора *йоврх йоѝа шѝо* и *йоврх йоѝа*, укључујући и њихове варијанте с интерполираном заменицом *сав*, пресудан утицај има семантика предлошке компоненте (Кликовац 2008: 182–183; 2019: 254–255; Бајић 2016: 334; Ђуркин 2018: 369). Сагласно томе, сегмент уведен јединицом овог типа поставља се не само као чист додатак, већ се он спецификује и као „[...]важниј[и] од претходних, одн. најважниј[и] од свих” (Кликовац 2019: 255). Другим речима, говорник исказ који следи одређује као допуну, али и као својеврсни климакс аргументативне секвенце отварајући пут за њено затварање, а успут и извођење (жељених) закључака. Имајући у виду да постоји јасна идеја градиције аргумената, одн. њиховог ређања по важности, може се подвући и паралела у употреби текстуалног конектора *йоврх йоѝа* и корелационог градиционог везника *не само да/шѝо ... неѝо/но/већ (и)*, облика који указује „на већу комуникативну важност садржаја друге клаузе” (Ковачевић 2020: 22). Промене приликом теста трансформације ипак су минималне и углавном се тичу дистрибуције саставних делова корела-

5 Наведени реченични конектор појављује се свега 21 пут у корпусу PDRS, а текстуални (као интерпункцијски издвојени сигнал адитивности) 375 пута.

тивног везника, те распоређивања енклитика:

(11) Према студији објављеној 2014. године у престижном часопису „PLOS One”, излагање хладноћи може вам помоћи да смањите смеђу масноћу и повећате брзину метаболизма, *а њоврх њоја шњо* [→а поред тога што/а уз то што] појачава ендорфин, смањује упалу, повећава вам енергију и умирује болне или преморене мишиће (PDRS, 24sedam.rs).

(11a) [...] излагање хладноћи *не само шњо* вам може помоћи да смањите смеђу масноћу и повећате брзину метаболизма, *нејо/но/већ* појачава *и* ендорфин, смањује упалу, повећава вам енергију и умирује болне или преморене мишиће.

За разлику од *њоврх њоја* и *не само да/шњо ... нејо/но/већ (и)*, обавезујућих у погледу редоследа аргумената (од слабијег ка јачем), реченични конектор *њоврх њоја шњо* на први поглед такво ограничење нема захваљујући могућности катафоричке употребе, у антепозицији у односу на управну клаузу (12). Ипак, ако је судити по скромној фреквенцији у консултованој грађи, реч је о сасвим околиналној, стилски обележеној појави. Такво стање може се тумачити тиме што се аргументи уобичајено ређају од слабијих ка јачим, управо из стратешких разлога.

(12) У ову последњу групу углавном спадају компаније које су велике, зреле, развијене и немају велике могућности за даљи раст. [...] *Поврх њоја шњо* оне немају пуно простора за даљи раст, [...] њихов пословни модел захтева врло мало улагања, [...]. Овакав сплет околности је идеалан за плаћање дивиденде (PDRS, dividenda.rs).

Иако би текстуални конектор од остатка исказа тре-

бало одвојити одговарајућом интерпункцијом, грађа сугерише да се у јавном дискурсу (веб-портали, форуми, друштвене мреже и други електронски медији) ово правило ипак не следи систематски:

(13) Он је месту где је одрастао подарио болницу, школу, омладински центар и амбуланту. *Поврх њоја* донирао је преко 400.000 евра за систем за пречишћавање воде како би становници села могли да пију чисту воду (PDRS, kurir.rs).

Коначно, присуство градационе семантике запажа се и код текстуралног конектора *на њо* (и распрострањеније варијанте *на све њо*), насталог на темељима акузативне предлошко-падежне конструкције адитивног значења (*на* + SNak). Ако се изузме непостојање аналогног реченичног конектора (сложеног везника) адитивног значења, овај облик може се одредити као функционални синоним надреченичног *поврх њоја*, утолико што оба имплицирају да се поступак додавања одвија по вертикалној равни, при чему се *изнад* поставља исказ који је према свом убеђивачком тону пресуднији (уп. Кликовац 2008: 183; 2019: 253). Иако нема ограничења у погледу супституције другим адитивним сигнаlima, примећује се да „неутралне” јединице *поређ њоја* (*шињо*) или *уз њо* (*шињо*) не подразумевају присуство градационог односа.

(14) Годинама су клубови кубурили са финансијама и слабом лигом, тек се од пре неколико година више улаже, [...]. *На све њо* [→поврх тога/поред тога/уз то], челни људи нашег савеза сваке године имају све већи проблем са привлачењем нове деце у школе одбојке [...] (PDRS, novosti.rs).

Предлошко-падежна конструкција *на (све) њо* често се среће у виду неграматикализоване јединице, тј. интра-предикативног елемента који је саставни део глаголске

рекције. У таквим случајевима, осим различитих синтаксичких функција, дистинктивно својство конструкције *на (све) њо* у односу на хомоморфни текстуални конектор јесте обавезна укљученост у унутрашњу структуру реченице:

(15) Ипак сам је замолио да саслуша причу јер ми је јако стало до тога шта ће ми она *на све њо* рећи (PDRS, telegraf.rs).

2.3. *Осим/сем њоја (шњо), мимо њоја (шњо), изузев њоја (шњо)*: адитивни и/или ексцептивни конектори?

О присуству адитивне семантике у полисемантичкој структури ексцептивних прилошких израза, одн. сложених везника *осим/сем њоја (шњо), мимо њоја (шњо)* и *изузев њоја (шњо)*<sup>6</sup> писано је у више наврата (уп. Ковачевић 1998: 301–302; 2009: 93; Ђуркин 2018: 370–371; Чутура 2020: 271–272). Аутори су сагласни у ставу да су тестови супституције аналогним облицима с предлозима *иоред*, *уз и*, условно, *иоврх* могући ако се поред ексцептивног остварује и адитивно (комитативно) значење. Колико је

6 Међу јединицама адитивно-ексцептивног значења, значајнију учесталост има само текстуални конектор *осим њоја*, који се у бази PDRS појављује чак 17.633 пута као парентетички, интерпункцијски издвојен члан. Међутим, тој цифри би свакако требало придодати и спојеве с партикулама *и* и *а*, које одликују иста значењска својства. У поређењу с тиме, аналогни реченични конектор је сасвим маргинална јединица (659 примера). Синонимне варијанте с предлогом *сем* бележе слабију заступљеност, што се може довести у везу с архаичним карактером потоњег. Претрагом се добија 86 примера употребе реченичног конектора *сем њоја шњо*, док је у случају текстуалног (као интерпункцијски издвојеног са обе стране) тај број већи – 1.455. Јединице с предлозима *мимо* и, нарочито, *изузев* посведочене су у занемарљивом броју примера у односу на величину PDRS.



тешко разлучити ова значења сугеришу и следећи примери:

(16) *Осим шѿоѿа шѿѿо* [→Поред тога што/Уз то што] је раскрсница фреквентних и веома важних регионалних путева, општина Параћин има изузетно повољан стратешки положај, добре инфраструктурне услове, али и разне олакшице и погодности, [...] (PDRS, espreso.co.rs).

(17) Законик је допуњен 1354. године од члана 136. до краја. Динамичан развој друштвених односа условио је нове ситуације, које је требало правно регулисати. *Осим шѿоѿа* [→Поред тога/Уз то], вероватно су у току примене првог дела Законика уочене неке празнине (PDRS, arheo-amateri.rs).

(18) „Словени [...] верују да постоји један Бог, који производи гром, и који је једини господар васионе; они му жртвују марву и друге сваковрсне жртве. [...] *Сем шѿоѿа* [→Поред тога/Уз то] они обожавају реке, нимфе и друга божанства, и за време жртвовања они гатају” (PDRS, rastko.rs).

(19) Морам нагласити да су образовни људи овде јако на цени. *Мимо шѿоѿа шѿѿо* [→Осим тога што/Поред тога што/Уз то што] је економија јака па овде магистри не возе трамваје као у Београду, Немци јако поштују свакога ко је пошао путем студија и науке (PDRS, blic.rs).

(20) У протеклих 48 сати Дом здравља у Ивањици примио је 15 пацијената са преломима руку и ногу који су упућени у чачанску болницу. *Мимо шѿоѿа* [→Осим тога/Поред тога/Уз то], више од 20 Ивањичана приликом пада на леду задобило је угануће руку или ногу и повреде главе (PDRS, blic.rs).

Примери (16–20) сведоче о могућности замене

„чистим” експонентима адитивне семантике (*иоред* *иоја* (*шио*), *уз* *ио* (*шио*)), при чему се разлике своде на присуство, тј. одсуство семантичке компоненте изузимања. Код јединица у чијој се семантичко-прагматичкој структури прожимају адитивност и ексцептивност, ставка која се додаје главној на неки начин се такође изузима, издваја од ње. Адитивно читање неретко додатно подржавају *и*, *али и*, те *као и*, распоређени у ужем или ширем контексту (16). Анализа корпуса потврђује да се, налик претходно анализираним јединицама, конектори с компонентама *осим/сем* и *мимо* уобичајено комбинују с партикулама *и* и *а*. У случају облика с предлогом *осим*, никада не долази до појаве концесивне семантике (Кликовац 2008: 180), за разлику од оних с предлогом *мимо*, код којих се таква интерпретација јавља уобичајено (Ђуркин 2018: 370):

(21) Додао је да Хрватска неће бити спремна да то учини и због притиска сопственог јавног мњења. „Али, *и мимо* *иоја* (→и поред тога/упркос томе), Србија и Хрватска могу и морају да решавају нагомилане проблеме који постоје у односима између две државе”, казао је Попов (PDRS, vesti.rs).

И док се генеза концесивне семантике у структури *и иоред* *иоја* (*шио*), *и иоврх* *иоја* (*шио*) и *и мимо* *иоја* (*шио*) у литератури објашњава њеним присуством у семантичкој мрежи спацијалних предлога *иоред*, *иоврх* и *мимо* (уп. РСАНУ XII: 568–569; XX: 757–758; Кликовац 2019: 256), одн. постојањем менталне слике заобилажења препреке која стоји на путу реализацији садржаја израженог унутар управне клаузе, остаје непознаница зашто пар *уз* *ио* *шио* – *уз* *ио* не следи исту схему развоја семантичко-прагматичког континуума од спацијалног, преко адитивног до концесивног, иако у својој структури има јединицу која се може употребити у потоњем значењу. Узроке изостанка генерализованог допусног читања у

спојевима с партикулом *и* требало би испитати на обимнијем узорку грађе која би обухватила не само примере употребе дотичних конектора (и варијанти с интерполираном заменицом *сав*), већ и одговарајуће предлошко-падежне конструкције с адитивним, одн. концесивним акузативом (уп. Антонић 2005: 234–236).

Уопштено узев, фреквенција пара *изузев ѿоѿа шѿѿо* – *изузев ѿоѿа* у савременом српском језику веома је ниска. Налик облицима с предлозима *осим* и *мимо*, у њиховој структури присутна је семантичка компонента адитивности, али се чини да је она увек подређена ексцептивној. Другим речима, ексцептивност је овде доминантно обележје, док се адитивно читање јавља као секундарно. Такво тумачење може се приписати утицају предлога *изузев*, који је у поређењу с јединицама *ѿорег*, *уз*, *ѿоврх*, *осим/сем* и *мимо* једноставније семантичке структуре (уп. РСАНУ VII: 652), а такви су и конектори које твори. Дистрибутивно-синтаксичке особине датог пара не разликују се битније од својстава како „чистих” адитивних конектора, тако и оних специфичнијих значењских (под)обележја:

(22) Калцијум који је смештен у чоколадном млеку игра важну улогу у изградњи и јачању костију, а највећи део калцијума у организму смештен је управо у костима и зубима. *Изузев ѿоѿа* (→Осим тога/Уз то/Поред тога), он је задужен за регулацију контракције мишића, синтезу серотонина и нервну проводљивост (PDRS, najzena.rs).

(23) Према томе, категоријални апарат, *изузев ѿоѿа шѿѿо* (→осим тога што/уз то што/поред тога што) је променљив, такође је добрим делом конвенционалан, [...] (PDRS, bg.ac.rs).

На крају, имајући у виду да се код свих јединица којих смо се дотакли уочава и јасно тематско јединство на нивоу суседних сегмената, напомињемо да се њихове

семантичко-прагматичке вредности само делимично поклапају с прототипичним сигналама промене предмета дискурса и/или започињања дигресије, попут *узіред* (*буди речено*), *усіуїї* (*буди речено*) или *іначе* (уп. Васиљевић 2022: 38–40), чији су енглески еквиваленти *by the way* и *incidentally* уврштени у првобитну поделу адитива М. Халидеја и Р. Хасан (1976: 249). Иако их повезује опште значење додавања једног елемента другом, они се суштински разликују по степену тематске блискости суседних сегмената. И док је у случају потоњих та веза често лабава, а у појединим, граничним примерима чак и упитна, уска тематска повезаност једно је од инхерентних прагматичких својстава анализираних конекторских парова. Такво стање несумњиво је у спрези с њиховом форичком природом коју условљава демонстративна компонента *їај*.

### 3. Закључак

Да закључимо. Остављајући пострани проблематику изражавања адитивности у склопу синтаксе прости реченице, истраживање смо усмерили ка структурно-синтаксичкој и семантичко-прагматичкој анализи аналогних реченичних и текстуалних конектора с предлозима *їоред*, *уз*, *їоврх*, *осим/сем*, *мимо* и *ізузев*. На плану дистрибуције, показано је да реченични конектори у односу на управну клаузу могу бити антепонирани, интерпонирани или, ређе, постпонирани захваљујући двострукој анафоричко-катафоричкој природи. Текстуални се пак искључиво јављају у улози анафоричких сигнала пошто се „наслањају” на дискурсни антецеденс, тј. полазни исказ дат у (не)посредном левом контексту. Такође, за разлику од реченичних конектора, чије изостављање доводи до аграматичних структура, надре-

ченични парњаци јесу синтаксички испустиви, али су зато у прагматичком смислу често изразито корисни. У погледу фреквенције у консултованој бази, код свих парова превагу односе текстуални. Када је реч о семантичко-прагматичким особеностима, изузев одсуства катафоричке употребе текстуалних конектора, не увиђају се значајније разлике унутар самих парова, о чему сведоче могућности трансформације зависно сложене реченице у еквивалентну независну без промена на смисаоном плану. С друге стране, унакрсни тестови супституције указују да се разматрани адитиви могу сматрати само приближним синонимима будући да, у складу с изходним значењима предлошких компоненти, сваки појединачни пар одликују специфична (под)обележја. Коначно, међу параметрима који подстичу њихово адитивно читање, неопходно је најпре постојање тематског континуитета, тј. исте аргументативне оријентације међу суседним сегментима, док се као факултативно истиче присуство другог сигнала адитивности (нпр. *и*, *као и*, *иакође*).

## КОРПУС

PDRS 2023: P. Wasserscheidt, *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*, Slovenian language resource repository CLARIN. SI, ISSN 2820-4042. Доступно на: <<http://hdl.handle.net/11356/1752>>; <<https://javnidiskurs.rs/>>. Грађа прикупљана у периоду од септембра до децембра 2023.

## ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа”, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика*:

- ипросїа реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 119–300.
- Бајић 2016: D. Bajić, „Conectores aditivos en español y en serbio”, en: A. Pejović et al. (eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia Serbia: actas de la Primera conferencia nacional de hispanistas serbios (Facultad de Filología y Artes de Kragujevac, 28–29 noviembre 2014)*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 327–337.
- Благојевић/Вукић 2012: С. Благојевић, М. Вукић, „Текстуални конектори за изражавање логичких односа у српском и енглеском академском дискурсу”, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са 6. међународној скупи, књига 1*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 477–488.
- Ван Дајк 1977а: T. van Dijk, *Text and context*, London: Longman.
- Ван Дајк 1977б: T. van Dijk, „Connectives in Text Grammar and Text Logic”, in: T. van Dijk, János S. Petöfi (eds.), *Grammars and Descriptions (Study in Text Theory and Text Analysis)*, Berlin–Boston: De Gruyter, 11–63. <<https://doi.org/10.1515/9783110839609>>. 1. 12. 2023.
- Васиљевић 2022: А. Васиљевић, „О прилозима узрег и усјуи у савременом српском језику”, *Зборник Матице српске за филолојију и линвистику*, LXV, Нови Сад, 35–52. <[https://doi.org/10.18485/ms\\_zmsfil.2022.65.2.3](https://doi.org/10.18485/ms_zmsfil.2022.65.2.3)>. 20. 1. 2024.
- Вукић 2020: М. Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Ђуркин 2018: В. Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска дистрибуција)*, Београд: Јасен.
- Јањушевић Оливери 2018: А. Јањушевић Оливери, *Интензификајорске јарџикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица – Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици – Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

- Јањушевић Оливери 2023: А. Јањушевић Оливери, „Везник ем у савременом српском језику”, *Срџски језик*, XXVIII, Београд, 81–94. <<https://doi.org/10.18485/sj.2023.28.1.4>>. 5. 1. 2024.
- Кликовац 2008: Д. Кликовац, „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице *џај*”, *Зборник Маџице срџске за славистџику*, 73, Нови Сад, 177–193.
- Кликовац 2019: Д. Кликовац, „О предлогу *џоврх*”, *Наш језик*, L/2, Београд, 237–258.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у срџском језику*, Београд: Друштво „Рашка школа”.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Оџлеги из срџске синџаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 2020: М. Ковачевић, „Типови и значења независнослужених реченица”, *Књижевност и језик*, LXVII/1, Београд, 13–25. <<https://doi.org/10.18485/kij.2020.67.1.2>>. 5. 1. 2024.
- Корниш 2023: F. Cornish, „Anaphoriques en première mention : « Épiphénomène », ou modèle pour le fonctionnement de l’anaphore ?”, *Journal of French Language Studies*, first view, 1–22. <<http://dx.doi.org/10.1017/S0959269523000224>>. 15. 1. 2024.
- Николић и др. 2023: М. Николић, В. Ђорђевић, Ј. Јовановић и др., *Појмовник срџских линџвисџичких шермина*, Нови Сад: Прометеј.
- Новаков 2006: P. Novakov, *Појмовник структуралне линџвистике: (морфолоџија и синџакса)*, Novi Sad: Zmaj.
- Пипер/Клајн 2017: П. Пипер, И. Клајн, *Нормџивна џрамаџишка срџскоџ језика* (друго, измењено и допуњено издање), Нови Сад: Матица српска.
- Радовић Тешић 2011: М. Радовић Тешић, *Грамаџички и линџвисџички џојмовник*, Београд: Учитељски факултет.
- РМС 1967–1976: *Речник срџскохрваџскоџа књижевноџ језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РСАНУ 1959–: *Речник срџскохрваџскоџа књижевноџ и народноџ језика*, I–, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- РСЈ 2011: М. Николић (ред.), *Речник српскога језика* (друго, исправљено издање), Нови Сад: Матица српска.
- Силић/Прањковић 2005: Ј. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na osam jezika I (A–O)*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Халидеј/Хасан 1976: M. Hallyday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London: Longman.
- Чутура 2020: И. Чутура, *Међуоднос њрилоа и њрилошких израза у савременом српском језику*, Јагодина: Факултет педагошких наука.
- Шарић 2014: Lj. Šarić, *Prostor u jeziku i metafora. Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Анђела Васиљевић

## INTERPLAY BETWEEN ADDITIVE SENTENCE AND TEXT CONNECTIVES IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

### Summary

This article deals with structural, syntactic and semantic-pragmatic features of Serbian additive connectives containing the following prepositions: *pored* 'next to', *uz* 'by, along', *povrh* 'on top of', *osim/sem* 'apart from, except', *mimo* 'apart from, except' and *izuzev* 'except, excluding'. By applying transformation and substitution tests, we aim to point out resemblances and discrepancies between analogue sentence and text connectives (i. e. *pored toga što* 'besides the fact that' – *pored toga* 'besides (that)'), as well as the existence of tight links between the core meanings of the given prepositions on the one hand, and the connectives based



on them on the other (i. e. *pored toga* 'besides (that), additionally, furthermore', *uz to* 'besides (that), additionally, furthermore', *povrh toga* 'on top of that', *osim toga* 'apart from that, other than that'). On a final note, despite being interchangeable in most contexts, the analysis proves that the main difference lies in the fact that these units can produce significantly different perlocutionary effects depending on specific (extra)linguistic conditions.

*Keywords:* additive semantics, sentence connective, text connective, anaphor, cataphor, argumentation, Serbian language.



Јулијана С. Деспотовић\*  
Универзитет у Крагујевцу  
Филолошко-уметнички факултет  
Центар за научноистраживачки рад

УДК 811.163.41`367.334

## НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЛОКАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ\*\*

Предмет овог рада јесу реченице из чије структуре изостаје предикат исказан глаголом у личном глаголском облику или копула као глаголски део неглаголских предиката, а којима се исказује локационо значење. Корпус за истраживање сачињен је из писаних и електронских извора савременог српског језика. За хиперординирани критеријум анализе изабрали смо структурни критеријум, и према њему издвојили два основна типа непредикатских реченица са локационим значењем: супстантивне и презентативне. Према типу локализатора, сваки од ова два типа реализује се у два подтипа: реченице са локативним и реченице са директивним значењем.

*Кључне речи:* непредикатска реченица, локација, локативност, директивност, супстантивна реченица, презентативна реченица

---

\* julijana.stevanovic@filum.kg.ac.rs

\*\* Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

## 1. Уводна разматрања

Реченице из чије структуре изостаје предикат исказан глаголом у личном глаголском облику или копула као глаголски део неглаголских предиката сматрају се реченицама без предиката. У србистичкој и сербокроматистичкој литератури, изузев у граматицима, ретко се писало о овим реченицама.<sup>1</sup> Иако се обавезно помињу, најчешће као специјални типови реченица, њиховој класификацији и структурним карактеристикама ни у граматицима<sup>2</sup> није посвећивано превише пажње.

Александар Белић, дефинишући реченицу као „најпростију и најмању говорну целину у којој се слободном и увек друкчијом везом појмова нешто ново о њима износи” (Белић 1998: 119), и пример типа *Вайра!* сматра потпуном реченицом, будући да „том се речју, у афекту, са узбуђењем упућује на временску везу постојања у садашњости онога што тај појам значи” (Белић 1998: 120, истицање наше). Белић инсистира на вези двају појмова, подметка односно субјекта и прирока односно предиката, сматрајући да та веза постоји и уколико неки од њих није исказан. Тако је и у примерима *Ноћ. Тишина.* који, према Белићевом мишљењу, обележавају *Ноћ влада. Тишина је.* (Белић 1998: 488). У *Грамајџици хрвајској или српској књижевној језика* Томе Маретића истиче се да „предикат често остаје неизречен, и то онда кад онај који слуша лако може из смисла изречених ријечи допунити неизречени предикат” (Маретић 1963: 423). Ослањајући

1 Радови који се баве реченицама без предиката углавном су стилистички и у њима се анализира стилематичност и стилогеност реченица без предиката, те их нећемо наводити будући да нису релевантни за нашу тему.

2 За потребе овог рада навешћемо само најзначајније ставове из грамика, док се детаљни преглед литературе о овим реченицама може наћи у раду Деспотовић 2019.

се на Белића и Маретића, Михаило Стевановић реченице без предиката дели на *формално нейојтйуне* и *ајсолујтно нейојтйуне реченице или исказе* (Стевановић 1974: 104) Формално непотпуним реченицама с неизреченим предикатом Стевановић сматра све оне у којима се из ширег контекста може одредити неизречени део. Издваја велики број структурних модела оваквих реченица: најбројније су оне без субјекта и без глаголског, а само са именским, односно прилошким делом предиката. Апсолутно непотпуне реченице, према Стевановићу, биле би оне код којих се делови који им недостају не могу успоставити, те према томе у њима нема ни синтаксичких односа, те Стевановић прихвата Белићево одређење оваквих реченица као исказа. Ту, пре свега убраја примере типа *Пожар! Вода! Разбојници*. На исти начин Стевановић посматра и номинативне исказе у језику писаца: *Не може се издржати. Зайара. Мозак ми се йрокувао. Врућина*. (Стевановић 1974: 113). У средњошколској граматици Станојчића и Поповића о непредикатским реченицама говори се као о специјалним независним реченицама у чији синтаксички облик улазе „граматички облик лексичког језгра и помоћна реч” (Станојчић, Поповић 1992).

У граматикама новијег датума имамо и нешто другачије погледе на овај тип синтаксичких јединица. Тако у *Синтакси савременоја срјскоја језика* (Пипер и др. 2005) Предраг Пипер истиче да „именски израз може бити израз читаве предикатско-аргументске структуре, тј. реченични израз може бити сведен на именски израз, штавише само на један (главни) елеменат групе док се остали подразумевају” (Пипер и др. 2005: 37). Говорећи у овој књизи о синтакси и семантици падежа, Ивана Антонић истиче у оквиру предикатског номинатива модел *Нпот* – „номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионалне варијанте реченице) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката пуне

реченичне структуре”: *Шїейїа! Срамоїїа!* (Пипер и др. 2005: 126), док код генитива истиче модел са презентативима/екскламатиивима, наглашавајући и овде да се ради о околионалним варијантама реченице (Пипер и др. 2005: 130). Односа реченице и исказа дотакла се Владислава Ружић, истичући да је исказ шири појам од појма прости реченице, будући да укључује и различите беспредикатске структуре, као и остале околионалне варијанте реченице (Пипер и др. 2005: 479). Срето Танасић, који се у овој књизи бавио синтаксом глагола, наводи међу функцијама инфинитива и функцију предиката, истичући да у овој функцији инфинитив има сужен домен употребе, те да се овакве реченице остварују као безличне (Пипер и др. 2005: 470–471).

У Симићевим *Осноама синїїаксе срїскоїа језика* (Симић 2000: 103–120) све аутономне контексте ноеме деле се на модусе денотације, модусе локуције и модусе експонације. Модификујући ову Симићеву поделу, у модусе денотације сврстали бисмо непредикатске реченице са егзистенцијалним значењем, реченице са квалификационим и квалификационо-идентификационим значењем, као и реченице са релационим, пре свега локационим значењем.

Локативност као семантичку категорију детаљно је описао руски лингвиста Бондарко, представљајући просторне односе формулом  $A + p + L$ , где је  $A$  предмет локализације,  $L$  локализатор, а  $p$  просторни однос међу њима. Бондарко издваја два основна типа локализованости, а то су кретање односно премештање (рус. *їеремещение*) и налажење односно мировање (рус. *местїонахождение*). Иако доста говори о значају предиката за семантичку категорију локативности, говорећи о глаголима којима се исказује позиција субјекта у простору, истаћи ће да глагол и нема значајног информативног потенцијала, те да се може изоставити без утицаја на смисао реченице,

додајући да таква елипса има стилистички карактер, а да је време локализованости садашње (Бондарко 1966: 5–51).

У нашој литератури локативношћу као семантичком категоријом највише се бавио Предраг Пипер, који, попут Бондарка, издваја три обавезна елемента ситуације означене изразом са значењем локализације и три примарна елемента таквог значења: објекат локализације, локализатор, и конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора, односно, оријентир. Такође, Пипер наводи и да су ређи случајеви изостављања посебног језичког израза за ситуативни оријентир у локализацији означеној граматички правилном реченицом српског језика, али да има и таквих примера, посебно у колоквијалној употреби, наводећи пример: *Дакле, среда – српски, чейврийак – ликовно, њејак – музичко* и сл., „где се очигледно ради о елиптичним конструкцијама у којима се празнина у позицији предлога и глагола, тј. предиката схвата као једина могућа варијанта експлицитног изражавања датог значења” (Пипер 2001: 23).

Сва три елемента локационог значења (објекат локализације, оријентир, локализатор) садржана су и у непредикатским реченицама. Према структурно-формалном критеријуму, који је главни критеријум у нашој анализи, издвајају се два типа непредикатских реченица са локационим значењем: супстантивне и презентативне локационе реченице, док се према семантичком типу локализатора, који је подређени критеријум, такође издвајају два типа: локативне и директивне реченице.

## 2. Анализа корпуса

У зависности од тога да ли су у структури локационе реченице садржани само субјекат (објекат локализације) и локализатор (оријентир структурно припада локали-

затору), или реченица садржи и презентатив, реализују се два основна модела непредикатских локационих реченица. Први модел, који се реализује по обрасцу **S + L** одредили смо као супстантивни модел с обзиром на то да се у позицији објекта локализације реализује неки супстантив<sup>3</sup>, док смо други модел, који осим објекта локализације садржи и презентатив одредили као презентативни модел.

2.1. Супстантивне локационе реченице представљају елиптичне реченице из чије структуре изостаје предикат исказан копулативним, семикопулативним или пунозначним глаголом кретања. Локационо значење остварује се везом супстантива, који је објекат локализације, и локализатора. У зависности од тога да ли је локализатором означено место на коме се објекат локализације налази или правац у коме се објекат локализације креће, разликујемо супстантивне реченице са локативним и супстантивне реченице са директивним значењем.

2.1.1. Реченицама са локативним значењем исказује се значење мировања, налажења на одређеном месту:

(1) Па после — свадба, ја у челу совре, а музиканџи око мене. Онда опет деца (ДЂ, К, 7); Свуд око куће брисан простор, башиџа чак доле, иза сјоредних зџрага. (ИС, Кпг, 24).

Објекат локализације, односно субјекат локативних реченица, може припадати различитим семантичким микропољима, премда чешће означава супстантиве без обележја мобилности:

---

3 Термин супстантивне сматрамо погоднијим од термина елиптичне (будући да елипса подразумева и многе друге облике реченице и исказа), као и од термина номинативне реченице (који подразумева структуру сачињену само од супстантива у номинативу).



(2) *Сїяра маварска кайїја на уласку у Рабайї* (РП, А, 48); *Страх око воденице, їо врбацїма* (МД, Зс, 45); *Клийови кукуруза, у кошу од їрабової їрућа* (МД, Зс, 33); *Лишаїво камење на їромећама* (МД, Зс, 117); *Гробље, са малом црквом, на дреїу*; црквена стреха наткрила уличну ограду (МД, Бп, 96); *Бело око куће, делина у соби* (МД, Гпка, 106); *Мрље снеїа на сеновийїим їрїсїранцїма* (МД, Гпка, 138); *Две їсїреїнуїе краве, у авлиїи* (МД, Гпка, 289).

Уколико је објекат локализације супстантив са значењем мобилности (*краве, ја, музиканїи*), реченица ће исказивати акциденталну локацију, а уколико обележје мобилности изостаје (*дашїа, кайїја*) означаваће егзистенцијално детерминисану локацију (уп. Ивић 1982).

За тумачење реченице као локативне од великог значаја јесте и рематска позиција локализатора. Наиме, постоје многобројни примери непредикатских реченица чију структуру чине супстантив у номинативу и локализатор, али у којима је локализатор у тематској позицији:

(3) *На све сїране їожари* (РП, А, 33); *А найољу снеї и ноћ* (ДЂ, К, 36); *Na sve strane staklo, ali i lelek i vika Egipćana* (ЕКСЈ); *Na svakom koraku zamke, prepreke, izdaja* (ЕКСЈ).

С друге стране, има и примера у којима локализатор јесте у препозицији, односно у тематској позицији, али значење целе реченице ипак можемо сматрати локационим. То илуструјемо следећом групом примера:

(4) *Између Малаїе и Гїбралїара, мноїо новоїзїрађених хоїшела* (МД, Бп, 84); *Исїред „Знака їиїїања”, неразмешїене сїолице и сїолови* (МД, Бп, 169); *Око кланице, смрад закланих душа* (МД, Бос, 163).

За разлику од уопштених локализатора у тематској позицији (примери 3), у наведеним примерима (4) лока-

лизатор је увек спецификован, тако да је информациони фокус колико на њему толико и на супстантиву у рематској позицији.<sup>4</sup>

2.1.2. Супстантивним реченицама са директивним значењем исказује се однос субјекта који се креће и локализатора у односу на који се то кретање врши. Док за супстантивне локативне реченице можемо рећи да су елиптичне структуре из којих је изостављен копулативно употребљен глагол *бийи* или неки семикопулативни глагол (*налазиџи се*), код реченица са директивним значењем изостаје неки глагол кретања:<sup>5</sup>

(5) *Ми најред, он за нама* (МД, Бп, 171); *Али ја у џри корака већ у соби* (ЛЛ, П, 38); Дођоше они, велим. *Сџојан одмах уз оџишиџе*, па пеци каву (ЛЛ, П, 41); Пошто се вода повуче, поред реке искрсне старац, умотан од главе до стопала, у крпе које нису успевале да прекрију рекордну слабост тела. *За њим, обавезно, леца кобилица, сийљива и закуњана* (МТ, С, 157); Ту ми је пао мрак на очи, седнем у хладњачу, па *јраво у диџуз* (ДК, Мтпк, 159); *Ето, џим уде у куџу, он право на треџу фиоку комодe* (ЕКСЈ); *U задружном domu skup, mislim da je bio SPO, kad dva tomka pred kuџu – traже moj agregat, vlast im iskljuџila struju* (ЕКСЈ).

Примере директивних супстантивних реченица најчешће бележимо у текстовима у којима се приповеда о неком прошлом догађају. Позицију субјекта попуњава супстантив са обележјем мобилности.

4 На двоструки информацијски фокус упућује и запета између локализатора и супстантива.

5 На изостављање глагола кретања упућује још Маретић, који, након глагола *бийи*, наводи још девет скупина глагола који се могу изоставити. Прва и најбројнија јесте скупина која означава глаголе кретања: *иџи, оџиџи, џоџи, доџи, џолейџи, бежаџи, џасџи* (Маретић 1963: 425).

2.2. Према структурно-формалном критеријуму, који је хиперординирани критеријум наше анализе, други непредикатски модел реченице којим се исказује локативно значење јесте модел са презентативом, реализован по обрасцу **P + S + (L)**.

Као и супстантивни модел, и презентативне реченице на основу тога који подтип локационог значења исказују, можемо поделити на реченице са локативним и реченице са директивним значењем. Међутим, за разлику од супстантивног модела, у коме је исказивање локализатора обавезно, код презентивних локационих реченица локализатор се може и изоставити, те на основу тога да ли су проширене локализатором (са значењем места или са значењем правца), презентативне реченице можемо поделити на експлицитне локационе и имплицитне локационе реченице. Укрштањем ових критеријума добијамо четири типа презентативних локационих реченица: имплицитно локативне (1) експлицитно локативне (2), имплицитно директивне (3) и експлицитно директивне (4).

2.2.1. Локативним презентативним, као и супстантивним реченицама, указује се да се субјекат налази на некој локацији. На основу тога да ли је локација у презентативним реченицама исказана експлицитно, навођењем локализатора или имплицитно, све реченице са локационим значењем можемо поделити на експлицитне и имплицитне локационе реченице.

2.2.1.1. У многобројним реченицама са презентативима локација се исказује експлицитно, путем локализатора који је садржан у реченичној структури. У њима је значење презентатива могуће парафазирати глаголом *налазијии се* као и глаголом *дијии* употребљеним копулативно, као део неглаголског прилошког предиката.

Уколико је у реченици употребљен презентатив *ево*, њено значење је презентско, односно, реченицама са

презентативом *evo* исказује се тренутна и актуелна локација неког субјекта:

(6) *Evo me opet u mojoj sobi za rad* (ЕКЦЈ); *Evo me već i na obali reke Taja koja sa tri strane obgrljava Toledo* (ЕКЦЈ); *Evo me u izbegličkom kampu* (ЕКЦЈ); *Evo me već ovde* (ЕКЦЈ); *I evo ga u Peruđi na festivalu „Umbria Jazz”* (ЕКЦЈ); *Evo je na festivalu, u Joneskovim Stolicama* (ЕКЦЈ); *Evo nas u Parizu* (ЕКЦЈ).

И презентативом *eīto* у локационим реченицама могуће је исказати презентско значење глагола *налазији се*, с тим што се у реченицама са овим презентативом преплићу значење глагола *налазији се* и глагола *сīићи/доћи*<sup>6</sup>, а локализатор у њима представља крајњу тачку кретања неког лица:

(7) *Eto me danas ponovo, nakon toliko godina, na Sterijinom pozorju* (ЕКЦЈ); *I eto me opet u ovome lijepom gradu, na ovoj čudesnoj Petrovaradinskoj tvrđavi, na kojoj su nekada svirali tamburaši Janike Balaša* (ЕКЦЈ); *Srpski „Hamlet” obigrava planetu, i eto ga ponovo među nama u Narodnom pozorištu* (ЕКЦЈ); *Prošle godine je objavljena ploča, a sad nas zovu svuda po Evropi da to predstavimo i u koncertnom izdanju, i tako, eto nas i u Beogradu, prvi i jedini put sa ovim delom* (ЕКЦЈ); *Najčešće se po povratku kući prejedu i posle nekog vremena eto ih ponovo na farmi* (ЕКЦЈ).<sup>7</sup>

Осим тренутне локације, реченицама са презентативом *eīto* могуће је исказати где се субјекат налазио у прошлости или где ће се наћи у будућности, и у таквим случајевима презентатив има значење претериталног или футурски употребљеног глагола *наћи се*:

6 О презентативним вредностима глагола кретања биће речи у оквиру директивних реченица (уп. 2.2.2).

7 Занимљиво је да се у већини примера јављају прилози *ојейи* и *јоново*, што указује на то да се овим реченицама често указује на поновљену локацију неког субјекта.

(8a) I odjednom, *eto me na aerodromu sa svim tim ljudima* (ЕКЦЈ); *Postalo je isuviše opasno, napustio sam kuću i eto me u centru grada* (ЕКЦЈ); *Plašio sam se visine, a kada sam savladao strah, eto mene i na 300 metara u vazduhu* (ЕКЦЈ);

(86) Ukoliko se prihvate ti zahtevi, nema štrajka, u suprotnom *eto njih u Nemanjinoj ulici, odmah do malinara* (ЕКЦЈ); Opet ćemo da pišemo svima koji nešto znače u Srbiji, a ako ni to ne pomogne, *eto mene sa decom pred Skupštinom* – odlučna je Ivanka (ЕКЦЈ); Još malo i *eto mene u Suvoj Reci* (ЕКЦЈ); *Eto nas sutra u Kraljevu* (ЕКЦЈ).

Футурско значење најчешће се реализује у оквиру зависносложене условне реченице. Таквим реченицама изражава се локација на којој ће се субјекат наћи уколико се испуне услови исказани зависном клаузом, а осим просторног, могу садржати и временски локализатор.<sup>8</sup>

Локационе реченице са презентативом *ено*, попут оних са презентативом *ево*, означавају тренутну, актуелну локацију уколико субјекат има обележје мобилности, али се реченицама са овим презентативом чешће исказује егзистенцијално детерминисана локација субјекта без обележја мобилности:

(9) *Eno tamo naših kuća!* (ЕКЦЈ); *Doduše, eno u Prištini poslovne zgrade „Eksimkosa”, koju sam projektovala dok sam radila u „Invest birou”* (ЕКЦЈ); *Eno ga u kolima, na sokaku* (ЕКЦЈ); *Eno je pod zvonom, pored knjiga* (ЕКЦЈ); *Eno ga gore, iza Đerma* (ЕКЦЈ); *Eno je onde!* (ЕКЦЈ); *A knjige? Eno ih, na svakom koraku, na Bulevaru* (ЕКЦЈ); *Eno tamo kanala, koji je dug pet kilometara, a zapušten* (ЕКЦЈ).

Субјекат локативних реченица са презентативима углавном је исказан прономиналним генитивом, што

8 Временским локализатором често су проширене и имплицитне директивне реченице (уп. 2.2.2.2).

указује на то да се увек ради о тачно одређеном и познатом појму, те да се информација о његовој егзистенцији подразумева, а информациони фокус је на локацији.

2.2.1.1. Имплицитне локационе реченице нису проширене локализатором, па се употребом различитих презентатива исказује удаљеност субјекта од говорног лица. Заправо, у имPLICITНИМ ЛОКАТИВНИМ реченицама најчешће бележимо презентативе *ево* и *ено*: у реченицама са презентативом *ево* (10а) субјекат се налази у непосредној близини, а у реченицама са презентативом *ено* (10б) далеко у односу на говорна лица:

(10) *Evo naše kuće* (ЕКЦЈ); *Ево њредела, кроз који њролазим сада, и који не усѡуѡа леѡѡѡм ниѡѡѡа њределима око Мана, или Горње Волѡе, и Судана на Ниѡеру* (РП, А, 112); *Потом ево ѡроба некоѡа марабуѡѡа, кажу јѡш из седмоѡа века, не знам које ере, са врло леѡѡм сѡѡаром фасадом и унуѡѡраѡноѡѡу ѡокривеном арабескама* (РП, А, 121);

(10б) *Ено кумове сламе: све што човеку, при гледању у небески свод, разумно пада на ум, јесте по која земаљска неподопштина. Ено Великих кола, са рудом накривљеном ѡрема северозаѡагу*: и небески домаѡин је са своје ѡѡиве дотерао шта је имао... (МД, Година пролази кроз авлију, 294); *Ено познатог tela stene i pokreta reke што се baca od gajeva do klanca, sunce kao nikad sjajno i dvori visoki, bez broja* (ЕКЦЈ); *Ено ѡјегове куће!* (ЕКЦЈ); *Ено га – реће Јован кад ugleda drvo pokraj puta* (ЕКЦЈ); *Ено vrata, eno vrata!* – вићу deca i pokazuju vrata, која су остала на противној страни (ЕКЦЈ).

Медијални презентатив *еѡѡ* у имPLICITНИМ ЛОКАТИВНИМ реченицама у нашем корпусу није забележен.<sup>9</sup>

9 Заправо, забележили смо само један пример који припада сулстандарду, али и у том примеру локација је позната, експлицитрана је у претходном контексту: „А у Кајтасову већ свако зна где су Stankovići: iza sela skrenete desno, prođete livadu i bagremovu šumicu i - eto ga salaš” (ЕКЦЈ).

Разлози за смањену употребу презентатива *ейіо* у реченицама овог типа у односу на употребу *ево* и *ено* су, према нашем мишљењу, двојаки. Прво, исказивање локације субјекта у односу на говорно лице сведено је на опозицију близу – далеко, која се реализује кроз однос презентатива *ево* – *ено*. Други, и вероватнији разлог, био би тај што се оваквим реченицама изражава претежно егзистенцијално детерминисана, стална локација, а презентатив *ейіо* погоднији је за исказивање акциденталне локације, и то најчешће прошле или будуће, о чему је било речи у поглављу о експлицитним локационим реченицама.

2.2.2. Осим исказивања положаја неког субјекта, презентативним реченицама са субјекатским генитивом могуће је исказати и локализовано или нелокализовано кретање субјекта. То је управо оно значење које се најчешће наводи у граматичкој литератури (уп. Пипер и др. 2005, Станојчић, Поповић 1992) о реченицама са презентативима, премда је оно само структурно-семантички подтип презентативних реченица са локационим значењем<sup>10</sup>. Према критеријуму експлицитности локализатора кретања, можемо их поделити на експлицитне и имплицитне локационе директивне реченице.

2.2.2.1. Уколико реченица осим презентатива и логичког субјекта садржи и локализатор, значење самог локализатора одређује да ли се реченицом исказује кретање или налажење на одређеном месту<sup>11</sup>. Локализатором се у

---

10 Уз локационо, презентативне реченице могу имати исказивати и егзистенцијално (уп. Деспотовић 2023), као и значење давања/нуђења (Кликовац 2016).

11 Код реченица са локационим значењем локализатором се исказивало место налажења, па је локализатор углавном био супстантив у форми локатива. Уз то, презентатив је у таквим реченицама могуће парафразирати глаголом налазити се, док таква парафраза није могућа у реченицама са значењем кретања: *Ево вас найіраі* ← \**Налазиіе се найіраі*.

експлицитним директивним реченицама обележава пра-вац кретања субјекта:

(11) А ја вас баш гледам кроз прозор, па кажем Јеврему: *ево јосѿа-Марине ѿраво к нама* (БН, Нп, 20); *Evo vas natrag!* (ЕКЦЈ); Једанпут опет – јали је било десет, јали није – а *њеѿа еѿо из каване*<sup>12</sup> (ЛЛ, П, 28); *Еѿо*, вели, *Турака Крајѿишника на Бању Луку!* (ПК, Ип, 42); *Еѿо*, вели, *Крајѿишника уз Козицу!* Чују се пушке. (ПК, Ип, 43); *Ено их озѿо*, тек што нису дошли! (БН, Нп, 70).

Међу наведеним примерима заступљена су сва три презентатива, а сви примери указују на кретање које се одвија у тренутку говорења. Различити презентативи у њима само указују на удаљеност говорника од субјекта који се креће. Међутим, реченицама са презентативима може се исказати и локализовано кретање које ће се тек догодити (12а) или које је већ завршено (12б):

(12а) *Їим заврѿим снимање, ето мене поново на „Sveti Stefan”* (ЕКЦЈ); *Ako mi se ne dopadne, ето мене назад у Србију* (ЕКЦЈ);

(12б) *Kažem mu da ja u njegovu ambasadu neću ući. Kad ето њега код мене, са букетом цвећа* (ЕКЦЈ); *Prođe neko време, kad ето њега са једним провадadžијом право у нашу кућу и Семегнјеву* (ЕКЦЈ); *Svi su mislili da će se Mimi sledeći put огласити тек кад snimi неку пажње вредну рекламу, kad – ето ње натраг* (ЕКЦЈ).

Презентативне реченице којима се исказује кретање које ће тек бити предузето остварују се, као и други

---

12 У ретким примерима долази до инверзије, тако што се најпре јавља субјекат, а онда презентатив, што указује на значењску самосталност презентатива. Овај пример интересантан је и стога што се њиме, за разлику од већине примера, исказује аблативно (из каване) а не адлативно значење.



типови презентативних реченица са *eī̄o*, у оквиру зависно-сложене условне реченице. С друге стране, примери који показују на кретање, односно појављивање које се извршило у прошлости, углавном садрже и семантичку компоненту изненадности, односно, неочекиваног појављивања субјекта на неком месту, што је подржано и употребом лексеме *kad* испред презентатива *eī̄o*.

2.2.2.2. Субјекти реченица којима се означава кретање по правилу означавају нешто живо, затим возило којим човек управља или неку апстрактну именицу која се у пренесеном значењу може кретати. Уколико реченица није праћена локализатором, тешко је утврдити да ли се исказује кретање или мировање субјекта: реченица *Evo oca!* може значити *Овде је оџац/Овде се налази оџац*, али може значити и *Долази оџац, Сџиже оџац* и сл., а тек на основу контекста можемо закључити о ком се значењу ради:

(13) *Evo oca!* Pričekasmo nekoliko trenutaka dok nam stari ne priđe (ЕКСЈ); Заврши се орање, *evo koiња*; заврши се копање, стиже време за огрт... (МД, Гпка, 166); *Eī̄o kaluђera!* Сакри, дијете, ту ракију! – чу се неко код котла (ПК, Ип, 39); Иду неки људи... *Eno их.* (ДК, Мтпк, 81) *Eno Manusa, stiže* (ЕКСЈ).

У свим наведеним примерима контекстом је сугерисано да се ради о кретању, приближавању субјекта. Презентативи у оваквим реченицама имају вредност глагола кретања, и то пре свега оних са значењем адлативности: *doђи*, *сџићи*, *џрићи*, *џриближџи се*, *џримџаџи се*, *враџиџи се* и сл. (уп. Вујовић 2019: 37). Употреба различитих презентатива условљена је удаљеношћу субјекта који се креће од говорног лица, ка коме је кретање субјекта усмерено.

Наведени примери (13), у којима су заступљена сва три презентатива, указују на кретање које је симултано

са тренутком говора. Међутим, презентативним директивним реченицама може се исказивати и кретање које се реализовало у прошлости (а) или које ће се реализовати у будућности (б). У таквим реченицама претежно је у употреби презентатив *етио*<sup>13</sup>,

(14a): *I za sat vremena eto njih*. Уђоше два момка, један озбиљан и смркнут, а други насмејан (ЕКЦЈ). *U tom eto i babe*, носи шолјицу кафе да ме угости (ЕКЦЈ); *Pošalju ga za Beograd*, misle, na poslednje putovanje, a on se za mesec dva oporavi i *eto ga opet* (ЕКЦЈ);

(14б) *Nikad ne reci nikad*, ako osetim da mi je vreme da se nađem u prostoru festivala – *eto mene* (ЕКЦЈ); *Eto me posle doručka*, *kazah* (ЕКЦЈ); *Oči joj blesnuše i ona izusti: „Eto me u sedam”* (ЕКЦЈ).

У наведеним примерима нема просторног локализатора, али је исказан временски оријентир којим је кретање локализовано у прошлом или будућем времену, те у оваквим примерима долази до преплитања локационог и темпоралног значења.

### 3. Закључне напомене

У раду смо анализирали исказивање локационог значења реченицама без предиката. То значење, како резултати наше анализе показују, исказује се двама структурним моделима непредикатских реченица. Први модел, који смо терминолошки одредили као супстантивни, реализује се према обрасцу С + Л, где је С супстантив исказан мофролошком формом номинатива, а Л локали-

13 Забележен је и један пример употребе презентатива *evo* у претериталном значењу: „*Tek što sam ušla, a evo devera Milana*” (ЕКЦЈ).

затор са значењем места или значењем правца кретања. Према значењу локализатора, овај модел поделили смо на два подмодела: локативне и директивне супстантивне реченице. Други модел, за који смо преузели термин презентативни, структурно се разликује од првог будући да се реализује по обрасцу П + С + Л, где у позицији П долази неки од три презентатива *ево*, *ејшо* или *ено*, у позицији С супстантив у форми генитива, а локализатор са значењем правца или места може бити експлицитан или подразумеван, што поделу овог типа реченица додатно усложњава на четири подмодела: експлицитне локативне, експлицитне директивне, имплицитне локативне и имплицитне директивне реченице.

Осим према својим структурним карактеристикама, непредикатске реченице са локационим значењем разликују се и у домену употребе. Док су супстантивне реченице, посебно оне са локативним значењем, одлика књижевноуметничких дела, презентативне реченице заступљеније су у публицистици, као и у разговорном стилу. Функционалностилска репартиција ових, али и других типова непредикатских реченица, оставља простора за даља истраживања.

## ИЗВОРИ

а) Књижевноуметничка дела

БН, Нп: Б. Нушић, *Народни њосланик*, Београд: Просвета, 1989.

ДК, Мтпк: Д. Ковачевић, *Марайџонци ѿрче њочасни круї, Дrame 1*, Београд: Лагуна, 2018.

ДЂ, К: Д. Ђосић, *Корени*, Београд: Лагуна, 2015.

ИС, Кпг: И. Секулић, *Кроника ѡаланачкої їробља*, Београд, Народна књига, 1974.

ЛЛ, П: Л. Лазаревић, *Пријовейке*, Београд: Драганић, 2012.

- МД, Гпка: Милован Данојлић, *Година њролази кроз авлију*, Београд: Филип Вишњић, 2002.
- МТ, С: М. Тохоль, *Сесџре*, Београд: Српска књижевна задруга, 2013.
- ПК, Ип: П. Кочић, *Изаброне њријовейке*, Београд: Порталибрис, 2017.
- РП, А: Р. Петровић, *Африка*, Београд: Просвета, 1955.

б) Електронски извори

ЕКСЈ: *Елекџронски корџус срџскої језика*, доступно на <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.

## ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: А. Белић, *Оџшџа линџвистџика: о језичкој њрироди и језичком развиџку*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бондарко 1996: А. В. Бондарко: *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*, Санкт-Петербург: Наука.
- Вујовић 2019: D. Vujović, *Glagoli ljudskog kretanja u savremenom srpskom jeziku – semantika i derivacija*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Деспотовић 2019: Ј. Деспотовић, „Досадашња проучавања непредикатских реченица у науци о српском језику”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Савремена њроучавања језика и књижевности* Књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 177–183.
- Деспотовић 2023: Ј. Деспотовић, „О егзистенцијалним беспредикатским реченицама са логичким субјектом у генитиву у савременом српском језику”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Срџски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, Србија и срџски језик, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 205–218.
- Ивић 1982: М. Ivić, „О slovenskim egzistencijalno-lokacionim rečenicama”, *Studia gramatyczne* 5, Wrocław: Ossolineum, 7–10.

- Кликовац 2016: Д. Кликовац, „О употреби показних речи ево, ето и ено”, *Научни сасїанак славистїа у Вукове дане*, 45/3, 101–134.
- Маретић <sup>3</sup>1963: Т. Maretić, *Gramatika srpskoga ili hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Пипер 2001: Р. Piper, *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синїакса савременоїа срїскоїа језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска.
- Симић 2000: Р. Симић, *Основи синїаксе срїскоїа језика*, Београд–Никшић: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.
- Стевановић 1974: М. Стевановић, *Савремени срїскохрвайїски језик: (їрамаїїчки сисїеми и књижевнојезичка норма) II. Синїакса*, Београд: Научна књига.
- Станојчић, Поповић <sup>2</sup>1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаїїка срїскоїа језика*, Београд: ЗУНС, Нови Сад: ЗЗИУ.

Julijana Despotović

## THE NON-PREDICATE SENTENCES WITH LOCATIVE MEANING IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

### Summary

The study examined sentences characterized by the absence of a predicate formed by a finite verb form or a copula used in non-verbal predicates, focusing specifically on utterances conveying a locative meaning. A functionally diverse corpus of the contemporary Serbian language was utilized to conduct the research.

Adhering to the structural criterion, which serves as the primary basis for this analysis, two distinct types of such sentences were identified: nominative and presentative. Additionally,

employing the localizer type criterion, both types can be further categorized into sentences expressing locative meaning and those conveying directive meaning. While the inclusion of a localizer is obligatory in nominative sentences, presentative sentences allow for the omission of the localizer. Consequently, these sentences can be categorized into explicit locations and implicit locations. In addition to the presence of localizers, the two fundamental types of non-predicate locative sentences also differ in terms of their usage: the first type is primarily found in the realm of literary register, whereas the second type is typically associated with conversational and journalistic functional styles.

Keywords: non-predicate sentence, location, locative case, directiveness, nominative sentence, presentative sentence

## РЕЧЕНИЧНЕ СТРУКТУРЕ СА ПРЕЗЕНТАТИВИМА *ЕВО*, *ЕТО*, *ЕНО* И ЗАВИСНИМ КЛАУЗАМА И ЊИХОВА ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА ДИСТРИБУЦИЈА

У раду смо на корпусу текстова књижевноумјетничког, новинског и научног функционалног стила анализирали структуру, значење, употребу и функционалностилску репартицију једног специфичног типа реченичних структура са презентативом *ево/ејџо/ено* на мјесту предиката у управном дијелу и зависном клаузом уведеном неком од замјеничких лексема – упитном замјеницом (*ко, шта/што, који, какав* и др.), упитним замјеничким прилогом (*иг(ј)е, куда, како, када, колико, зашто* и др.) или, рјеђе, замјеничким узрочно-упитним или финално-упитним прилошким изразом (*збој чеја, ради чеја*) у служби везника. Анализа ексцерпираних примјера показује да овакав тип реченичних структура ваља посматрати као специфичан случај изричних, зависно-упитних реченица са објекатском функцијом, будући да презентативи у њима имају семантичку вриједност блиску оној коју имају облици 2. л. јд. или мн. императива или презента глагола перцептивне семантике (визуелне – *види/ видише, њојлегај/ њојлегајше*, аудитивне – *слушај/ слушајше*, а у новинском стилу и когнитивне – *сазнај/ сазнајше, дознај/ дознајше, откриј/ откријше*). У корпусу књижевноумјетничких текстова забиљежили смо и примјере реченичних структура са презентативом и изрично-адјективном клаузом. У свим функционалним стиливима

---

\* veselina@pef.uns.ac.rs; veselinaso@gmail.com

доминирају реченице са презентативом *ево*, док је готово незнатан број реченичних структура са презентативом *ено*, што је условљено његовом егзофоричком употребом.

*Кључне ријечи:* презентативи *ево*, *ејџо*, *ено*, зависна клауза, катафоричка и анафоричка употреба, функционални стилови

1. Међу ријечима са „*mnogo posebnosti*” у српском језику издваја се трочлани систем показних ријечи *ево/ејџо/ено* устројен према три лица, и то према томе да ли указују на некога или нешто: „*blizu 1. lica, blizu 2. lica, ni blizu prvog ni blizu drugog lica*” (Кордић 2002: 93). С обзиром на то да се ради о ријечима са врло широким распоном значења<sup>1</sup>, од којих „*veći broj u rječnicima nije naveden*”<sup>2</sup>, те да се, у коју год врсту ријечи биле убројане, не понашају као њен типичан представник, не изненађује чињеница што у литератури не постоји једнозначан одговор на питање којој врсти ријечи оне припадају, па су сматране *партикулама* – узвичним, приложним, директивним, презентативним<sup>3</sup>, конверзационим; показним ријечцама, *узвицима*<sup>4</sup> – замјеничким, императивним,

1 Деиктичност, директивност, давање/пружање, појављивање, налажење, скретање пажње, упозорење, резимирање, ликоване, намјера, опклада, јављање итд. (Бабић 2019: 342).

2 У граматичкој и научној литератури поменута су бројна значења која се, према појединим ауторима, могу разврстати на она која представљају њихове примарне садржаје (показивање, неочекиваност, изненађење, давање, нуђење) и секундарне (као што су побуђивање, скретање пажње, резимирање, недоумице) (Ристић 1993: 77–78, 85), уз још понека – увјеравање, потврђивање, противљење, увјереност, вјероватност, нужност, допустивост, намјера (Сесар 1992: 255, 259 према Кордић 2002: 98).

3 М. Бабић (2019) их назива презентативним партикулама.

4 С обзиром на то да су партикуле, као и узвици, ријечи непосредног говора и као такве „маркери емоционално-емфатички



показно-императивним, ѝрилозима, замјеницама, узвичним демонсѝраѝивима (Исто, 95–100).

1.1. Будући да је за ове ријечи карактеристична презентативна функција, поједини аутори називају их презентативима<sup>5</sup>, који у поређењу са замјеницама и замјеничким прилозима, како пише Клајн (1985: 98–100), имају неодређенију референцију и (другу) синтаксичку функцију која би се могла „jedino okarakterisati kao predikatska”, истичући притом још једну разлику између показних замјеница, замјеничких прилога за мјесто и презентатива, а то је да замјеница указује на предмет, замјенички прилог за мјесто упућује на мјесто, док презентатив скреће пажњу и на једно и на друго, тј. има предметно-просторну референцију. И код Прањковића налазимо да се ради о ријечима које могу да „поприме и одређене глаголске функције и значења па се онда 'регирају' с другим дијеловима структура”, као и то да је њихова интерпозиција или постпозиција обично стилски маркирана (Прањковић 1992: 247, 1993: 211–212 према Кордић 2002: 97). Ковачевић (2003: 155) их такође помиње као ријечи које у независнословеним супротним реченицама могу да се појаве у улози имплицитног предиката када „надомијештају (или је пак боље рећи: супсумирају) функцију конкретизатора значења изненадне преурањености”.

1.2. С. Кордић у своме раду *Презенѝаѝиви ево/еѝо/ено* констатује да је могуће издвојити четири спорна питања у вези са овим ријечима, а то су – 1. питање припадности одређеној врсти ријечи, 2. питање њихове функције (које је у вези са постојањем различитих врста употребе), 3. питање падежних облика именич-

---

нијансираног говорења”, „учинак њиховог дјеловања у комуникативном функционисању синтаксичке конструкције, у којој се налазе, врло често је једнак дјеловању узвика” (Бабић 2019: 340.).

5 Неки аутори их сматрају реченичним демонстративима, за које је карактеристична презентативна функција (Кордић 2002: 97).

ких и замјеничких ријечи које уз њих стоје (најчешће се помиње генитив, понекад и номинатив и/или датив) и 4. питање значења, које је, по њеном мишљењу, врло тешко описати. Разматрајући статус презентатива *evo*, *eīto* и *eno* у рјечницима, ауторка закључује да су, особито у рјечницима новијег датума, они оскудно описани, да „nedostaje sintaksički opis njihovih upotreba”, те да „nije opisana, a najčešće ni spomenuta, razlika između njihove egzoforičke i endoforičke upotrebe” (Кордић 2002: 99).

1.3. Оцјењујући их као ријечи изузетно подстицајне за лингвистичку анализу<sup>6</sup>, М. Бабић каже да су по својим општим особинама ове ријечи партикуле (назива их „презентативним партикулама”) јер нису лексичко-семантички фиксирани за одређено денотативно значење, „па је према томе и њихова семантичко-прагматичка вриједност контекстуално условљена” (Бабић 2019: 354). Пореди их на основу значења демонстративности и поријекла са показним замјеницама и замјеничким просторним прилозима (*evo* : *овај* : *овдје*, *eīto* : *џај*: *џу*, *eno* : *онај*: *ондје*), ауторка констатује да су разлике међу њима најдоминантније на синтаксичком плану, „јер партикуле нису синтаксички пунозначне ријечи [...], тј. не могу заузимати у сложенијим синтаксичким цјелинама ниједну синтаксичку функцију”, али, „у нарушавању догматичности овога, морфосинтаксичким аксиомима задатог правила”, како каже, и јесте „посебност ове групе партикула”, која се огледа „и у томе што њихово функционисање у језику испољава одређену моћ регистрања и управљања (најчешће) супстантивном категоријом”. Њихова специфичност огледа се управо у томе што

6 Први аспект анализе односи се на начин њиховог уклапања у цјелину исказа и мрежу семантичко-прагматичких релација на које утичу, а други на то да се њиховом употребом у исказу усложњавају не само њихове значењско-прагматичке могућности већ и синтаксичко-комбинаторичке (Бабић 2019: 339).

оне, премда нису реченични конституенти, имају способност рекције која се остварује преко деиксе предиката, због чега искази у којима се ове партикуле налазе функционишу као семантички еквиваленти реченица, а „природа регираних конструкција зависи од парафразиране глаголске семантике на коју презентативна партикула упућује” (Исто, 339–340, 344).

2. На основу свеобухватног и детаљног прегледа старије сербокroatистичке граматичке и научне литературе у вези са презентативима, ауторке С. Кордић<sup>7</sup>, посебно дијела који се тиче њиховог синтаксичког описа, можемо закључити да су реченице са презентативима врло ријетко биле засебно разматране, те да их поједини аутори одређују као реченице са „neoglagoljenim predikatom” (Катичић 1991: 41 према Кордић 2002: 95), као непотпуне реченице у којима презентативи *ево*, *еѝо*, *ено* имају вриједност императива *узми* или презента *дајем* или *наилази* (што је Стевановићева констатација), или су, пак, означене као специјалне независне реченице које немају предикат (*Ево ауѝодуса!*), намијењене за посебне комуникативне функције и посебне услове употребе у којима је могуће указати на нешто што се управо појављује (како то у својој *Грамаѝици срѝскоѝа језика* саопштавају аутори Ж. Станојчић и Љ. Поповић). Међу радовима које ауторка анализира у прегледу, наводи се и рад М. Ивић у којем су, између осталог, описане и двије реченичне структуре са *ево*, *еѝо* и *ено* – прва, у којој се презентатив односи на цијелу реченицу – *Ено, Марко разѝовара с Божом* и друга, у којој пауза долази тек након номиналног дијела, а *ево*, *еѝо*, *ено* чине с њим једну посебну мјесну и егзистенцијалну реченицу – *Ено*

7 Врло исцрпан и темељан увид у србистичку и сербокroatистичку научну и граматичку литературу налазимо и код Ј. Милошевић (2011).

*Марка/Марко, разјовара с Божом* (Ивић 1982: 63 према Кордић 2002: 98), као и рад о односним реченицама са релативизатором *шио* Д. Рагуџа, у којем аутор разликује четири синтаксичке конструкције<sup>8</sup>, међу којима је трећа за нашу тему посебно битна, а то је зависно-упитна реченица са ријечима *ево, еио, ено* (Исто, 98).

2.1. Испитавши употребу презентатива *ево, еио, ено* на основу корпуса функционалних стилова писаног језика, С. Кордић даје приједлог описа најчешћих њихових употреба у будућим лексикографским и граматичким радовима. У оквиру синтаксичког описа *ејзофорички* употријебљеног презентатива *ево*, са значењем „skretanje pažnje, pokazivanje na nešto ili nekoga blizu govornika”, ауторка наводи да дати презентатив управља генитивом или номинативом, да може да стоји на почетку независне реченице (*Ево, овдје ме боли*) или да „uvodi” зависну реченицу (*Ево како ме нису изјризли комарци*), а у склопу синтаксичког описа његове ендофоричке употребе, када има катафоричку улогу у тексту и изражава најављивање, налазимо да *ево* управља генитивом (*Ево неких елемената његове структуре: ...*), да може да стоји на почетку независне реченице (*Ево, сада ћу ти све рећи...*) и да „uvodi” зависну реченицу (*Ево шчо ћу ти рећи*) (Кордић 2002: 121). За разлику од *ево* које се појављује у директном контакту са зависним реченицама у случају обје своје употребе – егзофоричке и ендофоричке, презентатив *еио* „uvodi” зависну реченицу само у случају када је ендофорички употријебљен, са анфоричком уло-

8 1) Стоје са именском ријечју у номинативу или генитиву, 2) уводе глагол, 3) уводе зависну упитну реченицу, 4) понашају се као независна реченица. Кордић сматра да није оправдано раздвајати другу од четврте групе будући да примјери које аутор наводи не садрже структуралну разлику која би то раздвајање могла оправдати. Пр. 2. *Еио иде к шеби краљ њвој*. 4. *Ено мама иде* (Рагуџ 1994: 111–114 према Кордић 2002: 98).

гом у тексту, када изражава закључивање (*Еѝо како је ѝо било*). За *ено* је, пак, карактеристична искључиво егзофоричка употреба – у којој се реализује у значењу – „скретање пажње, показивање на нешто или некога удаљеног и од говорника и од саговорника”. Синтаксички опис за егзофоричку употребу овог презентатива у наведеном значењу садржи два елемента – два податка – да управља генитивом или номинативом (с тим да су личне замјенице увијек у генитиву) и да стоји на почетку независне реченице (*Ено је у Иѝалији укинуѝ Babbo Natale*).

2.2. У *Синѝакси савременоѝ срѝскоѝ језика* као један од карактеристичних случајева „реченица без глагола” и изузетак од општег правила помињу се и реченице с презентативима – „показно-императивним речцама *ево, еѝо, ено*” (*Ево ауѝобуса!*, *Еѝо невоље!*, *Ено нашеѝ комшије!*) – са коментаром да уколико се таквим реченицама не оспорава комуникативна прихватљивост, онда се ни синтаксичким структурама у њима не може оспорити статус реченица (Пипер и др. 2005: 308). Њихова главна специфичност је, како се даље наводи, да умјесто личног глаголског облика у служби предиката имају „речце са императивном функцијом”, односно „показно-императивне узвике”<sup>9</sup>, који се од осталих императивних узвика разликују по томе што „оформљују предикате који отварају места за објекатске именске изразе” (Исто, 309).

2.3. Кренувши од констатације да је у литератури углавном посвећивана пажња оним случајевима у којима дати презентативи граде исказ са супстантивом у генитиву и номинативу, а да су примјери када стоје на почетку независне реченице или управљају зависном клаузом само регистровани и нису детаљније разматрани, Ј.

---

9 Како видимо, презентативи *ево, еѝо, ено* на једном су мјесту одређени као ријечце, а на другом као показно-императивни узвици.

Милошевић у своме раду *О комбинаѿорним моућносѿима ѿарѿикула ево, еѿо, ено са зависним клаузама у срѿском језику* на примјерима ексцерпираним из корпуса текста српске књижевности 19. и 20. вијека анализира са синтаксичко-семантичког аспекта реченичне структуре у којима презентативи *ево, еѿо, ено* управљају зависним клаузама – коју, дакле, синтаксичку функцију и семантичку вриједност ове партикуле могу имати, са којим зависним клаузама могу да остваре контакт и које функције те клаузе имају. Ауторка износи неколико закључака – да партикуле *ево, еѿо, ено* имају семантичку вриједност 2. л. (јд. или мн.) императива и презента глагола визуелне (*видјетѿи, ѿлегатѿи*) и аудитивне перцепције (*слушатѿи*) и да су реализоване у значењу директивности, побуђивања и скретања пажње, резимирања; да у разматраним примјерима имају функцију предиката који отвара мјесто објекту и да истовремено функционишу као кохезионе јединице; да су уведене везницима, односно везнички употријебљеним упитним ријечима: *шѿо/шѿа, ко, колики, какав, ѿде, куд, оѿкуд, како, колико* и *зашио* и функционишу као комплементне клаузе, тј. припадају зависно-упитним клаузама које имају функцију објекта и посљедње – да партикуле *ево, еѿо, ено* не могу ступити у директан контакт са другим типовима зависних клауза (нпр. са темпоралним, релативним итд.) јер су у том случају само придодате исказу (Милошевић 2011: 725–726).

2.4. У раду посвећеном екскламативним конструкцијама с презентативном партикулом, издвајајући конструкције које нису екскламативне, М. Бабић (2019: 344) констатује да типична структурна одлика тих конструкција јесте да презентативна партикула у ѿима везује за себе реченицу објекатско-изричног значења. То су реченице са презентативом *ево* у главном дијелу, „које служе да катафорички отворе приповиједање” и представљају приповједачки или поетски манир, и реченице са пре-

зентативом *еѣо*, које имају анафоричку улогу и маркирају завршетак неког приповиједног сегмента:

*Ево како је било. Пође мој брат те године у школу; Ако ти јаве умро сам, – ево шѣа ће биѣ. / Хиљаде шарених риба / лепршаће ми кроз око...; Ево како је било у школи. (разг.); Еѣо како је све било. (разг.) (Бабић 2019: 344).*

2.5. Аутори *Нормативне ѣрамаѣике срѣскоја језика* биљеже постојање „зависносложених реченица са просторним презентативима<sup>10</sup> у главном дијелу” као „посебан случај реченица са допунском просторном клаузом” (*Ево ѣде се он налази*), гдје се, између осталог, каже да презентативи *ево*, *еѣо* и *ено*, премда немају граматичке категорије глагола, могу бити употријебљени као самостални искази (*Ево!*) или у конструктивној функцији карактеристичној за синтаксичке јединице сентенцијалног типа, као основа за „синтаксичко извођење сложених, двопредикацијских или полипредикацијских реченица” (Гле *ѣде се он сакрио; Ето ѣде се он налази и ѣде се све време крио*) (Пипер и др. 2022: 611). По ријечима аутора, ове су реченице у семантичком погледу врло сличне реченицама са глаголима перцептивне семантике у служби предиката главне клаузе и потврђују речено сљедећим трансформацијама:

*Еѣо ѣде се он налази* [→ *Види где се он налази/ Поѣледај где се он налази/ Слушај где се он налази*] (Исто, 612).

Идентичан текст у вези са овим типом реченица и истовјетним примјерима налази се и у одјелку „Зависносложене реченице с презентативима и просторном клаузом” у књизи *Синѣакса сложене реченице у савременом срѣском језику* (Пипер и др. 2018: 380).

10 Осим реченичних структура са презентативима *ево*, *еѣо* и *ено*, наводе се и примјери са презентативом *ѣле* у управном дијелу.

2.5.1. Занимљиво је да се ни у једној ни у другој књизи не разматрају реченичне структуре у којима презентатив отвара мјесто и другим, различитим везничким средствима обиљеженим, зависним допунским клаузама (премда се оне, како смо видјели, у научним радовима помињу као комплементне, зависно-упитне клаузе са објекатском функцијом (Милошевић 2011), односно као реченице објекатско-изричног значења (Бабић 2019)). Али у *Нормативној граматици српскога језика*, једино у оквиру одјељака о показним замјеницама (*овај, њај, онај; овакав, њакав, онакав и оволики, њолики, онолики*)<sup>11</sup> налазимо реченичне конструкције тог типа (*Ево које њодајке он наводи, Ево какву хаљину желим, Ево колики је дуг најправила*), које аутори наводе с намјером да предоче и могућности употребе „замјеничких израза” (*ево који, ејо који или ено који; ево какав, ејо какав или ено какав и ево колики, ејо колики или ено колики*) у значењу датих показних замјеница како би се наглашеније упутило на дио контекста или на нешто у говорној ситуацији (Пипер и др. 2022: 112–114):

*Ево које* податке он наводи = Он наводи *ове* податке; *Ево какву хаљину желим* = Желим *овакву* хаљину; *Ево колики је дуг* најправила = Направила је *оволики* дуг.

Према овоме, јасно је да овакав тип конструкција аутори не посматрају у свјетлу могуће интерпретације према којој би презентатив имао семантичку вриједност блиску глаголима визуелне или аудитивне перцептивне семантике (њиховим императивним или презентским облицима у 2. л. јд. или мн.), а упитна замјеница била употрејебљена у служби везничког средства којим се у реченичну структуру уводи зависно-упитна клауза са објекатском функцијом [*Ево које* податке он наводи →

11 Одјељци бр. 198, 204 и 208.



*Види* које податке он наводи; *Ево* какву хаљину желим → *Поїлегај* какву хаљину желим; *Ево* колики је дуг направила → *Види* колики је дуг направила], као што то чине када су у питању на идентичан начин конструисане реченице у којима се у директном контакту налазе презентатив *ево/еїѝо/ено* и клауза уведена везнички употријебљеним замјеничким прилогом *їг(j)e*, премда би, по угледу на тумачење да спој презентатива и замјенице представља „замјенички израз”, на сличан начин могао бити посматран и „спој” презентатива и замјеничког прилога – *ево їг(j)e* → *овг(j)e* [*Ево їге* се он налази → Он се налази *овге*], а онда се намеће питање да ли би такве конструкције и биле одређене као „зависносложене реченице”.

3. Имајући у виду предочену неусаглашеност између онога што о овим реченичним структурама налазимо у научним радовима и у новијој србистичкој граматичкој (нормативистичкој) литератури, сматрали смо важним преиспитати њихов статус, тим прије што се оне појављују у различитим функционалним стиливима српског језика, не само у текстовима књижевноумјетничког стила него и у публицистичком, прије свега новинском, и научном стилу. Стога смо у раду на корпусу текстова превасходно ова три стила анализирали структуру, значење, употребу и функционалностилску репартицију, као и учесталост појављивања овог специфичног типа реченичних структура са презентативом *ево/еїѝо/ено* на мјесту предиката у управном дијелу и зависном клаузом уведеном неком од упитних замјеничких лексема – замјеницом (*ко, шїѝа, који, какав* и др.), замјеничким прилогом (*їгje, куда, како, када, колико, зашїѝо* и др.) или замјеничким узрочно-упитним или финално-упитним прилошким изразом (*здої чеїа, ради чеїа*) у служби везника.

3.1. Анализа ексцерпираних примјера упућује на то да овакав тип реченичних структура ваља посматрати као посебан случај изричних, зависно-упитних реченица са објекатском функцијом.

Прије свега због тога што се презентатив *ево/ еїџо/ ено* у њима налази у позицији предиката и има семантичку вриједност блиску оној коју имају облици 2. л. јд. или мн. императива или презента глагола перцептивне (визуелне и аудитивне) семантике (*види/ видиїџе, ѿоїле-гај/ ѿоїлегајїџе; слушај/ слушајїџе*), с тим што је у примјерима забиљеженим у новинском стилу могућа и вриједност глагола когнитивне перцепције (*сазнај/ сазнајїџе, дознај/ дознајїџе, оїџкриј/ оїџкријїџе*<sup>12</sup>), а дио конструкције са личним глаголским обликом у служби предиката и везнички употребљеном упитном ријечју (замјеница, замјенички прилог или замјенички прилошки израз), у субординираном је односу према презентативу и има зависно-упитну форму, којом се изриче садржај имплицитног предиката исказаног презентативом. Немогуће је из реченичне структуре изоставити презентатив, а да притом не дође до промјене комуникативне функције исказа. У прилог реченом наводимо забиљежене примјере реченица и њихове трансформације:

*Ево коме моју да се обраїџе срїски їџурисїи* [→ *Сазнајїџе/ дознајїџе* коме могу да се обрате српски туристи]; *Ево шїџа їоручују!* [→ *Види/Видиїџе* шта поручују]; *Ево збої чеїа је Ердоган издао Пуїїна* [→ *Видиш* због чега је Ердоган издао Путина]; *Ево који ће се делови Србије їрви наїи на удару!* [→ *Поїлегај/Поїлегајїџе* који ће се делови Србије први наїи на удару]; *Еїџо чему служи їариска кухиња* [→ *Види/ Видиїџе /Видиш* чему служи париска кухиња]

12 Глагол *оїџкриїи* је у значењу *сазнаїи, дознаїи*.

*Ево коме моѣу да се обраѣе срѣски ѣуристѣи* [→ Коме могу да се обраѣе срѣски туристи]; *Ево шѣа ѣоручуѣу!* [→ Шта поручуѣу]; *Ево коѣа је ѣосѣио Шѣајнмајер* [→ Кога је угостио Штајнмајер]; *Еѣо раѣи чеѣа је Госѣод дошао у овај светѣ* [→ Ради чега је Господ дошао у овај свет]; *Ено како са млађим сином излази* [→ Како са млађим сином излази]; *Ево здоѣ чеѣа је Ердоѣан издао Пуѣина* [→ Због чега је Ердоган издао Путина]; *Ево зашѣо је јабука краљѣца вођа* [→ Зашѣо је јабука краљѣца вођа]; *Еѣо чему служи ѣариска кухѣња* [→ Чему служи париска кухѣња]

3.2. Изузев двопрѣдикаѣјских структура, у анализираном корпусу појављуѣу се и примјери реченица у којима прѣзентатив у позиѣији прѣдиката управља са више зависно-упитних клауза које су у координираном саставном односу:

Ево *го кага су ѣријаве и шѣа је ѣоѣрѣдно* (<https://www.dnevnik.rs>); Ево *докле ѣе трајати криза и ко ѣе изѣуѣи деблји крај* (<https://www.alo.rs>); Ево *зашѣо је Курѣи нервозан и зашѣо има ѣолико хаѣиичних исѣага* ((Јутарњи Program TV Happy, 28. 8. 2023); Ево *где прѣлази и какав је формат* (<https://www.blic.rs/zabava/>); ... ево *докле трају и шта не би смѣли да радѣте* (<https://radiomagnum.rs/narodna-verovanja/>); ... ево *докле се стѣгло и када би трѣвало да буде готов* (<https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/321701/>); Ево *кад Парѣизан ѣочѣње ѣриѣреме и кад сѣижу ѣојачања*. (<https://vesti.rs>); Поѣинје исплата по 10.000 проsvетарима, ево *кад ко добѣја и шта ѣе бити са запосленѣма*. (<https://www.021.rs> › Info › Србија); Ево *ѣге се он налази и ѣге се све време криѣо* (Пипер и др. 2018: 380)

3.3. У књижевноумјетничком стилу регистровали смо и примјере реченичних струкутра у којима иза прѣзентатива стоји пролептички елемент најчешће исказан енклитичким обликом личне замјенице у генитиву, који стоји у директном контакту са зависном клаузом уведе-

ном везнички употријебљеним замјеничким прилозима  $\bar{i}g(j)e$ , како и замјеницом *какав*, с тим да су најфреквентније клаузе уведене везником  $\bar{i}g(j)e$ <sup>13</sup>:

*Ево га иде чучи држећи коња за узду* [→ Види/Видиш га *иде чучи држећи коња за узду*]. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); *Стигох у Париз и ево ме иде шейтам јужном обалом Сене* [→ Види/Видиш ме *иде шейтам јужном обалом Сене*]. (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК); *Ено их како безазлени, чистѿих душа клијају*, радосни што су живи, срећни у своме блаженом незнању, очишћени од порока [→ Види/Видиш их *како безазлени, чистѿих душа клијају*]. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); *Ено га какав је: сѿроѿ, нем, камениѿ* [→ Види/Видиш га *какав је: сѿроѿ, нем, камениѿ*]. (Б. Станковић, Газда Младен, АСК); *Какву краљицу, ено краљице идје сјава* [→ види/видиш краљицу *идје сјава*!] — рече му отац. (Антологија народних приповедака, АСК)

Ако у реченици презентатив замијенимо императивним или презентским обликом глагола *вид(ј)ети* (2. л. јд/мн.), нужно ће се промијенити и падежни облик замјенице из генитива у акузатив, који ће у главној клаузи имати функцију пролептичког објекта у којем је антиципиран субјекат зависне клаузе, тј. који има двоструку улогу – објекта основне и субјекта зависне клаузе и чије присуство унеколико мијења функционално-семантичку вриједност зависне клаузе, која осим што је упућена на глагол у предикату па је објекатска, упућена је и на замје-

13 У вези са употребом везника у реченицама са пролептичким објектом у основној клаузи, Ковачевић каже да везник *идје* „по правилу dolazi u zavisnim rečenicama čiji se sadržaj pripisuje pojmu imenovanom u objektu upravne rečenice kao stanje koje predstavlja 'prizor' (situacija ili okolnost) u koji je lociran”, а да се при употреби везника *како* „акцент ставља на квалитет или промјену квалитета радње или stanja обилежених zavisnom rečenicom” (Ковачевић 1991: 125).

ницу или именицу у пролептичком објекту па је атрибутска – дакле, изрично-адјективна зависна реченица<sup>14</sup>.

3. С. Кордић на темељу истраживања функционално-стилски разноврсног корпуса, који обухвата врло широк временски распон, констатује да постоји велика разлика у учесталости појављивања презентатива и да однос учесталости ових ријечи зависи од функционалног стила, те се тако *ево* пет пута чешће користи од *еџо* у говореном језику, док се *еџо* у новинском стилу и прозним дјелима јавља двоструко чешће од *ево* (Кордић 2002: 123).

Анализа нашег корпуса такође показује раслојену употребу реченичних структура са презентативима *ево/еџо/ено* и зависно-упитном клаузом, што је још један разлог због којег би ове реченице морале бити представљене у граматичкој литератури.

3.1. Осим у књижевним текстовима, гдје доминирају реченице са презентативом *ево* и зависном клаузом уведеном везником *како*, ове се реченице веома учестало појављују у новинским насловима и поднасловима написа (интернет издања махом таблоидне штампе) најчешће из домена забаве, спорта, економије, политике, као врло подесно језичко средство да се, на неријетко сензационалан начин, чему посебно погодује емоционално-експресивна значењска компонента презентатива у управном дијелу, скрене пажња потенцијалног реципијента на информацију о некој познатој личности, спортском догађају, временским (не)приликама, о реализацији (или фази реализације) пројекта или посла који је од јавног друштвеног значаја, о политичком потезу или одлуци неког домаћег или страног популарног политичара и функционера, или да се понуди нека корисна – или

---

14 О сложеним реченицама са пролептичким објектом пише М. Ковачевић у раду *Грамаџички и сџилисџички асџекџи ѓролеџсе* (Ковачевић 1991: 113–131).

само вјешто представљена као корисна (понајчак и дуго ишчекивана) – информација у вези са најразличитијим сферама човјекове свакодневице<sup>15</sup>. За потврду наводимо примјере забиљежене у књижевноумјетничком и публицистичком функционалном стилу:

### *Ево*

Ristovićeve pesme su rođene u senci neke velike, лепе смрти, пурпурног заласка јесенјег сунца: песник се осећа беспомоћним пред тим протичањем: *Ali evo kako беспомоћно prolazim / sirotim pejzažem мојих година.* (Д. Киш, Вариа); Разгледамо бродски дневник. *Ево како у њему изгледа наше њловање до данас: 8 дец. њлозак из Марсеља, 6 часова увече.* (Р. Петровић, Африка, АСК); *Ево како је Бакоња њводио вријеме њрве њодине своја њаковања.* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 40, АСК); *Ево шта сам написао испод претходне бељеке* која је гласила: Не волим људе који се извлаче из свега као кишне глисте. Без оџилка и без огреботине. Комедијаши. (Д. Киш, Мансарда); *А ево каква је њо срећа била.* (С. Сремац, Лимунација у селу, АСК); *Ево с каквом њбедљивошћу брани тај став Didro:...* (Д. Киш, Вариа); *А ево како је њо било:* на један договор са земунским трговцима он је, у Земун, случајно стигао нешто раније; онда је, опет случајно, свратио у малу гостионицу близу пристаништа и узео да прочитава новине у којима је, случајно, запазио занимљив мали чланак. (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК); *Ево како мислим:* бриц, на пример, можете од сутра почети да учите. (Б. Нушић, Госпођа министарка, 52, АСК);

NIKADA NE BISTE REKLI: *Evo koliko voditeljka RTS puni godina* (<https://www.nportal.rs/vest/62693/stars/poznati/>); ЈЕДНО ИЛИ ШЕСТОРО? *Evo koliko dece bi trebalo da imate prema вашем horoskopskom znaku.*; Plate medicinskih sestara

15 Свак тражи само оне [новине] које доносе на првој страни сензационалне натписе (сензационалан, Андрић, РМС).

idu na 77.000 dinara! Prva повишца на раљунима запослених у здравству 6. октобра: *Evo koliko novca sada da oљekujete* (<https://www.blic.rs/biznis/moj-novcanik/>); *EBO ЗБОГ ЧЕГА ЈЕ ЕРДОГАН ИЗДАО ПУТИНА* (<https://www.intermagazin.rs/>); Makron otkazao posjetu Berlinu, *evo koga je ugostio Štajnmajer*. (<https://www.atvbl.rs/vijesti/svijet/>); ISPLIVALI DETALJI! *Evo zbog љega je Goranu Bregoviću ZABRANJEN ULAZAK u Moldaviju*, oglasio se njegov tim (<https://www.blic.rs/zabava/>); *Evo od koga se ne odvaja Maja Marinković nakon izlaska iz Zadruga*: Osvanuo snimak iz luksuznog automobila (<https://www.telegraf.rs/jetset/vesti-jetset/>); AERODROM NA SICILIJИ ZATVOREN: *Evo kome mogu da se obrate srpski turisti koji ovde letuju*, oglasila se „Er Srbija“ (<https://biznis.kurir.rs/info-biz/4219320/>); STIЖE NEVREME IZ SLOVENIJE: *Evo koji љe se delovi Srbije prvi naći na udaru!* (<https://serbiantimes.info/>); KRAJ LETA I POЇETAK JESENI OD OVOG DATUMA Meteorolog Ristić objavio preciznu prognozu za septembar – *evo kad љe pasti prvi снег* (<https://www.alo.rs/vesti/drustvo/801180/vremenska-prognoza/>); Oglasile se i Delije nakon poraza od Voždovca! *Evo šta poruљuju!* (<https://www.crvenazvezdainfo.com/>); Ishrana Ane Ivanović u trudnoćи je sve oduševila, *evo kako se hrani nekadašnja teniserka* (<https://www.story.rs/celebrity-news/>); СТИЖЕ НОВА ШКОЛСКА ГОДИНА, А СА ЊОМ И ГУЖВЕ: *Evo kakav je саобраћај у Срдији и на ѿраничним ѿрелазима овој јуѿра* (<https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1275381/>); *Evo са каквом снајом ће Украјинци ударити на Новорусију!* (<https://www.intermagazin.rs/>); *Evo koliko Novak ostaje prvi reket sveta ukoliko osvoji „Us Open“!* (<https://www.kurir.rs/sport/tenis/>); МИЛИОНИ СТИЖУ НА МАРКАНУ: *Evo koliko je Звезда зарадила само ѿјављивањем на жребу за Лију шампиона* (<https://www.novosti.rs/c/sport/fudbal/>); *Evo докле се сѿијло са израдњом Кајије Пешићера; Evo докле се сѿијло са ѿрадњом ауѿо-ѿуѿа Е-76 на деоници ...; Evo иде ѿочију нови радови на саобраћајни-*

цама у *ipragy* (<https://gradskeinfo.rs/>); *Evo ĩde су све камере за конїролу дрзине!* (<https://www.telegraf.rs › auto-vesti>); СВАКОДНЕВНО ПОЗИВА НА ПРОТЕСТЕ, А НИЈЕ У СРБИЈИ: *Evo ĩde се налази Мирослав Алексић* (<https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/>); КРЕЋУ ПРИЈАВЕ ЗА ПОДСТИЦАЈЕ ЗА НАБАВКУ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА *Evo го када су ĩријаве и ита је ĩоїребно* (<https://www.dnevnik.rs/ekonomija/poljoprivreda/>); RUSKI ASTROLOG PREDVIDEO SVE DO 2024. GODINE *Evo dokle ĩe trajati kriza i ko ĩe izvući deblji kraj* (<https://www.alo.rs/razonoda/zanimljivosti/692424/>); Donald Tramp se suoĉava sa nekoliko istraga. *Evo dokle se stiglo.* (<https://montenegrousworldnews.com>); *Evo dokle se stiglo sa istragom ubistva и Ридникару*”: Otac и pritvoru, majka под санкцијама, дјећак убика и даље на посматрању. (<https://srpskainfo.com>); *Evo заиїо је Вучић дио кисео ĩосле издора.* (<https://ziginfo.rs › ostalo › licni-stav>); *Evo заиїо је Курїи нервозан и заиїо има ĩолико хаоїичних исїага.* (Jutarnji Program TV Happy, 28. 8. 2023); *Evo заиїо Руси иїеде ĩресїоницу Україне!* (Инфор-мер, 2. 9. 2023); *Evo заиїо не ĩреба иїедеїи у еврима.* (<https://standard.rs › 2023/04/01>); *EVO ЗАШТО ЈЕ ЈАБУКА КРАЉИЦА ВОЂА* (<https://gradskeinfo.rs/>); *Evo radi ĉega је izgubila život* (<m.facebook.com>)

3.2. Реченице са презентативом *еїо* врло су слабо заступљене и у књижевноумјетничком и у новинском стилу, с тим да се у књижевном тексту јављају, у готово свим забиљеженим примјерима, у оним дијеловима гдје се врши закључивање – дакле, у анафорској функцији, која је иначе његова готово искључива улога када је ендофорички употријебљен<sup>16</sup>, док се у примјерима забиљеженим у новинским насловима износи нека врста

16 С. Кордић наводи и примјер у којем су и анафорска и катафорска улога спојене при употреби презентатива *еїо* (Кордић 2002: 110).



пријекора, па чак, могло би се рећи, и неке злурадости.<sup>17</sup> За потврду реченом наводимо примјере забиљежене у анализираном корпусу текстова:

### *Еѣо*

Samo konstatujem neke činjenice. U prvom redu ovo: da bi neka kultura egzistirala, mora proći kroz Pariz. Hispano-američka literatura, ta sjajna hispano-američka literatura, postojala je i pre no što su je otkrili Francuzi, kao što su postojali egzistencijalizam, ruski formalizam itd., itd., ali da bi se domogli milosti sveopšteg priznanja, da bi postali opštim dobrom, morali su proći kroz Pariz. *Eto čemu služi pariska kuhinja.* (Д. Киш, Горки талог искуства); *Eto šta je ostalo u mom sećanju iz te lektire, eto šta je ostalo u mojim beleškama zapisanim na brzinu, premrzlim prstima, te noći, tog jutra zapravo.* (Д. Киш, Енциклопедија мртвих); Посада тврђаве ће бити преполовљена. Они који су остали биће потресени судбином својих другова, најмалодушнији ће искористити прву погодну прилику да се разбеже. *Еѣо шѣа је смислио лукави разбојнички вођа, сѣрвинар Андрија Ковчалић звани Брзан.* (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); Треба умрети, а то се може и без борбе довољно је за то причестити се и наредити се. *Еѣо у којој мери је ѣоложај хришићанина дио безнадежнији од ѣоложаја ѣаѣанца.* (Антологија народних јуначких пеасма, АСК); Како издржим? Гледам у решетку, а све мислим: постоји Ада Циганлија! *Еѣо како издржим!* (Љ. Симовић, Чудо у Шаргану, АСК); Bio je to divan rascvetali glog što je skrivao neku staru lisičju jazbinu. Prvo su udarali po žbunu motkom, a cveće je počelo da veje kao

17 Међу подацима о значењу ријечи *evo*, *eѣо*, *eно* (као конверзацијским партикулама) које у својој граматичности наводи П. Мразовић (2009: 492) у вези са презентативом *eѣо*, између осталог, стоји да, осим што указује на особу или предмет близу саговорника, упућује на временску удаљеност и у тексту има улогу анафоре, такође може да изрази изненађење или радост, оправдање, пријекор, злурадост.

mećava. Izvukoše stari zardali čunak, koleno: sa rebara rđa je već bila oglodala meso. (*Eto, pomislih u sebi, eto kako tvoj otac šalje poruke morzeom.*) (Д. Киш, Башта, пепео); *Eto šta rade Veličkovićeви Trkači, eto kuda oni jure bezglavo, kuda su se usmerili, eto odakle lete: od Ikara do Leonarda, iz sna o letenju u san o letenju.* (Д. Киш, Номо poeticus); Сећам се како сам толико пута, још као дете, стајао пред кућом, док ће, тек, стрина хукнути и почети своје злогуко гунђање с рукама под појасом: „Хууу!... *Ејџо ње сјџоју*, а потегне озго ћерамида, ћок у главу, па уби на место!” (Р. Домановић, Мртво море, АСК); Та прича са прстеном могла је да се јави у вاما, и то као успомена, у виду неке retrogradне импресије, илити лаžне успомене, могла је, велим, да се јави у вاما тек малопре, у тренутку када сте ме угледали, то јест када сте угледали на mojoј рuci прстен печатњак. *Eto, koliko je mehanizam tih успомена u суштини лаžан i varљив...* (Киш, Ноћ и магла); Нанесе ли те пут тамо врлетној и каменитој Лици, скидај капу и вичи: „Добар дан, Дане!” или „Добар дан, Мане!” Нећеш погријешити. По говору видим да је ово дијете из Лике, *џа ејџо ојџкуд знам* како му је име. (Кочић према Милошевић 2011: 723); Волим да помогнем људима. [...] И теби ћу помоћи. И тада, тек тада, тако ми среће, *ејџо колика сам бугала и дезвезњаковић*, тек тада ми је постало јасно у што сам упао [...] (Селимовић према Милошевић 2011: 723); Седи преломљена у струку са великим жилавим рукама између колена. Натмурена као да су јој сви чамци потонули. *Ејџо какву жену имаш*, мислим, а не знам шта она зна (Пекић према Милошевић 2011: 724); Ми смо изневјерили Куран [...] неправедно одређујемо казне, а још неправедније кривце. *Ејџо зашћо је један дунјџовник мојао јоворитћи људима џолико времена а да ми то не знамо.* (Селимовић према Милошевић 2011: 724); *Ејџо ради чеја је Госџод узео џело на себе...* (<https://pouke.org>); *Ејџо ради чеја је Госџод гошао у овај свејџ.* (<https://svetosavlje.org> › [sabrane-b...](https://svetosavlje.org)); *Eto gde je „Вићијева” milijarda* (<https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/>); *Eto od koga*

*Albanci „prepisuju”* (<https://politika.rs>, 17.7.2023)<sup>18</sup>; *Eto od koga je ućio „sportsko” ponašanje* (<https://informer.rs> › sport › fudbal); *Eћo ko je Алексеј Парамонов...* (<https://www.agenziainova.com/sr/news/>); *Eto gde završavaju stvari srpskih turista ukradene u Grćkoј* (<https://nova.rs/magazin/putovanja>); *Eћo ġe сћићо-смо ѡсле 100 ġодина* (<https://mondo.ba/info/Svijet>); *ETO GDE JE NAŠ FUDBAL: A mislili ste da ne mođe gore? Prevarili ste se...* (<https://hotsport.rs/2016/09/29/>); *Eto kako su zgodne: Poznate dame imaju trik za prikriјanje salceta, ali – još se nisu navikle* (<https://www.blic.rs/zabava/vesti/>);

3.3. Реченице са презентативом и зависно-упитном клаузом и у књижевном тексту врло често служе „да катафорички отворе приповиједање” (зависне клаузе са презентативом *evo*), или су у служби анафоричног резимирања (зависне клаузе са *eћo*), с тим да могу бити и екскламативне уколико „служе као средство емфазе, интензификације, тј. ако се њима жели посебно нагласити важност догођеног или битност неког садржаја” (Бабић 2019: 345), што је особито често у новинском стилу:

*Evo у чему је ѡројусћ!* Требали су неког у селу да задрже за сектор милиције и ствар би била у реду. (Бабић 2019: 345); *Како издржим? Гледам у решетку, а све мислим: постоји Ада Циганлија! Eћo како издржим!* (Љ. Симовић, Чудо у Шаргану, АСК); *Обигравам око Шехаге, гледам му покорно у очи... Само да ми нађе какво мјесто, какво било, само да не једем себи утробу што су ме сви одбацили као пса! Eћo зашћо ме се ћиче Шехаја!* (Бабић 2019: 367); *Прва прича је, тврди тужилац, то знала, али је тај податак, мада на то нема право, преиначила, те допустила да Зовко дјевојцицу у причи закоље како би та сцена на слушаоца јачи утисак оставила. Eћo, ġосћодо суци, чиме се све оћћужена бави!* (Бабић 2019: 345).;

18 Коментар на чланак *Тајна хрвајских сћискова за хайшење Срба*, објављен у *Полићици*.

*Evo koliko Novak ostaje prvi reket sveta ukoliko osvoji US open!; Evo koji ce se delovi Srbije prvi naći na udaru!; Evo sa kakvom снајом ће Украјинци ударити на Новорусију!; Ето како ја радим њрендове!; Evo где су све камере за контролу дрзине!; Evo шта њоручују!*

3.4. У научном, пак, стилу ове су реченице знатно рјеђе и њихова учесталост зависи прије свега од индивидуалних одлика стила аутора. Забиљежили смо само примјере са презентативом *evo* и можемо рећи да се готово искључиво појављују у оним дијеловима текста у којима се најављује егземплификација у циљу потврде претходно реченог – дакле, ендофорички употријебљене са катафоричком улогом као средство подесно за изградњу кохезије текста:

*Evo kako то изгледа у мајијској њракси: [...]* (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК); *Evo како се, њрема речима Сџејана Миџрова Љубише, у Црној Гори њоком развоја њодучавају раду мушка деца: [...]* (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК); *Evo како то изгледа у једном случају: [...]* (М. Катнић Бакаршић, *Сџилисџика*, 340); *Evo који се све жанрови налазе у Часу анаџомије: [...]* (М. Катнић Бакаршић, *Сџилисџика*, 340); *А ево како сазнаје девојка из околине Сарајева хоће ли се удаџи за момка или удовца: „Уочи Ђурђевдана узме девојка мотовило, па њиме дирне у ђумез, гдје кокоши леже. Ако се на то први јави ороз (пијетао), онда ће се удати за момка, — ако ли се јави прво кокош, удаће се за удовца.“* (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК);

3.5. Регистровали смо свега неколико примјера реченичних конструкција са презентативом *evo* у главном дијелу (а), уз покоји примјер са изрично-атрибутском зависном клаузом, односно изрично-адјективном (б):

(а) *Ено ѣде леѣи цвейѣ* (Ф. Салтен, Бамби, интернет); Сви они нису ни за мој нокат. *Ено какав је онај у уѣлу: најѣмуре-рен, носайѣ, ружан*. (М. Булатовић, Прича срећѣи и несрећѣи, <https://www.knjizevnicasopis.com/sustinarpoetike/2020/09/br-11.pdf>); *Ено како са млаћѣим сином излази и*, чим опазѣи Тодору, одмах јој прилази руци. (Милошевић 2011: 725)

(б) Какву краљѣицу, *ено краљѣице ѣдје сѣава!* — рече му отац. (Антологија народних приповедака, АСК); Ко ли је тај човек? *Ено ѣа ѣде задњом свейлошћу својих зеница ѣледа у Дорошеја*. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); *Ено их како безазлени, чисѣјих душа клиѣају*, радосни што су живи, срећѣни у своме блаженом незнању, очишћени од порока”. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); *Ено ѣа ѣде зева у небо укученоѣ ѣоѣледа*, мучи се са заумним, последњѣим питањѣима. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК).

3.6. Када је у питању заступљеност датих реченица с обзиром на презентатив који је употријебљен у главном дијелу, можемо констатовати да апсолутну доминацију у свим стиловима имају реченице са презентативом *ево*<sup>19</sup>, уз напомену да је у књижевноумјетничком стилу овај презентатив најчећше у контактної позицији са везнички употријебљеним замјеничким прилогом начинске семантике (*како*), који уводи зависно-упитну клаузу. На основу резултата истраживања учесталости појављивања презентатива у писаном језику, које у литератури налазимо, можемо констатовати да постоји значајна разлика у односу учесталости презентатива *ево* и *еѣо* гледано у цјелини (када се у обзир узму сви типови синтаксичких конструкција у којима се појављују). Према ономе што

19 Премда је у српском језику систем презентатива трочлан, у употреби су много чећше његова два члана – *ево* и *еѣо*, док се презентатив *ено* јавља знатно рјеће, особито у писаном тексту, што је условљено његовом егзофоричком употребом (Бабић 2019: 342).

налазимо у раду С. Кордић, презентатив *eīto* се два пута чешће користи него *evo* у писаном језику, а у говореном чак пет пута рјеђе, што ауторка објашњава смањеном егзофоричком употребом ријечи *evo* у писаном језику. „Naime, situacija kada se neki predmet dodaje sugovorniku ili kada se sugovornik poziva da pogleda nešto što se upravo pojavilo (a takve situacije karakteristične su za upotrebu riječi *evo*) rjeđe su u pisanom tekstu nego u svakodnevnim razgovorima 'licem u lice'” (Кордић 2002: 108)<sup>20</sup>.

У поређењу са реченичним структурама с презентативима *evo* и *eīto*, реченице с презентативом *eno* и зависно-упитном клаузом у нашем корпусу су готово незнатно заступљене (а сви примјери регистровани су у књижевноумјетничком стилу), што је у складу са чињеницом да се *eno* рјеђе јавља, особито у писаном тексту због његове егзофоричке употребе<sup>21</sup>.

4. Да закључимо. У раду смо на корпусу текстова књижевноумјетничког, новинског и научног функционалног стила анализирали структуру, значење, упо-

20 Сем тога, сматра ауторка, томе доприноси и могућност аутора писаног текста да се послужи улогом неутралног приповједача који описује ситуацију (нпр *йружио му је оловку*) умјесто да самом лику препусти да ситуацију ослика директним говором (нпр. *evo īи оловка*) (Исто, 108).

21 С. Кордић на темељу истраживања функционалностилски разнородног корпуса, који обухвата врло широк временски распон, констатује да постоји велика разлика у учесталости појављивања презентатива *evo/eīto* наспрам *eno*, који је знатно рјеђи, што се по њеном виђењу, може објаснити разликом у значењу, чему у прилог иде чињеница да је иста разлика и исти однос учесталости потврђен и у корпусу из 18. вијека (Кордић 2002: 123). Тиме оповргава неке раније тврдње о поступном губљењу презентатива *eno* из трочланог система и закључује да се овај презентатив не повлачи из трочланог система. „Naprotiv, *eno* izgleda stabilan u svom području upotrebe (koje je relativno maleno u usporedbi s *evo/eto*)” (Исто, 123).

требу и функционалностилску репартицију једног специфичног типа реченичних структура са презентативом *ево/еѣо/ено* на мјесту предиката у управном дијелу и зависном клаузом уведеном неком од упитних замјеничких лексема – упитном замјеницом (*ко, шѣа/шѣо, који, какав* и др.), замјеничким прилогом (*ѣг(ј)е, куда, како, када, колико, зашѣо* и др.) или, рјеђе, замјеничким узрочно-упитним или финално-упитним прилошким изразом (*збоѣ чеѣа, ради чеѣа*) у служби везника. Анализа ексцерпираних примјера показује да овакав тип реченичних структура ваља посматрати као специфичан случај изричних, зависно-упитних реченица са објекатском функцијом, будући да презентативи у њима имају семантичку вриједност блиску оној коју имају облици 2. л. јд. или мн. императива или презента глагола перцептивне семантике (визуелне – *види/видѣше, ѣоѣледај/ѣоѣледајше*, аудитивне – *слушај/слушајше*, а у новинском стилу и когнитивне – *сазнај/сазнајше, дознај/дознајше, оѣкриј/оѣкријше*). У корпусу књижевноумјетничких текстова забиљежили смо и примјере реченичних структура са презентативом и изрично-адјективном клаузом. Реченичне структуре са презентативима *ево/еѣо/ено* могу бити и екскламативне када постоји намјера адресанта да нагласи важност онога што се догодило или уопште битност неког садржаја.

Осим у књижевним текстовима, при катафоричком најављивању и анафоричком закључивању, овај се тип реченица најчешће појављује у новинским насловима или поднасловима написа из области забаве, спорта, економије, политике, као врло подесно језичко средство да се на сензационалан начин скрене пажња потенцијалног реципијента на информацију која се нуди, чему посебно погодује емоционално-експресивна значењска компонента презентатива у управном дијелу. У свим стиловима апсолутну доминацију имају реченичне структуре

са презентативом *ево* (у књижевноумјетником стилу са везником *како*), уз напомену да смо у научном стилу једино и регистровали те примјере, и то искључиво у катафоричкој улози у оквиру дијелова текста у којима се најављује егземплификација у циљу потврде или илустрације претходно реченог. Сасвим је незнатан број примјера са презентативом *ено*, што је последица његове егзофоричке употребе.

## ИЗВОРИ

- АСК: *Анџолоџија српске књижевности*, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs>  
 Данило Киш, Интегрално електронско издање Сабраних дела Данила Киша.  
 Катнић-Бакаршић 2001: М. Катнић Бакаршић, *Stilistika*, Sarajevo: NUK.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2019: Миланка Бабић, *Екскламативне конструкције у српском језику*, Андрићград: Институт „Иво Андрић”.  
 Клајн 1985: I. Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.  
 Ковачевић 1991: Miloš Kovačević, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Sarajevo: Književna zajednica „Drugari”.  
 Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Грамаџичке и сџилисџичке џеме*, Бања Лука: Књижевна задруга.  
 Кордић 2002: Snježana Kordić, *Riječi na granici puznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.  
 Милошевић 2011: Јованка Милошевић, „О комбинаторним могућностима партикула *ево*, *ето*, *ено* са зависним клаузама у српском језику”, *Српски језик XVI*, Београд, Никшић, Бања Лука, Српско Сарајево: Научно друштво за неговање



- и проучавање српског језика, Филолошки факултет, Филозофски факултет.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синѣакса савременоѣа срѣскоѣ језика: ѣросѣа реченица, рег.* М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Пипер и др. 2018: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синѣакса сложене реченице у савременом срѣском језику*, Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормѣивна ѣрамаѣика срѣскоѣа језика* (четврто, измењено и допуњено издање), Нови Сад: Матица српска.
- Прањковић 1993: Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ристић 1993: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, *Јужнословенски филолоѣ* 49, 75–93
- Станојчић, Поповић 2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаѣика срѣскоѣа језика*, Београд: ЗУНС.
- Стевановић 1969: М. Стевановић, *Савремени срѣскохрваѣиски језик II*, Београд: Научна књига.

Veselina Đurkin

SENTENCE STRUCTURES WITH PRESENTATIVES  
AND SUBORDINATE CLAUSES AND THEIR  
FUNCTIONAL-STYLISTIC DISTRIBUTION

Summary

In this paper, based on a corpus of literary, artistic, journalistic and scientific functional style texts, we analyzed the structure, meaning, use and functional repartition of a specific type of complex sentences with the presentative *evo/eto/eno* in the position of the predicate in the main clause and a subordinate clause introduced by one of the pronominal words - the interrogative-relative pronoun (*ko, šta, koji, kakav*, etc.), pronominal adverb (*gdje, kuda, kako, kada, koliko, zašto*, etc.) or rarely, an adverbial expression of the prepositional-pronoun type (*zbog čega, radi čega*). Given that recent Serbian scholarly and grammatic literature only records the existence of subordinate clauses with spatial presentatives in the main clause as a special case of sentences with a supplementary spatial clause (*Evo gde se on nalazi*), and that structurally identical types of sentence constructions in which the presentative has the semantic value of the second person singular or plural imperative of the most common verbs of visual (*vidi/vidite*) or auditory perceptual semantics (*slušaj/slušajte, čuj/čujte*) in publicistic style, and the value of the verb of cognitive perception (*saznaj, saznajte*), and that in the contact position with them we also find subordinate clauses introduced by other conjunctions (*Evo kako da održite savršenu liniju tokom trudnoće; Eto šta je smislio lukavi razbojnički vođa*, etc.), we found it important to consider the status of the given constructions from the syntactic-semantic aspect and to review the reasons for not singling them out as a specific type of indirect-dis-

course clauses, although in some scientific works such subordinate clauses are labeled as “subordinate clauses introduced by the presentative”, i.e. subordinate-interrogative sentences or subordinate sentences with an indirect-discourse-object meaning. This type of clauses, except in literary texts with cataphoric inflection and anaphoric inference, most often appears in newspaper headlines or subtitles of articles in the fields of entertainment, sports, economics, politics, as a very suitable linguistic tool to draw attention in an often sensational way, information about a famous person, a sports event, weather condition, about the implementation of a project or work of public social importance, about a political move or decision of a popular politician, which is especially favored by the emotional-expressive meaning component of the presentative in the reporting part. In the scientific style, on the other hand, they are much rarer, and examples with the presentative *evo* appear almost exclusively cataphorically, used in those parts of the text where exemplification is announced in order to confirm what was said previously (*Evo kako to izgleda u magijskoj praksi: ...*). Absolute dominance in all styles have clauses with presentative *evo*, while a very insignificant sample of sentences is with the presentative *eno* because of the exophoric character of its use.

*Key words:* presentatives *evo/eto/eno*, subordinate clause, cataphoric and anaphoric use, functional styles



Ана М. Јањушевић Оливери\*      УДК 811.163.41`367.335.3  
Филозофски факултет Универзитета у Приштини  
са привременим седиштем у Косовској Митровици  
Катедра за српски језик и књижевност

## ИМПЕРАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СИСТЕМУ КОМУНИКАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду\*\* испитују се структурни и комуникативни аспекти императивних реченица. Циљ истраживања јесте да утврди критеријуме на основу којих се одређени комуникативни тип реченице сврстава у императивне реченице и уједно да разграничи императивне реченице од изјавних, узвичних и упитних реченица које секундарно могу остварити и императивну комуникативну вриједност.

*Кључне ријечи:* императивне реченице, императив, узвичне реченице, изјавне реченице, упитне реченице.

1. Иако граматике српског/српскохрватског језика нису усаглашене у погледу класификације комуникативних типова реченица, у већини њих се издвајају реченице чији је комуникативни циљ подстицање саговорника или неког другог лица да изврши одређену радњу. Те реченице се терминолошки различито одређују: као *императивне* (Симић 2002: 25), *зайовједне или императивне* (Мразовић 2009: 519; Станојчић, Поповић 2012: 350), *захтјевне* (Барић и др. 1979:

---

\* anna.janjusevic@gmail.com

\*\* Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

372) или пак као *вољне реченице* (Пипер, Клајн 2013: 426–430). Императивне реченице као подврсту екскламативних реченица издваја и М. Бабић (2015: 56), при чему аутор конструкције са императивом посматра у оквирима шире категорије директивности (Бабић 2015: 111).

Терминолошка неуједначеност српских граматика у погледу именовања реченица којима говорно лице подстиче на акцију саговорника (или неко друго лице) није само резултат одређења за један од синонимних термина којима се именује одговарајући глаголски начин употребљен у предикату, већ је она условљена и схватањима које се све конструкције могу подвести под императивне реченице. Тако се у граматицима које ове реченице одређују као императивне истиче да је ријеч о конструкцијама које садрже императив (Симић 2002: 25; Мразовић 2009: 519). С друге стране, Станојчић и Поповић реченице којима се „подстиче (у виду заповести, захтева, молбе и сл.) или се пак забрањује реализовање онога што значи реченица” називају заповједнима и истичу да је основно обиљежје ових реченица облик императива, односно конструкција *нека* + презент (за треће лице једнине и множине). Међутим, аутори на истом мјесту наводе и конструкције *да* + презент и *да* + перфекат, уз констатацију да се њима исказује ’строга заповијест’ (Станојчић, Поповић 2012: 350). Исте конструкције и аутори *Приручне граматике хрватскога књижевног језика* подводе под ’захтјевне реченице’: „Рећеница се преобликује у захтјевну или тако да предикатни глагол дође у одговарајуће лице императива или тако да се предикату рећенице додају захтјевне честиче *да* и *нек(а)*” (Барић и др. 1979: 372). Најшире одређење реченица „у функцији подстицања [...] на одређено понашање” даје *Нормативна граматика српског језика*, у којој су ове јединице означене

као 'вољне реченице'.<sup>1</sup> Аутори 'вољним реченицама' сма-трају све исказе који су кадри да изразе императивност, па поред реченица са императивом, наводе и оне које садрже инфинитив, футур, презент и перфекат са елементом *да*, конструкције са перформативним и модалним глаголима (*Забрањујем ти да пушиш*), као и оне са 'неглаголским ријечима' (*Даље!*) (Пипер, Клајн 2013: 425–430).

Приказани преглед литературе показује да је за издавање императивних реченица примарни критеријум њихова комуникативна вриједност, а секундарни критеријум јесте – модални глаголски облик који је употрејебљен у предикату. Никитин у *Курсу линѿивисѿичке семанѿичке* истиче да се разлике проистекле из циљева комуникације потврђују и разликама у структури реченице, те се као разликовно средство, када су у питању обавјештајне, упитне и императивне реченице, узимају у обзир интонација, ред ријечи, упитне ријечце као и употреба посебних ријечци и морфема (Никитин 2007: 522). Структурне карактеристике императивних реченица, према нашем мишљењу, огледају се у: 1) употреби специфичне форме у предикату; 2) статусу субјекта, који је по правилу неексплициран, 3) ријеткој употреби адвербијала, 4) укључивању прагматичких средстава (вокатива, ријечци, различитих маркера императивности), 5) распореду реченичних дијелова у складу са комуникативним фокусирањем најважнијег елемента и 6) интонацији.

У овом истраживању биће размотрена употреба глаголског облика у предикату императивних реченица

---

1 У руској литератури, чији је утицај евидентан и у *Нормативној ѿрамаѿици*, вољне реченице се издавају као пандан обавјештајним и упитним реченицама, а потом се у оквиру класе вољних реченица издавају императивне и оптаивне реченице. В. Храковски 1990: 187.

са циљем да се утврди који се конструкције и под којим условима могу сматрати императивнима.

2. Примарна структурна одлика императивних реченица јесте употреба глаголског облика којим се утиче на понашање саговорника или неког другог лица са циљем да дође до промјене постојеће ситуације.

2.1. Облик који је специјализован за изражавање семантике подстицања јесте императив,<sup>2</sup> једини глаголски облик који у савременом српском језику има окрњену парадигму, сведену на друго лице једнине и прво и друго лице множине. Сходно овоме, све реченице у којима је употријебљен императив другог лица једнине и множине (примјери 1а) и првог лица множине (1б) у свом примарном значењу<sup>3</sup> потпадају под императивне реченице, без обзира на то да ли се императивност реализује као заповијест, захтјев, сугестија или жеља:

(1а) *Куйи* прђе и да те моје очи више не виде, јер ћу наредити да те пребију као мачку. (Андрић: 23); Опкољени сте, *предајте се!* (Лалић, ЛГ: 25); Хоћу да будем човјек, *борите се* са мном људски! (Селимовић: 111); Кажем ти: *лови* рибу, Ахмеде Шабо! (Селимовић: 28); [...] само *се поспарај* те *оздрави!* (Лалић, ПС: 111);

2 Императив се дефинише као „глаголски начин којим говорник изражава свој став у вези са постојећом ситуацијом/стањем са циљем да утиче на неко друго лице (обично саговорника) које би могло извршити жељену промјену ситуације” (Јањушевић Оливери 2023: 29).

3 Ово значи да се императивнима не могу сматрати конструкције које садрже некатегоријално употријебљен императив, какав је приповједачки, афективни, финални, кондиционални и концесивни императив, те императив у фразеологизмима и гномама, као и непарадигматски императив који је прешао у класу модалних ријечи. О некатегоријалној употреби императива в. Јањушевић Оливери 2023: 194–229.



(16) Горчине!... Бјежимо!... Шта чекаш?! (Команин: 142); Славиша, *йражимо* по кров! (Булатовић, Људи: 266); Људи, на њега! На њега! *Каменујмо* варалицу! (Булатовић, БД: 181).

2.2. Императивној парадигми припадају и аналитичке императивне форме трећег лица састављене од обликотворне партикуле *нека* и презента, што потврђују и многе наше граматике (Маретић <sup>3</sup>1963: 625; Брабец и др. 1970: 120; Барић и др. 1979: 168 Стевановић 1989: 704; Мразовић 2009: 164; Станојчић, Поповић 2012: 399; Пипер, Клајн 2013: 180–181). Стога, императивним реченицама припадају и оне које у предикату садрже конструкцију *нека* + презент, под условом да она има основно императивно значење подстицаја.<sup>4</sup>

(2) Други пут не свраћај, немамо ни за себе [...] али ако видиш Видрића или Иванића, или Лада – *нека свраће* (Лалић, ЛГ: 53); *Нека узима* што више намирница са витамином Е, спремајте јој рибу... (Петровић: 60); Ноћ је дуга, *нек размисле*, имају времена да изаберу [...] (Лалић, ПС: 207).

Такође, и описне форме састављене од обликотворне партикуле (*гај/хајге*) *га* и презента одговарајућег лица (најчешће је то прво лице множине (3а), али и друго лице једнине и множине (3б), а сасвим изузетно и прво лице једнине (3в)), уколико имају императивну вриједност, реченици у којој су употријебљене прибављају модални императивни карактер:

(3а) Али не вреди кукати, него *га їледамо* како да се преживи. (Поповић: 43); *Дај га бјежимо* из ове рупе (Лалић

---

4 Конструкција *нека* + презент може имати и друга значења – пермисивно, оптативно, нонкуративно и сл. (Јањушевић Оливери 2023: 158)

ПС: 28); Дуг је живот, дуге муке – *гај га* ми то некако *скраћимо!* (Лалић, Раскид: 378);

(36) Дижу се гласови негодовања [...] – *Да вратиши* паре! Чујеш ли? (Андрић: 52); ВАСА: Ама де, то се само тако каже. Него ево овако *га најишеш*: све оно што сам писао у новинама није истина. (Нушић); Али Шехага је отворио врата и позвао ме напоље. – *Да чујеш* ово! Реци му, Османе. (Селимовић: 301);

(3в) Наговорио сам га да не устаје и да не пуши, јер се са срцем није шалити. – Мислиш да је срце? – Изгледа. – Па добро, *га* те *јошлушам*. А доктора не зови (Селимовић: 401); *Дај га* *идем*, да бјежим од тог мравињака [...] (Лалић, Хајка: 329); САВКА: *'Ајде* и ја *га* *идем*, за послом сам. А видим и тебе ометам. (*усијаје*.) (Нушић).

Конструкција *нека/га* + презент обиљежје је и оптативних реченица (Станојчић, Поповић 2012: 351), али је у њима она супституентна оптативом или се пак конструкција може трансформисати у сложену реченицу са перформативним глаголом *жељеши* у управној клаузи.<sup>5</sup> Тако би се, на примјер, конструкција *нека* + презент у клетви, као једној од оптативних исказних форми, могла замијенити оптативом: *Враі нека нос и ѿеде и ѿвоје слике* [→ *Враі однио и ѿеде и ѿвоје слике*] (Булатовић, БД: 145). Да ли ће конструкција *нека/га* + презент имати оптативну или императивну вриједност, зависи од циља ради кога говорник узима ријеч. Уколико говорник изриче жељу да се нешто деси, а притом нема могућност ни на који начин да утиче на извршење радње, *нека/га* + презент ће имати оптативно значење и формираће оптативну реченицу. Уколико пак говорник износи подстицај са циљем да утиче на постојећу ситуацију и процјењује

5 О оптативу и оптативним реченицама в. Бабић 2016: 83–109.

да треће лице, као извршилац прескрипције може промијенити ситуацију увођењем нове радње или може предуприједити настанак нове непожељне ситуације – конструкција *нека/га* + презент ће имати императивну вриједност и понашаће се као предикат императивне реченице (Јањушевић Оливери 2023: 158–159).

2.3. Узимајући у обзир да се одрични императив у српском језику изражава на два начина: простом негацијом императивног облика (*Не љрилазиџе*) и употребом ријечце *немој* уз инфинитив или конструкцију *га* + презент (*Немојџе љрилазиџи / га љрилазиџе*) – у императивне се, поред реченица са негираним императивом (4а), уврштавају и оне са предикатом који садржи *немој* и одговарајући пунозначни глагол:

(4а) Полако, еј, *не вичиџе!* (Лалић, ПБ: 218); „*Не мешај ми се у фамилију*”, одсече Палишума (Булатовић, ЂД: 130); МАМА *Не оџварај* фрижидер, може струја да те тресне. (Димић: 77);

(4б) ЖИВКА: Децо, децо, *немојџе га ми смеџаџе*. Ви станите иза мене. Боже мој, ко би то реко: отишо јутрос од куће као обичан човек, а враћа се министар? Ама станите овамо, *немојџе ми смеџаџи!* (Нушић); МАМА *Немој га ми дираш* ту шерпу, то је цептер. (Димић: 65); *Немој га зайусџиш* прехладу. (Петровић 185);

2.4. Императивну комуникативну вриједност имају и искази у којима је елидирана императивна форма, а императивни садржај је пренесен на реченични члан који је кључни у промјени постојеће ситуације. То је обично нека прилошка одредба или објекатска допуна:

(5) *Најоље!* Продере се неко иза мојих леђа (Поповић: 62); *Немој ти да ми врдаш тамо-вамо, него љраџом!* (Лалић, Хајка: 434); *Људи, на њеја! На њеја!* Каменујмо варалицу!

(Булатовић, ЂД: 181); – *Пејла! Пејла!* – повика Мркоје.  
– Шта чекаш? (Булатовић, Петао: 107); *Пуи* ми, фукаро!  
(Лалић, ПС: 269).

Примјери (5) показују да су безглаголски искази са императивном семантиком обиљежени екскламативном интонацијом, која се може јавити и у претходно наведеним типовима реченица, али у њима није обавезна.

Императивно значење имају и конструкције које у предикату имају модалну конструкцију *да* + перфекат. Обавезан елемент и овог типа исказа јесте узвична интонација, која, уз контекст у коме су употријебљени, доприноси императивној интерпретацији исказа:

(6) Одмах *да сѝе усѝали!* (Лалић, ПС: 264); Па кад је тако нећу више да ми говориш о страху. Ту реч *да нисам чуо* из твојих уста! (Булатовић, Петао: 36).

3. Све наведене конструкције са императивном комуникативном функцијом, а то су: 1) реченице са синтетичком императивном формом у предикату, 2) реченице са описном императивном формом у предикату, 3) реченице са негираном императивном формом у предикату, 4) реченице са ријечцом *немој* и инфинитивом, односно конструкцијом *да* + презент, 5) безглаголски искази са императивном семантиком и 6) искази са партикулом *да* и перфектом у предикату – немају једнак статус.

3.1. Реченице које садрже категоријално употријебљен синтетички императив другог лица једине и множине и првог лица множине могу се сматрати *императивним реченицама у ужем смислу*. Њихова једина комуникативна вриједност јесте подстицање саговорника (коме, у случају употребе форме првог лица множине, може бити придружен и говорник) да постојећу ситуацију промијени вршењем одређене радње. Овом типу импе-

ративних реченица припадају и одричне конструкције са ријечцом *не* и синтетичком императивном формом.

Потврдне и одричне императивне реченице у ужем смислу диференцирају се не само у погледу присуства одричне партикуле него и у погледу тенденције употребе глагола свршеног, односно несвршеног вида. Наиме, потврдне императивне конструкције, чији је комуникативни циљ подстицање саговорника на вршење пропозиције означене глаголом у предикату, имаће императив глагола свршеног вида. Несвршени вид се у потврдним конструкцијама неупоредиво рјеђе употребљава, а његово присуство показује 1) да говорнику-прескриптору није битан моменат извршења радње већ је фокус на процесу (7а) (или пак 2) да говорник употребом несвршеног вида умјесто очекиваног свршеног појачава императивност и указује на хитност извршења радње (7б):

(7а) – Биће нам досадно тамо. Никога не познајем, не знам ни како се разговара с таквим људима. – *Ђуџи и слушај*. То је можда најбоље (Селимовић: 54); Што баш да идеш? *Сјавај* овдје, пазићу ја. (Лалић, ЛГ: 376);

(7б) Ехе-хе, живјећеш ти нама још колико ти драго, а брату Сави шипак! – њакну самарџија. – Дедер брзо *усџај* и тражи ону своју укопну ракију, нема теби још задуго пута на онај свијет. (Ђопић: 52); Сад нека улази ко хоће! *Улазиће*, људи! Данас сам се поново родио! (Селимовић: 383).

С друге стране, одричне императивне реченице у ужем смислу у предикату имају глаголе несвршеног вида, јер је њихов комуникативни циљ заустављање радње која је у току (7в). Глагол свршеног вида у овом типу конструкције употријебиће се само у случајевима изрицања генерализоване забране (*не учини џрељуду, не убиј*) или пак у случајевима када одрични императив има вријед-

ност упозорења којим се жели предуприједити непожељна радња (7г) (Ивић 1958: 23–41, Бабић 2019: 96).

(7в) „*Не ѿговори тако гласно*”, прошапута Бранко (Булатовић, БД, 120); Гледај, Василије, преда се, *не осврћи се*, лакше ће ти бити; *не ѿгледај* околу, врдај мало погледом, није бог човеку дао очи да гледа све што се може видети [...] (Поповић: 19);

(7г) Зато ти кажем: чувај се, *не ѿвјери се*, не вјеруј ником – ни мени, а не другоме коме (Лалић, ЛГ: 366); Десетак мојих прадједова закукаше одједанпут: *Не лези*, бруко! Брани се, бруко! Устај, не брукај! (Исто: 405); Не, бре, тако, *не одрукај се* пред поганима! (Лалић, ПБ: 28).

Подстицај изражен императивним реченицама у ужем смислу увијек је упућен саговорнику, од кога се очекује да а) сам или б) са колективом коме припада или пак в) у заједници са говорним лицем изврши пропозицију. Стога и предикат има форму а) другог лица једнине, б) другог лица множине или в) првог лица множине. Предикат се, како истиче и П. Мразовић (2009: 519), обично налази на почетку реченице. А разлог томе је свакако изостављање субјекта, који је у императивним реченицама комуникативно редувантан. Уколико се пак у императивним реченицама у ужем смислу, из прагматичких или структурних разлога, појави субјекат, он је увијек изражен личном замјеницом.<sup>6</sup> Улога саговорника може бити истакнута и употребом вокатива властите или, рјеђе, апелативне именице. Будући да су императивне реченице неодвојиве од комуникативне ситуације која подразумијева присуство говорника и саговорника на истом мјесту и у истим околностима, а да је, како је већ истакнуто, фокус на (из)вршењу радње,

6 О употреби замјеничког субјекта у императивним реченицама в. Јањушевић Оливери 2022.

императивне реченице најчешће не садрже ни прилошке одредбе. Оне ће се наћи у императивној реченици само уколико се комуникативно тежиште тиче неког аспекта вршења радње, као у примјеру наведеном под (1а): *Бориџе се са мноу људски*. Додуше, императивне конструкције инструктивног типа, којима се и прописује начин вршења радње, фаворизују употребу прилошких одредаба, најчешће квалификативног или квантификативног типа: *Помери слушалицу удесно...* Дубоко *диши...* (Петровић 185); *Ја хоћу кући, а друштво не да. Шта си, веле, навалио, сједи још мало* (Селимовић: 75).

3.2. Другом типу припадају императивне реченице базиране на употреби аналитичког глаголског облика састављеног од обликотворне партикуле *нека/га* и презента. Оне се могу третирати као *императивне реченице у ширем смислу*. Значење ових конструкција условљено је контекстом, те оне, поред императивног, могу имати и друга модална значења – *нонкуртивно*, *оптативно* (у трећем лицу једнине и множине), *односно проспективно* (у првом лицу једнине). Истом типу, тј. императивним реченицама у ширем смислу припадају и конструкције са ријечцом *немој*. У реченицама са обликотворном партикулом *га* често се употребљавају императивне партикуле *хајде, гај, де* којима се јасније истиче императивна комуникативна вриједност конструкције.

За разлику од императивних реченица у ужем смислу којима се изражава подстицај саговорнику да изврши пропозицију, садржај императивних реченица са аналитичким конструкцијама у предикату може бити усмјерен и на лице које не учествује у комуникацији, али и на самог говорника, те се у предикату јављају и форме трећег лица једнине и множине, као и првог лица једнине. Уколико се у предикату налази форма трећег лица једнине или множине, потенцијални вршилац радње именован је номиналним или прономиналним субјектом у реченици или у ужем контексту.

3.3. Конструкције у којима је елидирана глаголска компонента, а које се у дијелу литературе (Станојчић, Поповић 2012: 350; Барић и др. 1979: 372; Пипер, Клајн 2013: 427) подводе под императивне реченице, диференцирају се и од једног и од другог типа императивних реченица, и то не само по одсуству предикатске компоненте него и по изразитој везаности за контекст, с једне, и по обиљежју ексклазивности, с друге стране. Исте одлике имају и искази императивне семантике са предикатом у перфекту уз који стоји обликотворна партикула *да*.

С обзиром на то да је примарна функција ових двају типова исказа експресивна, што и резултира ексклазивношћу, оне заправо представљају ексклазивне реченице са императивном семантиком. Императивне реченице у ужем и ширем смислу такође могу имати узвичну интонацију, али она није њихов обавезни, већ пратећи елемент. Обавезни елемент императивних реченица у ужем или ширем смислу јесте императивна форма, синтетичка или аналитичка.

Дакле, реченицама са елидираном глаголском компонентом, као и онима са формом *да* + перфекат првенствено се изражава појачани емоционални ангажман говорног лица, које уз то и подстиче саговорника на вршење одређене радње, те припадају ексклазивном типу комуникативних реченица које секундарно остварују императивну комуникативну вриједност.

3.4. И не само узвичне него и изјавне и упитне реченице у контексту могу изразити (и) императивно значење. Такве су на примјер реченице са перформативним или модалним глаголима којима се саговорник подстиче на одређену активност:

- (8) Забрањујем ти да пушиш. (Пипер, Клајн 2013: 427);  
Мораш узети пушку у десну руку. (Исто).



Изјавне су и реченице које садрже инфинитив (9), футур (10) или презент (11), јер њима говорник примарно саопштава шта неко треба или шта је дужан да изврши, а тек секундарно представљају подстицај саговорнику да пропозицију изврши:

(9) *Умешајџи* 4 жуманцета са 3 велике кашике шећера у праху и *муџиџи* добрих  $\frac{1}{4}$  сата. Затим *догаџи* 250 грама самлевених ораха и 2 кашике брашна. *Излуџаџи* снег од 3 беланцета, па га *догаџи*... (Петровић: 162);

(10) „Одакле ти новине?” „Нашао.” „Кад прочиташ *гаћеш* и мени.” (Лалић, ПС: 58); Учитељ, онај без ноге, наш је човјек. *Поџражићеш* га (Лалић, ЛГ: 67);

(11) Он не воли претјеривање или кад се неко фигуративно изражава, зато ме казни: „*Идеш* са Драгом!” (Лалић, ПС; 11).

И упитне реченице типа:

(12а) Мула Ибрахим ме савјетовао: – *Заџиџо* не ловиш *рибу*? (Селимовић: 28);

(12б) Да ли би затворио прозор? (Пипер, Клајн 213: 430).

Прије свега су упитне реченице, а потом и искази чији је циљ подстицање саговорника да изврши радњу исказану негираним презентом (12а) или пак потврдним потенцијалом (12б).

4. Анализа спроведена у овом раду показала је да је за издвајање и одређење императивних реченица, поред комуникативног циља подстицања саговорника или неког другог лица на понашање које ће промијенити постојећу ситуацију, важна и форма њиховог предиката. Заправо, на основу употријебљене форме у предикату, издвојене су 1) императивне реченице у ужем смислу,

које садрже синтетички императив у потврдном или одричном облику и 2) императивне реченице у ширем смислу, у чијем предикату се налази описна императивна форма *нека/га* + презент или *немој* + инфинитив / *га* + презент. Први тип реченица, под условом да је у њима употребљен императив у свом категоријалном значењу, има искључиво комуникативну вриједност подстицаја усмјереног ка саговорнику, од кога се очекује одређена акција. Други тип реченица, у зависности од контекста у коме је употребљен, може имати и императивно, али и друга мање или више императиву блиска значења, као што су неконкуративно и оптимативно значење у трећем лицу или пак проспективно значење код форми са првим лицем једине. Императивне реченице у ширем смислу могу се односити и на лице које не учествује у комуникацији, када је оно у самој реченици или ужег контексту изражено номиналним или прономиналним субјектом.

Императивну комуникативну вриједност, као секундарну, остварују и реченице које припадају неком другом комуникативном типу. Такви су екскламативни искази са редукованом глаголском компонентом или пак са модалним обликом *га* + перфекат у предикату. Секундарно императивну вриједност остварују и изјавне реченице са перформативним и модалним глаголима, као и оне са модално употребљеним футуром, презентом и инфинитивом у предикату. И упитне реченице које садрже негирани предикат у презенту и упитну замјеницу *шишо/зашшо* на почетку, као и оне конципиране као тотална питања са ријечцом *га ли* и потенцијалом, уз примарну упитну комуникативну вриједност, јављају се као језичка средства којима се саговорник подстиче на одређено понашање.

| Императивне реченице у ужем смислу   | Императивне реченице у ширем смислу   | Узвичне реченице са императивном комуникайивном вриједношћу  | Изајвне реченице са императивном комуникайивном вриједношћу  | Упитне реченице са императивном комуникайивном вриједношћу   |
|--|---|--|--|--|
| <ul style="list-style-type: none"> <li>- императив 2. л. јд. и мн.</li> <li>- императив 1. л. мн.</li> <li>- не + императив</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- нека + презент 3. лица јд. и мн.</li> <li>- (гај/хајде) га + презент 1. л. мн</li> <li>- га + презент 2. л. јд. и мн.</li> <li>- (гај) га + презент 1. л. јд.</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- безглаголске конструије</li> <li>- да + перфекат</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- презент перформативних глагола са императивном семантиком</li> <li>- презент модалних глагола</li> <li>- модално транспоновани презент</li> <li>- модално транспоновани футур</li> <li>- инфинитив</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- ишо + не + презент</li> <li>- Да ли + потенцијал</li> </ul> |

Дакле, императивним реченицама сматрамо само оне реченице које у свом предикату имају синтетичку или аналитичку императивну форму. У контекстуалним условима који подразумевају да говорно лице производи исказ не само са циљем да истакне свој емоционални ангажман или да изрази констатацију, односно запитаност поводом одређене ситуације него и са циљем да саговорника (или неко друго лице) покрене на одређену акцију – и други комуникативни типови реченица (узвичне, изјавне и упитне) могу бити транспоновани у императивне реченице.

## ГРАЂА

- Андрић: И. Андрић, *Проклеџа авлија*, Подгорица: Октоих-Јумедиамонт, 2007.
- Булатовић, ЂД: М. Bulatović, *Đavoli dolaze*, Београд: Prosveta – Narodna knjiga – Vuk Karadžić – Mladinska knjiga, <sup>2</sup>1984.
- Булатовић, Људи: М. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta*, Београд: BIGZ, <sup>11</sup>1990.
- Булатовић, Петао: М. Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, Novi Sad: Stylos, 2000.
- Димић: I. Dimić, *Arzamas*, Београд: Laguna, 2017.
- Команин: Ž. Komanin, *Izabrane drame*, Београд: BIGZ, 1989, 83–157.
- Лалић, ЛГ: М. Лалић, *Лелејска јора*, Београд: Нолит, <sup>4</sup>1965.
- Лалић, ПБ: М. Лалић, *Последње дрво*, Београд: Нолит, 1967.
- Лалић, ПС: М. Lalić, *Prvi snijeg (pripovijetke)*, Београд: Nolit – Titograd: Pobjeda, 1983.
- Лалић, Раскид: М. Лалић, *Раскид*, Београд: Нолит, <sup>3</sup>1977.
- Лалић, Хајка: М. Лалић, *Хајка*, Београд: Нолит, 1965.
- Нушић: Б. Нушић. Госпођа министарка. [https://www.rastko.rs/drama/nusic/bnusic-ministarka\\_c.html](https://www.rastko.rs/drama/nusic/bnusic-ministarka_c.html) (8. 1. 2023).
- Петровић: Г. Петровић, *Сийничарница „Код срећне руке”*, Београд: Политика – Народна књига, 2005.

- Поповић: Д. Поповић, *Књија о Милујину*, Београд: Књижа комерц, 2007.
- Селимовић: М. Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo: „Svjetlost” izdavačko preduzeće, 1971.
- Ђопић: Б. Ђопић, *Башйа слезове доје*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs. (5. 2. 2021).

## ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2015: М. Бабић, *Синйаксички и сйилисйички оледи*, Београд: Јасен.
- Бабић 2019: М. Бабић, *Ексламайивне консйрукције у срйском језику*, Андрићград: Институт „Иво Андрић”.
- Барић и др. 1979: Е. Barić i dr.; *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*; Zagreb: Školska knjiga.
- Брабец и др. 1970: I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Ивић 1958: М. Ивић, Словенски императив уз негацију, *Рагови Научної грушйива НР БиХ*, X, 23–41.
- Јањушевић Оливери 2022: А. Јањушевић Оливери, Употреба замјеничког субјекта у императивним реченицама, *Научни сасйанак слависйа у Вукове дане*, 51/1, 231–241.
- Јањушевић Оливери 2023: А. Јањушевић Оливери, *Синйакса и семанйика императивива у савременом срйском језику*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Београд: Јасен.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мразовић 2009: Р. Mrazović [на unutrašnjoj корици: u saradnji sa Zorom Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Никитин 2007: М. В. Никитин, *Курс линйисйической семанйики*, Санкт – Петербург: РГПУ им. А. И. Герцена.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна йрамайика срйској језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Симић 2002: Р. Симић, *Српска грамајика 2*, Београд: Јасен – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Станојчић, Поповић 2012: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамајика српској језика за имназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић <sup>4</sup>1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрвајски језик II*, Београд: Научна књига.
- Храковски 1990: В. С. Храковский, Повелительност, В: Бондарко и др, *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность* (стр. 185–237), Ленинград: Издательство „Наука“, Ленинградское отделение.

Анна Јањушевич Оливери

## ИМПЕРАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СИСТЕМЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

### Резюме

В настоящей работе исследуются структурный и коммуникативный аспекты императивных предложений. Целью исследования является выявление критериев на основании которых определенный коммуникативный тип предложения классифицируется в императивные предложения; а также проведение отграничения императивных предложений от изъявительных, восклицательных и вопросительных предложений, которые вторично могут приобрести императивные коммуникативные особенности.

Проведенный анализ показал, что для выделения и определения императивных предложений, наряду с коммуникативной целью побуждения собеседника либо другого лица к действиям, которые могут изменить нынешнюю ситуацию, также

важной является форма их предиката. На основании императивных форм в предикате выделены: 1) императивные предложения в узком смысле, содержащие синтетический императив в утвердительной или отрицательной форме; и 2) императивные предложения в широком смысле, в предикате которых находится описательная императивная форма *нека/да* + настоящее время или *немој* + инфинитив / *да* + настоящее время. Вторичное императивное коммуникативное значение осуществляют также предложения, принадлежащие к какому-то другому коммуникативному типу. Таковыми являются восклицательные высказывания с редуцированной глагольной составляющей или же с модальной формой *да* + перфект в предикате. Вторичное императивное значение осуществляют и изъяснительные предложения с перформативными и модальными глаголами, а также с модально использованным будущим временем и инфинитивом в предикате. Вопросительные предложения с вопросительным местоимением *што/зашто* в начале предложения и отрицательным настоящим временем в предикате, а также предложения в виде тотального вопроса с частицей *да ли* и потенциалом, наряду с первичной вопросительной коммуникативной функцией, также являются языковым средством для побуждения собеседника к определенному поведению.

*Ключевые слова:* императивные предложения, императив, восклицательные предложения, изъяснительные предложения, вопросительные предложения.





## А ДИСОНАНСЕ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад је посвећен везнику *а дисонансе* који представља једно од трију основних значења координацијског везника *а* у српском и руском језику.

*А дисонансе* сигнализира да се повезане њим ситуације S1 и S2 налазе у односу противречености: њихову истовремену актуелност говорно лице (субјекат спознаје) види као отклон од оног што је очекивано, као отклон од норме, што дати везник чини значењски блиским везнику *али*. Управо стога се у раду посебна пажња поклања питању супституентности *а дисонансе* везником *али*.

*Кључне речи:* *а дисонансе*, координацијски везник, субјекат спознаје, норма, очекиваност/неочекиваност

0. По мишљењу многих језиколоваца један од најинтересантнијих, али и најзахтевнијих језичких феономена јесу тзв. функционалне речи међу које спадају и везници чији један сегмент – везник *а* – представља предмет анализе у овом раду.

Дати везник како у српском, тако и у руском језику припада групи везника за које је врло сложено дати прецизно каузално-генетичко тумачење што његову семантичку анализу чини врло сложеним лингвистичким

---

\* d.kerkez@fil.bg.ac.rs

задатком (уп. Урысон 2011: 7). Вероватно, управо стога, али и узимајући у обзир његову полисемичност и полифункционалност, без обзира на не тако мали број радова (и русиста, и србиста) који су у целини или делом посвећени овом везнику (види нпр. Левин 1998 (1970);<sup>1</sup> Крејдлин, Падучева 2009 (1974); Падучева 1997; Николајева 1997; Пријаткина 2007 (1970); Сањиков 2008; Урысон 2011; Зализњак, Микаэлян, 2018, Стевановић 1969, 1989; Ковачевић 1995, 2019а, 2019б, 2020а; Чудомировић 2015; Јањушевић 2018, Вукић 2020, Николић 2022), не може се рећи да су формулисана једнозначна правила његове употребе (уп. Апресян, Пекелис 2012), што дату тему чини и даље актуелном.

Теоријско-методолошки оквир рада чине првенствено србистичка и русистичка синтаксичка, функционално-семантичка и њима сродна истраживања, док је емпиријска база истраживања формирана на основу примера из електронских корпуса српског и руског језика, те примера из дела српске и руске лепе књижевности.

0.1. Овај рад представља наставак нашег бављења датим везником о ком смо нека од својих запажања изнели у једном од својих радова (Керкез 2022), где смо издвојили следећа заједничка обележја српског и руског везника *a*:

- посматрани везник како у руском, тако и у српском језику је координацијски везник;

- као и други координацијски везници, везник *a* има веома „оскудно” инваријантно значење (детаљније о томе види Крејдлин, Падучева 2009: 429) што значи да у оба језика дати везник припада групи семантички неспецификованих везника;

---

1 У заградама су дате године првог објављивања рада на који упућујемо.

- везник *a* како у српском, тако и у руском може бити употребљен и сентенцијално, и конституентно, тј. може повезивати, и то на првом месту, предикативне минимуме, али исто тако и реченичне конституенте (уп. Ковачевић 1995; Арсенијевић 2011: 187; Пријаткина 2007: 239);

- како у руском, тако и у српском језику можемо издвојити три основна значења везника *a*:

1) *A диференцијације*<sup>2</sup> које повезује ситуацију S1 и S2 на тај начин што се разлике које постоје међу њима издвајају на фону заједничке карактеристике, тј. једна од селективних особина *a* диференцијације јесте презумпција сличности компоненти које се доводе у везу (*Госѝ је ѝрошивао сѝлељу од самара, а гјед је ѝажљиво ѝледао у њеѝове руке* (Топ.); *Он взял из ее рук корзину и понес ее, а Варвара Михайловна помогла мне тащитъ чемодан* (ПБ));

2) *A адјункције* помоћу ког се првој ситуацији (S1) прикључује друга (S2), тј. оно о чему је реч у другој клаузи има статус додатне информације (*И све он ѝако, а ја ѝа ѝледам, ѝа ми ѝа чисѝо жао* (ДП)); (уп. Сањиков 2008; Падучева 2009: 433–434; Урисон 2011: 208).

3) *A дисонансе* које реализује значење неадекватности: ситуације S1 и S2, повезане помоћу *a* дисонансе, налазе се у односима противречности.

На овом месту ваља рећи да се често срећемо са примерима у којима, како примећује Урисон, долази до контаминације семантичких компоненти издвојених везника *a*: *Иван двух слов связать не может, а умница и крас-*

2 Дата термилошка решења заправо представљају наш предлог еквивалента термина Крејдлина и Падучеве, а на која се ослања највећи број руских лингвиста: *a споставления; a несоответствия* и *a присоединительное* (Крејдин, Падучева *op.cit.*). Приликом одабира одговарајућег термилошког еквивалента у српском руководили смо се принципом међујезичке прозирности стручне терминологије.

вица *Маша от него без ума (Иван две не уме да свеже, а Маша, ѿмемѣница и лейоѿица, изѿубила је ѿлаву за њим, превод наш Д.К.)*, где имамо контаминацију *а дисонансе* и једне од семантичких варијација *а диференцијације* (детаљније о семантичком синкретизму различитих значења везника *а* види: Урисон 2011: 260–263). Осим реченог, постоје и примери у којима је, ван контекста, врло тешко одредити о ком се од поменутих значења ради, тј. такви примери дају могућност различитих ишчитавања (или разумевања). Нпр. екстракован из контекста везник *а* у реченици *Ја лево, а он десно* можемо подвести како под *а диференцијације*, тако и под *а дисонансе*. Овакви и слични примери заправо су потврда прагматичког потенцијала везника *а* будући да се однос између препозиција не успоставља на основу њих самих, већ на основу односа говорног лица према њима (уп. Сањиков 1995: 52) који је експликован у ширем контексту.

1. Од свих издвојених значења предмет истраживања у овом раду јесте *а дисонансе* (или епистемичког опозитивног контраста, у терминологији Ј. Чудомировића (2015: 268)) у функцији везничког средства предикативних минимума, тј. у оквиру сложене реченице,<sup>3</sup> како са, тако и без семантичких конкретизатора.<sup>4</sup> При томе, узевши у обзир ограничени обим рада, за нешто детаљнију анализу одабрали смо сегмент могућности супституције *а дисонансе* везником *али*.

3 У овом раду ћемо под сложеном реченицом подразумевати и реченице које се у руској граматичкој традицији као и лингвистичким истраживањима углавном тумаче као реченице са напоредним предикатима.

4 Под семантичким конкретизаторима ћемо подразумевати „реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недо-вољно спецификовани везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује” (Вукић 2020: 44).

Дати везник је привукао нашу пажњу, између осталог, и стога што представља један од начина вербализације неочекиваности<sup>5</sup> – једне од двеју грамема функционално-семантичке категорије очекиваности/неочекиваности: *а дисонансе*, како је већ поменуто, реализује значење неадекватности истовремене актуелности ситуација представљених у првом и другом предикативном минимуму сложене реченице, тј. на нивоу логичке импликације прва калуза логички не корелира са клаузом која се везује са њом помоћу везника *а* (уп. Јокојама 1990: 190):

(1) *Одем кући, а није ми лакше. Мучи сумња, сикирација. Чисто смешно. Сељак си, а мучи ње сумња због неки Словена и неки усџанака* (ДП). [↔Сељак си. Сељаке обично не муче сумње због питања Словена и због устанака; међутим, тебе муче]

(2) *Скољко ей лет – а как замечательно выгядит!* (РК) [↔Ей много лет, и обично люди в этом возрасте не выгядят очень хорошо; между тем, она выгядит замечательно]

На исти начин могли бисмо парафразирати и следеће примере:

(3) *Сунце се њек њомолило, а разјовор већ њече.* (Андрић\_ПА)

(4) *На колена, њлемена и народи, њред величансџвом Божјим. Падаџне хиџро на колена њред својим харамбашама, а оклеватџне њасџи њред ноџе Свемоџуџеџа!* (МНЈ)

(5) *Уџокојо се 1476. џодине у фруланском Беоџраду, а већ 1484. џроџлашен је за свеџиџеџа.* (Кларин)

---

5 Начини вербализације неочекиваности су били предмет више наших радова, па се овде нећемо заустављати на одређивању дате грамема.

(6) *По часам уже полночь, а небо не потемнело, осталось ясным, сумеречным, и месяц добавил в него холода и света.* (PK)

(7) *Впрочем, прошло уже пять дней, как он умер, а еще никто не приходил.* (Достојевски\_ПиУ)

(8) *Еще не настали заветные августовские денки на дворе, а уже нагрянул очередной переворот на политической сцене.* (PK)

Из свих примера видимо да значење 'говорно лице каже да су ситуације S1 и S2 противречно' сигнализира управо егоцентрична језичка јединица<sup>6</sup> — а дисонансе. Стога, на овом месту можемо дати следеће тумачење његовог инваријантног значења: 'Актуелност ситуације S1, по правилу, не дозвољава истовремену актуелност ситуације S2. Говорно лице каже да су истовремено актуелне и ситуација S1 и ситуација S2'.

1.1. Као што видимо из наведених примера, *а дисонансе* указује на одређени отклон од нормe. Ј. В. Урисон такође на то указује,<sup>7</sup> с том разликом што Јелена Владимировна у горепоменутој монографији говори само о норми која је повезана са наивном сликом света, тј. нормом која је одраз уобичајеног поретка ствари (Урисон 2011: 210, 213), да би у једном од својих каснијих радова допунила своје становиште издвајајући објективну и субјективну норму.

6 Егоцентричне језичке јединице, под којима се подразумевају речи, граматичке категорије, синтаксичке конструкције, чија семантика подразумева говорно лице као обавезног учесника у ситуацији, врло детаљно анализира у својој истоименој монографији Ј. В. Падучева (Падучева 2019).

7 В. З. Сањикова истиче да приликом одређивања семантике *а дисонсе* не треба исходити од изневереног очекивања, већ да акценат треба ставити на отклон од нормe (Сањиков 2008: 267).

Под објективном нормом она поима физичке, хемијске, биолошке и друге природне законе (*Шли сильные дожди, но/а доройи не размыло*), док је субјективна норма која фиксира представе о нормалном, тј. добром социјуму, о човековим поступцима и очекиваним последицама тих поступака, о нормалним међуљудским односима, као и о човеком животу, начинима протицања живота и слично (*Коля пошел на охоту, но вернулся с пустыми руками*) (Урисон 2015: 604 – 609).

Међутим, ми смо мишљења да поред овако схваћене објективне и субјективне норме, тј. норме која је одраз уобичајеног, у свакодневном живоу прихваћеног (објективног и субјективног) поретка ствари<sup>8</sup> (примери 1–6), може бити речи и о друштвено условљеној, социјалној (институционализованој, прескриптивној) норми (примери 7– 8):

(9) ... *йочео је йосао са йарйнерима из САД, а није исйе-  
као рок од две йодине од йресйанка функције йремијера.*  
(Кларин)

(10) *Протасовицкий был этапирован в Брянскую область,  
в УДО ему отказали, а срок заключения истек 8 ноября.*  
(РК)

За разлику од примера 1 – 8 у којима два предикативна минимума представљају, користећи се језиком логике, негацију импликације на основу општеприхваћених, уобичајених представа о односу ентитета у изванјезичкој стварности, у примерима 9–10 дата негација се заснива на институционално кодификованом устројству предметног поља.

---

8 Објективну и субјективну норму у поимању Ј. В. Урисон могли бисмо подвести под заједнички именитељ и рећи да се ту ради о когнитивној норми (уп. Федеева 2016: 120).

2. Као што смо горе већ поменули, могуће је издвојити три инваријантна значења *везника а* која заправо чине семантичко језгро трију блокова. Међутим, ни ови блокови нису семантички монолитни, већ у оквиру њих можемо издвојити одређене значењске модификације,<sup>9</sup> односно издвојити засебне лексеме.<sup>10</sup> Када је реч о руском *везнику а дисонансе* Ј. В. Урисон издваја две засебне, али значењски блиске: *а аїїїїичне йоследице* (ненормалног следствия) и *а аїїїїичне околности* (ненормалног обстојательства).

Као једну од основних разлика између издвојених лексема Урисон наводи супституентност *везника а аїїїїичне йоследице* и *везника но аїїїїичне йоследице* што илуструје, између осталих, следећим примерима: – *а атипичне последице/ Они пели, веселились, а поезд мчал их на фронт* – *а атипичне околности*. Док се у првом случају *везник а* врло лако може заменити *везником но* (*Дело к весне, но мороз все жестче*), реченица *Они пели, веселились, но поезд мчал их на фронт* је аграматична (Урисон 2012: 209). Даље у раду ћемо се фокусирати управо на могућности замене *везника а дисонансе* *везником али*.

2.1. О могућности супституције *а дисонансе* *везником али* у српском, односно *везником но* у руском,<sup>11</sup> као и о

9 Нпр., у оквиру семантичког блока *а диференцијације* можемо издвојити две лексеме *а конфронїїїивне диференцијације* и *а контїрасїїивне диференцијације* (Керкез 2022: 667).

10 Под лексемом у овом раду подразумевамо реч у одређеном значењу са свим својствима (семантичким, прагматским, комуникативно-прозодијским, синтагматским, синтаксичким, фонетским и др.) која су иманентна датој лексеми (о томе види нпр. Апресјан 2009: 432). Издвајање одређених значења као посебних лексема предуслов је детаљнијег представљања одређене лексичке јединице у свим контекстима у којима се она потенцијално може наћи (Падучева 2004: 148).

11 Ни за *везник али* се не може рећи да је семантички монолитан (види нпр. Чудомировић 2015, Урисон 2011), но овог пута



разликама које постоје међу њима писано је не једном (нпр. на материјалу руског језика Сањиков 2008: 267–269; Падучева 2009: 442–452; Урисон 2011: 210–221; на материјалу српског језика Чудомировић 2015: 229–233, 384–385, 388–390). Дату могућност смо и ми потврдили у већ помињаном раду и то илустровали следећим примерима: *И веришиь ли, Арсение, еше висят его наличники, а/но Елеазара уже не помнят* (ЈВ); *Ойшац ми је йреминуо йре х йодина, а/али још није извршена имовинска расйрава* (Кларина) (Керкез 2022: 664).

Иако су дати везници у одређеним случајевима супституентни, *а дисонансе* и *али* нису апсолутни синоними, тј. замена једног везника другим утиче на значење реченице. Као једну од основних разлика између реченица са везником *а* и везником *но* у руском језику Сањиков наводи то што везник *а* указује на атипично сапостојање двеју независних ситуација, док везник *но* повезује две међусобно зависне ситуације и индицира развој догађаја који одступа од норме догађаја (Сањиков 2008: 268). Са његовим корелира и мишљење Урисон која каже да везник *но* повезује ситуације S1 и S2 на тај начин што имплицитно указује на постојање неког узрока актуелности ситуације S2, док помоћу везника *а* говорно лице ситуацију S2 маркира као незакономерну, насталу саму по себи (Урисон 2012: 215), као и запажање И. И. Фужерон која указује на различитост контекста у којима фигурирају реченице са посматраним везницима (Фужерон 1997: 32).<sup>12</sup>

---

нећемо улазити у то питање. Термин *везник али* користимо у овом раду као синоним за *али дисонансе*. Полисемичност везника *али* потврђују примери у којима би замена везника *али* везником *а* променила значење реченице, уп.: *Пол не уме овако добро да кува, али већ йодинама кува за себе* (СК)/ *Пол не уме овако добро да кува, а већ йодинама кува за себе*.

12 Пажње вредно је запажање И. Фужерон о разликама у прозодијским структурама ових реченица: док у реченицама

Исто се може рећи и када су у питању посматране *a-* и *али-*конструкције у српском језику. Уп.:

(11) *Тек јој је дванаестī година, а већ је йрава дама* (СК).

(11a) *Тек јој је дванаестī година, али је већ йрава дама.*

(12) *Правим се ја као да сам йошао својим йослом и да ћу уз Виленицу до Халиловића, али они не дају ойейелийи* (ПРСД).

(12a) *Правим се ја као да сам йошао својим йослом и да ћу уз Виленицу, а они не дају ойейелийи.*

Док у примерима 11 и 12а помоћу везника *a* говорно лице истовремену актуелност ситуација S1 и S2 представља као атипично сапостојање двеју независних ситуација и при томе не зна, не може или не жели дати објашњење тога, у другом примерима 11a и 12 говорно лице помоћу везника *али* однос између ситуација S1 и S2 представља као негацију импликације на основу опште-прихваћених, уобичајених представа о узајамно-последичном односу ентитета у изванјезичкој стварности. Може се рећи да помоћу *a дисонансе* директно сучељава ситуације S1 и S2 што резултира наглашенијом улогом говорног лица (subjекта спознања),<sup>13</sup> док клаузе у склопу *али-конструкција* представљају две засебне структуре а говорно лице је у позицији посматрача са стране

---

са *a дисонансе* имамо прозодијску обележеност теме прве и интонацијски пад на реми друге клаузе услед чега су две темо-ремаатске структуре обједињене једном, како Фужерон каже, надструктуром, прозодијско уобличење реченицама са *везником али* је другачије и одражава тематско-ремаатску структуру обеју клауза (Фужерон, *ibid.*).

13 О субјекту спознања подробније види нпр. Падучева 1996.

(Фужерон 1997: 32).<sup>14</sup> Исто се може рећи и за следеће примере:

(10) Ко је још с тобом? – пита мене везир, оним истим гласом, као да говори однекуд издалека, а право ме у очи гледа [... као да говори однекуд издалека, али право ме у очи гледа] (СК).

(11) *Њеџов је једини син ѿџово момак, а још несунећен* [Његов је једини син готово момак, али још несунећен] (ГБ).

(12) *Био је ѿџов човек (како се ѿо ѿада ѿворило), и ѿџац, за ѿеј дана је ѿунио ѿридесеј и једну ѿдину, а још се иџрао* [Био је готов човек (како се то тада говорило), и отац, (...), али се још играо] (СВЈ).

(13) *«Бегут минуты, и я, Левий Матвей, нахожусь на Лысой Горе, а смерти все нет!»* [нахожусь на Лысой Горе, но смерти все нет](МБ).

(14) *Его полюбила одна девушка, а он взял и продал ее в публичный дом* [Его полюбила одна девушка, а он взял и продал ее в публичный дом] (МБ).

Претходно речено кореспондира са запажањем Ј. Чудомировића о симетричности *а*-конструкција<sup>15</sup> и осетљивости *али*-конструкција на промену редоследа клауза у српском језику (Чудомировић 2015: 292).<sup>16</sup> У

14 Другачије мишљење (са којим се не можемо сложити) налазимо код П. Мразовић која каже да „конјунктором *а* изражавамо само чисту супротност коју једноставно констатујемо, док конјунктором *али* ту супротност посебно истичемо” (Мразовић 2009: 421).

15 Уп. Куцман-Милер 1989: 50.

16 Уколико се пак ради о другичијој врсти односа између клауза и *а*-, и *али*-конструкције могу бити не само асиметричне (промена значења) већ и некомутативне, на шта указује М.

примеру 11 без икаквих потешкоћа можемо променити ред клауза (*Већ јер њрава дама, а њек јој је дванаестѝ љодина*), док у другом (11а) то није могуће учинити (*Већ је њрава дама, али јој је њек дванаестѝ љодина*).

2.2. Међутим, наши примери показују да симетричност у смислу могућности замене места чланова напредне конструкције без битних последица по интерпретацију (Чудомировић 2015: 269) није онтолошки иманентно својство *a*-конструкција у српском језику.<sup>17</sup>

(15) У ово глуво доба разговара се само с духовима и успоменама, а ја, ево, размишљам о златној паучини и сребрној магли твојих прича, и о страшном крају који те је задесио у логору Јасеновац (БЂ).

(15а) Ја, ево, размишљам о златној паучини и сребрној магли твојих прича, и о страшном крају који те је задесио у логору Јасеновац, а у ово глуво доба разговара се само с духовима и успоменама.

Као што видимо, док је у примеру 15 у другој клаузи представљена ситуација која, у односу на ситуацију из прве клаузе, није очекивана, у примеру 15а друга клауза, по нашем мишљењу, има функцију додатног коментара са деонтичком семантичком: *а у ово љуво доба разговара се* [→ треба разговарати] *само с духовима и успоменама*.

---

Ковачевић: „Ако су пак садржаји супротних клауза у било каквој логичкој условљености (концесивној, узрочно-последичној, компензационој и сл.) или су временски сукцесивни, могућности пермутације клауза нема ни кад су оне повезане везницима *а*, али и супституентним *но*, као нпр.: (4а) *Дуже се, али одмах застѝаде изненађен* (Андрић, 56)” (Ковачевић 2019б: 21).

17 Како симетричност није онтолошки иманентна особина *a*-конструкција, ни асиметричност није апсолутно својство али-конструкција: *Они не дају ојейелиѝи, али ја се њравим да сам љошао својим љослом и да ћу уз Виленицу до Халиловића*. Као што видимо, клаузе из примера 10 су комутативне.

Да се о асиметричности а-конструкција може говорити и у руском језику, потврђује пример Ј. В. Урисон: *Поезд мчал их на фронѝ, а они ѝели, веселились/ Они ѝели, веселились, а ѝоезд мчал их на фронѝ*, где у првом случају имамо а атипичне последице, а у другом – а атипичне околности (Урисон 2011: 221).

Осим тога, следећи пример показује да везници а и али нису у свим случајевима супституентни:

(16) *А са чим, брајко, с којом војском да ѝређеш Саву? Немаш ѝонѝоне, а имаш сељаке који не знају да ѝливају.*  
(ДП)

(16а) *А са чим, брајко, с којом војском да ѝређеш Саву? Немаш ѝонѝоне, али имаш сељаке који не знају да ѝливају.*

У примеру 16а везник али реализује компензативно значење што реченицу чини, у најмању руку, семантички неприхватљивом у односу на српску језичку слику света.

Од чега све ово зависи?

Како показује наш материјал (овде се ограничавамо само на српски језик), врло често (али не само) узрок несупституентности везника а везником али јесте чврстина везе (социјална, прескриптивна норма) и негација у једној од клауза, као што је у примеру 7 у ком имамо и чврсту (социјалну) норму и негацију у другој клаузи: ... *ѝочео је ѝосао са ѝарѝнерима из САД, а није исѝекао рок од две ѝодине од ѝресѝанка функције ѝремијера/? Почео је ѝосао са ѝарѝнерима из САД, али није исѝекао рок од две ѝодине од ѝресѝанка функције ѝремијера.* Потврда томе су и следећи примери:

(17) *Они секу здраве ѝлаѝане, а није исѝекао рок за одѝворе на жалбу коју ѝоднели оѝѝѝини Звездара – рекла је једна од суѝрађанки...* (СК).

(18) Они моју сами да уилайїе недосїајуће доїриносе за їензијско и инвалидско осїурање за їериод када су били у радном односу и имали їријаву на социјално осїурање, а їослодавац доїриносе није уилайїио (ПРСД).

У случају да један до тих двају параметара одсуствује (чврстина везе или негација), супституентност је могућа.

(19) Убили су ми браїа, а суд их је „казнио” слободом, ... (ПРСД).

(19а) Убили су ми браїа, али суд их је „казнио” слободом.

(20) Ойїужница је їодиїнуїа још 30. окїодбра 2012, а суд у Хаїу објавио ју је їек 1. децембра 2015 (ПРСД).

(20а) Ойїужница је їодиїнуїа још 30. окїодбра 2012, али суд у Хаїу објавио ју је їек 1. децембра 2015.

(21) Скоро ће јесен, а ви са цїйела још нисїе очисїили їролеїње блаїо! (ЉС\_ПП).

(21а) Скоро ће јесен, али ви са цїйела још нисїе очисїили їролеїње блаїо!

3. На крају, без обзира на то што овај рад не претендује на исцрпност, можемо закључити следеће:

3.1. везник *a* дисонансе указује на некомпатибилност ситуација  $S_1$  и  $S_2$  услед одступања од норме која представља референтну тачку за говорно лице;

3.2. норма може бити когнитивна (наивна енциклопедија или наивна слика света говорника неког језика) и социјална (прескриптивна);

3.2. у многим случајевима *a* дисонансе и али дисонансе су супституентни, али променом везника мења се значење реченица будући да помоћу везника *a* дисонансе говорно лице актуелност ситуације  $S_2$  у

односу на ситуацију S1 маркира као незакономерност за коју нема или не жели, не може да да објашњење, док помоћу везника *али* говорно лице имплицитно указује на постојање неког узрока актуелности ситуације S2. Стога се може рећи да помоћу *а дисонансе* директно сучељава ситуације S1 и S2 што резултира наглашенијом улогом говорног лица (субјекта спознаје);

3.3. симетричност *а* конструкција је релативна: у одређеним случајевима промена редоследа клауза утиче на значење реченице (види примере 15, 15а);

3.4. супституентност везника *а* дисонансе и *али* дисонансе је ограничена; на основу нашег корпуса може се доћи до закључка да је то условљено чврстином норме и/или присуством негације у једној од клауза.

## ИЗВОРИ СА СКРАЋЕНИЦАМА

Кларин: <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=srswac>

ПДРС: <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>

СК: <https://www.korpus.matf.bg.ac.rs>

РК: <https://www.ruscorpora.ru>

БЂ: Б. Ђопић, *Башића сљезове доје*, Антологија српске књижевности. <[www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs](http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs)>, 15.8.2021.

ВН: Н. Велимировић, *Молићве на језеру*, Шабац: Библиотека „Словесник”, 1988.

ГБ: Г. Божовић, *Косовске њриче*, Антологија српске књижевности. <[www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs](http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs)>, 15.8.2021.

ДП: Д. Поповић, *Књија о Милућину*, Београд : Књижевне новине, 1986.

ЈВ: Е. Водоласкин, Лавр. Москва: АСТ, 2014.

ИА\_ПА: И. Андрић, *Проклећа авлија*, Београд : Завод за уџбенике, 2008.

ЉС\_ПП: Љ. Симовић, *Пућујуће њозоришће Шойаловић*, Антологија српске књижевности <[www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs](http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs)>, 10.4.2015.

- МБ: Булгаков, Михаил. *Мастѣр и Мариариѣа*, Москва : Художественная литература, 1988.
- СВЈ: С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Антологија српске књижевности. <[www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs](http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs)> (9.9.2020)
- ФД: Ф. М Достоевский, *Униженныи и оскорбленныи*, Москва: Эксмо, 2008.

## ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан, Пескилис 2012: В.Ю. Апресян, О.Е. Пекелис, „Сочинительные союзы”, у: *Русская корпусная грамматика*, <http://rusgram.ru.3.7.2023>.
- Апресјан 2009: Ю. Д. Апресян, *Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика*. Москва: Языки славянских культур.
- Арсенијевић 2011: В. Arsenijević, „Serbo-Croatian coordinative conjunctions at the syntax-semantics interface”, *The Linguistic Review*, 28, 175–206. <[https://www.researchgate.net/publication/274324425\\_Serbo-Croatian\\_coordinative\\_conjunctions\\_at\\_the\\_syntax-semantics\\_interface](https://www.researchgate.net/publication/274324425_Serbo-Croatian_coordinative_conjunctions_at_the_syntax-semantics_interface)>, 3.3.2022.
- Вукић 2020: Вукић Маја. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*. Ниш: Филозофски факултет. <<https://doi.org/10.46630/kvnr.2020>> 8.2.2022.
- Јокојама 1990: О. Йокојама. „К анализу русских сочинительных союзов”, у: Н.Д. Арутюнова (отв. Редактор), *Логический анализ языка: Противоречивосиѣ и аномальносиѣ текста*, Москва: Наука, 90–194.
- Зализняк, Микаељан 2005: А. А. Зализняк, И. Микаељан, „Русский союз *а* как лингвоспецифичное слово”, ДИАЛОГ-2005: труды международной конференции. <[http://www.dialog-21.ru/media/2439/zalizniak\\_mikaelian.pdf](http://www.dialog-21.ru/media/2439/zalizniak_mikaelian.pdf)> 1.2. 2022.
- Керкез 2022: Д. Керкез, „О везнику *а* у савременом руском језику у поређењу са српским”, *Јужнословенски филолој*, 78/2, по. 2 (2022), 659–674.
- Ковачевић 1995: М. Ковачевић, *Стилистика и грамајика стилских фигура*, Никшић: Унирекс.



- Ковачевић 2019а: М. Ковачевић, „О реченицама са спојем *a* и *у* везничкој позицији”. *Наш језик L/2*, Београд: Институт за српски језик САНУ. 189–196.
- Ковачевић 2019б: М. Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у српскоме језику*. Књига I. Београд: Јасен.
- Ковачевић 2020а: М. Ковачевић, „(Не)супституентност везника *и* и *а* у координираној копулативној реченици”. У: М. Ковачевић, *Кроз синџаксу српској језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 281–302.
- Ковачевић 2020б: М. Ковачевић, „Укидање амфиболичности координиране копулативне синтагме супституцијом везника *и* везником *а*”. У: М. Ковачевић, *Кроз синџаксу српској језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 93–113.
- Крејдлин, Падучева 2009: Г. Е. Крејдлин, Е. В. Падучева. „Значење и синтаксичесике својства сојуза *а*”, у: Е.В. Падучева. *Статьи разных лет*. Москва: Языки славянских культур, стр. 471–441.
- Кунцман-Милер 1989: В. Kunzmann-Müller, *Adversative Ausdrücke im Serbokroatischen*, *Јужнословенски филолој XLV* (1989), 45–69.
- Левин 1998: Ю. И. Левин, „Об одной группе союзов русского языка”, у: Ю. И. Левин, *Поэтика. Семиотика*. Москва: Языки славянской культуры, 789–808.
- Мацура Кубурић 2019: М. Кубурић Мацура, „Адверзативне реченице с концесивним смисаоним односом у српском језику”, *Српски језик* бр. XXIV, Београд, 2019, 375–392.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Николајева 1997: Николајева 1997: Т. М. Николајева, „Сочинительные союзы А, НО, И: история, различия, свойства”, у: *Славянские сочинительные союзы*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 3–24.
- Николић 2022: М. Николић, „Исказивање супротности у роману *Травничка хроника*”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић, (уред.) *Српски језик, књижевности, уметности*. Зборник

- радова са XVI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2021). Књ. 1, Језик и стил српскога романа, 41–51.
- Падучева 1996: Е. В. Падучева, *Семантичке истраживања: Семантика времена и вида у руском језику; Семантика нарратива*. Москва: Језици славјанској културе.
- Падучева 2009: Е. В. Падучева, „Егоцентричка семантика сојузов А и НО”, у: Е.В. Падучева. *Статьи разных лет*. Москва: Језици славјанских култура, с. 442–452.
- Падучева 2019: Е. В. Падучева, *Егоцентричке јединице језика*, Москва: Језици славјанских култура.
- Пријаткина 2007: А. Ф. Пријаткина, „Конструктивне особености сојуза *a* у простом предлозици у руском језику”, у: А. Ф. Пријаткина, *Руски синтаксис у граматичком аспекти (синтаксичке везе и конструкције)*. *Избране труде*. Владивосток: Изд-во Далекоист. ун-та, 238–23.
- Сањиков 2008: В. З. Санников, *Руски синтаксис у семантичко-прагматичком простору*. Москва: Језици славјанских култура.
- Стевановић 1969: М. Стевановић, „Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама”, *Јужнословенски филолоџ*, књ. XXVIII, св. 1–2. Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 75–105.
- Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Урисон 2011: Е. В. Урисон, *Опыт описания семантики союзов: Лингвистические данные о деятельности сознания*. Москва: Језици славјанских култура.
- Урисон 2015: Е. В. Урисон, „Выбор сојуза и *vs. no/a* при сочинении двух предложений (уточнение понятий «ожидание» и «норма»)”. *Компјутерна лингвистика и интелектуалне технологије*: По материјалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Москва, 27–30 мая 2015 г.). Вып. 14 (21): т. 1. Изд-во РГУ, 603–615, [www.dialog-21.ru/media/2777/dialogue-2015\\_vol1](http://www.dialog-21.ru/media/2777/dialogue-2015_vol1), 10.1.2024.

- Фужерон 1997: И. Фужерон, „О некоторых особенностях русских сочинительных союзов. Союзы И и А, союзы А и НО“, у: Т. М. Николаева (отв. ред.), *Славянские сочинительные союзы*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 25—35.
- Чудомировић 2015: Ј. Чудомировић, *Семантика и прагматика саставних и сложних најчешћих везника и, ња, ње, а, али, нејо*. Докторска дисертација. Београд, 2015. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4868.16.2>. 2022.

Драгана Керкез

## А НЕООТВЕТСТВИЈА В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЈАЗЫКАХ

### Резюме

В настоящей работе предпринята попытка сделать анализ семантики и прагматики союза *а несоответствия* в сербском языке в сравнении с русским. *А несоответствия*, представляющее собой одно из трех значений соединительного союза *а*, указывает на то, что одновременно имеют место S1 и S2 является отклонением от нормы. Норма эта может быть когнитивной (представление о общепринятом устройстве окружающей нас внеязыковой действительности) и социальной (прескриптивная норма: правила, предписания, которая регулируют жизнь челоока).

Особое внимание в работе уделяется вопросу возможности замены союза *а несоответствия* союзом *али*, т.е. *но несоответствия*. Во многих контекстах они взаимозаменяемы, но в работе демонстрируется, что в сербском, как это уже не единожды было отмечено на материале русского языка, союз *а* также описывает S1 и S2 как два независимых события, причем говорящий не знает или не думает о причине их одновременного существования, в то время как союз *но* указывает на

то, что говорящий мыслит ситуации S1 и S2 как два друг от друга зависимых события.

*Ключевые речи:* несоответствие, соединительный союз, субкатегория сознания, норма, ожижаемость/неожиданность.

## О СИСТЕМНОСТИ СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА С ВЕЗНИКОМ БЕЗ ДА

Нормативисти и граматичари српскога и/или српскохрватског језика унисоно реченице с везником *без да* проглашавају нормативно недопуштеним, сматрајући тај везник структурним калком најчешће њемачког сложеног везника *ohne dass*. У ријетким ширим образложењима нестандарднојезичког статуса овог везника наводи се да због два разлога везник *без да* остаје изван оквира стандарднојезичке норме: а) због некњижевног поступка извођења везника *без да*, који је, заправо, структурни калк, и б) због постојања везника *а да* као граматички и семантички конкурентне хипотаксичке јединице, чији се нормативни статус не доводи у питање.

Циљ рада је да се на богатом корпусу публицистичког стила српског стандардног језика провјере оба критеријума нестандардности везника *без да*, како критеријум несистемске творбе, тако и критеријум несврсисходности.

*Кључне ријечи:* сложени везници, везник БЕЗ ДА, нормативност, калкирање, системност, сврсисходност

Откако је Ђ. Даничић у Рјечнику ЈАЗУ (1880-1882) за реченице с везником *без да* навео два примјера од два писца и констатовао да се употреба тог везника јавља „према туђим језицима” (Стевановић 1979:282) – нормативисти и граматичари унисоно реченице с тим везни-

---

\* mkovacevic31@gmail.com

ком проглашавају недопуштеним у књижевном језику. Констатује се да готово „сви се стручњаци слажу да је недопустив везнички склоп *без га*”, зато што је „настао буквалним превођењем немачког [ohne dass], француског [sans que] или италијанског [senza che] облика” (Ивић и др. 2004:181, 159). У нормативно-граматичкој литератури за главни је, а не ријетко и једини, разлог ненормативности овога везника сматрано његово образовање калкирањем, тј. његов структурни калк<sup>1</sup>, с тим да се од трију могућих страних утицаја најчешће „претпоставља да је реч о структурном калку немачког сложеног везника *ohne dass*, у чији састав улази еквивалент српског предлога *без* и одговарајући везник, коме у нашем језику одговара везник *га*” (Алановић 2017:293).

Истина, поједини су аутори исказивали резерву према критеријуму страног утицаја. Тако је М. Стевановић сматрао да је аргумент калкирања тешко одржив будући да су „ове особине најчешће у простонародном говорном језику становништва Црне Горе које је било понајдаље и од немачког и од француског утицаја” (Стевановић 1979: 283-284).<sup>2</sup> М. Радовановић експлицитно

1 В. старију литературу коју наводи Стевановић (1979:282-284), као и: Јонке (1964:140), Поповић (1972:164); Радовановић (1990:412-415); Симић, Јовановић (2002: 842), Клајн (2008: 20); Пипер и Клајн (2022: 225, 564, 624); Алановић (2017: 291-294); Николић (2018:429).

2 Чему је непосредна потврда чињеница да су реченице с везником БЕЗ ДА обичне у језику Марка Миљанова. Тако смо у његовом дјелу „Живот и обичаји Арбанаса” забиљежили сљедеће примјере: Свако је [насеље] изабрало по једнога госта за себе, дајући знак једно другоме, *без га* изговара ријеч, које је бољега и љепшега госта изабрало. - А сад они сву слободу гостима даше, *без га* себе имало оставе, а то је тешко и чорбу не подијелит' з-дружином, а не слободу. - А то је ово што ћу да ти кажем, а и сам ти знаш, у наше дневи колико си ме корио, кара, учио, ка у оне муке, које смо бивали, и од природне и од људске силе, од које би суђено да умремо *без га* ни се гроба зна, а ја неумјетан да чувам сам себе од

наводи да је тумачење „да се ради о 'страном утицају' ... тешко образложити, а поготово доказати”, већ и због тога што „мера служења европским језицима у нашим просторима никада није била велика” (Радовановић 1990:416). Уосталом, готово се за аксиом може прихватити чињеница да „све што је страно не мора нужно бити и нестандартно” (Ковачевић 1998:305, напомена 422).

Зашто је структурно калкирање везника БЕЗ ДА нормативно неприхватљиво и да оно није једини разлог ненормативности овога везника једино је досад у србистици и/или сербокroatистици шире покушао образложити Миливој Алановић (2017). Критеријалном анализом тог образложења, покушаћемо доказати системски, односно несистемски карактер везника *без да*.

М. Алановић, наиме, сматра да због два разлога везник *без да*, „остаје изван оквира стандарднојезичке норме”, а то су: „(а) поступак извођења везника *без да*, који је, заправо, структурни калк, и (б) постојање, граматички и семантички, адекватне хипотаксичке јединице, чији се нормативни статус не доводи у питање” (Алановић 2017: 291).

„Везнички израз *без да*”, вели Алановић, „нормативно је неприхватљив јер није непосредно изведен од предлошке конструкције у чијем је саставу, на пример, показна катафорска заменица *џо* у одговарајућем облику – *без џоџа*”. Наиме, и кад се пронађу „сасвим спорадичне потврде” за везнички израз *без џоџа да*, остаје отворено питање да ли је „*без да* евентуално резултат елизије катафорске заменице, што имамо у везнику *осим (џоџа) џиџо*”, будући да „синтагматски низ *без џоџа да* није граматикализован, не може се сматрати коначно

---

ма'ане. – Наша је војска у први бој ћерала Турке до воде Рибнице и Подгорице, а моји вјерни Арбанаси чували ми Куче, ка што реко', који су, да су кћели, све Куче без пушке могли саплит', и то *без да* крећу цијелу војску што су имали.

формираним зависним везником”, пошто је ту „реч о линеарном поретку елемената који чине предлошка конструкција *без ѿоѿа* посредством које се у управну реченицу укључује допунска реченица с везником *да*, нпр. *Он не може без ѿоѿа да нас сѿално нервира*. Да је тако, доказује могућност изостављања зависне реченице, нпр. *Он не може без ѿоѿа*. Све наведено говори да се у српском језику за предлог *без* не може непосредно везати везник *да*” (Алановић 2017: 293).

Наведена интерпретација генеративног поријекла везника *без да* врло је спорна, да не кажемо погрешна. А ево и зашто. Прво, зато што се везничка конструкција *без ѿоѿа да* не јавља „сасвим спорадично” него најмање толико често колико и ексцептивни сложени везници с нередукваном демонстративном замјеницом, какви су нпр. *осим ѿоѿа да, сем ѿоѿа да, изузев ѿоѿа да*. У обимном функционалностилски разнообразном дисертационом корпусу В. Ђуркин је забиљежила само по једну корпусну потврду за ове сложене везнике (Ђуркин 2018:363). У нашем корпусу нашла су се, међутим, три примјера с везничким изразом *без ѿоѿа да*:

Ове грешке су одмах уочене и исправљене, тако да су купцима још претходне недеље упућени исправни рачуни на кућну адресу, *без ѿоѿа да су ѿријавили рекламацију*. (Политика, 21. 1. 2014, 11); Одговарајући на питање да ли је решење могуће *без ѿоѿа да Србија формално ѿризна ѿзв. Косово*, поновио је да никакво решење није могуће ако се наставе ове кризе у региону. (Вечерње новости, 22. 1. 2023, 5); Утисак је да њима [ученицима] најтеже падају „суви подаци”, односно садржаји које треба усвојити *без ѿоѿа да је даѿо објашњење*. (Вечерње новости, 26. 2. 2023, 7).

Друго, баш као што се и колико се (не) могу наведени ексцептивни везници (*осим ѿоѿа да, сем ѿоѿа да, изузев*



*īōīa ga*) сматрати „граматикализованим” и „коначно формираним зависним везником”, толико се (не) може „граматикализованим” и „коначно формираним зависним везником” сматрати везник *без īōīa ga*. Сви наведени везници с катафорском замјеницом *īō* у зависном падежу (овдје генитиву) само су прелазна, развојна фаза у коначном формирању сложеног везника. „Катафорски употрејибљена замјеница била је само нужна карика у процесу стварања сложеног везника, а у коначном резултату ‘повезничења’ она губи статус нужно експлициране компоненте [уп. *осим īōīa ga* → *осим ga*; *без īōīa ga* → *без ga*], тако да експлицитну структуру сложеног везника чини спој ... предлога и простог субординираног везника” (Ковачевић 1998:215).

Треће, у нашим наведеним примјерима није могуће укинути садржај зависне реченице, а да реченица остане граматична с наведеним генитивним прилошким изразом *без īōīa* (уп.: ... тако да су купцима још претходне недеље упућени исправни рачуни на кућну адресу, *без īōīa ga су њријавили рекламацију* →\*... тако да су купцима још претходне недеље упућени исправни рачуни на кућну адресу, *без īōīa*). А и кад би било могуће, замјеница *īō* у саставу прилошког израза *без īōīa* и у склопу везничког израза *без īōīa ga* нема исту функцију: у прилошком изразу замјеница је нужно анафорички, а у везничком изразу нужно катафорички употрејибљена.

Све наведено показује да је везник *без ga* структурно еквивалентан свим сложеним везницима српскога језика твореним од предлога и субординираног везника *īīō* и/или *ga*. То потврђује и дисертационо истраживање Халида Булића (2021) о везницима у тзв. „босанском” језику. Булић доказује да је по моделу „приједлог +везник” творено 18 зависних сложених везника, међу којима је и везник *без ga*, за који се, баш због тог творбеног системског карактера, не наводе никакве нормативне

ограде. „Спој приједлога и везника”, вели Булић, „садрже сљедећи јунктори: *након шћю, умјесћю / мјесћю / намјесћю да, умјесћю / мјесћю / намјесћю шћю, осим шћю, осим да, сем шћю, сем да, изузев шћю, изузев да, осим ако, изузев ако, осим уколико, осим кад и без да*. Субјунктором *након шћю* уводе се временске клаузе. Јункторима *умјесћю / мјесћю / намјесћю да, умјесћю / мјесћю / намјесћю шћю* уводе се експективне зависне клаузе. Конструкцијама *осим шћю, осим да, сем шћю, сем да, изузев шћю, изузев да, осим ако, изузев ако, осим уколико, осим кад* уводе се ексцептивне клаузе. Јунктором *без да* могу се уводити клаузе са значењем пратеће околности. Неубичајени спој *ујркос шћю* може уводити допусне клаузе” (Булић 2021:331).

Све наведено показује да је везник *без да* потпуно утемељен у систему творбе сложених субординираних везника српскога језика, што је несагласно с Алановићевом тврдњом „да се у српском језику за предлог *без* не може непосредно везати везник *да*”, тако да је, по његовом мишљењу, „деријација везника *без да* несистемског карактера” (Алановић 2017: 293). Творбена структура везника *без да* ни по чему се, међутим, не разликује од структуре осталих 17 сложених везника српскога језика компонованих од предлога и субординацијског везника *да* или *шћю*. Једноставније речено, „поступак извођења везника *без да*” потпуно је у складу са системом творбе сложених везника савременог српскога језика.

Зато није ни чудо да је данас овај везник доста чест не само у разговорном језику<sup>3</sup>, него и у публицистичком као

3 На честу употребу овог везника у савременом језику указују М. Стевановић (1979: 283) и М. Алановић (2017:291-292). Тако М. Стевановић каже: „Таква употреба предлога без [у споју са везником да] уз поједине врсте реченица у новијем говорном језику је, међутим, релативно честа.” М. Алановић је још исцрпнији: „У савременом српском књижевном језику, без обзира на

најпрогресивнијем од свих функционалних стилова, што потврђују и следећи забиљежени примјери<sup>4</sup>:

Ко на власт дође бранећи српску нацију и веру, а одлази са власти **без да** је поправио положај и Срба и Српске паравославне цркве, само ропском оданошћу према странцима може да се задржи на власти још понеки дан. (Вечерње новости, 17. 4. 2022, 7); Александар Вучић је све своје капацитете у одбрани КиМ показао када је био министар у влади која је неколико стотина голобрадих младића оставила на Кошарама, **без да** му је пало на памет да захтева да им се пошаље појачање. (Данас, 15–17. 4. 2023, 7); Али неке ствари у игри Србије и те како обећавају и наговештавају. **Без да** их ређамо по значају, или по очигледности односно „дискретности” (Данас, 6. 9. 2023, 27); Друга шанса се пружа када процењујемо да је узрок који је довео до раскида такав да можемо да га толеришемо **без да** се враћамо константно у прошлост. (Вечерње новости, 16. 7. 2023, Живот плус, 12); Не можете да држите придику држави и причате шта мислите, **без да** размишљате о санкцијама. (Политика, 2. 7. 2023, 6: Александар Вучић); Утом је уследио и потпуни крах нашег аса, што је Алкараз искористио и узео трећи сет, **без да** се много помучио. (Вечерње новости, 17. 7. 2023, 48); ...проблем је у тому што се границе српске књижевности функционално форсирају и мијењају како то одговара великосрпској народњачкој политици, **без да** има стварно лингвистичко и(ли) кул-

---

вид и домен испољавања језичког стваралаштва – писани или усмени, односно јавни или приватни, као и на његова функционалностилска обележја, у не сасвим занемарљивом броју примера бележи се употреба зависне реченице уведене везником без да, чак и у штампаним медијима које сматрамо узорним. [...] Потврде за зависну реченицу са везником без да могу се пронаћи на целом српском штокавском простору, нарочито у разговорном стилу.”

- 4 Примјере доносимо правописно онако како су штампани у новинама из којих су преузети, без обзира на то што је у њима најчешће погрешна (не)употреба запете.

туролошко утемељење. (Данас, 26–27. 8. 2023, Недеља, IV: Јарослав Пецник); Недавно је у Книну, на обиљежавању 27. годишњице војноредарствене операције *Олуја*, хрватски премијер Андреј Пленковић, **без да** трепне, поручио Београду како је то била „величанствена пobjеда”. (Данас, 20–21. 8. 2022, Недеља, III); ...и могу сада говорити седам сати **без да** имам тезе пред собом, шта је и на који начин београдска штампа писала. (Вечерње новости, 2. 9. 2022, 24); Пелета има на 80 одсто стоваришта, а на осталима га има делимично, изјавила је пре десетак дана министарка енергетике Зорана Михајловић. Изјавила **без да** је трепнула. (Данас, 19. 9. 2022, 12); Преко и уз помоћ Црне Горе биће Србији омогућено да приступи НАТО, **без да** улази у Европску унију. (Данас, 11. 10. 2022, 5); ...далеко је већи проблем бе-ха Хрватима ... прије свих Драган Човић, па онда и његове везе с Милорадом Додиком, за којег шеф хрватске државе, *без да* трепне (,) каже како је „партнер Хрватске, а не четник”. (Данас, 14–15. 5. 2022, Недеља, III); Није поента да ми уведемо санкције **без да** нам ишта помогну. (Данас, 22. 7. 2022, 3); ...они желе да наставе да немилосрдно троше туђи новац **без да** ишта лично ризикују. (Српски Национал, 17. 9. 2005, 6); Из истих разлога такмичење је напустио Борац из Чачка, са истог места **без да** се много оклевало стигла је депеша да ће уместо Чачана у српском „Чампионшипу” играти Нови Пазар. (Данас, 2. 8. 2019, 27); Стручњаци наводе да они који се богате нелегално већ могу да буду санкционисани, сходно актуелним законским решењима, **без да** се доноси нови [закон] везан за ту тематику. (Данас, 29. 10. 2019, 12); Саветница председника Србије извесна Сузана Васиљевић, некадашња саветница министра полиције Ивице Дачића, народу је **без да** је трепнула саопштила да је председник два дана био на апаратима!!! (Данас, 19. 11. 2019, 9); Јеремић је распустио Градски одбор, **без да** је сео и попричао са тим људима. (Данас, 25. 2. 2020, 9); Због тога што је из дана у дан говорио на самозадату тему, **без да** га ишта о њој било ко пита, хрватског премијера Андреја Пленковића почели су да

упоређују са Александром Вучићем. (Данас, 1. 3. 2021, 5); Ако некоме нешто чините, радите то **без да** очекујете ишта заузврат. (Блиц, 7. 3. 2021, Блиц Магазин, 11); Александар Шапић за почетак може елегантно да истисне Весића са чела Београда **без да** Српска напредна странка упрља руке. (НИН, 13. 5. 2021, 68); Ова Влада има јасну визију ... како грађани могу да живе **без да** их неко поткупљује. (Данас, 25. 6. 2021, 19); Док нам пажњу окупирају дневно политичке теме, ... важно питање промиче **без да** има ко да га постави. (Данас, 15. 3. 2022, 13); Постоје наравно и другачији случајеви, али два утиска се једностано намећу посматрачу са стране, **без да** има икакве инсајдерске информације из клуба. (Данас, 23. 10. 2023, 23) итд.

Као други разлог ненормативности (недопуштености) реченица с везником *без да* М. Алановић наводи критеријум сврсисходности, односно оправданости постојања нове језичке јединице. „Кључно питање за стабилизацију и прихватљивост неког елемента у језичком систему”, вели Алановић, „тиче се, у првом реду, његове оправданости или сврсисходности, што се утврђује на основу односа са другим истородним јединицама. [...] Сасвим је очигледно”, наставља Алановић, „да се везником *без да* не попуњава никаква празнина у систему, чиме би себи 'прокрчио пут' и осигурао место међу везничким јединицама”, него да се он „у највећем броју примера среће у контексту типичном за *а да* реченицу”, тако да се „у везничком систему позиционирао као синонимска варијанта везника *а да*, што доказује и њихова релативно слободна заменљивост” (Алановић 2017: 293).

Анализирајући саоднос реченица с везницима *без да* и *а да*, Алановић уочава да „иако је реч о граматички и семантички еквивалентним структурама, зависна *без да* реченица показује особине које нису својствене реченици с везником *а да*, а то су: (а) могућност да се уметне у структуру управне реченице, или да се појави испред

ње (*Разуме се, без да буду изричијо њијани, одмах ће вам све објаснији; Без да је икоја њијао, узео је своје ствари и несјао*); (б) необавезно присуство граматичке негације (*То каже без да му јлас не задрхији; Заљубљујемо се без да знамо зашијо*); (в) постављање фокализатора и непосредно испред везника *без да* (*Сиоразумели су се и без да су изјоворили једну реч*) и сл. „Све наведено”, закључује М. Алановић, „говори да се приликом замене *без да* реченице понекад морају предузети додатне трансформационе операције, што само по себи не може бити препрека за употребу зависне *а да* реченице. Ипак, ова особина говори да *без да* реченица подлеже слободнијој дистрибуцији, што јесте предност, али то не решава проблематичност поступка извођења и граматикализације везника *без да*” (Алановић 2017: 292).

Наведене три разлике између везника *без да* и *а да* нису једине, али ни најбитније њихове разлике. Од трију наведених разлика само је једна, и то она трећа (в) неспорна, јер се заиста везник *без да*, за разлику од везника *а да*, може „фокализирати” не само обавезном интензификаторском партикулом *и* него и партикулом *а*, чиме твори сложени допусни везник *и без да*<sup>5</sup>, односно *а без да*, што потврђују и наши корпусни примјери:

5 На стварање допусног везника *и без да* указује и В. Ђуркин (2024): „У контексту концесивне семантичке интерпретације зависних реченица са везником *без да*, ваљало би поменути и то да смо у РСАНУ забиљежили и примјер који нам свједочи да је у језику дошло и до стварања везничке структуре настале у процесу обједињења препоноване партикуле *и* и сложеног везника *без да*, при чему партикула *и*, као обликотворна, интегрална компонента сложеног везника *и без да* (= *и да не*), обезбјеђује једнозначно концесивну семантичку интерпретацију реченице: Радознали читалац знаће, *и без да* му ја кажем [→ Радознали читалац знаће, *и да* му ја *не* кажем] (Рув. И. 3, 22).”

Пробаво сам да га разуверим у то и да је могао то да уради **и без да** нас задржава, навео је Понош. (Данас, 20-21. 8. 2022, 5); Земља у којој сам рођена звала се Федеративна Република Југославија, **и без да** сам се помакла из ње, променила сам пет држава. (Данас, 27-28. 8. 2022, Недеља, VIII: Соња Радетић Дотлић); Захваљујући науци, **и без да** фаустовски продамо душу ђаволу, ми данас умемо да преваримо смрт. (Данас, 30-31. 1. 2021, Недеља, V); Мени је сасвим разумљиво да српски председник хвали српска вина, али то је могао направити **и без да** вријеђа туђе. (Данас, 10. 3. 2021, 19); Расправа у Савету безбедности УН о Косову **и без да** питају Србе (Блиц, 6. 8. 2004, 5); Госпођа Рада силно се обрадовала што може да ми објасни како део Пиносаве ипак има водовод. **И без да** је Србија претходно ушла у НАТО. (Политика, 6. 6. 2009, 14; Мирослав Лазански); Захваљујући науци, **и без да** фаустовски продамо душу ђаволу, ми данас умемо да преваримо смрт. (Данас, 30-31. 1. 2021, Недеља, V);

У том смислу очекујем да ме заслужена казна стигне и сад кад гостујем у медијима **а без да** сам Ољу питао за дозволу. (Блиц, 13. 3. 2018, 5; Небојша Крстић); ... бити лојалан партнер владајућој хрватској странци, **а без да** је она способна и спремна хрватским Србима пружити минимум сигурности и заштите, напросто је резултат трулих компромиса. (Данас, 22-23. 1. 2022, Недеља, III: Јарослав Пецник); Ивана Јевтић, градска секретарка за културу и „поштарка” како је малициозно назива већина у културним круговима, **а без да** се тиме жели омаловажити часна професија поштар/ки, поново је у жижи јавности. (Данас, 5. 4. 2018, 11); ... бити лојалан партнер владајућој хрватској странци, **а без да** је она способна и спремна хрватским Србима пружити минимум сигурности и заштите, напросто је резултат трулих компромиса. (Данас, 22-23. 1. 2022, Недеља, III); Нико није одговорио, бар да ја знам а да је тај правник, могу ли, може ли то тако **а без да** мене хапсе, **без да** има таква нека правна зачкољица. (Данас, 14-15. 8. 2021, Недеља, X) итд.

У свим наведеним примјерима препозитивна интензификаторска партикула има статус „обликотворне партикуле”<sup>6</sup>. Међутим, партикула *и* не мора бити у препозицији, него може бити интерполирана између компонената везника *без да* или смјештена испред неке лексеме (најчешће предиката) зависне клаузе. Тако употребљена, она није обликотворна, него „верификативна партикула”<sup>7</sup>, као нпр.:

Јанко Типсаревић је завршио турнир *без и да* је изашао на терен. [→ Јанко Типсаревић је завршио турнир *без да* је *и* изашао на терен.] (Блиц, 14. 5. 2013, 39).

Постпонирана партикула *и* може бити верификативна партикула и уз везник *а да*, који тада као и везник *без да* има концесивно значење, као нпр:

6 „Обликотворним партикулама сматрамо оне које су нужни елементи сложеног концесивног везника (субјунктора)” (Ковачевић 2009:91).

7 „За разлику од обликотворних партикула чија је улога, могло би се рећи, морфолошка јер ’обликују’ сложене концесивне везнике, *верификативне партикуле* првенствено имају семантичку улогу. Оне једнозначно предодређују концесивну семантичку вриједност зависне клаузе, тј. верификују примарност концесивне семантичке релације између садржаја зависне и основне клаузе” (Ковачевић 2009:98).

Не само да се везник *а да* не може интензивирати партикулом *и* или *а* ни у њиховој обликотворној ни у верификативној улози – него се, за разлику од везника *без да*, не може ни стилистички издвојити, односно „осамосталити” интензификатором „осамостаљивачем” *али* (о том типу стилистичког издвајања види Ковачевић 2015:338–341), као у примјеру:

Бројни правни експерти, од којих сви спремно износе своја мишљења, *али без да* их се именом и презименом именују, тврде да се путем који си је зацртао премијер заправо флагрантно крши законодавна процедура. (Данас, 3–4. 12. 2022, Недеља, III: Јарослав Пецник); Уп.: ... сви спремно износе своја мишљења, *\*али а да* их се именом и презименом не именују...



...много самозваних [метеоролога] анализира временске прилике и користе стручне изразе из физике облака, као што су суперћелијска олуја, **а да и** не знају шта значи! (Вечерње новости, 22. 7. 2023, 2).

Од двију преосталих разлика прва („могућност да се уметне у структуру управне реченице, или да се појави испред ње”) је дјелимично тачна, зато што се заиста у инверзији може појавити само клауза с везником *без да*, али не и с везником *а да*,<sup>8</sup> али се зато у структуру надређене клаузе могу уметати (интерполирати) и *без да* и *а да* клаузе, што потврђују и сљедећи корпусни примјери:

БЕЗ ДА: Али, др Слободан Просперов Новак, националистичка перјаница за повијест хрватске књижевности, **без да** *џрејне* каже како је Ковачић „своја извјешћа из пакла” писао изван идеологије. (Данас, 12–13. 8. 2023, Недеља, III: Јарослав Пецник); Саветница председника Србије извесна Сузана Васиљевић, некадашња саветница министра полиције Ивице Дачића, народу је **без да** је *џрејнула* саопштила да је председник два дана био на апаратима!!! (Данас, 19. 11. 2019, 9); Поучени искуством, **без да** се у *џмоћ зове инџиуиција*, а *још мање нека од овлашћених инџиуиција*, непуних седам дана после хулиганског спектакла на трибинама Стадиона Партизана, можемо да тврдимо да се права (комплетна) истина о том догађају никада неће сазнати. (Данас, 19. 12. 2017, 25) и сл.

А ДА: Њен отац, бивши фудбалски голман и тренер Велибор Пудар јасно је развејао „дилему” под чијом ће заставом пливати, коју су, **а да** је *нису ни џиџали*, измислили медији

---

8 Примјери с инверзијом клаузе с везником *без да* изузетно су ријетки, што није ни чудо с обзиром на то да клауза има „пратилачко” значење; у корпусу смо забиљежили само један, изразито структурно-стилистички маркиран: **Без да** *некоја увредим*, али Басара је један од ретких на јавној сцени Србије који је задржао здраву памет. (Данас, 7–8. 12. 2019, 24).

у региону. (Данас, 19. 8. 2022, 11); Парадоксално, Бошњаци, **а да** *џоџа нису свесни*, привржени су застави на којој се налази грб Котромановића, српске владарске породице из средњег века. (Вечерње новости, 18. 9. 2023, 4) и сл.

Што се пак тиче негацијске карактеристике својствене клаузама са *без да*, али не и са *а да* („необавезно присуство граматичке негације” код везника *без да*), она је врло спорна, да не кажемо погрешна. Она би се чак прије могла приписати везнику *а да* него везнику *без да*. Наиме, клаузе са везником *а да* најчешће имају негиран предикат<sup>9</sup>, али се неријетко, што је у литератури већ констатовано (Милошевић 2010:275–279) реализују и са потврдним предикатом, што показује и велики број примјера које смо забиљежили у публицистичком стилу:

а) А ДА + потврдни предикат:

б) Милошевићеви претходници тумачили су Црњанског као писца који олако изриче одређене вербалне фразе и поиграва се језиком **а да** *џри џом њејова мисаоносиј изосџаје*. (Вечерње новости, 29. 11. 2022, 22); Европска унија може ограничити увоз неког производа у блок или његов део, **а да** *џриџом и даље дозвољава џрансиорџи*. (Политика, 20. 4. 2023, 10); И зато, не може се критиковати Пинк и Информер, **а да** *се џуџи о Кремљу*. (Данас, 17–18. 6. 2023, Недеља, II); Ако хоћете да се мењамо – могу вам дати ништа, **а да** *ви мени џоклонџије неџџо*. (Вечерње новости, 30. 7. 2023, 2; Душко Радовић); Не можемо да будемо са ове стране, **а да** *џлумимо да смо нејде друјде!* (Вечерње новости, 21. 6. 2023, 3); Афоризам као најкраћа књижевна форма покушава да ухвати мане друштва, **а да** *џри џоџе буде од корисџи*. (Политика, 18. 4. 2023, 13); ...свет данас живи у „потпуно новој ери, **а да** *џај асиџкиј занемарујемо*”.

9 Па се неријетко дати везник наводи и у форми *а да не* (в. нпр.: Радовановић 1990: 410; Николић 2018: 429).

(Политика, 10. 7. 2022, 1); Ово није први пут да „Клет” промовише противзаконске и по ову државу и народ штетне уџбенике, *а да њри њоме има скоро ња монојолски њоложај*. (Вечерње новости, 7. 9. 2022, 4); Постоји ретка могућност да се избегне заоштравање са Западом *а да се сачува образ*. (Политика, 27. 5. 2022, 20); ...властима у Бањалуци није јасно на који начин формација британских експерата планира да уђе у БиХ *а да њо буде урађено лејално*. (Политика, 2. 7. 2022, 4); И све може – па и то да иста особа обавља две функције које су у сукобу интереса, *а да сви на Универзитету о њоме ћуће!* (Данас, 10. 6. 2022, 13); ...најава виших зарада служи за пропаганду, *а да се њри њом њрикрива још један важан аспект*. (Данас, 9. 2. 2022, 16); Шта да учини Србија да би се овај апсурд у развојним стратегијама друштва отклонио, *а да њри њом њошћује демократиска начела индивидуалној живоћна?* (Политика, 30. 12. 2021, 15); Британска тенисерка Ема Радукану постала је крајем прошле недеље прва играчица која је освојила Отворено првенство САД, *а да је на њурниру сћарћовала из квалификација*. (Данас, 15. 9. 2021, 15); Грађане Београда у последња три дана чудило је затварање ширег центра града три вечери заредом, 50 линија градског превоза било је скраћено, *а да је мало њих знало збој чеја се њо чини*. (Данас, 16. 9. 2021, 4); Колико је реално да истовремено притискају Београд да призна Косово, *а да њри њом оћва-рају њићање ѡраница најмање њећ балканских држава?* (Данас, 10. 5. 2021, 9); Понекад се догоди да неке књиге које вреде бивају сплетом околности заборављене, пренебрегнуте *а да заслужују ѡажњу чићалаца*. (Данас, 13. 5. 2021, 18); ...може бескрајно да пије, *а да осћане на ноћана* (Press, 31. 12. 2005. – 1–2. 1. 2006, 21); ...ми нисмо клуб који ће да напушта домаће првенство, *а да њри њом узима ѡаре од државе*. (Политика, 25. 9. 2023, 19); Ниједну песму нисам одбила, *а да је њосћала велики хић*. (Вечерње новости, 16. 10. 2023, 49); итд.

б) А ДА + негирани предикат:

Мене је Веља Илић сменио **а да** ме није ни видео. (Вечерње новости, 27. 2. 2005, 2); Ћути и ради, **а да** тио нико не њри-међује. (Правда, 11. 6. 2007, 9); Шешељ се већ пет година налази у Хашком трибуналу, **а да** суђење још није њочело. (Правда, 13. 6. 2007, 5); Већина света преживи читав живот **а да** тио никад не доживи. (Вечерње новости, 16. 7. 2006, 25); Врло често изигравао сам жртвеног јарца **а да** нисам ни знао штиа је тио. (Политика, 10-12. 4. 2020, 31; Момо Капор); ...можете умрети, **а да** се никад не насмејете. (Данас, 26. 12. 2019, 24); Не бих желео да иједан писац дође у Србију, **а да** не буде ѡредсѡвљен у Народној дѡдбиоѡици. (Политика, 28. 2. 2021, 7; Владимир Пиштало); Међутим, почетна мана идеје је што је објављена, **а да** није добро осмишљена. (Данас, 2. 3. 2021, 13); Добијали су прелазне оцене, **а да** на исѡиѡи уоѡиѡи нису ни излазили. (Вечерње новости, 2. 4. 2008, 13); Држава треба да помогне економији, **а да** ѡри тиом не уѡрози дуѡеѡи. (Вечерње новости, 2. 3. 2010, 1); У српско школство уведено је 60 образовних профила, **а да** ѡри тиоме није смањен број одељења. (Блиц, 3. 2. 2010, 5); Наложено је прађење разговора команданта Жандармерије, **а да** о тиоме уоѡиѡи нисам био обавешѡен. (Политика, 9. 6. 2015, 1); Екипа са Пиринејског полуострва се међу четири најбоље екипе пласирала, **а да** није осѡиварила ниједну ѡобеду за деведесет минуѡи. (Политика, 2. 7. 2016, 32); После неколико година свима је било јасно да га је Београд изгубио, **а да** тио није ни знао. (Политика, 10. 6. 2018, 23); Живот прође **а да** ѡа нисмо ни живели (Политика, 26. 5. 2019, 23; наслов); Не можете говорити о људским правима и разговарати о Тајвану, **а да** зайраво немаѡи ѡјма о тиоме. (Вечерње новости, 24. 8. 2022, 17); Ко зна шта у том подруму још има, **а да** они нису ни знали кад су се уселили у кућу. (Вечерње новости, 11. 1. 2023, 11); У земљу улазите **а да** вас нико не ѡѡиѡа за вакцинациони сѡѡѡус. (Политика, 27. 10. 2022, 23) итд.

Ниједан се примјер клаузе с везником *a da* и потврђеним предикатом не може преобликовати у *без да* клаузу. И то зато што све *без да* клаузе имају одричан садржај и поред тога што им је предикат формално морфолошки потврђан. Одричан садржај *без да* клауза почива „на обавезној имплицитности не г а ц и ј е код предлога *без*, са последицама продора предлога у везничку позицију” (Радовановић 1990:409). М. Радовановић напомиње да се у литератури често запоставља негација у примјерима ове врсте и да је фокус само на значењу супротности (*без да = a da*), а заправо је у питању „једна могућна [а когнитивним и прагматичким разлозима мотивисана] синтаксичко-семантичка аналогија (*без да = a da не* или сл.)”, тј. „у питању [је] однос **без** [= *адверсативности + негација*] **да** [= *конјункција*] / **а** [= *адверсативности*] **да** [= *конјункција*] **не** [= *негација*]” (Радовановић 1990: 410). Из тих разлога примјер који М. Алановић даје за реченицу с везником *без да* и негираним предикатом – *То каже без да му илас не задрхти* – тешко да се може сматрати нормативно прихватљивим, будући да у њему имамо двије негације (имплицитну исказану предлогом *без* и експлицитну исказану глаголом у предикату), које нужно доводе до множења негација<sup>10</sup> (*без да не задрхти = задрхти*) и до схватања садржаја зависне клаузе као потврдног, што је према критеријумима истинитосне вриједности управо супротно од садржаја који се преноси *без да* клаузом.

---

10 Множење се остварује баш као „у генитивној предлошко-падежној конструкцији са предлогом *без* испред које је употребљен негатор *не*, тако да су чланови овог множења (i) негација садржана у негатору *не* и (ii) имплицитна негација коју садржи предлог *без*” (Петковић 2003:152, 155). У нашем корпусу нисмо забиљежили ниједан примјер клаузе с везником *без да* и негираном формом предиката, нити је у литератури ико помињао такву могућност.

Разлике између клауза с везником *без да* и *а да* много су веће и суштинскије од оних које наводи М. Алановић<sup>11</sup>. Разлика је наприје у семантичком статусу тих везника. Везник *без да* једнозначни је контекстуално неусловљени везник, док је *а да* контекстуално условљени полисемични везник. У литератури је већ доказано да „за разлику од свих ... концесивних везника састављених од обликотворне партикуле и зависног везника - везнички спој *а да* нема у свим контекстима концесивно значење, него је полисемичан везник (који, осим у концесивном, може бити употријебљен још најмање и у значењу пропратнооколносног везника, и у значењу релативизатора)” (Ковачевић 2009: 96).

Зависне клаузе с везником *а да* могу имати различита значења, од којих су најчешћа:

а) *дојусно* (везник *а да* замјенљив општедопусним везником *иако*):

Возови су ишли из Београда за Ниш и назад, **а да** [→ *иако*] није била завршена Главна железничка станица. (Вечерње новости, 3. 9. 2023, 8); Све најважније о хлебу још тада сам знала, **а да** [→ *иако*] нисам знала да знам. (Блиц, 6. 8. 2023, 13); Ситуацију је уздрмала Катја Јесењина, **а да** [→ *иако*] сама није била свесна тога. (Политика, 28. 6. 2023, 14); Створио је врхунски амбијент за приватни бизнис, **а да** [→ *иако*] то нико није од нас тражио. (Политика, 12. 6. 2023, 21); Корона је „савладана” **а да** [→ *иако*] није утврђено је ли потекла из лабораторије. (Вечерње новости, 28. 5. 2023, 8); Србија је извукла максимум из прва два меча, **а да** [→ *иако*] није уопште одушевила игром против Литваније и Црне Горе. (Данас, 29. 3. 2023, 26); Сарађивали смо кад сам био у трећем разреду основне школе у Љубишу, **а да** [→

11 А које се на крају своде само на то да је, за разлику од везника *а да*, могућа интензификација везника *без да* партикулама *и и/или а*.

*иако* ] то нисмо знали. (Политика, 19. 2. 2023, 15); Отишла је у свет **а да** [→ *иако* ] није знала енглески језик. (Вечерње новости, 2. 12. 2008, 35); Добијали су прелазне оцене, **а да** [→ *иако* ] на испит уопште нису ни излазили. (Вечерње новости, 2. 4. 2008, 13) и сл.

„Нужан, али не и довољан, услов концесивног значења реченица са везничким спојем *a da* јесте потврдна форма предиката основне и негирана форма предиката зависне клаузе. Ако, међутим, те клаузе не подразумеивају и значењску компоненту *конфирмасиони*, дати сложени везник, ни уз испуњење наведеног услова, не мора имати концесивну вриједност” (Ковачевић 2009:96). У свим наведеним и сродним примјерима с концесивним као основним значењем комбинује се и пропратнооколносно значење, при чему је „тачка додире концесивног и пропратнооколносног значења у значењу неадекватне пропратне околности, тј. значењу радње зависне клаузе која не погодује реализацији радње из управне клаузе” (Кубурић Мацура 2012: 129).

б) условно (везнику *a da* синониман општеусловни везник *ако*):

...и никада ништа није објавио **а да** [→ *ако* ] се претходно није са мном посаветовао. (Политика, 13. 8. 2023, 22); Сачувај ме од оног човека који истину не може да каже **а да** [→ *ако* ] не убоде. (Политика, 14. 4. 2022, 17); Никада се није десило, бар колико памтим, да започнемо пословну годину, **а да** [→ *ако* ] План пословања претходно није усвојен. (Данас, 18–19. 2. 2023, 11); Нема правог мира тамо где се десио екоцид, **а да** [→ *ако* ] није дошло до санације његових последица. (Политика, 15. 12. 2022, 3); Како је могуће да човек, или група људи, промени свет, **а да** [→ *ако* ] није у стању да промени себе? (Политика, 23. 1. 2023, 11); Новак никада није победио на Флашинг Медоузу **а да** [→ *ако*] пре тога није одиграо оба мастерса 1000 који му

претходе. (Политика, 11. 8. 2022, 18); У Србији не може ни председник кућног савета да се изабере **а да** [→ ако ] то не аминује неко из врха власти. (Данас, 22. 7. 2021, 7); Не можеш бити светски, **а да** [→ ако ] ниси свој. Не можеш поштовати себе ни друге, **а да** [→ ако ] не развијаш своју слободу. (Вечерње новости, 16. 9. 2021, 2); Нико у Партизан неће доћи ове зиме, **а да** [→ ако ] претходно не добије сагласност Јиргена Ребера (Вечерње новости, 13. 12. 2005, 47) итд.

в) *контрарасно* (везник *а да* замјењив контрастним везником *док*):

Чини се да је у Камнику смрт последица поплаве, **а да** [→ *док* ] је у планинама узрокована ударом грома. (Данас, 5-6. 8. 2023, 12); Марковић каже да не може неко да навија за Звезду, **а да** [→ *док* ] игра за Партизан. (Политика, 28. 6. 2023, 1); Остали смо на дистанци, одвојени мрклим мракком, али и стратешки позиционирани, тако да видимо младе, **а да** [→ *док* ] они не виде нас. (Данас, 4. 7. 2022, 8); Звезда ће бити та која ће морати да се помири са тим да ће фудбалери Манчестер ситија контролисати посед и то у 75 одсто времена, **а да** [→ *док* ] ће српски великан покушавати да до даха дође након могућих и евентуалних грешака изабраника Пепа Гвардиоле. (Данас, 19. 9. 2023, 27); Посебно није коректно да произвођач једва преживљава, **а да** [→ *док* ] трговац гули кожу народу (Политика, 18. 9. 2023, 21) итд.

г) *адјективно*: атрибутско или апозитивно (везник *а да* замјењив релативизатором *који* или *што*):

Немогуће је да то учини човек **а да** [→ *који* ] уз себе нема неку вишу силу која му помаже. (Вечерње новости, 18. 6. 2023, 3); Не прође ниједан дан **а да** [→ *у којем* ] се не догоди некаква трагедија. (Данас, 11. 7. 2023, 14); Готово да нема дана **а да** [→ *у којем* ] власти привремених институ-



ција и режим Албина Куртија не насрну на Србе на северу Косова и Метохије и њихову имовину. (Вечерње новости, 20. 8. 2023, 4); Он је рекао да не постоји ниједан став муслиманског члана Председништва који се чуо у Солуну, **а да** [→ *а који*] одговара истини и Уставу. (Вечерње новости, 12. 6. 2022, 4); С друге стране спремни су да осуде сваког Србина уколико изјави било шта друго о геноциду, **а да** [→ *шћо*] није у складу са Инцковим наметнутим решењем. (Вечерње новости, 9. 2. 2022, 2); Не постоји информација о било којем сусрету било којег члана владе, **а да** [→ *коју*] је нисам добио на овај или онај начин. (Политика, 26. 1. 2022, 4); Тако сам морао да се ослоним на оно што знам да радим, **а да** [→ *шћо*] није пуштање музике. (Политика, 6. 5. 2023, КУН, 10); Ниједну песму нисам одбила, **а да** [→ *која*] је постала велики хит. (Вечерње новости, 16. 10. 2023, 49); итд.

д) *временско* (везник *а да* замјенљив општетемпоралним везником *кад*):

Новак је само у периоду од годину дана играо тенис **а да** [→ *кад*] му тренер није био Вајда. (Вечерње новости, 2. 3. 2022, 29); Било је тренутака када је Реал постизао лаке поене, **а да** [→ *када*] нисмо паметно користили фаулове. (Вечерње новости, 3. 5. 2023, 47) итд.

ђ) *изрично* (везник *а да* замјенљив изричним везником *да*):

Председник Србије није могао да издржи **а да** [→ *да*] се не јави „српском свету” директно из Турске. (Данас, 20. 9. 2021, 13).

е) *спецификативно* (везник *а да* синониман везнику *с њим да*):

Цео играчки век Саша Илић бежао је од медија као ђаво од крста, **а да** [→ *с њим да*] му исти никада то нису замерили. (Данас, 13. 4. 2022, 13).

ж) *йосљедично* (везник *а да* замјенљив везником *ѿако да*):

И данас се уз оскудна знања или употребом старих клишеа често понавља да је Југославија (под дуготрајним притисцима) могла да сачува своју егзистенцију, *а да* [→*ѿако да*] српски народ буде поштеђен жртава. (Политика, 12. 6. 2022, 13).

У свих осам наведених значењских типова везника *а да* дато значење интерферира са значењем пропратне околности. Значење пропратне околности постаје доминантно када се уз везник *а да* дода прилог *ѿриѿом* као верификатор пропратнооколносног значења. Ако је тај прилог експлициран, пропратнооколносно значење постаје примарно значење клаузе с везником *а да*, док наведена значења добијају комуникативно секундарнији интерферентни статус:

з) *ѿроѿраѿнооколносно значење* (везник *а да* праћен прилогом *ѿриѿом* или прилошким изразом *ѿри ѿоме*):

Јовић је забележио само по два гола и асистенције на 27 утакмица, *а да притом* није показао ни назнаке матадора какав је био. (Блиц, 20. 9. 2020, 38); Александре Пато налази се пред разводом и то само девет месеци пошто је упловио у брачне воде, *а да при том* није преварио супругу. (Блиц, 1-3. 5. 2010, 36); Отуда се Душков песнички језик преливао и у друге воде, у естрадну, забавну, рок и поп музику, *а да при том* текст ништа није губио од литерарне вредности. (Блиц, 16. 5. 2021, 32: Ненад Грујичић); Али, овде није реч о томе, већ о потреби да се изравнају неједнакости, *а да се притом* не ради ништа што заиста иде у корист жене. (Вечерње новости, 30. 5. 2021, 10-11); Према томе, у програму се не могу набројати само садржаји, *а да се, при томе*, немају у виду стандарди постигнућа и исходи учења. (Данас, 22. 6. 2021, 6); Не разумем дубоке пориве академика Василија Ђ. Крестића ... зашто

се окомио на мој рад као директора Музеја жртава геноцида и са толиком мржњом, **а да при томе** није сазнао шта сам за непуних осам година урадио. (Данас, 22. 6. 2021, 10); Жене су у Југославији, односно Србији добиле право гласа пре него у разним земљама које нам сад соли памет како треба да говоримо, **а да притом** нити знају српски, нити их то занима. (Вечерње новости, 14. 4. 2021, 13); Белгија је упозорила Пољску да ЕУ не третира као „банкомат” како би повећала своје економско богатство, **а да притом** занемарује своје демократске принципе и принципе владавине права. (Вечерње новости, 28. 10. 2021, 8); Шта да учини Србија да би се овај апсурд у развојним стратегијама друштва отклонио, **а да притом** поштује демократска начела индивидуалног живота? (Политика, 30. 12. 2021, 15); Како човек може да заборави неку идеју, **а да притом** не заборави реч или исправну примену речи којом се она изражава. (Данас, 17–20. 4. 2020, 24); Све до последњег грама (пшенице) продали су **а да при томе** уредно добијају, у зависности од капацитета, и више од 10 000 евра месечно за чување ваздуха у празним силосима. (Блиц, 17. 4. 2022, 7); Никад нећу рећи да постојим, **а да се при том** не застидим. (Данас, 16–17. 7. 2022, Недеља, VII); ...најава виших зарада служи за пропаганду, **а да се при том** прикрива још један важан аспект. (Данас, 9. 2. 2022, 16); Губитник је онај који први узме нешто од противника, **а да притом** не каже „знам за јадац” (Политика, 11. 9. 2022, 25); Свршени ученик гимназије потпуно вада страним језиком, **а да притом** ни један једини дан није похађао школу страних језика. (Политика, 20. 8. 2022, 18); Ово није први пут да „Клет” промовише противзаконске и по ову државу и народ штетне уџбенике, **а да при томе** има скоро па монополски положај. (Вечерње новости, 7. 9. 2022, 4); Пољска је испод доминације Москве једноставно прешла под доминацију Вашингтона, **а да притом** никад није остварила ону самосталност коју је имала пред немачку и совјетску агресију 1939. (Политика, 17. 7. 2023, 2); Само наднационални, плански створен језик, могао би да врши

улогу међународног језика, **а да притом** не негира ниједан други. (Политика, 4. 3. 2023, КУН, 9); Нема тог нараштаја који би прошао пут од почетка до краја животног века, **а да, притом**, на њега не падне бомба. (Политика, 31. 7. 2023, 1: Давид Албахари) итд.

Примјери с пропратнооколносним као примарним значењем наглашеним и прилогом *йриѿом* или прилошким изразом *йри ѿоме* као семантичким верификатором најбројнији су међу примјерима с везником *а да*. То, међутим, не значи да везник *а да* има искључиво пропратнооколносно значење. То значење је попут других значења која са њим изражавају контекстуално значење овога везника. С наведеним значењима не исцрпљује се, међутим, списак значења клауза с везником *а да*<sup>12</sup>. Нисмо чак поменули ни *начинско*, које неки синтаксичари сматрају основним значењем овога везника. То је значење први као основно издвојио Љ. Поповић, сматрајући да „пошто се овим реченицама, дакле, карактерише радња управне реченице, оне се могу сврстати у начинске” (Поповић 1972:156). Поповићево рјешење пренесено је и у најновију синтаксу српскога језика, у којој су клаузе с везником *а да* подведене под начинске реченице, и окарактерисане као „околносно-начинске”, уз преузето Поповићево образложење да се „овим клаузама на неки начин карактерише радња управне реченице, те се оне могу сврстати у начинске, мада се њима ипак не одређује толико начин колико нека околност од које зависи карактер, смисао,

12 У литератури се наводе и друга значења, чак и она која не могу имати зависни везници, а везник *а да* је по свим критеријумима само зависни везник. Тако П. Пипер, И. Клајн, Р. Драгићевић (2022: 225, 564) неосновано констатују да везник *а да* може имати и *искључно значење* (потврђујући га примером: *Прешао је границу а да му нису йражили йасош*), и *сујројино значење* (које поткрепљују примером: *Слаже, а да не йрејине*).

значај, домаћај и сл. радње управне реченице.” (Николић 2018: 428). Да је „појам ’карактеризације радње’, у смислу у којем се њиме Поповић користи, превише широк и премало прецизан да би једноставно могао бити изједначен с начином вршења радње”, доказао је И. Палић (2007:150), сматрајући да се значење свих типова клауза с везником *a da* може одредити као „пратећа околност” или, прецизније, „недостајућа пратећа околност”. У закључку анализе И. Палић наводи да „зависне клаузе с везником *a da* уз примарно значење пратеће околности могу у одређеним лексичкосемантичким увјетима попримити и компоненте других значења, али оне притом не губе своје основно значење: оно само постаје усложњено допусним, погодбеним, начинским и др. значењима. Та значења, истина, понекад могу бити и уочљивија, али у принципу никад толико да би потрла значење пратеће околности, које је увијек истакнуто самим везничким изразом *a da*” (Палић 2007:151). Од интерферирајућих значења за остварење начинског неопходно је испуњење највише синтаксичко-семантичких услова<sup>13</sup>, тако да је оно и најтеже и најрјеђе остварљиво. Тим је онда чудније што и данас има аутора који начинско значење сматрају темељним значењем везника *a da*. Тај везник најчешће, али не и искључиво, има пропратнооколносно значење. *Он је једноставно йолисемантичан конйекстиуално условљен везник, с йройрајнооколносним као доминантним значењем.*

---

13 Први услов је да се „недостатак неке околности ... може интерпретирати као промјена радње у погледу њезина квалитета”, при чему је „потребно да се у контекстима у којима је предикат основне клаузе у потврдном облику не оствари однос изразите супротности (чиме се искључује допусно значење), а у контекстима у којима је предикат основне клаузе у одричном облику - однос увјетовања (чиме се искључује погодбено значење)” (Палић 2007:38).

Сматрајући да је везник *без да* „синонимска варијанта везника *а да*” – а поводећи се за Љ. Поповићем (1972:164), који је сматрао да су реченицама с везником *а да* „сродне начинске реченице са *без да*” – М. Алановић ће клаузе с везником *без да* такође прогласити за „један тип начинске реченице” (Алановић 2017: 292). Нема, међутим, ниједнога критеријума, чак ни међу онима које И. Палић наводи за остварење начинског значења везника *а да*, према коме би се у реченицама с везником *без да* могло препознати начинско значење. Везник *без да* искључиво је везник с пропратнооколносним значењем, и то контекстуално неусловљени пропратнооколносни везник, што значи да он независно од типа контекста клаузи коју уводи задаје значење пропратне околности. А такав статус, видјели смо, нема полисемантички контекстуално условљени везник *а да*.

Зато на неки начин везник *без да* као једнозначни пропратнооколносни везник попуњава празно мјесто у систему значења субординацијских клауза. Он је једини контекстуално неусловљени везник пропратнооколносних зависних клауза. Тиме се уједно испуњава услов да се пропратнооколносне издвоје као посебна врста субординацијских клауза српскога језика.

Видјели смо каква је и колика разлика у семантичком статусу везника *без да* и *а да*. Ништа небитнија од те семантичке разлике није ни разлика у структурно-синтаксичком статусу везника *без да* и *а да*. Везник *без да* кудикамо је структурно „идиоматизованији”, граматикализовананији од везника *а да*. Наиме, ни у једном се контексту везник *без да* не може третирати никако друкчије него као зависни везник, нити се у било ком контексту може елидирати па да га нпр. везник *да* заступа преузимајући његову функцију. Везник *без да* има неспорну устаљену (непромјењиву) структуру сложеног зависног везника.

То, међутим, није случај с везником *a ga*. У два се случаја доводи у питање његов структурни статус.

Први је случај везан за суоднос сложеног везника *a ga* и хомоформног споја *a ga* који чине два везника: независни везник *a* и зависни везник *ga*. Тим координацијско-субординацијским спојем *a ga* у сложеној реченици остварује се координација субординације, тј. везник *a* доводи у координацијски однос двије хомофункционалне *ga*-зависне клаузе уз надређену клаузу, као нпр.:

Тачно је *ga* је девастирање Завода започето 2001, *a ga* је настављено 2009. године. (Данас, 26. 9. 2023, 14); Навела је *ga* је постављен надзорни одбор у ком су неки од најбољих европских стручњака, *a ga* ће директор ЕПС-а бити изабран на конкурс. (Политика, 25. 7. 2023, 10); Предлажем *ga* од следеће године родитељи оцењују своју децу, *a ga* учитељице одговарају за већу оцену, ако деца нису задовољна. (Вечерње новости, 8. 6. 2023, 2; Бојан Љубеновић); Чланице бенда Фрајле приметиле су *ga* се женама у музици често дају коментари попут „јао, па да ли је то могуће” када на пример жена свира бубањ, *a ga* се ти коментари никада не дају мушкарцима. (Данас, 22–23. 5. 2021, 22); С друге стране, председница странке тврди *ga* су сви њихови чланови под притиском власти, *a ga* нису сви кадри да се одупру. (Вечерње новости, 26. 10. 2022, 5); Мислим *ga* је наша музика јако интересантна, *a ga* није довољно истражена. (Данас, 1. 6. 2022, 21); С друге стране, председница странке тврди *ga* су сви њихови чланови под притиском власти, *a ga* нису сви кадри да се одупру. (Вечерње новости, 26. 10. 2022, 5); Курти инсистира на оштријој казненој политици, наводећи *ga* је приступ Брисела „мек”, *a ga* Београд „подрива Охридски споразум” (Вечерње новости, 11. 9. 2023, 3); Обилазница око Београда ће омогућити *ga* се заштити град и ваздух у граду, *a ga* се истовремено привуче више саобраћаја, уз растерећење центра. (Вечерње новости, 12. 1. 2023, 6); Кажу *ga* није престала да виче на стадиону, *a ga*

је расправа потрајала добрих двадесетак минута. (Вечерње новости, 1. 7. 2021, 30) итд.

Да у овим примјерима спој *a da* није сложени везник, него комбинација независног и зависног везника са њиховим одвојеним функцијама у сложеној реченици, види се по томе што се везник *a* може замијенити у свим примерима координираним везником *и* који је очигледнији показатељ координације двију *da*-клауза, нпр.: *Тачно је **ga** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **a da** је настјављено 2009. џодине* → *Тачно је **ga** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **и da** је настјављено 2009. џодине*. Разлог употреба везника *a* умјесто *и* условљен је не само његовом улогом независног везника него и улогом интензификатора садржаја *da*-клаузе.

Да је у питању координација двију зависних *da*-клауза, показује и чињеница да се у свим примјерима може елидирати како везник *a*, тако и везник *da*. Елидирањем везника *a* добијамо невезничко јукстапозицијско низање *da*-клауза, као нпр.: *Тачно је **da** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **a da** је настјављено 2009. џодине* → *Тачно је **ga** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **da** је настјављено 2009. џодине*; *Мислим **ga** је наша музика јако инџересанџна, **a da** није довољно исџражена* → *Мислим **ga** је наша музика јако инџересанџна, **da** није довољно исџражена*. Итд.

Елидирањем везника *da* из споја *a da* наглашава се само координација садржаја зависних клауза, с тим да се присуство везника *da* као показатеља зависности координиране клаузе контекстуално подразумијева, уп.: *Тачно је **ga** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **a da** је настјављено 2009. џодине* → *Тачно је **ga** је девасџирање Завода зајочетџо 2001, **a** настјављено је 2009. џодине*; *Предлажем **ga** од следеће џодине родителџи оцењују своју децу, **a da** учитељџице одговарају за већу оцену* → *Предла-*



жем **да** од следеће године родићељи оцењују своју децу, **а** учитељице одговарају за већу оцену. Итд.

Хомоформност сложеног зависног везника *a da* и комбинације независног и зависног везника *a + da* неретко оставља дилему да ли је клауза повезана са *a da* координирана са претходном *da* клаузом или је у питању зависна пропратнооколна клауза у односу на претходну *da* клаузу. Та дилема посебно долази до изражаја тамо гдје се при координацији субординације у другој клаузи може употребити и прилог *ирићом* као верификатор пропратнооколносног значења, као нпр.: *Предлажем да од следеће године родићељи оцењују своју децу, а да (ирићом) учитељице одговарају за већу оцену.* Употреба прилога *ирићом*, међутим, не ништи статус сложене реченице са координацијом субординације, јер се пропратнооколносно значење попут многих других (нпр. временског, мјесног, начинског, узрочно-последичног и сл.) може изразити како зависнослуженом тако и независнослуженом реченицом.

Друга је спорност везана за питање о структурно облигаторном или факултативном статусу компоненте А у склопу везника А ДА. Наиме, у литератури о овим реченицама наилазимо на тврдњу да је у везничком споју *a da* компонента *a* факултативна: „Секвенца 'а да' обележава праву концесивност: - *Прошао је а да ја нико ни иримећио није.* - 'А' је овде у ствари факултативно: - *Прошао је да ја нико ни иримећио није*” (Симић, Јовановић 2002: 1400). На факултативни статус компоненте *a* неки аутори указују ортографски: стављањем *a* у заграду. Тако поступа Љ. Поповић већ у наслову рада посвећеног овом типу реченица: *О начинским реченицама са везником (a) da* (Поповић 1972:155). На исти начин на факултативност компоненте *a* упућује и М. Николић када говори о овим реченицама: „За изражавање недостајуће околности служи субјунктор *(a) da*+негација [...] У клаузама с

везником (*a da* не предикат је обавезно негиран” (Николић 2018:428, 429). Да ли је, дакле, *a* облигаторна или факултативна компонента везничког споја *a da*? Друкчије речено да ли је компонента *a* у везничком споју *a da* експлетивна (изостављива) или неексплетивна (нужна)?

Постоје примјери у којима је компонента *a* у саставу споја *a da* очигледно експлетивна, јер и кад се она елидира реченица остаје граматична не мијењајући своје значење. Друкчије речено, спој А ДА има вриједност самога интензивираниога везника ДА, као нпр.:

Парадоксално, Бошњаци, *a da* [→ *da*] *џоџа нису свесни*, привржени су застави на којој се налази грб Котромановића, српске владарске породице из средњег века. (Вечерње новости, 18. 9. 2023, 4); Мало шта се дешава у Русији, *a da* [→ *da*] Путин не стоји иза тога. (Данас, 25. 8. 2023, 1); Међутим, није лако изаћи из тог споразума, *a da* [→ *da*] *се не њоремејше односи са Пекинјом*. (Политика, 29. 7. 2023, 2); Новак никада није победио на Флашинг Медоузу *a da* [→ *da*] *џре џоџа није одијрао оба масџерса 1000* који му претходе. (Политика, 11. 8. 2022, 18); Живот прође *a da* [→ *da*] *ја нисмо ни живели* (Политика, 26. 5. 2019, 23: наслов); ... колико неки Србин сме да има поштено зарађеног новца, *a da* [→ *da*] *се џо смајра џрихвајљивим и моралним*. (Политика, 16. 6. 2007, 11); ...можете умрети, *a da* [→ *da*] *се никад не насмејше*. (Данас, 26. 12. 2019, 24); То што се догађа на Западу није случајно јер САД и ЕУ не могу да разговарају с Русијом и Кином, *a da* [→ *da*] *у дијломајској немоћи не џоџејну џиџање санкција*. (Политика, 5. 7. 2021, 6); Не знам како да се изразим, *a da* [→ *da*] *не буге џрубо*. (Вечерње новости, 15. 8. 2022, 40) итд.

Ако је синтаксичко-семантичка вриједност споја *a da* једнака вриједности монолексичког везника *da*, логично је питање да ли је у тим реченицама у питању сложени везник *a da* или само везник *da* факултативно интензи-

виран партикулом *a*, која не мијења његов синтаксички статус. Будући да употреба партикуле свој утицај исцрпљује само на стилистичком плану, јер се њоме само наглашава (интензивира) садржај *ga*-клаузе, везником оваквих реченица најлогичније је сматрати сам везник *ga*, у значењу пропратне околности као једном од многих његових контекстуалних значења.

Постоје, међутим, бројни примјери у којима је компонента *a* неексплицитивна, тако да *a* као облигаторна партикула с везником *ga* твори сложени везник *a ga*. Такви су следећи примјери, у којима би елиптирање компоненте *a* реченицу учинило неграматичном:

Фергусон је читао Гвардиолу *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *ia* није *ip*очистио. (Блиц, 31. 5. 2009, 46); Перо Чангрија је пропутовао светом *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *ниједном није чак ни крочио у Београд*. (Политика, 19. 9. 2023, 22); Ко на власт дође бранећи српску нацију и веру, а одлази са власти *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *није ip*равио *ip*оложај и Срба и Српске *ip*равославне цркве, само ропском оданошћу према странцима може да се задржи на власти још понеки дан (Политика, 17. 4. 2022, 5); ...и видим да ће вероватно отићи с власти *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *небо неће ip*сти на Црну Гору. (Данас, 25–26. 3. 2023, 24; Теофил Панчић); Бразил папагајски понавља руску и кинеску пропаганду, *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *уип*ише не обраћа *ip*ажњу на чињенице. (Политика, 19. 4. 2023, 2); Зар сте мислили да неколико људи може да се састане у механи и одлучи да убије књаза, *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *иза њих нико не ст*иоји? (Политика, 12. 8. 2023, КУН, 1); Неколико пута им [окупљенима код Петрушевског] је присуствовао, *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *уип*ише није срео *мо*ја оца. (Политика, 5. 8. 2023, 20); Све најважније о хлебу још тада сам знала, *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *нисам знала ga* знам. (Блиц, 6. 8. 2023, 13); Пољска је испод доминације Москве једноставно прешла под доминацију Вашингтона, *a ga* [ $\rightarrow$  \**ga*] *ip*ришом *никад није ост*варила ону *самост*алност коју је имала пред немачку и совјетску агресију 1939. (Политика, 17. 7. 2023,

2); Корона је „савладана” *a ga* [→ \**ga*] није уиџврђено је ли потекла из лабораторије. (Вечерње новости, 28. 5. 2023, 8); Било је тренутака када је Реал постигао лаке поене, *a ga* [→ \**ga*] нисмо љамейно користиџили фаулове. (Вечерње новости, 3. 5. 2023, 47); ...да је Раичевић писац који уме да се наруга и исмеје и себе и друге, *a ga* [→ \**ga*] иџак никої не љовреди. (Вечерње новости, 4-5. 2. 2023, 14); Чињеница јесте да је просвета прилично деградирана *a ga* [→ \**ga*], љриџиом, не мислим на љлаџиу. (Политика, 14. 2. 2023, 14); Како да Косово „остане” наше *a ga* [→ \**ga*] опет буде независно? (Политика, 14. 2. 2023, 14); Виртуелна, онлајн комуникација некад неће моћи да замени праву *a ga* [→ \**ga*] је не осиромаши. (Данас, 9-10. 7. 2022, Недеља, XVI); Одбијала је да само фонетски меморише своје дијалоге, *a ga* [→ \**ga*] не зна значење. (Политика, 10. 6. 2022, 13); На путу ка Грчкој, хиљаде Срба прођу покрај овог места *a ga* [→ \**ga*] џио не знају. (Политика, 12. 6. 2022, 1); Отац ми умире, *a ga* [→ \**ga*] се нисмо оџро-стиџили. (Политика, 1. 10. 2023, 21); итд.

Само су наведени и њима сродни примјери недвосмислене потврде за постојање сложеног везника *a ga*, чије је основно значење пропратнооколносно. Но, будући да се, како смо претходно видјели, пропратнооколносно значење комбинује с низом других значења (посебно концесивним, кондиционалним и адјективним) за њега се не може рећи ни да је једнозначан ни да је контекстуално неусловљен пропратнооколносни везник.

За разлику од *a ga* сложени везник *без ga*, којим се увијек може замијенити пропратнооколносни везник *a ga* с негираним предикатом зависне клаузе, у свим контекстима као примарно има пропратнооколносно значење. Зато је *без ga* једини контекстуално неусловљени пропратнооколносни везник у српскоме језику.

И да закључимо. Анализа је показала да је творбено везник *без ga* потпуно системан, јер структурно одражава принцип творбе још 17 сложених везника српскога

језика компонованих од једнозначног предлога и опште-субординацијског везника *што* и/или *да*. Анализа је такође показала да ни његова сврсисходност није упитна, будући да је он једини контекстуално неусловљени про-пратнооколности везник у српском језику, док су његови конкуренти (везници *да* и *а да*) полисемички контекстуално условљени везници српскога језика. Нема, дакле, ниједног нормативно релевантног критеријума за проглашење везника *без да* нестандартнојезичким.

## ИЗВОРИ

Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.

Вечерње новости – *Вечерње новостии*, дневне новине из Београда.

Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.

Курир – *Kurir*, *dnevne novine iz Beograda*.

НИН – *НИН*, недељне информативне новине из Београда.

Правда – *Правда*, угашене дневне новине из Београда.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Press – *Press*, *ugašene dnevne novine iz Beograda*.

Српски Национал – *Srpski Nacional*, *ugašene dnevne novine iz Beograda*.

## ЛИТЕРАТУРА

Алановић 2017: Миливој Алановић, „Зависна реченица с везником БЕЗ ДА”, у: *Одлуке одбора за стандардизацију српског језика: њоводом 20 година од оснивања*, приредили Вељко Брборић, Јован Вуксановић, Милан Тасић и Срето Танасић, Београд: НМ либрис, Одбор за стандардизацију српског језика, 291–294.

Булић 2021: Halid Bulić, *Vežnici u savremenom bosanskom jeziku*, Sarajevo: Filozofski fakultet.

- Ђуркин 2018: Веселина Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику*, Београд: Јасен.
- Ђуркин 2024: Веселина Ђуркин, „Сложени везници у светлу стандарднојезичких преиспитивања”, *Српски језик*, XXIX, Београд, 459–477.
- Ивић и др. 2004: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички њриручник*, друго, допуњено и измењено издање, Београд: Београдска књига.
- Јонке 1964: Ljudevit Jonke, „Bez da” i „S obzirom da”, *Књижевни језик и теорији и пракси*, Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 140–141.
- Клајн 2008: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, девето издање, Нови Сад: Прометеј.
- Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица”, у: Милош Ковачевић, *Опреди из српске синџаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 87–105.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Сџилисџика и ѓрамаџика сџилских фџиура*, IV битно допуњено издрање, Београд: Јасен.
- Кубурић Маџура 2021: Мијана Кубурић Маџура, *Каџеџорија концесивносџи у савременом српском језику*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Милошевић 2010: Јованка Милошевић, „О неким зависним реченицама са субординатором А ДА и предикатом у потврдном облику”, *Слависџика*, XIV, Београд, 275–279.
- Николић 2018: Марина Николић, „Реченице с начинском клаузом”, у: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*, у редакцији Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 421–431.
- Палић 2007: Ismail Palić, *Sintaksa i semantika наџина*, Sarajevo: Bookline.
- Петковић 2023: Јелена Петковић, *Двосџрука неџација у српском језику*, Адрићград: Андрићев институт.
- Пипер, Клајн 2022: Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормаџивна ѓрамаџика српској језика*, IV, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.

- Поповић 1972: Љубомир Поповић, „О начинским реченицама са везником (*a*) *ga*”, *Наш језик*, XIX/2–3, Београд, 155–164.
- Радовановић 1990: Milorad Radovanović, „Nominalizacija i negacija”, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, Нови Сад, 407–416.
- Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Никшић: Филозофски факултет и Јасен, Подгорица: Црногорски универзитет.
- Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамајички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*, III неизмењено издање, Београд: Научна књига.

Miloš Kovačević

## ON THE SYSTEMATICITY OF COMPLEX SENTENCES WITH THE CONJUNCTION *BEZ DA*

### Summary

Normativists and grammarians of the Serbian and/or Serbo-Croatian language sentences with a conjunction *bez da* unanimously declare normatively inadmissible, considering this conjunction to be a structural copy of the German complex conjunction *ohne dass*. In the rare broader explanations of the non-standard linguistic status of this conjunction, it is stated that for two reasons the conjunction *bez da* remains outside the scope of the standard language norm: a) due to the non-literary procedure of forming the conjunction *bez da*, and b) due to the existence of the conjunction *a da* as a grammatically and semantically competitive hypotaxical unit, whose normative status is not questioned.

The analysis carried out on an extensive corpus of the journalistic style of the standard Serbian language, showed that the conjunction *bez da* is completely systematic in its formation because

it structurally reflects the principle of formation of 17 additional complex conjunctions of the Serbian language composed of a single-word preposition and the general subordinating conjunction *što* and/or *da*. The analysis also showed that the expediency of the conjunction *bez da* is not questionable, since it is the only contextually unconditioned circumstantial conjunction in the Serbian language. In contrast, its competitors (the conjunctions *da* and *a da*) are polysemic contextually conditioned conjunctions of the Serbian language. There is, therefore, no normatively relevant criterion for declaring the conjunction *bez da* being linguistically non-standard.

*Keywords:* complex conjunctions, the conjunction BEZ DA, normativity, calquering, systematicity, expediency



Биљана Ж. Марић\*  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за славистику

УДК 811.161.1'367.335.3

## ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ ТУЋЕГ ГОВОРА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

*Дискурсивных слов много там,  
где есть установка на постоянное  
межличностное взаимодействие (В. Плуниан)*

У раду се испитују дискурсни маркери преношења туђег говора (ксенопоказатељи), тј. речце којима се указује на присуство туђег говора, туђег гласа, туђе позиције. Дат је покушај представљања ксенопоказатеља у руском и српском из различитих аспеката, као и поређење између два језика.

*Кључне речи:* дискурсни маркери, туђи говор, руски, српски

1. Испитујући средства преношења туђег говора, конструкције са туђим говором, типове туђег говора и слично\*\*, сусрели смо се и са речцама, на првом месту, али и другим лексичким показатељима увођења туђег говора, тј. маркерима којима примарни говорник упућује на присуство другог говорника у свом исказу (у улози

---

\* biljana.maric@fil.bg.ac.rs

\*\* Неки аутори користе термин репрезентологија за део синтаксе који се бави средствима преношења туђег говора (на првом месту, синтаксичким конструкцијама) угледајући се на Чумакова (в. Чумаков 1975; Ковачевић 2012, Марић 2016б, Пипер и др. 2018).

другога може се наћи и он сам у неком другом тренутку говора, рецимо). У својим радовима<sup>1</sup> писали смо о овим језичким средствима преузимајући термин Н. Арутјунове *ксенопоказатељи* (маркери туђег говора, туђег гласа)<sup>2</sup>, покушали смо да дамо својеврсни преглед ксеномаркера, њихов опис и поређење у руском и српском језику.

1.1. Термини се у различитим лингвистичким традицијама срећу различити: квотативи, цитативи, репрезентативи, хирсеј, ренаративи, ксенопоказатељи/ксеномаркери... А. Ејкенвалд, типолог и истраживач евиденцијалности у језицима света, у својим радовима користи термине *квоџаџиви*, *рејорџиви*, под термином *хирсеј* подразумевајући туђи говор без указивања на извор информација (Aikhenvald 2004: 63–64). В. Плунгјан сматра да су већ уобичајени термини *џиџаџив* (користе га Р. Јакобсон и И. Мељчук), као и *квоџаџив* у неку руку непрецизни кад су у питању руски ксенопоказатељи (типа *мол*, *дескаџив*), јер сугеришу да се тачно наводе, тј. цитирају туђе речи. Далеко примеренији би био термин *ренараџив* или *рејорџив*, сматра Плунгјан, управо зато што се не ради о цитирању, већ о слободном „препричавању” туђих речи (Плунгјан 2008; термин *ренараџив* користи и Копотев 2014).

2. У овом раду покушаћемо да дамо шири преглед оваквих средстава, стављајући их у контекст дискурса, с обзиром на то да она излазе изван оквира просте реченице (у најмању руку), а конструкције са директним, индиректним, па и слободним индиректним говором

1 В. Марић 2014, Марић 2016а.

2 Ксенопоказатељима Арутјунова назива речце *мол*, *дескаџив* и *де* у својству показатеља туђег говора (в. Арутјунова 1990; Арутјунова 2000). Уједно, дате три речце су најистраживаније у руској лингвистичкој литератури, када је сигнализовање туђег говора у питању (в. још Иванчикова 1984–1985, Баранов 1994, Плунгјан 2008, Падучева 2011).

представљају барем сложене реченице, ако не и сложене синтаксичке целине.

Како аутори *Водича љо дискурсивним речима руској језика* тврде, дискурсивне речи су језичке јединице које обезбеђују повезаност текста, с једне стране, а са друге, указују на процес узајамне повезаности говорника и слушаоца, како говорник интерпретира одређене чињенице саговорнику (Баранов и др. 1993).

Дискурсни маркери туђеџ говора су непредикативна средства указивања на туђеџ говор (за разлику од глагола говорења или глагола који поред говорне семантике имају још неку не-говорну). Кога год да су порекла дати маркери, њихова функција – комуникативна преузима главну улогу. Како каже Плунџан у вези са дискурсивним речима уопште: својствена им је оријентација на сталну међуличносну интеракцију (ориг.: *установка на постоянное межличностное взаимодействие*). Истраживања дискурсивних речи у усменом дискурсу Н. Богданове-Бегларјан показују да се ксенопоказатељи налазе међу најчешћим дискурсивним речима, тј. заузимају пето место од 10 у њеној класификацији прагматичких речци<sup>3</sup>.

2.1. Шири приступ мотивисан је и природом дискурсивних речи, тј. речци којима је својствена полифункционалност, тачније могућност употребе не само у својству ксенопоказатеља (у нашем случају), већ и као апроксиматора, хезитационих средстава, граничних маркера, средстава која уобличавају ритам исказа и слично.

---

3 У истраживањима Н. Богданове-Бегларјан у оквиру пројекта Санктпетербуршког универзитета ксенопоказатељи се на материјалу усменог корпуса испитују у оквиру прагматичких маркера, речи код којих је преко граматиализације и губљења лексичког значења постепено дошло до прагматиализације, тј. до задобијања искључиво прагматичке, дискурсивне функције (в. Богданова-Бегларян 2021 и Богданова-Бегларян и др. 2021; такође Сурина 2017).

2.2. Шири приступ омогућава нам да укажемо и на она дискурсивна средства која служе за увођење овог или оног типа туђег говора (директног или индиректног).

3. Маркери туђег говора се у извесној мери додирују са евиденцијалним језичким средствима којима се указује на извор сазнања. Неки аутори тзв. репортиве сврставају у индиректна евиденцијална средства, лексичка средства евиденцијалности<sup>4</sup>. Евиденцијална средства у руском, као ни у српском, нису граматикизована, тј. говорник може, али не мора да укаже на извор информација (Сурина 2017). Однос између евиденцијалности и туђег говора добро је представљен у анализи С. Спронка и Т. Никитине (Spronck, Nikitina 2019), који издвајају следеће семантичке компоненте исказа с туђим говором:

- а. семиотички статус „приказивања” („demonstrativeness”): конструкција с туђим говором (оно што се у енглеској литератури назива „reported message”) преноси, даје, представља туђи исказ, „приказује” га, врши „демонстрацију” туђих речи;
- б. евиденцијална компонента: ова компонента успоставља везу између два догађаја, полазне, изворне ситуације (тј. извора информације) и тренутног момента говора;
- в. модална компонента: подразумева епистемичку евалуацију исказа од стране говорника.

4. Преглед ксенопоказатеља започећемо поделом коју даје В. Подлеска у свом испитивању main clause phenomena, где издваја четири типа апроксиматора (тј. дискурсивне маркере који изражавају непрецизну номинацију и сведоче о томе да је и формално уобличени директни говор у ствари само интерпретација, а не дословно преношење туђег говора) (Подлеская 2018).

4 В. о овоме Козинцева 1994, Козинцева 2007, Wiemer 2010.

4.1. **Репортивима** Подлеска назива оне маркере који се традиционално, од чланка Арутјунове, у руској литератури називају ксенопоказатељима.

Н. Д. Арутјунова сматра да ксенопоказатељи служе више за преношење туђега смисла него туђих речи, тј. да је њихова улога илокутивна – да пренесу комуникативни смисао туђих речи, комуникативни циљ говора оног другог. Арутјунова такође примећује веома значајну употребу ксенопоказатеља у савременом руском публицистичком дискурсу, на то да им је циљ да пренесу размимоилажења у идејним позицијама у полемици (Арутјунова 2000: 449).

В. А. Плунгјан ставља акценат на то да ксенопоказатељи указују на некакво одступање репродукованог текста од првобитног (Плунгјан 2008). Па тако за речцу *мол* каже да се користи за а) неутрално преношење, тачније, препричавање првобитног текста (пример 1); б) преношење својих речи раније изговорених или чак неизговорених, већ постојећих у мислима (пример 2); в) тумачење туђега геста, понашања, поступка (пример 3) (Плунгјан 2008).

(1) *Муковский сразу же согласился и сказал, что, мол, инструмента сейчас нет, но это не проблема, он его возьмёт в прокате* (www.ruscorpora.ru).

(2) *Я часто плакалась нашему импресарию Мишелю Глотцу, что, мол, вот бы купить Володе скрипку!* (www.ruscorpora.ru).

(3) *Идя через двор и поправляя на ходу портупею, он увидел в окне Алину, вопросительно на него посмотревшую. Улыбнулся, сделал жест: мол, я скоро* (Брусникин-Акунин).

Речце *дескать* и *-де* имају полемичнији карактер.

Ј. В. Падучева ксенопоказатеље сврстава у средства цитирања, тј. сматра их показатељима „дистанцирања говорника од одговорности за садржај исказа” (Падучева 2011).

У српском се речца *наводно* по својој употреби највише може приближити горенаведеним руским ксенопоказатељима.

За речцу *наводно* С. Ристић сматра да „исказује дистанцираност говорника и\или његову резервисаност у погледу фактивности пропозиције” (Ристић 2006: 206). Предикатско-аргументска структура саме речце *наводно* приказује се на следећи начин (Ристић 2006: 210):

наводно Р = саопштавам Р, Ја не тврдим да Р, други\неки тврде да Р, Ја немам аргументе да је Р право\истинско.

Осим значења резервисаности, дистанцираности, С. Ристић у семантици речце *наводно* уочава још и елементе значења сумње, несагласности, неверице (Ристић 2006: 207).

(4) *Видео је, наводно, како Немци истирчавају из „Балкана”, ѿуне ѿој и ѿуцају* (Политика).

О овоме види још литературу наведену у фусноти 3, као и наше радове наведене у фусноти 2.

*Јакобы* и *тобоже* имају статус модалних речци са значењем сумње, непоузданости, неверице (о њима касније).

4.2. **Имитативи** су емоционални и дискурсивни маркери којима се актуелни говорник ограђује од позиције говорника чије речи преноси (ту су, рецимо, узвик *ах* који И. Левонтина издваја у својству маркера туђег говора или речца *вои*; в. даље нове квотативе). Левонтина 2020. у свом новијем раду о ксенопоказатељима у

руском посебну пажњу обраћа на употребу узвика *ах* и речце *вои* у својству маркера туђег говора. У својству ксенопоказатеља *ах* се употребљава, према наводима Левонentine, далеко чешће него у улози самог узвика. *Ах* указује на емоционалност примарног говорника, као и на одређену иронију и дистанцу у односу секундарног говорника према туђим речима.

(5) *Часто повторяемые поэтами жалобы на то, что, ах, слов ней, слова бледный тлен, слова никак не могут выразить наших каких-то там чувств (...) ему казались (...) бессмысленными* (пример из Левонтина 2020).

(6) *И даже ну типа сказали / что вот / если хотите тупа / наш курьер бесплатно все заберет* (пример из Левонтина 2020).

Имитативну дискурсивну улогу у српском имају речи *забоја*, *ејшо*, *знайше*, чија примарна функција није маркирање туђег говора, али се у том својству употребљавају уводећи најчешће директни говор и стварајући потребну дистанцу између свог и туђег дискурса (уз нијансу ироније).

(7) *Наиме, они исџи који су „беле лисџише” на нашим изборима 2012. љодине, џа и одлуку оних који нису изашли да џласају, џумачили као свесџан и одџоворан џолийџички сџав, јер **забога** „сва су џонуђена решења лоша, џа зашџо да џласамо за џих”, сада су кренули у офанзиву да увере јавностџ Срдије како „**ето**, не можемо осџаџи неуџрални када су у џиџању доџађаји у Украјини, кад-џад морамо се оџределиџи између ЕУ и Москве” (Политика).*

(8) *Не моју да живим на овакав начин. Неђу да кроз 30 љодина љоворим својој деци и унуцима шџа сам све моџа, а нисам. **Знаете**, мама вам је била јако џаленџован сликар, али времена су била џаква...*(www.rastko.rs)

4.3. **Показатељи отвореног списка** су заменички изрази типа *и њак далее, и њому њодобное, и все њакое* којима се указује на постојање дела некаквог туђег говора који није пренет, изостављен је (у српском и *њако даље, и њоѡе слично, и све у њом сњилу*).

4.4. **Репрезентативи** су средства којима се врши замена туђих речи некаквим заменичким речима (често редусликованим) или чак и устаљеним бесмисленим спојевима звукова који имитирају говор (у руском *њњры-њњры, њак и њак*; у српском, рецимо, *ово-оно, ње ово, ње оно, њра-ла-ла, бла-бла, ње-ње-ње-ње*), а веома често такви искази садрже подругливе, ироничне или саркастичне интонационе ноте. В. о деиктичкој цитатности Пипер (2014) и Пипер и др. (2018).

Занимљива запажања Левонтина износи у вези са ксенопоказатељем *њак* и *њак* (чест у споју са ксенопоказатељем *мол*: *њак, мол, и њак; њак и њак, мол...*). За разлику од већег броја ксенопоказатеља који лако развијају тзв. депрекативно значење (критички однос према цитираном), *њак* и *њак* чак има афирмативно, одобравајуће значење (указује на некакав поредак који је позитиван, добар).

(9) *Степаша так и казал: нет, мама, я без репетиторов не поступлю. Он мальчик серьезный, может силы свои оценить. Все сам рассудил: так и так, говорит. Сели мы с ним, поговорили по душам... Нет, мама, давай нанимать* (пример из Левонтина 2020).

Међу репрезентативе, речце-ксенопоказатеље са значењем упућивања на говор који није наведен или је наведен у сажетом виду, могу се сврстати следећи заменички изрази и гласовни спојеви у српском: *ње ово, ње оно, њаква и њаква сњвар, ово-оно, бла-бла-бла, ње-ње-ње, шу-шу-шу...* Ово-оно (ово, оно; ње ово, ње оно) најчешће



се употребљавају у негативним контекстима, актуелни говорник се негативно, са омаловажавањем, потцењивањем односи према речима које на овај начин репрезентује (примери 10–12). *Таква и џаква сџвар* (као и руски ксенопоказатељ *џак и џак*), са друге стране, најчешће указује на позитиван однос актуелног говорника према репрезентованом садржају (примери 13–15).

(10) *Почели они мени: џе ово, џе оно, али ја џима: Јесте ли чули, немојте ви мислити да је ово дете без заштите док сам ту ја* (Б. Нушић).

(11) *Чиџав живоџ сам се џадила неосџварених џуди који су моџи ово, оно, само да су околносџи, време, џуди били груџачији* (www.rastko.rs).

(12) *Знаш шџа, ја да џи кажем – да је он хџео да се лечи, сам би се излечио. А џи џу мени нешџо ово-оно...*(www.rastko.rs).

(13) Стане професор на катедру па изговори правило: **тако и тако, тако и тако**, па онда дода: према томе: а) **то и то**; б) **то и то** и в) **то и то**. Тако смо некако ухватили да после онога „према томе” треба увек ставити две тачке (Б. Нушић).

(14) *Одведем је код оца и мајке – џаква и џаква сџвар, ја би да се женим...* (www.rastko.rs).

(15) *Оџишао сам и леџо рекао: „Таква и џаква сџвар, намера ми је да се женим Даницом. Хоћеџе ли ми је даџи?”И, наравно, хџели су* (www.rastko.rs).

Ксенопоказатељи-узвици *бла-бла-бла*, *џе-џе-џе*, *џу-џу-џу* (најчешће трипут поновљени) такође садрже различита додатна значења. Прва два могу имати зна-

чење стереотипног цитирања са мањим или већим степеном подругливог односа према датом говорном садржају. Трећи има значење: говорни садржај је тајанствен, мистериозан, поверљив, тихо изговорен, прошапутан (пример 19).

(16) НЕНА: *Огма' њо њима видиш какав ће ко биш'.*

ЕМА: *Да.*

НЕНА: *Да л' ће дрзо оседиши ил' не.*

ЕМА: *Где ће њочеши њојиши се, од којих болесши боловаши, **бла, бла, бла...**'Ајде њусиши нас сад. (www.rastko.rs).*

(17) *У новинама даље чишам да њосиоји дојазан од демонсирација, њошио неке њаре нису исилаћене, њаре су несшале, ње су њаре, **бла, бла, бла...** (www.rastko.rs).*

(18) БАКА: *Зачарала ти зла вила Злочешшица, али, ако ти њољуди неки њринц, њоново ћеш њосиашши њринцеца. ЦИЦА: А све сами њринчеви сшоје у реду да ме њољуде! Тої твої њринца нема ни у роминју... БАКА: Појавиће се, Цицо, само буди сшр-љива. Видјећеш – кад се најмање будеш надала – ти се окренеш, а иза шеде сшоји њринц. ЦИЦА: И моли ме да ме њољуди... **Бла – бла – бла, љиш!** (www.rastko.rs)*

(19) *И ја имам једну шажну*

*врло важну, врло вредну.*

*Ником друшом – само шеди*

*њришайнућу јушрос њу.*

*Ходи ближе: **шу-шу-шу..***

*Сушра рано.. **шу-шу-шу..***

*Баш онамо.. **шу-шу-шу..** (М. Антић)*

5. Под **новим квотативима** се у литератури називају оне речи чија примарна улога није маркирање туђег говора, али су се у таквом контексту и с таквим значењем све чешће почеле употребљавати. У савременом руском језику (наравно, у говорном стилу, најчешће у његовој

усменој реализацији, превасходно у говору омладине) бележи се пред крај 20. века појава двају нових ксенопоказатеља: *џиџа* и *џакој*.

*Тџа*. На појаву овог ксенопоказатеља указују Левонтина 2010 и Сергеева 2010. Од именице у генитиву јединине (*џоџ* и *џоџ џиџа*), преко значења приближности, апроксимативности (*џиџа овоџ или оноџ* у значењу *џоџуџ, као*) до речце-ксенопоказатеља која се може употребити и без глагола говорења – тако се развијало значење.

(20) *Я же не могу повернуться и сказать / «Э / мужики / заткнитесь / тџа / надоели / да»*. (пример из Сергеева 2010)

Kolyaseva, Davidsen 2018 указују на то да се на интернету, у спонтаном говорном стилу младих све чешће среће облик *џиџо* (написан са *о*), и као једно од могућих објашњења нуде и поступак адвербијализације облика дате именице (у руском се прилози најчешће на *-о* завршавају).

*Такој*. Савчук 2011 скреће пажњу на појаву новог квотатива у савременом руском усменом исказу током деведесетих година 20. века: на употребу заменице *такој* (у зависности од говорниковог пола мења се облик рода дате заменице) у својству маркера туђега говора.

Сатюкова, Воејкова 2010 примећују да „с помошћу конструкције *Ѕ такој Р* говорњачиј предаје в разгворе тољко те действия, непосредственным участником или свидетелем которых он сам являлся” и наводе примере: *Мы такие посмотрели...; Он такой мне говорит...* Другим речима, независно од функције увођења директног говора дата се речца може наћи у својеврсној евиденцијалној функцији (=био сам сведок онога о чему саопштавам). Ауторке наводе и следећи пример цитативне употребе *џакој*:

(21) *Продавицица такая*: „У нас сейчас такой типа закон – новый закон, девочки. Ну вот, нужно показывать.” *Мы такие*: „В первый раз вообще” ...

Испитујући квотативну улогу речи *као*, *крене*, Ранић Серовски i dr. 2012 уочавају сличности које постоје у значењу и употреби датих српских говорних квотатива и енглеских еквивалената *like* и *go*. Други квотатив у паровима означава да је саопштавани говорни садржај обавезно изговорен, док онај употребљен уз *као/like* може да буде и замишљен, тј. неизговорен. И један и други може задобити и значење увођења стереотипних цитата.

А. Бјелогрић издваја на материјалу електронске комуникације, између осталих, и квотативе *диџи у фазону*, *диџи из фазона*, *диџи у сџилу*, за које утврђује да могу уводити и управни и неуправни говор (Bjelogrić 2015), упућујући на изговорени или неизговорени говорни садржај (у другом случају игра улогу карактеризације говорника). Ауторка такође примећује да се квотатив *као* често удружује са другим квотативима (на пример: *као фол*, *као бајаји*, *као велим*).

У жаргонском дискурсу срећу се као потенцијални ксенопоказатељи *као фол*, *фол*, *џиџа*, *шајро*, *џиџро* (указују најчешће на лажан садржај, тј. на неповерење, сумњу говорникову у наведено, па онда и у туђе речи).

(22) *Ко знао зашџо је уоџиџе џвој оџац морао да оде из земље? Сиџурно се џлашио да џа овде не ухайсе. Као фол, дио је усџешан у свом џослу, џа џа џражили сџранци да мало ради за џих јер нису имали дољеџ.* (www.rastko.rs)

6. Дискурсни маркери могу указивати на изговорени говор, али и на неизговорени (помишљени или **потенцијални**). О овоме види у нашем раду Марић 2022а.

Веома занимљиву улогу у контекстима препричавања туђих речи игра везник *да* у руском језику, веома оштроумно примећује Левонтина. За разлику од своје праве везничке улоге, *да* у својству ксенопоказатеља може бити употребљено на првом месту у паратаксичком низу (као везник *и*, рецимо).

(23) – *А ты спрашивал – да как это, да на что все опирается, да кем все управляется, – сказал он* (пример из Левонтина 2020).

Посебну пажњу Левонтина овде, као и у случају претходно наведених нових квотатива, обраћа на интонацију исказа којима се преноси туђи говор. Позивајући се на истраживање Т. Јанко, она примећује да интонација препричавања туђих речи по много чему подсећа на интонацију набрајања, карактерише је и ритмичност, периодично подизање тона на акцентованим слоговима, а онда благи пад тона (Левонтина 2010, Левонтина 2020; Јанко 2008).

Напоредни низови с везником *џе*, попут руских с везником *да*, специјализовали су се за препричавање туђих речи у српском (често уз сугерисање значења: говорник је досадан, упоран у исказивању својих речи, понавља једно те исто, тј. у значењу тзв. **стереотипног говора**).

(24) *Више људи су наши амбасадори у Форин офису љокушавали да исљослују љу љосеју, али је одљовор увек дио: те краљица је љрезаузејџа, видећемо друји љуџи, те ово те оно, да ди се коначно схвајило да краљица најросјо нема времена за суверена љако мале земље (политика.рс).*

7. Неки дискурсни маркери туђеџ говора чувају семантичку **везу са глаголом говорења**.

Међу ксенопоказатеље можемо уврстити и речи-глаголе говорења чија је све фреквентнија функција – преношење туђеџ говора (скраћено *џриџ\џиџ\џџџ* од глагола *љоворџиџ*) и аутоцитирање (скраћено *џрю* од *љоворю*). Они се могу тумачити као парентетички глаголи, али у многим контекстима њихова позиција их приближава речцама (повнављање, ритмичка функција, место у реченици су најважнији фактори који указују на ту прагматикализацију глагола говорења).

(25) *Мы уж, **зрит**, хотели полиции объявлять, ну, а они в этот раз и проснись.*

(26) *А мой стоматолог категорически против отбеливания, если только уж не совсем зубы кофейные да прокуренные. Вредно, **зрит**, страшно!*

(27) *А он **зрит**, как же это, когда вот суп, **зрит**, ел, и чувствую, **зрит**, что-то твердое, я, **зрит**, думаю, зуб выпал, а смотрю – это не зуб, щекатурка. (www.ruscopora.ru)*

(28) *А. А я **зрю** (со смехом) «не завела ли ты там какого-нибудь себе кавалера? Что ты собираешься билеты продавать?» Б. Она «да-а» (пример из Китайгородская 1993: 71)*

У српском језику се употребљавају глаголи говорења *каже*, *вели* у својству парентетичког глагола:

(29) *У Пајрицијиној телефонској секретарици зајичу јоруку, која личи на љубавну: некакав Џеј Пи стјрашно јайи, јојшредна си ми, **каже**, јави се, јреклињем је. (Ђирјанић).*

(30) *Чиме се, **вели**, давиш кад си се јшакo раскомојила? (www.rastko.rs)*

О српским речцама-глаголима говорења *као/ко велим* и *реко(х)* у својству маркера потенцијалног говора, тј. мисли писали смо у Марић 2022а.

8. **Модалне речце** са значењем сумње, неповерења, показатељи контрафактивности (*као*, *будјо*) такође се могу сврстати у дискурсивне речце туђег говора.

Речца *јакобы* може стајати испред оне компоненте туђег исказа која се подвргава говорничковој сумњи. За разлику од горенаведених *мол*, *дескaть*, *-де*, речца *јакобы* не користи се за увођење директног говора, „оно свя-

зано с передачеј чужој речи скорее de re, а не de dicto” (Левонтина 2020: 56).

Занимљиво је да Апресян, Шмелев 2017 уочавају на основу корпусних података из средстава јавног информисања да је дошло до извесног померања значења (или непрецизности у употреби) дате речце. У одређеним контекстима она се употребљава у оном значењу које имају енглеске речи *alleged* и *allegedly*, тј. указује само на дистанцирање од одговорности за нечије речи, али не и на сумњу у њих.

Речца *као* се у српском језику употребљава у говорном (и уметничком стилу, оријентисаном на говорни) као маркер којим се указује на дистанцу у односу на нечије речи, па онда и могућу сумњу и неверицу према њима. Такође, овај се ксенопоказатељ у српском може користити и као маркер потенцијалног говора или мисли.

(31) – *Боже свети, Рашида! Ја ни за себе нисам њисао љубавна њисма! – рекао сам, а она је одговорила да зна: нисам имао коме да их њишем, а није дозна како модерно данас њисаји љубавна њисма. То је за филмове и дајце њија Меланије. Ја као одлично њишем њисмене задатке, она је чула од Весне да код куће њишем још нештио, иако њо нештио, њо њеном мишљењу, није особитио занимљиво: ко још чииа о животињама и деци? (Олујић).*

Тобоже такође има снажно изражену модалну компоненту сумње, неверице у нечије речи:

(32) *Ову њејову серију слика разумем као ојомену свима онима који – тобоже ради стиабилности и мира у држави – хоће да измире чизму и њоме раздијену џлаву, а ѡаквих, нажалост, данас има ѡирилично. (danas.rs)*

О дискурсивној полифонијској функцији везника и речце *будио* (*будио бы*) у руском језику в. Марић 2022б.

9. Са **стилистичког аспекта** ксенопоказатељи као дискурсни маркери срећу се у говорном стилу (руски *iiiia* и *iaкой*, српски *као* и *рекох*), публицистичком који је оријентисан на дијалог са читаоцем и полемику (руски *мол*, *дескатиъ*, *якобы*), стилу лепе књижевности који је усмерен на говорни стил<sup>5</sup>. Нека новија истраживања руских ксенопоказатеља говоре у прилог не само већ познате чињенице о њиховој ангажованости у публицистичком стилу (*мол*, *дескатиъ*), већ и у говорном стилу (Сурина 2017).

У овом делу рада обратићемо пажњу на неке мање познате ксенопоказатеље у српском језику: *божем* (примери 33–35; користи се данас у јужним српским крајевима, дијалекатски је обојена; пример 35 указује и на употребу дате речце не само у својству ксенопоказатеља, већ и у својству маркера тумачења поступака, понашања):

(33) *Ceo dan su me šetali da bi na kraju dospao u pravnu službu u Sava centru. Tamo mi je izvesni gospodin pričao o svemu, osim o pravu. Da bi me na kraju „ubedio” kako sam ja dobrovoljno dao njima auto time kad sam napravio prekršaj (!?) i kako oni rade sve po zakonu jer su, **božem**, njima inspekcije svaki dan u firmi (pitaj mog brata lažova) (www.beep.rs).*

(34) *Što je, pitaš, tu čudno? Sede si ljudi, laf, muabet, tako misle ljudi, ali znaš li ti koliko oni ovde sede uz prazni fildžani, a ono malo vodicu što im je ostalo na dance, tako pijuckaju, koliko da ne sede na prazno. I kao nešto važno pričaju, **božem** ovaj njega zastupa, a onaj pa ovoga leči; pa prebiju troškovi (infovransjske.rs).*

5 У нашем српском корпусу, рецимо, обратили смо пажњу на употребу маркера туђег говора *као* у уметничком стилу Моме Капора онде где постоји оријентација на говорни стил, дијалог. С друге стране, у раду презентованом на 62. скупу слависта Србије истраживали смо употребу речце *дескатиъ* у прози Ф. Достојевског где она задобија статус, такорећи, кључне речи слике света због пишчеве оријентације на дијалог, туђе гласове, туђи говор...



(35) *A ja pa spuštió sam vede kao Srđa Zlopogleda, božem nešto sam mnogo ljut* (infovranjske.rs).

Речца *џокорске* или *корсем* застарела је у савременом српском језику<sup>6</sup>:

(36) *Боже мој, да нешџо џрођем обучена сокаком. Како би сваки џоџледао, како би се чудили и дивили! „Ко је џо? То је нека сџрана.” О, луда Пело! **Токорсе** милосџива џосџођа, а нисам се ни на каруца возала. Баш ођу да исџерам у џом жеђу, и онако ћу извуђи џсовку од Среџе* (Стерија).

10. Према **пореклу речци-ксенопоказатеља** српски је маркиран с обзиром на то да је поседовао оне турског порекла: *ђоја, санђим, дајаџи* (дајађим, застарело)<sup>7</sup>.

Прва се још увек сређе у српским говорима западно од Дрине, комбинује се са везником *као/ко* (примери 37–40). Тређа има шире, контрафактивно значење, сретала се у дечјем језику често (пример 42).

(37) *Он се мало одмаче у сџрану, џа као џоја заџлака* (Кочиђ).

(38) *Уз џо, из ове књижџце свак ће увидеџи, да „мудре дџџломатџе” евроџске, које веле, **ко џоја**, да раде за мир, сџурностџ, морал, џравду, сређу и блаџосџање народа, да џи мудри државници и крманоши Евроџе, џод зашџиџиџом Чивуџа и џихове вјере (...) узимају у зашџиџиџу џревару, лаж, џодлосџи (...)* (В. Пелагиђ).

6 В. у вези с пореклом ове речце Петровиђ 2004.

7 И иначе је српски језик (и остали јужнословенски језџци) у погледу броја позајмљеница међу речцама био маркиран у односу на друге словенске језџке (в. о овоме Николаева 2008). Ови ксенопоказатељи-турџизми се данас или не користе, или су на периферији језџчког система.

(39) Тадашњи бањалучки кайейџан (а све ће биџи да се звао Сулејман) навади се ња њоче свакодневно свраћаџи у кућу њокојној џрџовца, **ко џоја** да џриуџиџа џреба ли јој шџоџоџ, и како јој може џомоћи (rtrs.tv).

(40) Каџ еџо џи и џеџа... Излази... Унезвијерен, џреџлашен... **Ко џоја** забринуџи... (glassrpske.com).

(41) Како уђе, извади сахџи иза џојаса, **као санђим** да види колико је (Л. Лазаревић).

(42) Кроз две недеље, џоџом, оковаше кайейџана Пишчевича и одведеџе џа да му суде, **као бајаџи** зџоџ сџремања џоџуне (Црњански).

Ове речце потенцијално могу указивати и на навођење туђих речи, али се често користе и са значењем тумачења туђих поступака, гестова, понашања (пример 41).

## 11. Закључак

Преглед дискурских маркера туђег говора у руском и српском језику указује на присуство двеју група по пореклу и примарној семантици: групе маркера повезане са *verba dicendi*, с једне стране (*мол* и *дескаџиџ*, сматра се, воде порекло од глагола говорења), и групе маркера са значењем апроксимативности, контрафактивности, привидности, са друге (*типа*, *будто бы*, *якобы* у руском, *као* у српском).

Није могуће говорити у оба језика о ксенопоказатељима који имају искључиво евиденцијалну функцију, тј. који би указивали искључиво на туђи говор (чији је извор познат или непознат)<sup>8</sup>. У највећем броју случајева

8 Сматра се да су се руски ксенопоказатељи до краја 19. века употребљавали преваходно са евиденцијалним значењем, а онда је евиденцијално бивало све више истискивано модалним значењем (Плунгян 2008).

евиденцијално значење се изражава заједно са различитим модалним значењима: дистанцираности, ограђивања, скидања одговорности са себе, неповерења, сумње, неверице. Руски лингвисти такође указују на интерпретативну компоненту код ксенопоказатеља, па се све чешће уместо квотатива, цитатива или ксенопоказатеља среће термин ренаратив.

Највећи број овде наведених ксенопоказатеља употребљавају се, осим као средства указивања на туђи говор и интерпретирања туђеј говора, још и као средства интерпретирања, тумачења туђеј поступка, геста, понашања у оба језика, тј. имају далеко шире семиотичко значење „читања” знакова (били они језички или не).

(43) *Или вот сидишь за столом, что-нибудь выпил или съел, и в животе как заурчит, и кто-нибудь на тебя так посмотрит, дескать, ну как так можно...*(Пришковец)

(44) *Па ту би, на часну реч, и сам онај ѿошљално неразумљиви Џемс Џојс излєдао ѿошљално безвезно, када би ја они ѿошљали, онако, као замишљено, као: „Све ѿо не вреди нишија, сѿари!” – ѿако некако, шѿаѿијазнам!* (М. Капор).

Највећи број средстава комбинује се и са директним и са индиректним говором, само оне речце које имају као веома изражено модално значење сумње или неверице не употребљавају се уз директни говор.

У оба језика се користе емоционално обојене речи у својству имитатива, тј. маркера почетка туђеј говора.

Као средство указивања на стереотипни говор у оба језика употребљавају се саставни везници (у руском *да*, синоним везника *и*; у српском *ѿе*, такође синоним *и*).

Далеко је већа разноврсност ксенопоказатеља у руском публицистичком стилу. У српском публицистичком се користи *наводно* које се сматра калком немачког

*angeblich*, те се и данас донекле доживљава као књишка реч (в. Skok 1971–1974). Многи образовани Руси, па и филолози, сматрају да су ксенопоказатељи *мол*, *дескаѿѿ* и *де* застареле речи или речи које одишу народским и полусупстандардним духом. Арутјунова то успева да оповргне, као и Плунгјан касније (Арутјунова 2000, Плунгјан 2008). Наша истраживања речци-ксенопоказатеља у публицистичком стилу руског језика такође говоре у прилог ових навода и указују на полифонијско богатство које ове дискурсне речи стварају (Марић 2015).

## ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан, Шмелев 2017: В. Ю. Апресјан, А. Д. Шмелев, «Ксенопоказатели» по данным параллельных корпусов и современных СМИ: русское 'якобы', *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной международной конференции «Диалог»*, 16 (23): В 2 т. Т. 2. Москва: Изд-во РГГУ, 17–29.
- Арутјунова 1990: Н.Д. Арутјунова, «Высказывание в контексте диалога и чужой речи», *Revue des études slaves*, 62\1–2, 15–30.
- Арутјунова 2000: Н.Д. Арутјунова, «Показатели чужой речи *де*, *дескаѿѿ*, *мол*. К проблеме интерпретации речеповеденческих актов», в: Н. Д. Арутјунова (ред.), *Язык о языке*, Москва: Языки русской культуры, 437–449.
- Баранов и др. 1993: А.Н. Баранов, В.А. Плунгјан, Е.В. Рахилина, *Путеводитель по дискурсивным словам русского языка*, Москва: Помовский и партнёры.
- Баранов 1994: А. Баранов, «Заметки о “дескаѿѿ” и “мол”», *Вопросы языкознания* 4, 114–124.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора”, *Српски језик* 17, 13–38.
- Богданова-Бегларјан и др. 2021: *Прагматические маркеры русской повседневной речи : словарь-монография*, сост., отв.

- ред. и автор предисловия Н. В. Богданова-Бегларян, СПб.: Нестор-История, 520 с.
- Богданова-Бегларян 2021: Н. В. Богданова-Бегларян, «Маркеры-ксенопоказатели в русской повседневной речи: аннотирование речевого корпуса, типология и количественные данные», *Корпусная лингвистика. Труды международной конференции*, Санкт-Петербург: ООО «Скифия-принт», 183–190.
- Китайгородская 1993: М. В. Китайгородская, «Чужая речь в коммуникативном аспекте», в: Е. А. Земская, Д. Н. Шмелев (ред.), *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, Москва: Наука, 65–89.
- Козинцева 1994: Н. А. Козинцева, «Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа)». *Войросы языкознания* 3, 92–104.
- Козинцева 2007: Н.А. Козинцева, «Косвенный источник информации в высказывании (на материале русского языка)», в: В.С. Храковский (ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Сборник статей памяти Н.А. Козинцевой, СПб.: Наука, 85–103.
- Копотев 2014: М. В. Копотев, «Эволюция русских маркеров ренарратива: синтаксис или лексика?», *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*, vol. X, no. 2, 712–740.
- Левонтина 2010: И. Б. Левонтина, *Пересказываемость в русском языке*. <<http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2010/materials/html/44.htm>> 02.08.2014.
- Левонтина 2020: И. Б. Левонтина, «Об арсенале ксенопоказателей в русском языке», *Вопросы языкознания*, 3: 52–77.
- Марич 2014: Б. Марич, «Ксенопоказатели в русском и сербском языках», *Одиннадцатый международный симпозиум – Мапрџа'14 «Теоретико-практическое изучение русского языка и его сопоставительно-типологическое описание»*, Велико-Тырново, 48–53.
- Марић 2015: Б. Марић. „’Ограђивање’ од туђеџ говора у публицистичком стилу руског и српског језика”, у: Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи (уред.), *У њро-*

- сїору линївисїицке слависїице. Зборник научних радова йоводом 65 їодина живоїа академика Предраїа Пийера*, Београд: Филолошки факултет, 471–487.
- Марић 2016а: Б. Марић, „Речце у својству показатеља туђег говора у руском и српском језику”, *Осамнаести конїрес ССДС. Савремено изучавање срїскої језика и књижевности и словенских језика као майтерњих, инословенских и сїраних*. II. Тематски зборник, Београд, 179–187.
- Марић 2016б: Б. Марић, „Неуправни говор у српском и руском језику”, *Јужнословенски филолої* 72, 127–137.
- Марић 2022а: Б. Марић, „Маркери унутрашњег говора у руском и српском”, *Јужнословенски филолої*, 78/2, 647–658.
- Марић 2022б: Б. Марић, „Учешће везника и речце *будио* (*будио бы*) у преношењу туђег говора (у руском у поређењу са српским)”, *Слависїица* 26/1, 115–125.
- Николаева 2008: Т. М. Николаева, *Неїпарадиїмаїицкеская линївисїица (исїиория «блуждающих часїиц»)*, Москва: ЯСК.
- Падучева 2011: Е. В. Падучева, «Показатели чужой речи *мол* и *дескаїиь*», *Извесїия РАН*. Серия литературы и языка, Москва, 70/3, 13–19.
- Пипер 2014: Предраг Пипер, „О унутрашњој одређеној референцијалности у словенским језицима”, *Јужнословенски филолої* 70, 35–50.
- Пипер П. и др 2018: П. Пипер и др., *Синїакса сложене реченице у савременом срїском језику*. (Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора у српском језику, с. 639–662), Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Плунгян 2008: В. А. Плунгян, «О показателях чужой речи и недостоверности в русском языке: *мол*, *якобы* и другие», в: В. Wiemer & V.A. Plungjan (Hrsg.), *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72*, München: Sagner, 285–311.
- Петровић 2004: Снежана Петровић, „Путеви лексичког позајмљивања на Балкану. Позајмљенице из албанског у српском призренском говору”, *Balkanica* 34, 158–172.
- Подлеская 2018: Вера Подлеская, «Чужая» речь в свете корпусных данных», *Вопросы языкознания*, 4, 47–73.

- Ристић 2006: С. Ристић, „Партикуле као речи у функцији мета-текстуалних оператора (наводно, буквално, дословно, једносноставно, *иросјџо*, *најросјџо*)”, *Научни сасјџанак слависјџа у Вукове дане*, 35/1, 205–216.
- Савчук 2011: С.О. Савчук, «Местоимение *ти*акој в функцији маркера чужој речи в устном высказывании», *Войросы культуры речи*, Москва, 36–43.
- Сатјокова и др. 2010: Д. Н. Сатјокова, М. Д. Воејкова, «Особенности функционирования местоимения *такој* в устной разговорной речи», *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН*. Т. VI. Ч. 2. Избыточность в грамматическом строе языка. СПб.: Наука, 184–224.
- Сергеева 2010: Е. Н. Сергеева, «*Тџи*а как эвиденциальный маркер в русской разговорной речи», *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*, vol. VI, no. 3, 149–153.
- Сурина 2017: А. П. Сурина, *Маркеры ренарратива в разных типах устной речи*, Санкт-Петербург (выпускная квалификационная работа на соискание степени магистра лингвистики).
- Чумаков 1975: Г. М. Чумаков, *Синтаксис конструкций с чужој речью*, Киев: Вища школа.
- Јанко 2008: Т. Е. Јанко, *Интонационные стратегии русской речи в сопоставительном аспекте*, М.: Языки славянских культур, 312 с.
- Aikhenvald 2004: А. Y. Aikhenvald, *Evidentiality*, Oxford etc.: Oxford University Press.
- Bjelogrlić 2015: А. Bjelogrić, „Novi(ji) kvotativi u razgovornom diskursu savremenog srpskog jezika”, *Рагови Филозофској факултџеџа*. Филолошке науке, Пале, 17, 65–86.
- Kolyaseva et al. 2018: Alena Kolyaseva, Kristin Davidse, „A typology of lexical and grammaticalized uses of Russian *tip*, *tipa*, *po tipu*”, *Russian Linguistics*, 42(3), 191–220.
- Panić Cerovski i dr. 2012: N. Panić Cerovski, M. Đukanović, B. Kovačević, „Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku”, In: *Nauka i savremeni univerzitet – Filologija i univerzitet*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 121–131.

- Skok 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU.
- Spronck et al. 2019: Stef Spronck, Tatiana Nikitina, "Reported speech forms a dedicated syntactic domain", *Linguistic Typology*, vol. 23, no. 1, 119–159. <https://doi.org/10.1515/lingty-2019-0005>
- Wiemer 2010: Björn Wiemer, „Hearsay in European languages: toward an integrative account of grammatical and lexical marking”. In: Gabriele Diewald and Elena Smirnova (ed.), *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*, Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 59–130. <https://doi.org/10.1515/9783110223972.59>

Биљана Марић

## ДИСКУРСИВНЫЕ МАРКЕРЫ ЧУЖОЙ РЕЧИ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

### Резюме

В статье дается обзор дискурсивных маркеров чужой речи (в русской литературе наиболее часто используется термин Н. Арутюновой *ксенопоказатели*, *ксеномаркеры*), т.е. частиц, употребляемых для указания на присутствие чужой речи, чужого голоса, чужой позиции. Привлекаются данные русского и сербского языков. Исследуются средства, традиционно используемые в качестве ксенопоказателей, новые средства передачи чужой речи (новые кватативы), имитативы и эмоциональные сигналы чужой речи, средства, с помощью которых указывается на внутреннюю речь, т.е. мысль, на стереотипную речь. Указывается на использование глаголов речи в качестве ксеномаркеров. Данная группа слов также рассматривается с точки зрения стилистической. В заключительной части дается сопоставительный анализ средств обоих языков.

*Ключевые слова:* дискурсивные слова, чужая речь, русский, сербский



## О ВИШЕСТРУКОСЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА СА СПОЈЕМ ДВА ЗАВИСНА ВЕЗНИКА – ДА АКО: СТРУКТУРА, УЧЕСТАЛОСТ И НОРМАТИВНИ СТАТУС\*\*

У раду је представљен тип вишеструкосложених реченица с гаголом говорења у надређеној реченици и његовом допуном у виду условне реченице. Глагол говорења уводи неуправни говор, исказан садржајем условне реченице. Оно што ове реченице чини специфичним јесте контактна позиција два субординатора, *да ако*. Циљ нашег истраживања је да се, на основу примера из корпуса, опише структура ових реченица и да се објасни мотивација за њихову употребу. Аутор закључује да су посматране реченице као тип неуправног говора погодне за преношење туђих речи у ситуацијама када је неку вест потребно пренети брзо или када се, у разговору, нарочита пажња не поклања формулисању реченица, али да би их требало избегавати у књижевноуметничком и научном стилу.

*Кључне речи:* вишеструкосложене реченице, изричне реченице, условне реченице, неуправни говор, српски језик, корпус.

---

\* [aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs](mailto:aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs)

\*\* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 5. 2. 2024. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

## 1. Предмет рада

Предмет нашег рада је један тип вишеструкосложених реченица у којима се два субординатора, *да* и *ако*, појављују у контактної позицији. У питању су вишеструкосложене реченице, и то такве у којима се у функцији изричне допуне јављају условне реченице уведене везником *ако*, на пример:<sup>1</sup>

Ми смо Израелу понудили и рекли *да ако бугеће њошћо-вали Србију ми ћемо за јодину дана да њребацимо амбасагу код вас* (ПДРС). Ево ја сам неки дан пријавио неког силеђију [sic!], који често прети и малтрегира комшије, а они ми рекли *да ако им није нанео неку њежу њовреду, да нису надлежни* (ПДРС). На то сам му рекао *да ако код Јованке њостјоји лудило, њо је онда лудило власћи* (ПДРС).

Реч је о типу неуправног говора који се врло често среће у језику медија, као и у разговорном језику, посебно писаном, када се нечије речи преносе прилично верно начину на који су изговорене. Осим тога, реченице овог типа сретали смо и у редиговању преводних текстова с енглеског језика, у ком је конструкција типа: „He sad that if...” веома честа и, чини се, уобичајена, па се често и преводи верно оригиналу. Нама се, међутим, чинило да спој *да ако* у српском језику није примерен за књижевноуметнички стил, па смо тежили да такве реченице преформулишемо како би се тај спој избегао (о томе говоримо ниже).

---

1 Почетна замисао била је да пронађемо све случајеве у којима се у непосредном суседству налазе два субординатора и да их опишемо, али се, када смо претражили корпус само за спој *да ако*, испоставило да је тема превише широка. Тако је ово истраживање посвећено само овом споју.

### 1.1. О контактної позицији два зависна везника у литератури

О контактної позицији два субординатора писано је у више наврата. У непосредној вези с нашим истраживањем јесте размишљање Х. К. Микелсена о томе када је могућа контактна позиција два субординатора која не чине везнички спој – он каже да два међусобно независна хипотаксичка везника могу да стоје један до другог „само ако уводе две разне споредне реченице од којих је једна уметнута у другу (*’Зайшо што, кад долазимо, немамо смеишај, молим Вас да ми нађеише собу’*)” (Микелсен 1986: 48, у фусноти).

О типовима нагомилавања везника у сложеној реченици писао је и М. Ковачевић (1998), који за спој два субординатора констатује, као и Микелсен, да је услов да до њега дође уметање једне зависне клаузе у структуру друге, одмах иза њеног субординатора. Појава је везана за реченице сложене од најмање три клаузе, од којих су две зависне (1988: 264) и сваки од везника припада структури посебне клаузе.<sup>2</sup> Будући да се при другачијем распореду клауза губи контакт два зависна везника, аутор ову појаву сматра предметом стилистичке синтаксе (1988: 264, 267).

За контактну позицију два зависна везника или независног и зависног М. Ковачевић користи термин *нагомилавање везника* (1988: 258). За исту појаву условно користи термин *везнички сјој*, на шта указује то што га ставља под наводнике (1988: 258).

М. Ковачевић наводи примере у којима се у контактної позицији налазе следећи везници: *да кад, да док, јер*

---

2 Због тога, сматра Ковачевић, не може доћи до „повезничења наведеног везничког споја” јер је тај спој последица специфичне структурно-стилистичке организације вишеструкосложене реченице, посебно положаја друге од зависних клауза у њеном саставу” (1998: 264–265).

*да, јер када*, нпр.: И знали су *да када се њоново смркне, њо се њоколење неће више никада видеџи*. Аутор наводи и начин да се избегне контактна позиција зависних везника: или измештањем уметнуте зависне клаузе иза њој надређене клаузе у склопу вишеструкосложене реченице: И знали су *да се њо њоколење неће више никада видеџи када се њоново смркне*, или њеним уметањем на друго место: И знали су *да се њо њоколење, када се њоново смркне, неће више никада видеџи* (1988: 263–264).

Наше истраживање је на истом трагу, с тим што списку наведених „спојева” додајемо и *да ако*, који није разматран.

Пипер на појаву два субординатора у контактної позицији гледа слично као М. Ковачевић, али користи другачију терминологију.<sup>3</sup> „Везничке групе са два субординацијска везника употребљавају се у вишечланој сложеној реченици у којој је једна клауза уметнута у другу, као у примеру следеће троделно сложене реченице: „Надали су се да *када све лејо објасне*, неће бити проблема” (2018: 29). Већина примера које Пипер наводи је с глаголима који уводе изричну реченицу, а два примера су са спојем који нас занима:

Прочитао је *да ако њосао усјешно крене, усјешно се настјавља*. ...сматра се *да ако девојка ломе њосуђе у кући, дрзо ће се удгаџи* (Пипер 2018: 29).

Осим што констатује њихово постојање, аутор се не осврће на учесталост ових реченица, припадност одређеном функционалном стилу, нити коментарише интерпункцију у њима.

Иако није у непосредној вези с нашом темом, помешемо и истраживање Љ. Поповића посвећено бифунк-

3 Уместо термина *сложени везник* користи управо термин *везнички сјој* (2018: 27), док термин *везничка јруја* примењује на случајеве који су предмет нашег рада. И он примењује да осим споја два субординатора везничку групу могу да чине и независни и зависни везник (*и да, а да, или да*) (2018: 27).

ционалним релативним реченицама, такође с два зависна везника. Ове реченице, иначе типичне за српске писце XIX века, Поповић сматра занимљивим из више разлога, а пре свега јер „илуструју једну врло ретку појаву – да иста јединица може да буде конституент две различите конструкције” (1984–1985: 649). Аутор као најчешћу издваја комбинацију релативне функције с темпоралном детерминацијом: „Недалеко од Вишеграда, види се место једно, *које кад њуџник њоїледи*, и не хотећи помислити мора на место у коме је првог човека Бог створио” (Б. Атанацковић, с.а.) и с кондиционалношћу: „То беше велика загонетка, *коју кад би одїонетїнуо*, похватао би све конце у своје руке” (С. Ранковић, 1954).

## 1.2. Напомене о линеаризацији и интерпункцији

Као што смо навели, предмет нашег рада су вишеструкосложене реченице, и то такве којима се у функцији изричне допуне јављају условне реченице уведене везником *ако*. Иако се класификацији изричних реченица може приступити с разних аспеката (с обзиром на валентност глагола више клаузе, њихову синтаксичку функцију или значење),<sup>4</sup> ми ћемо у овом раду користити уобичајен традиционални, семантички мотивисан термин – изричне реченице.

У граматикама се, као и у Правопису, указује на то да се изричне реченице, будући допунске природе, не одвајају зарезом када долазе на крају више реченице (в. нпр. Поповић 2008: 313; Правопис: 116). Аутори *Нормативне їрамаїїке* примећују: „Допунске клаузе долазе готово увек после управног дела и по правилу су дуже од њега” (Пипер и Клајн 2014: 496).

4 Више о томе в. нпр. (Алановић 2016; 2018).

М. Алановић подробније се бави линеаризацијом допунских клауза, истичући да се у немаркираном реду речи одн. конституената оне распоређују иза управне речи (2018: 110). Међутим, у публицистичком стилу уобичајено је да се глаголи говорења размештају иза свог објекта „у форми реченице или целог комплекса реченица, што непосредно одражава важност појединих делова текста – најпре се даје садржај информације а тек потом њен извор, нпр.: *Нагамо се да ће Русија уложићи ветто*, рекао је председник Владе” (2018: 111).

Ово је уједно и пример изричне клаузе у инверзији, за које, као и за друге зависне клаузе, важи правило да се тада одвајају зарезом (нпр. Поповић 2008: 313; Правопис: 115<sup>5</sup>).

У Правопису се у вези са уметањем реченица каже да се примењују иста правила као и за случај када зависна клауза долази после више реченице – ако је реч коју допуњује или одређује нека клауза смисаоно непотпуна, зарез се не пише (Правопис: 120). Наводе се примери: Намјеру *да се одмах враћи* није испунио. Обећање *да ће им ускоро бићи све враћено* није их умирило. Аутори примењују да има случајева када се зарез пише: Већ поминуто његово обећање, *да ће им бићи све враћено*, није их умирило (Правопис: 121). У Правопису се не нуди експлицитно објашњење за ову разлику, али је очито да је у питању апозитивна употреба изричне реченице, док прва два примера илуструју изрични атрибут, а не право уметање.

5 Силић и Анић примењују да се изричне реченице ретко јављају у инверзији због чврсте значењске везе глагола више реченице и зависне клаузе, и да је то могуће „једино у дијалошким ситуацијама, кад је зависни дио посебно наглашен, нпр.: *Да ће то урадити*, рекао је” (1986: 23–24). Нама се чини да је овај пример конструисан, због чега и не звучи прихватљиво. За разлику од њега, пример који наводи М. Алановић звучи сасвим уобичајено, и вероватно потиче из корпуса.

Анић и Силић у свом правописном приручнику указују на то да се изрична клауза не може уметати: „Zbog specifične značenjske veze s glagolom glavnog dijela izrični zavisni dio ne može biti umetnut” (1986: 25). Алановић примећује да није необичан обрнут случај, наиме да се управна реченица уметне у објекатску (изричну) асиндетску: *Влада ће, њоручује њремијер*, испунити све своје обавезе на време (2018: 111).<sup>6</sup>

## 2. Анализа

Трагајући за реченицама у којима се јављају везници *да ако* у контактної позицији, прегледали смо један од новијих корпуса српског језика, наиме корпус ПДРС, израђен у Институту за српски језик САНУ (Васершајт 2023). Овај корпус управо је посвећен јавном дискурсу, због чега нам се учинио погодним за истраживање. На упит по лексемама *да ако* у непосредном контакту добили смо прилично велики број од 12.682 конкорданце. Одабрали смо случајни узорак од 100 примера које смо анализирали. У овом раду представићемо један подскуп тих примера (њих тридесетак), наиме онај у ком се условне реченице уведене везником *ако* јављају у функцији изричног објекта уз глаголе говорења.<sup>7</sup>

6 Реч је о моделу неуправног говора који М. Ковачевић назива уведеним слободним управним говором – ауторска дидаскалија уметнута је у туђ говор (2012: 19–20).

7 Ван наше пажње у овом истраживању остају изричне реченице у функцији субјекта: Јасно му је *да ако буде морао нају-стийији авион не може рачунаији на искакање кайајуулији-рањем*; изричног атрибута: *Добра је вест да ако се њажљиво и стирљиво сироведе њејов њројрам који ћемо овде даији можеије да се излечијије*; предикатива: *И видимо га у ефективної дози до три дана, што значи да ако њосијији један слободан дан, а особа је заборавила да ња њримени, њосијији нека врсиа ойрошијија...*

Ови глаголи уводе неуправни говор, због чега се као обележје цитатности на почетку њихове сложене реченичне допуне јавља везник *да*, за којим следи условно *ако*. *Да* и *ако* припадају различитим клаузама, везник *да* – аподози, а везник *ако* протази.<sup>8 9</sup>

Коментаришући хоће ли и када Србија ући у ЕУ, он [Скот] је рекао *да ако је Србија ојредељена да<sup>10</sup> усвоји пошредне реформе у смислу јачања њравне државе и да усвоји евројске законе и ѡройсе, онда верује да Србија још увек може да оствари ѡај циљ до 2025.*

У питању је комплексна реченична структура, настала као резултат настојања да се нечије речи пренесу у оном редоследу којим су и изговорене. Будући да мотивацију за употребу посматраних реченица налазимо управо у настојању да се нечије речи пренесу верно оригиналу, без превише интервенција, настојаћемо да реконструисемо управни говор. Он би за ову реченицу могао да гласи (делови које смо обележили угластим заградама могли су бити додати у неуправни говор због постизања боље реченичне кохезије, нпр. понављање субјекта у аподози, појава корелатива):

---

Такође, нећемо се бавити ни изричним реченицама уз глаголе других семантичких класа (мишљења, осећања и др.).

- 8 Познато је из литературе да се везник *ако* користи у реалном и потенцијалном условном значењу (Ковачевић 2015: 177). Што се саме линеаризације условних реченица тиче, истраживања показују да је у две трећине случајева протаза у препозицији (в. Павловић Јовановић 2023: 168).
- 9 У раду ћемо користити начин обележавања зависних делова вишеструкосложене реченице који је користио М. Ковачевић (2018), као врло практичан.
- 10 Нећемо се, с обзиром на тему рада, обазирати на друге допунске реченице.



Скот је рекао: „Ако је Србија опредељена да усвоји потребне реформе у смислу јачања правне државе и да усвоји европске законе и прописе, [онда] верујем да [Србија] још увек може да оствари тај циљ.”

## 2.1. Неуправни говор је измењен у односу на управни

Најпре ћемо, полазећи од наведеног примера, представити и друге у којима је у неуправном говору, од ког смо кренули, морало бити измена у односу на управни, у складу с тим што се личне и упућивачке категорије усклађују с лицем глагола у конферанси (в. о томе нпр. Марић 2018: 647–649).<sup>11</sup>

Моја колегиница већ две године заредом има гнојну ангину [и] лекар јој је рекао *да ако је добије ојетїи ће морайїи да вади крајнике*.<sup>12</sup> [ <Лекар јој је рекао: „Ако је опет добијете [ангину,] мораћете да вадите крајнике.”] Она се боји да пријави послодавца пошто је рекао *да ако јој се не свиђа, наїусїиї йосао*. [ <Послодавац јој је рекао: „Ако ти/вам се не свиђа, напусти/напустите посао.”] Андрија је прво причао да смо млади и да обоје треба да градимо каријеру, да би после пет дана променио мишљење и рекао *да ако ја желим деїте, моїу да родим*. [ < Андрија је рекао: „Ако желиш дете, можеш да родиш.”] Иначе, у банци су

11 М. Ковачевић говори о могућностима међусобне заменљивости конструкција управног и неуправног говора и закључује да потпуна заменљивост не постоји у оба смера; све конструкције неуправног могу се превести у управни говор, обрнуто није увек могуће (2012: 18). Нас, међутим, овде занима управо замена која је изводљива.

12 Пошто су примери из корпуса, нисмо правописно интервенисали. У овом примеру је очигледно да је енклитика неправилно наслоњена на прилог који, по свој прилици, припада протази и после кога би морала да дође пауза одн. запета: *Ако је добије **онет** ће морайїи да вади крајнике...* Исправно би било: *Ако је **онет** добије, мораће да вади крајнике.*

ми рекли *да ако хоћу да мењам картице, њо кошћа 500.00 дин.* [*У банци су ми рекли: „Ако хоћете да мењате картице, то кошћа 500.00 дин.”*]. Пошиљаоцима је речено *да ако самој брокера не њознају, њисма њроследи особама за које смајрају да би моїле знаји више о њему.* [*Пошиљаоцима је речено: „Ако самог брокера не познајете, писма проследите особама за које сматрате да би могле више знати о њему.”*] Такође, надлежни апелују на све грађане *да ако њримејте несавесне и неодговорне власнике ојасних њаса моју да их њријаве „Беоком” сервису.* [*Надлежни апелују на све грађане: „Ако приметите несавесне и неодговорне власнике опасних паса, можете да их пријавите ’Беоком’ сервису.”*]

У примерима који следе, у неуправном говору везник *да* се понавља и на почетку аподозе:

Навео је и *да ако је истїина њо шїћо Мирјана њврди да ће уложији жалбу.* [*Навео је: „Ако је истина то што Мирјана тврди, уложићу жалбу.”*] Тамо су ми и напоменули *да ако следећеј месеца немам ујлају у њошїи да дођем до њошїанске...* [*Тамо су ми напоменули: „Ако следећег месеца немате уплату у пошти, дођите до поштанске...”*] Ево ја сам неки дан пријавио неког силеђију, који често прети и малтретира комшије, а они ми рекли *да ако им није нанео неку њежу њовреду, да нису надлежни.* [*Надлежни су ми рекли: „Ако им [комшијама] [силеџија] није нанео неку тежу повреду, нисмо надлежни.”*] Амбасадор је Славици још рекао и *да ако она њоново оде у јавносї да ће он искорисїији њај њихов разїговор и он оїићи у јавносї.* [*Амбасадор је Славици [још] рекао: „Ако поново одете у јавност, ја ћу искористити наш разговор и отићи и сам у јавност.”*]

Разлог за понављање изричног везника могла би да буде дужина протазе и потреба да се, понављањем изричног везника, успостави текстуална кохезија и олакша разумевање вишеструкосложене реченице.

Везник се понавља и у примеру који следи, али не на почетку аподозе; нама се чини да реченица која долази после везника и није координирана с аподозом већ са целом изричном реченицом, а цитатно *да* је ту управо да нагласи ту координацију:

Свакоме мора да се каже *да ако оде на такав скуј, није њој иуно зашћићен и да њојстоји ризик*, рекао је Кон.<sup>13</sup>

У следећа два примера уведен је неуправни говор, о чему сведочи везник *да*, али у протази није промењено глаголско лице, као што би морало (*ако останем; ако буду*); реч би могла бити о фрагментарном цитату (в. о томе Ковачевић 2012: 21), с тим што тај цитат није обележен наводницима:

...у шта још нисам сигурна, јер су ми сви гинеколози код којих сам ишла, оно што сам прочитала а и што пише у упутству, рекли *да ако останеш њрудна „њод њилулом” абортус је обавезан*. [<Гинеколози су ми рекли: „Ако останеш трудна ’под пилулом’ [,] абортус је обавезан.”] Ми смо Израелу понудили и рекли *да ако будете њошћовали Србију ми ћемо за њодину дана да њредацимо амбасаду код вас*. [< Ми смо Израелу понудили и рекли: „Ако будете поштовали Србију[,], ми ћемо за годину дана да пребацимо амбасаду код вас.”]

## 2.2. Неуправни говор се не разликује од управног

Сада ћемо навести примере у којима се туђе речи у неуправном говору не разликују од управног говора (због чега ту трансформацију нећемо ни наводити):

13 Иначе, овај пример могао би да одговара помишљеном или неизреченом управном говору (о овом моделу в. Ковачевић 2012: 23–24), као његов пандан у неуправном говору (ослања се на замишљени управни говор).

Митровић истиче *да ако поспрамо нашу стварност, онда на листу значајних симбола свакако треба уврстити и силанте*. ПРЕДСЕДНИК Србије Александар Вучић је након изјава украјинског амбасадора рекао *да ако стране дипломате мисле да је време да се врше притисак на нашу земљу, изабрали су погрешан тренутак*. Немачка је почетком 90-тих инсистирала на сецесионизму у Југославији, изјављујући *да ако нико у Европи неће Немачка ће сама признати независност Хрватске и Словеније*. Иако су показали сва документа, возачима је речено *да ако аутобус уђе изазан, онда изазан мора и да изађе*, што нема смисла јер је кренуо по нас и децу. Професор је тада изјавио да је највећи проблем лежао управо у процесу производње безалкохолног пива *и да ако бисмо извучили алкохол из нормалног пива, бисмо неке друге састојке и укусу*. МИНИ-СТАР спољних послова Аустрије Александер Шаленберг упозорио је, пред сутрашњи састанак у Београду, *да ако се под хитно не предузму мере, наредни данас миграције може засенити онај из 2015. године*. На то сам му рекао *да ако код Јованке постоји лудило, то је онда лудило власити*. Председник Нове странке рекао је *да ако актуелна власт настави примену бриселског споразума са Приштином и сроведе неопходне и неодложне унутрашње реформе, крајем јануара ће доћи до извршавања конкретних датума за почетак преговора*. Кажу људи *да ако украдете 100 евра ви сте лојов, али ако украдете 100 милиона, онда вас сматрају усредним бизнисменом*. ...саветујући *да ако постоји проблем да се оствари трудница, најважније је да се њени удрузи обраће докторима*. Он је рекао *да ако неко може да саопшта са Јеврејима онда је то српски народ, јер је исто страдалички народ, и може да разуме бол Јевреја*. Наши свештеници ће ти рећи *да ако си хришћанин не треба да радиш још*, зато што не знају шта је то. На питање о покушењу, Дамјановић је рекао *да ако ситуација у постојењима и хидролошка ситуација буде повољна, постојења неће бити*. Онда вам један глас каже *да ако вам је у плану имиграција 20 +1 (19-21 С), то је нормално*.

Као и у првој групи примера, и овде се могу наћи примери у којима се везник *да* понавља на почетку аподозе:

А рекао сам им *да ако дође до најгора украјинских фашиста на народ источне Украјине да ће највероватније Рамзан Кадилов мобилисати своје*. Хоћу да кажем, *да ако је неко уписао већ медицину да ће радити све до дејаша, и анајтомију и остале предмете*.

Разлози за понављање везника *да* исти су као они поменути у т. 2.1, поновљени везник олакшава разумевање сложене реченичне структуре и успостављање текстуалне кохезије.

Осим тога, и у овој групи нашла су се два примера са фрагментарним цитатом:

Вучић је додао *да ако се све примене на рачун медија своде на ТВ Пинк, „а диван вам је Н1”, онда нека се ипак и каже...* ...је у свом излагању, како су пренели адвокати, рекао да „бити мртав није кривично дело, а да је убиство кривично дело, те *да ако нема одбукционој налаза, човек није мртав*”.

### 3. Закључна разматрања

У раду смо представили тип вишеструкосложених реченица у чији састав улази надређена реченица која садржи неки од *verba dicendi*, као и условна реченица уведена везником *ако* у функцији изричне допуне. Посматрали смо такве реченице у којима се два зависна везника налазе у контактної позицији. Како је већ примећено у литератури, и како смо поменули у т. 1.1, контактни положај везника може се избећи другачијим распоредом зависних клауза.

Нас је, међутим, занимало због чега долази до оваквог, маркираног распореда клауза и који је разлог за прилично велику заступљеност оваквих реченица у језику медија.<sup>14</sup> Један од разлога могао би лежати у самим условним реченицама. Како смо поменули, примећено је у литератури да је протаза у две трећине случајева у препозицији. Уколико бисмо се осврнули на информативну актуализацију реченице, условна одредба, као и друге одредбе, спада у уводне конституенте; када је у препозицији, за њом следи тематско-рематски део. Када би условна клауза била у постпозицији, она би била фокализвана и на њој би било информативно тежиште.

Учесталост анализираних реченица објашњавамо потребом да се нечије речи пренесу брзо и у складу с начином на који су изговорене, не одступајући од реда речи у управном говору – преформулација би захтевала време. Иако су уобичајене у језику медија и разговорном језику (нпр. у коментарима на интернету, на форумима и сл.), сматрамо да овако структуриране реченице свакако нису одлика доброг стила и да би их требало избегавати у књижевноуметничком изражавању и у научном стилу.

## ЛИТЕРАТУРА

Алановић 2016: М. Алановић, „О изричности ’допунских реченица’”, у: Ј. Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић (ред.), *Зборник у часи Љиљани Субојинић. Теме језикословне у србисјиници кроз дијахронију и синхронију*, Нови Сад: Филозофски факултет, 401–429.

---

14 На пример, само с прототипичним глаголом говорења као што је *рећи*, у корпусу ПДРС пронашли смо 809 потврда, што износи 1.13% ако се посматра нормализована фреквенција. Кад се узме у обзир број глагола говорења, као и могућност дистантне позиције везника у односу на глагол (наш упит је био чисто информативне природе), схватамо да је тај проценат доста већи.

- Алановић 2018: М. Алановић, „Реченице са допунском клаузом”, [у књизи] Пипер и др. 2018, 91–197.
- Анић и Силић 1986: V. Anić, J. Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Liber – Školska knjiga.
- Васершајт 2023: Ph. Wasserscheidt, Serbian Web Corpus PDRS 1.0, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1752>.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, „О типовима нагомилавања везника у сложеној реченици”, [у књизи]: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд–Србиње: Рашка школа – Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 258–267.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминсистему туђег говора”, *Српски језик* XVII, 13–38.
- Ковачевић 2015: „Реченице с реалноусловним везницима”, [у књизи]: *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.
- Марић 2018: Б. Марић, „Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора”, [у књизи] Пипер и др. 2018, 635–662.
- Микелсен 1986: Н. К. Mikkelsen, „Sintaksička zavisnost (hipotaksa) u odnosu prema semantičkoj zavisnosti”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 15/1, Београд 1986, 47–55.
- Павловић Јовановић 2023: Ј. Павловић Јовановић, *Зависносложена реченица у административно-јавном стилу српскога језика у XIX веку*, рукопис необјављене докторске дисертације, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Пипер и др. 2018: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић; у редакцији П. Пипера, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Пипер и Клајн 2014: П. Пипер и И. Клајн, *Нормативна прамајика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 1983: LJ. Popović, „Slobodne izrične rečnice”, *Južnoslovenski filolog* XXXIX, 58–83.
- Поповић 1984–1985: LJ. Popović, „Bifunkcionalne relativne rečenice”, *Зборник Мајнице српске за филологију и линвистику* 27–28, 649–653.

Поповић <sup>14</sup>2008: Љубомир Поповић, „Синтакса”, [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајшика српској језика за ђимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 206–386.

Правопис: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српској језика*, Нови Сад: Матица српска, <sup>2</sup>2011.

Aleksandra Marković

ON COMPLEX SENTENCES CONTAINING  
TWO SUBORDINATING CONJUNCTIONS –  
*DA AKO (THAT IF)*. THEIR STRUCTURE,  
FREQUENCY, AND NORMATIVE STATUS

Summary

In this paper we analyze one specific type of complex sentences, namely the one containing *verbum dicendi* in the main clause and the complement clause in the form of complex conditional sentence. *Verbum dicendi* introduces indirect speech, expressed by the conditional clause. What makes these sentences peculiar is the fact that two subordinating conjunctions, *da ako (that if)* are placed contiguously.

The objective of this research was to find sentences with this structure in corpus (the analysis is corpus-based), to describe their structure and to understand and explain the reason that lies behind their rather high frequency in media and in colloquial language. We concluded that these sentences, as the type of indirect speech, are suitable for this purpose, when it is needed to paraphrase someone's words quickly, without paying much attention to their form. Nevertheless, sentences of this type should be avoided in other styles, scientific and literary.

*Key words:* complex sentence, nominal clause, conditional clause, indirect speech, the Serbian language, corpus.



Ивана З. Митић\*  
Универзитет у Нишу  
Филозофски факултет  
Департман за србистику

УДК 811.163.41`367.335.3

## ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА СА УЛОГОМ СЕМАНТИЧКОГ КОНКРЕТИЗАТОРА У ДИСЈУНКТИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА

У раду се истражује да ли се семантички конкретизатор (СК) са значењем истовремености и постериорности може јавити у споју са везником *или*, те какво се значење притом остварује. Ранија истраживања (Вукић 2020) указују да нема потврде за спој СК *истовремено / у исто време + или* у српском језику, што се објашњава чињеницом да овај везник има пре свега значење алтернативе. Новија експериментална истраживања (Митић 2023) потврђују да дисјункција може имати и значење раставне координације, те се претпоставља да се у таквим контекстима уз везник *или* може јавити поменути СК. Резултати истраживања спроведеног на материјалу *Српској мрежној корџуса* показују да уз везник *или* могу стајати *истовремено* и *у исто време*, при чему се реализује објаснидно или значење раставне координације.

*Кључне речи:* српски језик, дисјункција, семантички конкретизатор, језичка средства, значење истовремености, значење постериорности

### Увод

У овом раду се бавимо истраживањем језичких средстава која имају улогу семантичког конкретизатора (СК), и

---

\* ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

то оних са значењем истовремености и постериорности, и јављају се у споју са везником *или*. Ранија опсежна истраживања (Вукић 2020) показала су да у корпусу нема потврде за примере у којима се јавља СК са значењем истовремености уз дисјунктивне везнике јер примарно значење дисјунктивног односа јесте могућност остварења једне од двеју датих предикација. Експериментална истраживања слагања предиката са дисјунктивним субјектом (Митић 2023) показују да се дисјункција у српском језику може посматрати као раставна координација, те смо претпоставили да и везник *или* који повезује две клаузе може имати и поменуто значење. С тим у вези, наша предикција је да ће, с обзиром на то да се дисјункција може посматрати као раставна координација, и уз везник *или*, као и уз везник *и*, моћи да се јави СК са значењем истовремености. Резултати истраживања спроведеног на материјалу ексцерпираним из *Српскої мрежної корпуса* (Срвак) показују да се уз везник *или* може употребити СК са значењем истовремености, што потврђује установљено тумачење да дисјункција у српском језику може имати значење раставне координације.

Овај рад је структуриран на следећи начин: након краћег уводног дела, следи теоријско-методолошко поглавље у коме су дата досадашња истраживања о СК и везнику *или*, те дефинисани предмет, циљ и предикција истраживања, као и наведени критеријуми по којима је формиран корпус. Треће поглавље је централно поглавље и оно доноси резултате корпусног истраживања и могуће теоријске импликације. У четвртом поглављу дат је закључак, а након овога следи литература.

### Теоријско-методолошко поглавље

У овом делу ћемо најпре указати на досадашња проучавања у вези са везником *или*, те на она у вези са

СК, а онда размотрити и истраживања која се тичу стасуса спојева које чини везник *или* и СК. У другом делу указујемо на предмет рада, циљ, дефинишемо предикцију и образлажемо како смо формирали корпус.

### О везнику *или* у досадашњим истраживањима

Када је реч о везницима раставних реченица, Ковачевић (2021: 160) наводи да поред везника *или* и *и* *јест* и *односно* могу бити везници раставних реченица, јер се „значање преформулације у основи своди на значење избора, само што је овдје у питању посебан тип избора – избор различитих израза за исти садржај”. У приступу Ковачевића, везник *или* „обиљежава опште значење избора, најчешће алтернативног типа (нпр. *Уписаћу се на факултет или ћу се зајослити*)”, а Симић и Јовановић Симић (2017а: 85) тврде да је његово значење „супротно, али се супротност не остварује, него је осујећена тиме што је реализована само једна од две могућности”. Што се конкретно значења које дисјункција има тиче, према мишљењу ових аутора, дисјункција „није само искључивање, већ и различито приказивање истог; а и када је то искључивање, онда се тиче двеју (или више) чињеница у оквиру неког јединства” (2017а: 86).

Симић и Јовановић Симић (2017а) препознају да везник *или* може да повезује два садржаја од којих је само један реализован (као у примеру *Ојшишао је некуд или се јдјејод изјудио, мудровао сам ја*, Симић и Јовановић Симић 2017а: 366) или да повезује два садржаја чији се сегменти „наизменично остварују у фреквентативној ситуацији” (Симић и Симић Јовановић 2017а: 368, в. пример *Мула Ибрахим би ја најљиво и саучесно саслушао, зајим би он њему казао неколико добрих речи, налазећи увек најбоље, или би посејнуо мршавом руком у дубоки*

цей и обазирући се да ја ко не види, сјусџио му неку љару у руку – 2017а: 367).

М. Ковачевић (2022: 31) истиче да је значење везника или „алтернативна и/или дисјунктивна могућност избора, тј. избор једне од двије или више могућности” (2022: 31), и то тако да овај везник „укида статус реализованих, задајући им статус искључујућих садржаја за које се не зна који се од њих остварује у датим условима али се зна да се сви не могу остварити” (Ковачевић 2022: 36–37). Аутор претпоставља да „од три значења алтернативности, а то су избор једне од двију могућности, еквивалентност (узајамна замјена) и наизмјеничност – само је прво значење граматикализовано као дисјунктивно” (2022: 39).

Ковачевић (2022) сматра још и да се под дисјунктивним реченицама подразумевају реченице „којима се изражавају паралелни садржаји од којих је по правилу само један остварљив у датим околностима, а који су повезани везницима или и било (да)” (Ковачевић 1998: 13), а Пипер и др. (2018) да је реч о реченицама чији „предикацијски делови означавају ситуације које говорно лице види као неспојиве, јер остварење једне искључује истовремено остварење друге” (2018: 58). Потоњи аутори (2018: 61) тврде и да дисјунктивне реченице са везником или „најчешће значе узајамно искључивање, када постоји или може да постоји само једна од ситуација означених предикацијским деловима сложене реченице”, те да оне имају и значење „повезаности двеју неистовремених ситуација, од којих се само једна остварује или се може остварити” (Пипер и др. 2018: 61). Они (2018: 64) указују и на разлику између инклузивне или тзв. слабе дисјункције и ексклузивне или тзв. јаке дисјункције. Инклузивна дисјункција има значење „и/или, нпр. *Целе ноћи је чийјала, љисала или љреводила* (уп. ексклузивну, одн. јаку дисјункцију, *Или уђи, или изађи*)”. Нас у овоме раду инте-

ресује да истражимо на који начин поменута значења везника *или* могу утицати на његову дистрибуцију са СК са значењем истовремености.

О семантичком конкретизатору и критеријумима за његово издвајање

У овом делу дефинишемо термин СК, те дајемо критеријуме на основу којих се издвајају спојеви СК и везника, узевши у обзир теоријске поставке дате у Вукић (2020). Под појмом СК М. Вукић (2020: 45) подразумева „реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификован везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује”. Када је реч о позицији СК, он се може јавити одмах иза везника или се померати ка крају реченице, и то тако да се најчешће између везника и њега умеђу друге речи. За spoj СК и везника Вукић (2020: 45) наводи још и да има сличности са „лексичким везама какве су колокације и по томе што код обају типова конструкција компоненте одликује већа вероватноћа заједничког појављивања”. Један од тестова на који ауторка (2020: 46) упућује тиче се могућности замене споја СК и везника сложеним зависним везником (в. преузете примере 1 и 2), при чему ни на који начин не имплицира да је реч о синонимичним конструкцијама.

1. Често посећујем дерматолога због тога што се највише плашим да не добијем рак коже.
2. Највише се плашим да не добијем рак коже, па ЗБОГ ТОГА често посећујем дерматолога.

Као један од главних критеријума за издвајање спојева СК и везника, Вукић (2020) издваја онај према коме у реченици „лево од споја везника и СК постоји формални антецендент” (в. слику 1), а што може бити

синтаксема, синтагма, клауза, сложена реченица, део текста, пресупозиција. Оно на шта ова ауторка указује, а што сматрамо суштински битним, јесте да се под спојем СК и везник подразумевају само оне ситуације у којима се ознака лево и прилог или прилошки израз десно односе на исти референт, јер у супротном „јединица која стоји десно од везника не 'помаже' спецификацији типа везе, већ је сама елемент који ступа у релацију са претходно наведеном јединицом” (2020: 48).



График 1 – Структура конструкције са СК

Вукић (2020: 47)

### О семантичком конкретизатору са везником *или*

М. Ковачевић (2003: 91) наводи да би употреба конкретизатора уз везник *или* „била чисти плеоназам, или би 'ништила' дисјунктивно значење везника”.

У случају подржавања дисјунктивног значења везника, конкретизатор би нужно имао статус експлетивног конкретизатора, док у случају негирања дисјунктивног значења везника конкретизатор мора имати функцију обавезног конкретизатора (Ковачевић 2003: 91).

Овај аутор (2003) сматра да уз везник који је примарно дисјунктивни долазе обавезни конкретизатори услед чега се остварује недисјунктивно значење, те спој добија експланативно односно објаснидбено значење (в. пример 3).

3. Желим да 1999. година буде година мира, или како се каже процвата и благостања за све наше народе (Ковачевић 2003: 91).

И М. Вукић (2020: 145) приметила је да

„За разлику од копулативних и адверзативних, као независних везника са мањом спецификацијом значења, везници у оквиру осталих типова координатора самостално су у стању да обележе семантички однос међу компонентама координиране конструкције па су они уједно и носиоци граматичког плана координације и семантички верификатори односа међу компонентама конструкције.”

Овакав став прати и тврдња да се наведени везници или ретко могу наћи са СК, или уз њих СК сасвим изостају. Ауторка (2020: 145) полази од сазнања да је значење дисјункције значење искључивања, прецизније, да „дисјунктивни однос подразумева чињеницу да остварење предикације једне клаузе искључује остварење предикације друге”, због чега је искључена могућност остваривања симултаности реченичних предикација. М. Вукић (2020), стога, претпоставља да се уз дисјунктивни везник не може јавити СК са значењем симултаности, као што је у *истио време*, *истиовремено*, *дошле* (в. пример 4), или да, уколико се и јави, такав семантички конкретизатор једино има функцију темпоралног локализатора. Узевши у обзир резултате истраживања И. Митић (2023), која је на примеру слагања предиката са дисјунктивним субјектом показала да се дисјункција у српском језику може посматрати као раставна координација, претпоставили смо да дисјунктивне реченице у којима везник *или* има значење саставности (као у примеру 5) допуштају употребу претходнонаведених СК.

4. Био је погурен, или се само правио да би изгледао старији. (АСП: ИА) → \*Био је погурен, или се У ИСТО ВРЕМЕ/ИСТОВРЕМЕНО/ДОТЛЕ само правио да би изгледао старији (Вукић 2020: 145).
5. У књигама које се често и радо читају поједине стране или пасуси су излизаније од других (СРВАК37) (Митић 2023: 95).

С обзиром на то да је Вукић (2020: 145) приметила да се функција СК може значајно разликовати онда када се јави уз семантички неспецификован координатор, наш циљ је да на примеру СК са временским значењем, значењем истовремености и постериорности, откријемо о каквим је функцијама реч. Узели смо у обзир, поред значења истовремености, и значење постериорности јер за потоње већ постоје потврде у истраживању Вукић (2020), те смо желели да на таквим примерима проверимо о каквом је значењу дисјункције реч: чисто значење алтернативности или/и значење раставне координације. Наши закључци биће базирани на примерима ексцерпираним из корпуса Срвак.

Напомињемо да наше истраживање ни на који начин није у супротности са раније установљеним сазнањем да

„у раставним (дисјунктивним) независносложеним реченицама (готово да и) нема експлетивних конкретизатора, чијом би се употребом уз дисјунктивни везник (или, односно било да) спецификовао (под)тип раставног значења. Вјероватно је томе разлог чињеница што се дисјунктивно значење најчешће исцрпљује у готово семантички 'компактном' значењу алтернативности” (Ковачевић 2000: 108).

Сагласни смо и са ставом М. Вукић (2020: 146), која је пронашла примере за спојеве СК са значењем постериорности и везника *или*, истичући да



„Његова улога у оваквим спојевима јесте скретање пажње на временски план, тј. истицање чињенице да се садржаји дати као алтернативни налазе у односу сукцесивности.

1) ...на којој [на стази] не знаш шта је горе, успон на врх Скшичне, или ПОСЛЕ ТОГА трчање на низбрдици. (<http://klub100maratona.wordpress.com>);

2) НАТО је поставио основу једностраног војног притиска на Србе од стране свих међународних организација које су на поједини начин или учествовале у регулисању конфликта, или ЗАТИМ у изградњи државе Босне и Херцеговине. ([www.nspm.rs](http://www.nspm.rs));

3) Да је Вучић испунио иједно обећање из кампање или НАКОН ТОГА у овим годинама власти, имао би реалну подршку интелигенције ([www.blic.rs](http://www.blic.rs)).”

Истраживање ове ауторке показало је да изостављање СК из позиције иза везника не доводи до настанка неоверене конструкције, док на семантичком плану употреба везника без СК може да онемогући остваривање сукцесивности између наведених садржаја, услед чега би остао „однос симултаности, као основни временски план у дисјунктивним конструкцијама, када друкчији временски план није обезбеђен логичким односом међу садржајима” (2020: 146). Ауторка је испитивала и примере у којима се уз везник *или* јавља СК са начинским значењем и показала да „начински адверб само уводи у реченицу још један семантички план, не ништећи основни, што смо видели у везама копулативних и неких адверзативних везника и начинских конкретизатора” (2020: 146)

Оно што сматрамо битним, а што није узимано у обзир у ранијим истраживањима јесте чињеница да дисјункција може имати значење раставне координације, што је, како смо већ напоменули потврђено опсежним експерименталним и корпусним истраживањем на мате-

ријалу српског језика (в. Митић 2023). Могућност да дисјункција има значење раставне координације већ је раније поменута код Арсенијевића (2017) на материјалу српског језика, те код Казане (2011) на материјалу грчког језика. Напомињемо да нити у једном од потоњих истраживања није разматрана употреба везника *или* и СК, чиме се бавимо у овоме раду. Евидентно је да се код дисјункције не може говорити о подтипovima раставног значења него само о могућности да везник *или* у споју са одговарајућим СК из значења алтернације пређе у објаснидно значење и(ли) значење раставне координације, о чему ће бити више речи у наставку рада.

### О предмету, циљу рада, предикцији те корпусу

Предмет нашег рада је дистрибуција СК за временским значењем, прецизније са значењем истовремености и постериорности, и везника *или* на материјалу корпуса Срвак. С обзиром на то да су ранија истраживања показала да не постоји потврда за примере у којима се уз везник *или* јавља СК са значењем истовремености (Вукић 2020), што је образложено значењем које дисјункција има, а да су новија истраживања слагања предиката са дисјунктивном синтагмом (Митић 2023) потврдила да дисјункција у српском језику може имати значење раставне координације, циљ нам је да проверимо како то утиче на процес комбиновања везника *или* са СК са значењем истовремености. Предикција коју овим истраживањем проверавамо гласи да дисјункција у српском језику може имати значење раставне координације. У обзир смо узели и СК за значењем постериорности (в. пример 6) из два разлога: 1) досад није истражено да ли у њима дисјункција може имати значење раставне координације, 2) истраживање Вукић (2020) показало је да се

поменути СК могу јавити уз везник *или*, али онда када сам везник има примарно значење алтернације, а СК служи као темпорални локализатор.

6. Можете предати семинарски рад пре испита или након тога/после тога/потом/затим [можете] одбрати студију на консултацијама.

Наш корпус чине примери ексцерпирани из корпуса Срвак. Након ексцерпирања примера који садрже *или истовремено*, *или у исто време*, *или њојом*, *или њосле њоја*, *или након њоја*, направили смо поткорпус од примера који су задовољавали наше услове. Укључили смо само оне примере у којима везник *или* повезује две клаузе, при чему поменути везник прати неки од поменутих СК. Одлучили смо се за наведене СК, узевши у обзир оне које је Вукић (2020) анализирао. Нисмо анализирали оне који немају временско значење, а за које је већ у литератури потврђено да се засигурно могу јавити уз везник *или*.

За упит *или истовремено* пронађено је укупно 80 примера, од чега 9 задовољава наше услове, а за упит *или у исто време* 16, од чега 2 примера задовољавају наше услове. За упит *или њојом* 8 примера, 3 примера задовољава наше услове, док за упит *или након њоја* 13 примера, за *или њосле њоја* 25, при чему нити један не задовољава наше услове.

Језичка средства са улогом СК са временским значењем у дисјунктивним реченицама на примеру корпуса Срвак

У овом делу рада анализирамо дистрибуцију СК *истовремено/у исто време/њојом/њосле њоја/након њоја* са везником *или*. Интересовало нас је да испитамо

да ли се, зашто и на који начин СК са значењем истовремености и постериорности могу комбиновати са везником *или*, те какво се значење тада остварује. Наш циљ је да утврдимо механизме који омогућавају или негирају употребу СК, те да проверимо у каквој су вези са самим значењем дисјункције – значење алтернације и раставне координације.

У наставку коментаришемо примере са СК истовремено (в. примере 7–10). *Ист̄овремено* је прилог у српском језику и има еквивалентно значење као и предлошко-падежна конструкција са обавезним детерминатором у *ист̄ио време* (РСЈ 2011: 476) – чије је основно значење да се једна радња дешава истовремено када и друга. Прво што примећујемо када је реч о примерима са СК *ист̄овремено* и у *ист̄ио време* јесте (уп. примере 7–10 и 11–12) да је знатно мање примера са потоњим СК. Испитали смо и међусобну замењивост ових двају СК, а наши резултати показују да су замењиви без изузетка, што је у складу и са речничком дефиницијом. С обзиром на наведено, проверили смо и фреквентност појављивања *ист̄овремено* и у *ист̄ио време* у корпусу Срвак: за упит *ист̄овремено* пронађено је 60010 примера, а за у *ист̄ио време* 19826; за упит *или ист̄овремено* у корпусу је 80 примера, а за *или у ист̄ио време* 16 примера. Овакви резултати потврђују нам да је несразмеран број примера на који смо наишли приликом анализе везника *или* са *ист̄овремено* / у *ист̄ио време* у ствари резултат њихове различите фреквентности.

7. Постављају нову теорију, или истовремено оспоравају прихваћену теорију (СРВАК01).<sup>1</sup>
8. Корисници на овај начин могу да поделе свој мобилни интернет са члановима породице и

1 СРВАК је скраћеница за Српски мрежни корпус, а 01 ознака за први пример ексцерпиран из корпуса.

- пријатељима или истовремено прикључе свој телефон, лаптоп и таблет уређај (СРВАК03).
9. Имате неколико уговора о лиценцирању, или истовремено имате Волуме, Ретаил и ОЕМ лиценце... (СРВАК04).
  10. Да ли је функција образовања да створи човека који има квалитетно образовање или истовремено да му тражи посао (СРВАК06).
  11. Као да је уморан или је у исто време заузет неким другим, више занимљивим... (СРВАК07)
  12. Не мораш рећи свима, или [не мораш рећи] у исто време (СРВАК08).

Као што се може видети на основу наведених примера, наши резултати нису сасвим у складу са раније установљеном сликом да везник *или*, с обзиром на то да примарно има значење алтернације, не може да се јави са СК *истовремено* и у *истио* време. М. Вукић (2020: 13) сматрала је да се везници чије значење није довољно семантички спецификовано могу комбиновати са СК, што би негде требало да негира могућност комбиновања везника *или* са њима. Ако се ово тумачење узме у обзир, испашће да негирамо такву тврдњу, што није наша намера. Како се у Речнику српског језика наводи (РСЈ 2011), везник *или*<sup>2</sup> поред

---

2 1. (често поновљено) а. *кад је у ишћању избор између две или више могућности*. – Или изабери мене или њега. Или они нас или ми њих. б. *кад се осћварује једна или друја или делимично једна, делимично друја могућности*. – Пио је чај или кафу поподне. 2. *ири двојаком исказивању истиој садржаја*. а. *кад различитије речи или синћајме имају истио или слично значење*: шија или врат. б. *кад је друји начин исказивања ирецизнији*: у кући, или управо у соби. 3. *кад се ишћањем наћаја узрок, итражи објаињење: да ли, зар*. – Одавно ми ниси писао, или си ме заборавио? • **или-или** *кад се исказује да је на реду иресудна одлука, расилеи између суиройних могућности*. – Да идемо па или-или (РСЈ 2011: 452).

значења „избор између две или више могућности” (РСЈ 2011: 452), може имати и значење „кад се остварује једна или друга или делимично једна, делимично друга могућност” (РСЈ 2011: 452), те сматрамо да један од разлога може бити и чињеница да везник *или* у споју са наведеним СК у српском језику има и значење које подржава да обе предикације буду остварене, односно да дисјункција у српском језику има и значење раставне координације.

Како бисмо проверили предикцију да дисјункција у српском језику може имати значење раставне координације, што омогућава и употребу везника *или* са СК *истиовремено* и у *истио време*, испитали смо какво је значење ексцерпираних примера из корпуса. Анализирани примери показују да везник *или* у споју са СК *истиовремено* и у *истио време* може имати значење раставне координације (в. нпр. примере 8 и 10) или имају и тзв. објаснидбено значење, на шта је као могућност већ упутио Ковачевић (2021) (као у примерима 7 и 9 – постављају нову теорију и(ли) оспоравају прихваћену). Што се тиче примера који у себи садрже СК *истиовремено* (7–10), препознали смо следећа значења: у примеру 7, поставити нову теорију тј. оспорити прихваћену; у примеру 8: повезати више уређаја *или/и* поделити интернет са другима и повезати уређаје; у примеру 9: неколико уговора о лиценцирању тј. више могућих лиценци; у примеру 10 створити квалитетно образовање *или/и* тражити посао. Што се тиче примера са СК у *истио време*, и у њима везник *или* са СК у *истио време* остварује и значење раставне координације: он је и уморан и(ли) заузет (в. пример 11), односно тзв. објаснидбено значење (не мораш рећи свима, тј. не мораш рећи свима у исто време, в. пример 12). Анализирани примери потврђују да појава СК *истиовремено* и у *истио време* уз везник *или* доприноси да поменути везник добије објаснидбено значење или значење раставне координације.

Друга значајна ствар коју треба размотрити јесте да ли изостанак СК доводи до стварања неграматичне конструкције или само до промене значења. Ако размотримо примере 7–12, примећујемо да би изостанак СК довео до промене значења: у седмом примеру постављање нове теорије не би морало бити истовремено и оспоравање постојеће; у осмом примеру би се могао поделити интернет са члановима породице и пријатељима и прикључити један од својих уређаја, иначе би било само једно од наведеног могуће; у деветом примеру уговор о лиценцирању и поменути уговори не морају бити једно те исто уколико не би стајао СК *истовремено*; у десетом примеру укидањем *истовремено* добило би се значење функција образовања је да створи човека или да му тражи посао, не и једно и друго. До промене значења долази и изостављањем у *истио време* – када би се у *истио време* изоставило, био би или уморан или заузет нечим занимљивијим, не оба (в. пример 11). Иако Вукић (2020) није пронашла примере са СК *истовремено* / у *истио време*, оно што запажамо код њих у складу је са објашњењем које ауторка наводи када је реч о употреби СК са значењем постериорности – ови елементи су битни на семантичком плану јер би се њиховим изостављањем изгубило значење које СК обезбеђује.

У примерима који садрже везник *или* и СК *иошом*, опет се поред значења постериорности, може наслутити и значење раставне координације: преграђивала је док је раније владала *или/и* док је била у опозицији (в. пример 13); поднео је оставку будући да није успео да спречи *или/и* да изолује сукобе (в. пример 14); нешто не сме да не омогући закључивање уговора *или/и* потом омета реализацију (в. пример 15).

13. Који је преграђивала док је раније владала *или* потом [док је] била у опозицији (CPBAK09).

14. Поднео је оставку будући да није успео да спречи или [будући да није успео да] потом изолује сукобе (СРВАК10).
15. ... из става 1. не омогући закључивање уговора или потом омета реализацију уговорених обавеза (СРВАК11).

Изостанак СК са значењем постериорности, како је М. Вукић и приметила (2020: 146), не би довео до стварања неграматичних конструкција, већ би условио промене на семантичком плану, и то тако да „би се њиховим елидирањем изгубио однос сукцесивности међу алтернативним садржајима и остао однос симултаности, као основни временски план у дисјунктивним конструкцијама, када друкчији временски план није обезбеђен логичким односом међу садржајима”.

Изостанак *йойом* у четрнаестом примеру искључио би значење раставне координације – тј. био би могућ само један од два садржаја; слично је и у примеру 15: када би се СК *йойом* изоставио, оствариво би било само једно од двају значења: онемогућити закључивање уговора или реализацију уговорених обавеза. Што се тиче комбиновања СК *након йоѝа* и *йосле йоѝа* са везником *или*, нисмо пронашли нити један који задовољава наше услове, што не значи да негирамо њихово постојање у српском језику већ само да нису потврђени на материјалу корпуса Срвак. У РСЈ (2011: 972) *йойом* се дефинише као прилог за време, чије је значење „1. за време: затим, после тога – Матурирали смо, потом уписали гимназију. 2. у набрајању: иза тога, затим – Поменућу оца, мајку, потом браћу”. Истражили смо њихову фреквентност у корпусу Срвак: за *йойом* постоји 70752 примера, а за *након йоѝа* и *йосле йоѝа* 27159 односно 21231; за *или йойом* 8 при-



мера, или након *ѿоѿа* 13, те или *ѿосле ѿоѿа* 25 примера.<sup>3</sup> Евидентно је да је број примера са или *ѿосле / након ѿоѿа* већи него са или *ѿоѿом*, за разлику од броја примера са *ѿоѿом*, *ѿосле ѿоѿа*, *након ѿоѿа*, што заиста показује да се или *након / ѿосле ѿоѿа* може јавити у српском језику, те слика коју наш рад пружа заиста не негира њихову употребу. О потоњем сведочи и чињеница да је у примерима 13–15 *ѿоѿом* замењиво са *након / ѿосле ѿоѿа*, што не ремети ни граматички ни семантички план.

### Закључак

У овој раду анализирали смо могућности комбиновања везника или и СК са временским значењем, прецизније оних са значењем истовремености (*исѿовремено* и у *исѿо време*) и оних са значењем постериорности (*ѿоѿом*, *након ѿоѿа*, *ѿосле ѿоѿа*). Наш циљ је био да проверимо са којима се од поменутих СК везник или може комбиновати на материјалу корпуса Срвак, те да ли СК мења значење везника и какве су последице испуштања СК. Језичка средства са улогом СК која смо одабрали имају временско значење, прва два: *исѿовремено* и у *исѿо време* значење истовремености, док *ѿоѿом*, *након ѿоѿа* и *ѿосле ѿоѿа* имају значење постериорности. У обзир смо узели наведене конкретизаторе јер су и у истраживању Вукић (2020) на које се наше истраживање директно наслања управо ови конкретизатори помињани када је реч о (не) могућности комбиновања са везником или.

Резултати истраживања корпуса Срвак показују да се везник или може комбиновати са СК *исѿовремено*, у *исѿо*

3 Подсећамо да те примере нисмо узели у разматрање јер не задовољавају наш услов да везник или повезује две клаузе, а да иза њега долази *након / ѿосле ѿоѿа*.

време, при чему се остварује и значење раставне координације или тзв. објаснидбено значење. Овакви резултати иду у прилог предикцији да дисјункција у српском језику може имати значење раставне координације, али и траже допуну раније установљених тумачења да везник *или* у српском језику нужно има значење алтернације. Анализа примера са СК *истиовремено, у исто време*, те *јошом* потврђује оно што је М. Вукић (2020) установила пре свега за СК са значењем постериорности: изостанак СК који се јавља уз везник *или* не доводи до стварања неграматичних конструкција већ само до промена на семантичком плану. Наше истраживање показује да се приликом истраживања дистрибуције СК са везником *или* у српском језику и те како мора размотрити и чињеница да дисјункција у српском језику поред значења алтернације може имати и значење раставне координације.

## ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2017: Б. Арсенијевић, *Основе формалне семантике*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу [рукопис].
- Вукић 2020: М. Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Казана 2011: D. Kazana, *Agreement in modern greek coordinate noun phrases*, UK: University of Essex dissertation.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамаџичке и сџилисџичке џеме*, Књижевна задруга, Бања Лука.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србисџичке џеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ковачевић 2021: М. Ковачевић, *Србисџички оџеди*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Ковачевић 2022: М. Ковачевић, „(Не)граматикализована алтернативност у односу на дисјункцију у савременом српском језику”, у Б. Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, моћ*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 29–42.
- Митић 2023: И. Митић, *О конјункцији предикација са дисјунктивним субјективом у српском језику*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу
- Пипер и др. 2018: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Симић и Јовановић Симић 2017а: Р. Симић и Ј. Јовановић Симић, *Српска синтакса*, свеска 2, Фразне структуре, део 1–3, Београд: Јасен.
- Симић и Јовановић Симић 2017б: Р. Симић и Ј. Јовановић Симић, *Српска синтакса*, свеска 4, Линеарна структура говора, део 4. Београд: Јасен.

## ИЗВОРИ

- РСЈ 2011: М. Николић, (ур.), *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Српски мрежни корпус 2014: Н. Љубешић и Ф. Клубићка, *Serbian web corpus* (srWac). Доступно на: < [http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first\\_form?corpname=srwac;align=>](http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align=>)

Ivana Mitić

## LANGUAGE UNITS WITH THE ROLE OF SEMANTIC CONCRETIZATOR IN DISJUNCTIVE SENTENCES

### Summary

The paper investigates whether the semantic concretizator (SC) with the meaning of simultaneity and posteriority can occur with the coordinator *or*, and what allows their combination. Earlier research (Vukić 2020) indicates that SC with the meaning of simultaneity cannot stand next to the *or* in the Serbian language, which is explained by the fact that this disjunction primarily has the meaning of alternation. More recent experimental research (Mitić 2023) confirms that disjunction can also have the meaning of disjunctive coordination, and it is assumed that in such contexts the mentioned SC can occur with the coordinator *or*. The results of the research conducted on the material of the Serbian Web Corpus confirm that when the disjunction has the meaning of disjunctive coordination, the coordinator *or* can be combined with the *istovremeno* and *u isto vreme*.

*Key words:* Serbian language, disjunction, semantic concretizator, language units, meaning of simultaneity, meaning of posteriority

Јасмина Д. Московљевић Поповић\* УДК 811.163.41`367.334  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за општу лингвистику

## КОНВЕРБИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Категорија конверба и синтаксичке конструкције у оквиру којих се они реализују су у последњих тридесетак година привукли значајну пажњу језичких типолога и теоријских синтаксичара, у првом реду зато што представљају један од најважнијих и најзаступљенијих модуса адвербијалне субординације у језицима света. Овај облик нефинитних глаголских конструкција изразито је распрострањен и присутан у бројним језичким породицама, независно од њихове генетске и ареалне припадности и географске удаљености.

Иако су конструкције са конвербима за бројне језике већ испитане и размотрене у односу на јединствен и генерализован систем дескрипције, то није случај и са подацима из српског језика. Отуда је примарни циљ овог рада да, ослањајући се на већ утврђене податке из граматика и досадашњих студија, као и на нове увиде, испита формална, функционална, семантичка и референцијална обележја конвербних конструкција у савременом српском језику.

*Кључне речи:* конверб, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, конвербне конструкције, адвербијална субординација, савремени српски језик

1. Термином *конверб* се у савременој теоријској лингвистици и језичкој типологији означавају нефинитни

---

\* jasminda.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

глаголски облици чија је примарна функција изражавање адвербијалне субординације (Хаспелмат 1995: 3, Недјалков 1998:421). Иако је сам термин преузет из лингвистике алтајских језика и скован још почетком 20. века (Рамштед 1903, према Купе 2006: 135), општа и специфична обележја конверба и конвербних конструкција постала су предмет ближег интересовања лингвиста, прво руских, а потом и осталих, тек у последњих тридесетак година. Сами глаголски облици који се данас сврставају у класу конверба били су, међутим, одраније познати и под различитим називима описани у граматицама бројних језика – *gerundium* (у латинском), *gerund*, *transgressive*, *adverbial participle*, *adverbial adjunct*, *ing-participle* (у енглеском), *gerundio* (у италијанском), *gérondif* (у француском), *conjunctive/absolutive participle* (у језицима југоисточне Азије), *přechodník přítomný* и *přechodník minulý* (у чешком), *imiesłów przysłówkowy współczesny* и *imiesłów przysłówkowy uprzedni* (у пољском), *деепричастия настоящего времени* и *деепричастия прошедшего времени* (у руском). У граматицама и студијама српског/хрватског језика такође се срећу различити термини: *ѣерундиј сагашињи* и *ѣерундиј ѣрошли* (Т. Маретић 1963), *ѣарѣициѣй/ѣерунд ѣрезентиѣ* и *ѣарѣициѣй/ѣерунд ѣретѣериѣ* (А. Мусић 1935), *ѣарѣициѣй сагашињи* и *ѣарѣициѣй ѣрошли* (Љ. Стојановић 1928/29), *ѣерунд* (М. Ивић 1983), *ѣлаѣолски ѣрилоѣ сагашињи* и *ѣлаѣолски ѣрилоѣ ѣрошли* (у новијим граматицама и студијама).<sup>1</sup>

Конверби и конвербне конструкције бележе се у великом броју језика Европе, централне и јужне Азије, Далеког истока, северноисточне Африке и Јужне Америке. Језици се значајно разликују по броју конверба –

1 Управо је терминолошка разноврсност и неусаглашеност била један од мотива за увођење вишег појма, хиперонима конверб, који не само да обухвата широк скуп нижих појмова, већ и омогућава сагледавање и анализу система конверба и конвербних конструкција у целини, као јединственог феномена.

већина европских језика има један до два конверба, али их баскијски, фински и литвански имају по шест. Малтешки и ромски (припадник индоаријске језичке породице) су једини европски језици без конверба, док су језици са највећим бројем конверба чеченски (22), калмички (14), турски (11), абхаски (10), лезгински (10) и чувашки (10) (Недјалков, *ibid.*: 429–431).

Савремени српски језик, као и већина других словенских језика (руски, украјински, белоруски, пољски, чешки и словачки) има два конверба. Од јужнословенских језика, два конверба има и словеначки. Два преостала јужнословенска језика (македонски и бугарски) имају по један конверб, а то важи и за друге језике балканског ареала (албански, грчки и румунски). Један конверб има и мађарски, језик у блиском географском контакту са језицима балканског ареала, што је занимљива чињеница, јер једини други европски језик из угро-финске групе, фински, има шест конверба.

2. Недјалков, који је понудио досад најразуђенији систем описа конверба, издваја четири основна параметра на основу којих врши њихову анализу и типологију: а) формална својства, односно начин творбе, б) синтаксичка својства, односно функције које конверб може вршити, в) семантичке релације, односно значења која може кодирати и г) референцијална обележја, односно релације кореферентности које се успостављају између аргумената у конвербној и управној клаузи.<sup>2</sup> Уз дефинисање параметара од значаја за поткатегоризацију конверба, Недјалков наводи и обележја која, по његовом схватању, одликују „прототипичан конвербни систем”:

---

2 Као и већина језичких типолога и савремених теоријских синтаксичара, Недјалков користи термине *финитна* и *нефинитна* клауза. У нашој се граматичарској традицији, међутим, финитност сматра нужним и дефинишућим обележјем клаузалности, па се може говорити само о *нефинитним конструкцијама* и (финитним) *клаузама*.

- има два конверба, од којих је један конверб контекстуалне симултаности, а други конверб контекстуалне антериорности;
- оба конверба су синтаксички рестриктивна, односно могу бити употребљена искључиво у адвербијалној функцији;
- имплицитни субјекат конвербне конструкције и субјекат управне реченице су кореферентни, постоји „идентичност субјеката”, односно, успоставља се облигаторна субјекатска контрола субјекта конвербне конструкције;
- у формалном погледу, реч је о непроменљивим облицима који се изводе суфиксацијом.

Као пример за овакав систем Недјалков наводи систем конверба у руском језику, односно „конвербне системе словенског типа”, уз напомену да се конверби и конвербне парадигме у другим типовима језика могу у једној или више карактеристика разликовати од прототипичне (*ibid.*: 422–429).

2.1. У односу на први издвојени параметар, формална обележја и начин творбе конверба, разликују се конверби настали: 1. суфиксацијом (словенски језици, енглески, новогрчки), 2. префиксацијом (абхаски, абазински), 3. употребом предлога уз глаголски облик (француски, ирски, шпански, албански), 4. префиксално-суфиксалном творбом (кабардински, адигејски), 5. променом места акцендовања финитног глаголског облика (годоберински, табасарански), 6. редупликацијом (талишки, тати) и 7. употребом глаголске основе (абазински, маријски, ненетски). Суфиксација је најчешћи начин творбе конверба, док се остали сматрају периферним (*ibid.*).

Оба српска конверба, и глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли, граде се суфиксацијом: глаголски прилог садашњи додавањем наставка *-ћи* на облик 3. лица множине презента имперфективних гла-



гола, а глаголски прилог прошли, који се гради углавном од перфективних глагола, додавањем наставка *-вши* на инфинитивну (аористну) основу.<sup>3</sup>

2.2. Када је о другом параметру, синтактичким функцијама конверба реч, разликују се *рестриктивни* и *нерестриктивни* конверби. Док први, рестриктивни, могу бити употребљени само у адвербијалној функцији, нерестриктивни конверби уз адвербијалну могу вршити и друге реченичне функције, најчешће атрибуцку и/или номиналну. У ову групу спадају, на пример, шпански конверб на *-ndo*, енглески на *-ing*, немачки на *-end*, италијански на *-ndo*, новогрчки на *-ondas* и румунски на *-(i)nt* (*ibid.*: 425).

Основна функција оба српска конверба је функција адвербијалне одредбе:

- (1) а) *Враћајући се кући срела је школској друџи коју није видела 20 година.*  
 б) *Дошавши са посла зашлекао је стан у хаосу.*

У ретким случајевима, када семантичко-валентна обележја главог глагола то захтевају, глаголски прилог садашњи (пр. 2а–б) и глаголски прилог прошли (пр. 2в) могу се реализовати и у функцији адвербијалне допуне:

- (2) а) *Живео је не марећи ни за коју.*  
 б) *Провео је цео дан истражујући ирице на компјутеру.*  
 в) *Наставио је не зашавши ни за тренушак.*

Међутим, док се у савременом српском језику глаголски прилог прошли реализује само у адвербијалној

3 О одступању од наведених нормативних правила у савременом (посебно колоквијалном) језику и градњи и употреби глаголског прилога прошлог од несвршених, а глаголског прилога садашњег од свршених глагола в. исцрпну студију Д. Кликовац и језичку грађу која се тамо наводи (2023).

функцији и стога сврстава у рестриктивне конвербе, глаголски прилог садашњи може бити употребљен и у придевској, атрибутој функцији:

- (3) *важећи (закон), висићи (їривезак), владајућа (їарїија), водећа (земља), їорући (їрм), їоруће (їиїиање), їосїујући (їрофесор), дефинишуће (обележје), долазећи (їрагоначелник), долазећа (деца), дрхїећи (їлас), живући (човек), заїлушујућа (їишина), задивљујућа (сїосодносї), залазеће (сунце), заїреїаићујућа (изјава), заслеїљујуће (свейло), засїраишујући (уїисак), зачућујуће (їиїиање), излазећи (месец), изненаћујући (обрї), исцељујуће (сазнање), исцїрїљујуће (искусїво), јурећи (воз), кийећи (лонац), кличуће (мношїво), крешїећи (їлас), лежећи (їолицајац), леїећи (објекаї), луїајуће (срце), луїајућа (сїока), мислећи (људи), моїући (домейї), наголазећи (їалас), наилазећи (воз), нарасїајући (бес), недосїајући (део), неїујућа (крема), немоїућа (мисија), неїосїојеће (решење), обавезујући (уїовор), обесїокојавајуће (сазнање), одїоварајући (смешїај), одлазећи (їрагоначелник), одобравајући (аїлауз), олакшавајућа (околносї), оїадајући (їренд), оїїујујући (доказ), оїушїајућа (музика), освежавајуће (їиће), їадајући (оквир/мени), їарајући (звук), їаралишући (дол), їламїећа (криза), їлуїајуће (осїрво), їонижавајући (їосїуїак), їоражавајућа (чињеница), їредседавајући (одборник), їреїећа (їорука), їриїадајућа (їрава), їуїујући (їрїовац), раздирући (ваїај), раздражујући (звук), расїући (дефициї), свейлећа (реклама), сїавајући (аїенї), срцейарајући (филм), сїаїнирајући (водосїај), сїојећи (миксер), шїеїећа (марва), шїекући (рачун), шїекућа (вода), шїрчећи (корак),*

*иујујућа (родбина), узнемирујућа (веси), умирући (човек), умирујући (јас), ходајућа (лејенда), чујући (људи), шииићећи (јас), шкријећа (враћа)...*

Могућност адјективизације и атрибутске употребе глаголског прилога садашњег не само што га разликује од глаголског прилога прошлог<sup>4</sup> и сврстава у категорију нерестриктивних конверба, већ представља и особеност српског конвербног система по коме се он разликује од система који се означавају као прототипични.<sup>5</sup>

2.3. У односу на трећи издвојени параметар, тип семантичке релације који означавају, конверби се категоришу у две основне групе – конвербе који означавају темпоралне односе (антериорност, симултаност, постериорност...) и конвербе који означавају нетемпоралне релације (односно имају начинско, узрочно, намерно, погодбено, допусно ... значење). Језици се међусобно разликују у односу на то које семантичке релације њихови конвербни системи кодирају – постоје језици у којима конверби кодирају само временска значења (*иаксисни конверби*), језици у којима кодирају само невременска значења (*неиаксисни конверби*) и језици у којима конверби могу кодирати оба значења (*мешовити конверби*). У односу на семантички потенцијал који имају,

4 Забележена су само два облика глаголског прилога прошлог у атрибутској употреби: *дивши* (лексикализовано, као у: *дивши председник, дивша жена*) и *новодошавши* (*новодошавши љумци, новодошавши болесници*).

5 Једна од још увек недовољно испитаних особености савременог српског језика јесте и постојање великог броја (делимично или потпуно) граматикализованих сложених везника и везничких спојева различитог значења у чији састав улазе конверби: *захваљујући томе шиио, имајући то у виду, (не) рачунајући на то шиио, изузимајући то да/шиио, укључујући то да/шиио, узевши све у обзир, размојивши све томенушиио...* За више о овоме в. Ђуркин (2018).

конверби се даље деле на *специјализоване* и *контекстуалне*. Специјализовани конверби имају само једно, јасно дефинисано значење. Контекстуални конверби су полисемични, често се могу интерпретирати на више различитих начина и њихова интерпретација се умногоме ослања на контекст у коме су употребљени. Таксисни и нетаксисни конверби могу бити или специјализовани или контекстуални, мешовити конверби су, по дефиницији, увек контекстуални (Недјалков, *ibid.*: 423–424).

Оба српска конверба сврставају се у мешовите контекстуалне конвербе. При томе се број семантичких релација које глаголски прилог прошли и глаголски прилог садашњи могу кодирати разликује, као што се разликује и фреквенција њихове употребе – глаголски прилог садашњи реализује се са већим бројем значења, а и фреквенција његове употребе је много већа (Стевановић 1979, Танасић 2005: 464–469).

2.3.1. Када је о темпоралним значењима глаголског прилога прошлог реч, у дескриптивним и нормативним грама-тикама српског језика као његово основно значење наводи се значење антериорности, односно исказивање радње која се догодила пре радње исказане главним предикатом (4). Међутим, уз ово, глаголски прилог прошли може исказати и значења симултаности (5) и постериорности (6):

- (4) *Прочитавши новине, изашао је да се прошета.*  
 (5) *Дуго је седео за писним столом налактивши се на обе руке и размишљајући о свему што га тек чека.// Градом су завијале сирене олашавајући ваздушну опасност.*  
 (6) *Намрштио се, мрко их погледао и излетео из собе залутивши врата за собом.*

Да се као основно значење глаголског прилога прошлог више не може наводити значење антериорности, утврдио

је Милас анализирајући временски однос радње изречене глаголским прилогом прошлим и радње управног предиката на језичкој грађи ексцерпираној из седам савремених романа и једне збирке приповедака објављених у последње две деценије (2007:7–14). Резултати његове анализе показују да само у 38,30% случајева радња изречена глаголским прилогом прошлим претходи радњи изреченој управним предикатом, док је у преосталих 61,70% случајева радња изречена глаголским прилогом или истовремена са радњом управног предиката (у 48,25% случајева), или се одвија после радње управног предиката (у 13,45% случајева). Оваква дистрибуција резултата несумњиво указује на значајна померања и промену међуодноса унутар система семантичких релација које глаголски прилог прошли кодира, као и на промене у односима унутар конвербног система српског језика у целини.

Уз темпорална (таксисна) значења, глаголски прилог прошли може се реализовати и са начинским (7), узрочним (8), хипотетичко/контрафактуално поредбеним (9), кондиционалним (10), концесивним (11), као и са значењем средства/омогућивача (12).<sup>6</sup>

(7) *Ойросѝила се од мајке чврстѝо је заїрливши.*

(8) *Осеѝивши јак бол у ірудима, ойишао је у Урѝенѝни ценѝар.*

(9) *Кренуо је назад, као іредомисливши се.*

(10) *Куйивши 51% акција обезбедили сѝе већински удео у власнишѝиву комѝаније.*

(11) *Зачудивши се њеіовом захѝеву, иѝак је іожурио да іа исѝуни.//Ни обраѝивши се дирекѝно комуналној іолицији нишѝа није іосѝиіао.*

6 За више о овом значењу и условима под којима се реализује, в. Ивић 1983: 167–169.

(12) *Срушивши оїраду ірадилишїа сїречили су насїавак дивље ірадње.*

2.3.2. Доминантно темпорално значење глаголског прилога садашњег јесте значење симултаности – радња изражена предикатом конвербне конструкције одвија се истовремено са радњом израженом главним предикатом (13). У неким реченицама могуће је радњу означену глаголским прилогом садашњим интерпретирати и као антериорну, односно као радњу чије је извршење претходило извршењу радње главног предиката (14).<sup>7</sup>

(13) *Дуїо іледа у маїу іодвлачећи сва месїа кроз која іролази нови іуїї.*

(14) *Редовно учећи и іраїїећи іредавања іоком лейїнеї семесїра усїео је да већ у јуну іоложи исїїї.*

Као и глаголски прилог прошли, глаголски прилог садашњи може означавати низ семантичких релација – начинску (15), узрочну (16), хипотетичко/контрафактуално поредбену (17), кондиционалну (18), концесивну (19) и релацију средства/омогућивача (20). Уз наведена, глаголски прилог садашњи може имати и намерно значење (21).

(15) *Уїозоравао их је на одрон на іуїїу машући обема рукама.*

(16) *Осећајући све јачу ілаводољу, одлучила је да не оде на іосоа.*

(17) *Засїала је на іренуїак, као коледајући се.*

(18) *Долазећи на іосоа іосле 10, избеїаваш іужву у јавном іревозу.*

(19) *Знајући шїа је чека, иїак је одлучила да насїави.// Ни учећи іо цео дан није усїела да сїреми іај исїїї.*

7 Уп. Ивић 1983: 156.

(20) *Активирајући аларм сиречио је њачку.// Обојатио се прогајући оружје.*<sup>8</sup>

(21) *Демонстраивно је поцепао уговор пред свима показујући да ја не признаје.*

У општелингвистичкој и типолошкој литератури се често као једно од дефинишућих обележја контекстуалних конверба истиче њихова семантичка „замућеност”, неодређеност и полисемичност (Хаспелмат и Кениг 1995). Да је тако и кад је реч о српским конвербима, потврђују не само неки од већ наведених примера, већ и реченице типа *Држећи дијетиу усиео је да ослади*, у којима се значење конверба, у зависности од контекста, може интерпретирати као начинско (*Усиео је да ослади иако/на ијај начин ишио је држао дијетиу*), узрочно (*Зайио ишио је држао дијетиу, усиео је да ослади*), или као значење средства/омогућивача (*Усиео је да ослади уз помоћ ишоја ишио је држао дијетиу*).

2.4. На крају, када је реч о односима кореферентности који се успостављају између аргумената управног предиката и аргумената предиката конвербне конструкције, разликују се три категорије конверба: а) конверби код којих су субјекат конвербне конструкције и субјекат главног предиката (готово) увек кореферентни, б) конверби код којих субјекат конвербне конструкције никад није кореферентан са субјектом главног предиката и в) конверби код којих субјекат конвербне конструкције може, али не мора да буде кореферентан са субјектом главног предиката. Конверби из прве категорије забележени су у словенским језицима, литванском, француском

8 Конверби који кодирају семантичку релацију средства/омогућивача комутабилни су са именичком синтагмом у инструменталу без предлога. Уп.: *Обојатио се прогајом оружја.// Активацијом аларма сиречио је њачку.// Рушењем оградe традицијата сиречили су наставак дивље грађе.*

и енглеском, из друге у летонском, литванском и турском (само неки од конверба из ових језика), док се конверби у италијанском, шпанском, новогрчком, албанском и јерменском сврставају у трећу поткатогију (Недјалков, *ibid.*: 425–427, Жукова *et al.* 2020: 130).

Глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли припадају првој издвојеној поткатогији – имплицитни субјекат конвербне конструкције и субјекат главног предиката су, по правилу, кореферентни и деле релевантна морфосинтаксичка обележја:

- (22) а) Ø<sub>i</sub> Пишући чий̄аво ѿоѿодне Ана<sub>i</sub> није ни ѿримере-  
ѿила да је ѿао мрак.  
б) Ø<sub>i</sub> Уѿорегивши ѿоново ѿодаѿке Милош<sub>i</sub> је схва-  
ѿио ѿде је ѿѿрешо.

Случајеви у којима долази до одступања од овог правила обухватају: а) реченице са логичким субјектом у дативу и акузативу (13а-г), б) различите типове имперсоналних реченица чији се субјекат схвата као било ко, или човек уопште (14а-б), в) реченице са бесубјекатским, тзв. „метеоролошким” предикатима (15а-б) и г) реченице у којима је контролор субјекта конвербне конструкције читава клауза (16а):<sup>9</sup>

- (23) а) Долазећи на ѿсао, Марији је ѿриѿала мука.  
б) Сѿиѿавши на ѿсао, Марку се учинило да у канцеларији нема никоѿ.  
в) Лежећи на врелом сунцу заболела ѿа је ѿлава.  
г) Схваѿивши шѿа се десило ухваѿила ју је ѿаника.  
(24) а) Игући ка врху ѿланине са леве сѿѿране сѿѿазе  
наилази се на ѿећину.  
б) Радећи ѿакве ѿслове ѿешко се ѿреживљава.

9 Слично је и у другим словенским језицима; за руски уп. Вајс (1995).



(25)а) Дувало је чииавої дана не иресїајући ни на минуїи.

б) Гласно заїрмевши, иочело је да лије као из кабла.

(26) а) Куда даље и како? – мучило їа је не дајући му мира ни за иїрен.

Сви наведени типови реченица у којима (имплицитни) субјекат конвербне конструкције није кореферентан са субјектом главног предиката (било зато што се налази у другом морфосинтаксичком облику, или зато што је реч о бесубјекатским конструкцијама) периферног су карактера, релативно ретки и фреквенција њихове употребе је мала, па се тако и наводе – као изузеци од општеважећег правила о облигаторној кореферентности.

3. У претходним сегментима рада двочлани систем конверба у српском језику испитан је у односу на низ параметризованих обележја од значаја за прецизније одређење, карактеризацију и типологију конверба и конвербних конструкција, као и у односу на (не)присуство својстава за која се сматра да одликују „прототипични конвербни систем”. Уз систематизацију раније утврђених и познатих чињеница, резултати анализе омогућавају и неке нове увиде. То се у првом реду односи на низ функционалних, дистрибутивних и семантичких својстава по којима се глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли међусобно разликују. Док се глаголски прилог прошли сврстава у рестриктивне конвербе, глаголски прилог садашњи је нерестриктиван и уз адвербијалну може вршити и атрибутску функцију. Уз то, како се на основу расположивих података и доступне језичке грађе чини, домен употребе глаголског прилога садашњег у атрибутској функцији се у савременом српском језику стално шири и обухвата све већи број попридевљених глаголских лексема. Ако анализа грађе из великог и

репрезентативног корпуса потврди ову тврдњу,<sup>10</sup> онда би то указивало на жив, активан синтаксички процес који се управо одвија и чије би развојне детерминанте требало забележити, анализирати и даље пратити.

С друге стране, чини се да паралелно тече и процес у коме глаголски прилог прошли постаје све ређи и све више губи своја специфична значењска обележја – значење антериорности у односу на радњу изречену главним предикатом у савременом језику више није доминантно (Милас, *ibid.*). Када се томе додају и увиди Д. Кликовац (2023: 105–106) о све присутнијем мешању и замени при употреби облика глаголског придева садашњег и глаголског прилога прошлог, јасно је да је конвербни систем српског језика у овом тренутку нестабилан, те да се налази у стању превирања. У ком правцу ће тећи његов даљи развој – да ли ће, можда, у некој даљој будућности доћи до потпуне неутрализације разлика између два конверба и они се стопити у један, као што је случај у већини европских језика,<sup>11</sup> а и у језицима балканског ареала, неизвесно је и незахвално за предвиђање.

## ЛИТЕРАТУРА

Вајс 1995: D. Weiss, Russian converbs: A typological outline. У: М. Haspelmath & E. König (eds.), *Converbs in cross-linguistic*

10 Једна таква анализа управо је у току, в. Московљевић Поповић (у припреми).

11 И у језицима у којима су још увек, бар у граматичким описима ако не и у употреби, присутна два конверба, онај који је кореспондентан са глаголским прилогом прошлим означава се као редак, архаичан, искључиво књишки облик и сл. Такав је, нпр., случај са чешким, пољским и словеначким језиком (Вајс 1995, Надворникова 2021). Занимљиво је да Кликовац (2023: 105) наводи и забележене (нормативно неприхватљиве, али у језичкој грађи присутне) примере сливеница типа *урагећи* (< *урагившии* + *рагећи*).

- perspective : structure and meaning of adverbial verb forms - adverbial participles, gerunds*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 239–281.
- Ђуркин 2018: В. Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику*. Београд: Јасен.
- Жукова *et al.* 2020: S. Zhukova, N. Zevakhina, N. Slioussar, E. Glazunov, Non-canonical control in Russian converbial clauses, *Russian linguistics* 44/2: 129–143.
- Ивић 1983: М. Ivić, О српскохрватским gerundima, У: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Београд: Prosveta, 155–176.
- Кликовац 2023: Д. Кликовац, О глаголском прилогу прошлом од несвршених глагола. У: М. Ковачевић (ур.), *Актуелна истраживања морфосинтаксе српског језика*. Андрићград: Андрићев институт, 85–110.
- Купе 2006: A R Coupe, Converbs. У: Brown, K. (ed.), *Encyclopedia of languages and linguistics*, Vol. 3. Oxford: Elsevier, 145–152.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Милас 2007: М. Milas, Uporaba glagolskoga priloga prošlog, *Jezik* 54/1, 1–40.
- Московљевић Поповић (у припреми): Ј. Московљевић Поповић, О употреби адјектизованог глаголског прилога садашњег – корпусна анализа.
- Мусић 1935: А. Musić, Значење и употреба participâ u srpskohrvatskom jeziku, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 250, 1935, 127–157.
- Надворникова 2021: О. Nádvorníková, Stylistic normalisation, convergence and cross-linguistic interference in translation: The case of the Czech transgressive. У: М. Bisiada (ed.), *Empirical Studies in Translation and Discourse*. Berlin: Language Science Press, 53–93. <https://langsci-press.org/catalog/book/296>; (приступљено 8. марта 2023).
- Недјалков 1998: I. V. Nedjalkov, Converbs in the languages of Europe. У: J. van der Auwera (ed.), *Eurotyp 3, Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Berlin: De Gruyter Mouton, 421–455.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 734–759.
- Стојановић 1928–1929: Љ. Стојановић, Значење глаголских партиципа, *Јужнословенски филолоџ VIII*, 1–12.

- Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола. У: Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика – Просја реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ/Београдска књига/Матица српска, 463–479.
- Хаспелмат 1995: М. Haspelmath, The converb as a cross-linguistically valid category. У: М. Haspelmath & Е. König (eds.), 1–56.
- Хаспелмат и Кениг 1995: М. Haspelmath & Е. König (eds.), *Converbs in cross-linguistic perspective : structure and meaning of adverbial verb forms - adverbial participles, gerunds*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Jasmina Moskovljević Popović

## CONVERBS IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

### Summary

Converbs (gerunds, adverbial participles, verbal adverbials, *deepričastie*) have received a great deal of attention in typological and syntactic research in the last thirty years or so. They have a wide distribution and are found in languages spoken in Europe, Central, South and Far East Asia, Northeast Africa and South America. Although they have been studied extensively in many languages, to date there are no studies focused on converbs in the Serbian language. Therefore, the major goal of this paper is to identify and investigate the formal, functional, semantic and referential properties of converb constructions in the contemporary Serbian language.

*Key words:* converb, converbial constructions, imperfective verbal adverb, perfective verbal adverb, adverbial subordination, contemporary Serbian language

## ИЗАЗОВИ У ИЗРАДИ САВРЕМЕНОГ ЛИНГВИСТИЧКОГ ТЕРМИНОЛОШКОГ РЕЧНИКА НА ПРИМЕРУ ТЕРМИНА ИЗ СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ\*\*

У овом раду биће речи о две верзије најновијег и најобухватнијег до сада речника лингвистичких термина у србистици, *Појмовника српских лингвистичких термина*, електронске и штампане. Циљ рада јесте показати специфичности овог речника, његову структуру, али и представити изазове који су се јављали приликом класификовања и дефинисања термина из области синтаксе реченице, што је био задатак у тиму аутора овог рада. Методолошки принципи за потребе таквог лексикографског дела морали су унапред бити утврђени, али одабир одговарајућег методолошког приступа за класификацију, дефиницију и обраду свих синтаксичких термина истовремено није био лак задатак.

*Кључне речи:* Појмовник српских лингвистичких термина, термин, терминологија, речник, српски језик.

**Увод.** Интерни пројекат Одсека за стандардни језик  
*Израда Појмовника српских лингвистичких термина*

---

\* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs; marina.nikolic@pr.ac.rs.

\*\* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

започео је 2021. године у оквиру Института за српски језик САНУ. Основни циљ пројекта био је реорганизација и систематизација српске лингвистичке номенклатуре, имајући у виду новине у савременој лингвистици (и то не само српској), како теоријске и методолошке, тако и емпиријске. Главни резултат био је израда модерног речника српских лингвистичких термина, који је своје отелотворење нашао у електронској (е-ПСЛТ)<sup>1</sup> и штампаној верзији (ПСЛТ).

Идеја за израду терминолошког речника српске лингвистике није нова, о потреби да се напишу и опишу нови термини, или да се поново обраде постојећи више је аутора износило своје ставове (Драгићевић 2003; Јовановић 2017; Слијепчевић Бјеливук 2022б и др.). Значај новог савременог академски усмереног појмовника огледао би се не само у објашњавању неког термина већ и у информацијама о историјату, затим учесталости његове употребе, терминолошкој синонимији и/или варијантности и др. Будући да су термини део стандардног језика (Михаљевић 1997, Николић 2010: 63–68) и да постоји потреба да се термини ускладе с нормом и да се стандардизују (Слијепчевић Бјеливук 2023: 8), очекивано је да такав задатак преузму стручњаци са Одсека за стандардни језик. Наравно, у тим су укључени и други научници из Института у зависности од истраживачких преференција.<sup>2</sup>

**I циклус.** У припремној фази, након успостављања циљева, концепције и методологије рада, приступило се формирању прелиминарног списка термина за које

---

1 Електронска верзија отвореног је приступа и доступна је на адреси [lingvistickitermini.rs](http://lingvistickitermini.rs). Организована је азбучно и тематски, а претрага је могућа на три начина: по азбучном реду, по области и помоћу кућице за претрагу (search box).

2 О концепцији ПСЛТ, фазама његове израде, методологији, макро и микроструктури више у Слијепчевић Бјеливук 2022б.

ће у наредној фази бити прикупљана грађа. Када је реч о синтакси реченице, као извори за сачињавање списка појмова послужиле су, уз постојеће речнике лингвистичких термина на српском језику<sup>3</sup>, и референтне граматике: *Грамајшика српској језика* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, *Нормативна грамајшика српској језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна, *Синтакса савременој српској језика: њросја реченица* (у редакцији Милке Ивић), *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера).

Грамматике и речници, који су ушли у изворе нису навођени после одреднице, као литература. Они се подразумевају. Међутим, да би опис синтаксичких термина био исцрпнији и прецизнији морале су се узети у обзир и докторске дисертације, монографије, на крају и појединачне студије, на пример, за градацију и градацијске реченице, уз појединачне радове Милоша Ковачевића (често објављиване у посебним публикацијама, в. примере и Литературу), монографија Марине Катнић Бакаршић (1996) и Марине Николић (2014), а ова друга и за поредбене и начинске реченице, уз монографију Исмаила Палића (2007); за саставне и супротне реченице докторска дисертација Јована Чудомировића (2015), за узрочну реченицу монографија Милоша Ковачевића (1988 и каснија издања), за последичну монографија Луке Вукојевића (2008), за временску монографија

---

3 *Enciklopedijski leksikon. Srpskohrvatski jezik* (Peco, Stanojčić 1972), *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* (Кристал 1999), *Школски речник језичких термина и појмова* (Вуксановић 2003), *Грамајшичка терминологија* (Белић, Ивић 1932), *Речник лингвистичке терминологије* (Ђокић 2001), *Грамајшички и лингвистички појмовник* (Радовић Тешић 2011), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (Симеон 1969), *Српска енциклопедија*. Прецизне податке о изворима в. у Слијепчевић Бјеливук (ур.) 2023.

Иване Антонић (2001), за допунску реченицу студија Владиславе Ружић (2006), а за допуне радове Миливоја Алановића и Милке Ивић (в. примере), за односну реченицу монографије Сњежане Кордић (1995) и докторска дисертација Тање Русимовић (2014). За питања сложених везника консултована је монографија Веселине Ђуркин (2018), за конструкције с корелативима монографија Јасмине Московљевић Поповић (2018), а за конкретизаторе дисертација Маје Вукић (2015). И на крају, незаобилазне су, када је реч о пасивним реченицама, студије Срете Танасића (2012), а о различитим питањима књиге и поједини радови Милоша Ковачевића, посебно када је реч о реченичним члановима или појединачним типовима (зависних) реченица (2003, 2009, 2011, 2015, 2020, 2023), што илуструју следећи примери:

**градација** (лат. *gradatiō*) 1. стилистичка категорија настала низањем три или више речи, синтагми или реченица које имају најмање једну заједничку сему, најчешће архисему, чији се квантитет или интензитет у сваком наредном члану појачава (узлазна *ī*, климакс, лат. *gradatio ascendens*) или смањује (силазна *ī*, антиклимакс, лат. *gradatio descendens*) (*За Ђурђем је косу одрезала // За ђевером лице изјрдила // А за брајом очи извадила; Изгледала ми је малена, мајушна, ѿајшуљасѿа...*). Стилистичку *ī* одликује отворени низ, број чланова не мањи од три, градацијски односи који се формирају на основу значења елемената градацијског низа, а не у зависности од формалног обележја; 2. граматичка категорија која је граматикализована творбено-морфолошким (афиксима), односно синтаксичким средствима (градацијским везницима).

Термин *ī* употребљава се у лингвистици у ширем контексту, у случајевима када се говори о већем или мањем степену испољености различитих категорија и параметара у фонетици, лексици, морфологији итд., али



и у дијалектологији, историји језика, у проучавањима граматичких категорија, синтакси, језичкој култури, социолингвистици.

Г. се у српском, као и у већини других индоевропских језика, може се реализовати на нивоу облика речи, синтагме, реченице или текста, тј. на свим језичким нивоима. *Лексичко-ірамајичка і.* тиче се пре свега *іворденој нивоа*, при чему се највише има у виду творба деминутива, која је антиклимактично оријентисана (*кућица, књижица*) и творба аугментатива, која је климактично оријентисана (*дабешина, дабускера*). Ту би такође ишле изведенице типа *мален, омален, іре-мален* или *јесіи, најесіи се, ірејесіи се* итд. *Морфолошка і.* налази се у степеновању придева и прилога (*сішар, сішарији, најсішарији; дрзо, држе, најдрже*). *Синтаксичка і.* увек и обавезно се јавља као двочлана и структурно затворена, са формалним синтаксичким обележјем – *і.* везницима, који упућују на градацијски однос и који условљавају обавезан редослед чланова у тако формираном градацијски низу *не само... неіо, не ііолико... колико, а камоли* (*Не само да дечак није рекао истіину неіо је и сесіру најоворио да слаже*). *Текстіу-ална і.* може бити или двочлана (уколико се градацијски односи изражавају граматичким градацијским конекторима), трочлана или вишечлана (код лексичких градацијских конектора или када је реч о композиционој градацији).

**допуна** зависни реченични конституент, углавном у саставу глаголских, именских и прилошких синтагми, нпр. *чійаіи књиу, оійорносі на ударце, свесіан іоследица, мноіо ііоіа* итд., чије присуство зависи од категоријалне или лексичке рекцијске способности управне речи – регенса. Функција *g.* је допуњавање или проширивање предиката или неког другог реченичног члана. *Д.* глагола могу бити директне (*Говори енлески*

језик, *Једем чоколаду*) и индиректне (*Служи се енглеским језиком, Уживам у чоколади*), а неглаголске *g.* увек су индиректне.

*D.* је један је од главних појмова у савременим синтаксичким теоријама, за који постоје и други називи као што су комплемент, аргумент или актант, у зависности од приступа или лингвистичке школе. На критеријуму облика везе између управне и зависне речи почива класификација зависних синтаксичких јединица на *g.* и одредбе (додатке). Заједно са одредбама, *g.* представљају зависне синтаксичке јединице које на два различита начина постају део неке синтаксичке структуре, а то су комплементизација и детерминација.

Не постоји јединствено мишљење о томе које граматичке јединице спадају у *g.*. Тако се у теорији валентности међу *g.* убрајају субјекат, логички субјекат, објекат, предикатив, поједини атрибути и адвербијали, при чему улогу *g.* подједнако врше и морфосинтаксичке речи и клаузе. Највеће недоумице у класификацији изазива статус граматичког субјекта, због конгруентне везе са финитним глаголом, те обавезних адвербијала, без којих се нарушава граматичност реченице, нпр. *Налазим се исјред школе* итд. Међутим, постоје још барем два схватања *g.* У руској славистичкој традицији, и на њој заснованим теоријским моделима у другим научним срединама, под *g.* се има у виду граматички објекат. С друге стране, у србистици је широко заступљено гледиште према којем допуњавање постоји и на значењском плану, тако да се разликују граматичке и семантичке *g.* нпр. *йоложај насеља*.

За разлику од одредби, *g.* су, по правилу, обавезни чланови неке структуре они који су смисаоно неопходни, због чега је без њих, у начелу, немогуће добити комуникативно потпуну реченицу (*\*Хлеб кошџа*). Међутим, испустиве *g.*, премда семантички неопходне, изостављају се под два услова: (а) учесницима у комуни-

кацији је познат непосредни ванјезички контекст (*Куйио си доручак?* – *Куйио сам*); или (б) учесницима је познат шири, искуствени контекст (*Поново њије; Појео сам!*)

Према природи управне речи *г.* могу бити глаголске (*налазићи се на њланини*), именичке (*либерал њо ойредељењу, свесїи о нечему*), придевске (*румена у лицу*), прилошке (*доље од осїалих, више од свих*) или бројевне (*двоје од нас*). Према својој граматичкој природи *г.* у простој реченици могу бити *їадежне* (*Он се їрави важан*) или *їрилошке* (*Одмор је їрајао країко*), а падежне *г.* могу бити *одјекаїске* и *неодјекаїске*, нпр. социјативне *г.* (*дружићи се с неким*), *г.* са значењем средства (*їисаїи їенкалом*), *г.* са значењем агенса (*свиђаїи се девојкама*) и др. *Одјекаї* је врста глаголске *г.* *Прилошка (адвербијална) г.* је такође врста глаголске *г.* која служи за допуњавање значења појединих непрелазних глагола информацијама које се тичу субјекта (*Сїанујем овде, Понаша се нейриклагно, Торїа се налази у фрижидеру, Ваш рачун износи 1.500 динара, Ова машина служи за їаковање*). Прилошке *г.* могу се јавити и уз прелазне глаголе (*Положила је їлаву на јасїук, Убацио је лойїу у кош*). Прилошке *г.* могу бити прилошке јединице (прилози или прилошке синтагме) и именичке јединице у зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији с прилошким значењем. *Д.* се могу сматрати и неке зависне реченице, допунске (*Реци ми колико је саїи, Гледао сам како сїава, Постоји могућност да се исїиїи їонишїи*), поредбене (*Маслиново уље је здравије неїо шїио се мисли*), начинске (*Посїуїио је како му је речено*), *їоследичне* (*Била је їолика їужва да нисмо моїли ни да їривиримо*) и др. Исп. објекат, одредба.

Као што показују илустративни синтаксички термини из е-ПСЛТ, микроструктура овог речника обухвата следеће елементе: одредницу, етимологију (податак о пореклу уколико је термин интернационализам), дес-

криптивни део (опште одређење појма засновано на критеријуму типичности), синоним(е) (мање фреквентне или архаичне синонимске варијанте), типологију, класификацију, однос према сродним терминима, затим мере, испоређења, тематску област и литературу<sup>4</sup>.

Одредничка реч наводи се у стандардном облику. Уколико постоје, уз термин-одредницу наводе се и варијанте, на пример:

**валентност (валенција)** 1. број и врста веза које синтаксички елементи могу успостави ти међу собом. 2. особина, способност глагола (и других речи непредметног значења) да у реченици отварају или не отварају одређени број синтаксичких позиција (актаната). [...]<sup>5</sup> Исп. предикат. Област: синтакса, семантика.

**детерминативност (детерминација)** (лат. *dēterminātiō* 'граница, закључак, крај' < *dēterminō* 1. sg., *dētermināre* 'омеђити, ограничити, прописати, одредити') један вид синтаксичке зависности који се испољава на семантичком плану датог именског или глаголског израза када се денотирани појмови, радње, стања или каква својства ближе одређују тј. детерминишу посредством детерминатора (одредбе). Детерминација може бити придевског

(адјективног), прилошког (адвербијалног), као и придевско-прилошког типа. [...] Област: синтакса, семантика, прагматика.

4 Сваки речнички чланак у е-ПСЛТ, као обавезни елемент на крају, има списак додатне литературе, изузимајући изворе. У штампаној верзији, међутим, због уштеде простора и прегледности, литература и извори налазе се на самом крају, након речника, а у складу са добром научном праксом при изради монографских и граматичких издања да се списак референци налази на самом крају публикације.

5 Због уштеде простора, скраћивали смо речнички чланак, што је обележено на следећи начин симболима [...].

Навођени су и мање или распрострањени или уже коришћени синонимни термини, али се у тој ситуацији врши упућивање на онај који је уобичајенији, распрострањенији и чешћи у употреби. У ту сврху коришћена је скраћеница в.(иди), на пример:

**адјектив** в. придев.

**актуелни квалификатив** в. предикативни атрибут.

Још једна скраћеница, исп.(ореди), користи се за упућивање, али не на синонимне већ на блискозначне и сродне термине унутар једног терминосистема или унутар више њих, на пример:

**актив** (лат. *activus*) 1. дијатеза; активно, радно глаголско стање, граматичка категорија која означава да оно што је исказано предикатом врши лице или предмет исказан граматичким субјектом (*Она хвали своје ученике; Скуйшићина је донела закон*), при чему предмет може бити схваћен и апстрактно (*Правда је сјора, али достижна*), за разлику од пасива, где се радња врши на субјекту (*Ученици су њихваљени од сјране њрофесора; Закон је донет у скуйшићини*) или медија, где се радња врши у оквиру субјекта самог (*Суја се хлади; Плашим се мрака; Зацрвенео се од сјида*). 2. облик глагола који означава да радњу исказану њиме врши субјекат. супр. пасив. Активом се изражава радња коју врши сам субјекат, а често и радња коју не врши он сам, већ изазива остваривање неке радње или резултата деловањем на други предмет или лице, тзв. каузативни актив (*Обезбедили су нам добре услове за рад; Ојџац ми је забранио изласке; Мајка доји беду*). Актив је једно од граматичких средстава изражавања семантичке категорије агентивности. Исп. агенс, пасив, пацијенс. Област: синтакса, семантика.

Оваквим се поступком читаоцу омогућава другачије корисничко искуство – увезивање с другим терминима и ужим терминосистемима.

Некада су термини, за које се сматра да припадају синтакси, део и неке друге лингвистичке дисциплине. То је најчешће семантика, али има међу њима и оних који припадају морфологији (на пример, падежни или глаголски облици), прагматици (на пример, *комуникативна реченица*, *дејтерминативност* и др.) или стилистици (на пример, *ѣрагација*, *ѣарцелација* итд.). У ПСЛТ тематске области навођене су према критеријумима припадности и типичности. Уколико термин припада већем броју терминосистема, редослед навођења зависи од оне за коју је термин типичан, на пример, на крају одреднице *објекат* налази се област синтакса, а затим и семантика. Овакво решење најпрактичније је за штампану верзију, будући да је у е-ПСЛТ могуће издвојити према областима све термине разврстане по азбучном реду. ПСЛТ, у односу на е-ПСЛТ, има детаљнију тематску класификацију термина.

Изузимајући падежне и глаголске облике, где су представљене њихове и морфолошке и синтаксичке особине, постојећи термини из синтаксе, најпре просте реченице, који су се нашли у е-ПСЛТ, а затим и у ПСЛТ јесу: агенс, актив, актуелни квалификатив, апозитив, апозиција, апсолутив, атрибут, безличност, валенција (валентност)<sup>6</sup>, градација, детерминација, допуна, индикатив, комуникативна реченица, напоредност, објекат, одредба, парцелација, пасив, пацијенс, предикат, предикативни атрибут, предикатска реченица, реч,<sup>7</sup> реченица, семантема, семантика, синтагма, синтакса.

6 У ПСЛТ је термину *валентност* дата предност у односу на дублет *валенција*, док је у е-ПСЛТ супротно. Облик *валенција* боље се, ипак, уклапа у систем, поред термина *ѣрагација*, *дејтерминација*, *ѣарцелација* и сл.

7 Одредница *реч* додата је у ПСЛТ, као и посебна одредница *реченица*.

Сваки, а посебно овако велики подухват сигурно да има пропуста. Пример за, рецимо, недовршену или недовољно прецизну одредницу, јесте термин *индиректни јовор*, којој фали синтаксичко објашњење, али и навођење припадности синтакси, као тематској области, иако је то у самој дефиницији речено:

**индиректни говор** синтаксичка конструкција (подвлачење наше) у којој се садржај говорникових речи не наводи директно, онако како су изговорене, већ индиректно – зависном изричном реченицом, неуправни говор. Дефинише се још и као препричавање нечијих речи. Пример индиректног говора била би, рецимо, зависна изрична реченица са глаголом *доћи*: *Рекла је да ће доћи*, за разлику од директног, тј. управног говора, који би у овом примеру гласио: *Рекла је: „Доћи ћу”*.

Област: правопис.

Наиме, директни и индиректни говор део је и синтаксичке терминологије, будући да се конверзија из једног у други врши синтаксичким процесима трансформације директног говора у изричну реченицу, што је делимично дефиницијом исказано. Разлог за овакве недостатке, које ће се у наредној фази у е-ПСЛТ отклонити, јесте велики ауторски колектив (у тренутку писања овог рада укупан број ангажованих истраживача је 17), а чланови и рецензенти углавном су експерти за мањи број области, те се не може очекивати једнак ниво експертизе за оне области који излазе из њихове уже струке.

Иако се сви термини синтаксе сложене реченице нису још увек нашли у *Појмовнику* не сме се занемарити чињеница да се већина појава може наћи и у простој и у сложеној реченици. Пример за тако нешто јесте, рецимо, термин *комуникативна реченица*, који је представљен на следећи начин:

**комуникативна реченица** 1. минимална јединица којом се може пренети информација. Свака реченица се

може посматрати из два комплементарна аспекта – из граматичког и комуникативног. На овај начин су у анализи одвојени граматички и комуникативни аспект реченице, тј. раздвојене су граматичка (граматичка реченица = предикатска реченица) и комуникативна реченица. Граматичком реченицом сматра се минимална предикативна јединица, тј. реченица која садржи предикат. Комуникативном реченицом се сматра минимална јединица којом се може пренети информација, тј. свака *к. р.* није нужно и граматичка реченица, јер свака *к. р.* не мора имати предикат (нпр. *Ево ауџобуса!*). Да би се разликовала граматичка од комуникативне реченице, у лингвистици се по правилу за комуникативну реченицу користи термин *исказ*. То значи да све граматичке (= предикатске) реченице у одређеној говорној ситуацији могу добити статус комуникативних реченица, тј. исказа. С друге стране, као што је већ речено, постоје искази који немају предикат у форми личног глаголског облика као нужни конституент предикатске граматичке реченице.

2. реченица која се састоји од најмање једне независне предикатске реченице, којом се пружа обавештење, поставља питање, изриче заповест изражава емоционална реакција, а њена реализација се у говору изражава интонацијом, а у писању великим почетним словом на почетку и интерпункцијским знаком на крају – тачком, упитником или узвичником. У традиционалној граматичкој литератури се за комуникативну реченицу јавља и термин *реченица у ширем смислу*. По саставу к. р. може бити *ѝросѝа* и *сложена* (истицање наше). Ако се *к. р.* састоји само од једне независне предикатске реченице, за њу се каже да је по свом саставу *ѝросѝа реченица*. Ако у састав комуникативне реченице улазе две или више предикатских реченица, онда се каже да је она *сложена реченица*. Према функцијама које обављају комуникативне реченице се традиционално деле или у оквиру трочланог



система на *обавештајне* (изјавне), *ујийтне* (интјеројативне) и *узвичне* (екскламатиивне), или у оквиру петочланог система на (изјавне), *ујийтне* (интјеројативне) и *узвичне* (екскламатиивне), *зайоведне* (имтјеративне) и *жељне* (ојтјативне). Свођење петочланог система на трочлани узроковано је тиме што се заповест и жеља врло често исказују узвичним (ексклакативним) реченицама (*Враћај се кући! Живела слобода!*). Модерне граматице које се баве говорним чиновима ову класификацију шире и даље разрађују, разврставајући исказе на основу њихове прагматичке функције. Исп. исказ, предикатска реченица, проста реченица, сложена реченица.

Област: синтакса, прагматика.

Из наведеног примера речничког чланка уочава се тежња ка сажетости и једноставности. То може у неким случајевима имати за последицу непрецизност и извесне недостатке, па је зато, тамо где се сматрало упутним, дато више информација, које се могу тицати историјата термина, одређених школа, истраживача, теорија, приступа, рецимо, одреднице *трагација*, *синтакса* и др. На пример:

**синтакса** (лат. *syntaxis* < грч. σύνταξις [*súntaxis*]; фр. *syntaxe*, енгл. *syntaxis*, рус. *синтаксис*)<sup>1</sup>. систем правила о устројству реченице и њених делова; 2. део граматике који проучава синтаксички систем језика, тј. принципе на основу којих се од речи формирају реченице као целовите комуникативне јединице. Посматрање синтаксе као распореда речи у реченици (које сада обично значи с.) први се пут налази у граматицама Крисипа (Hrysippos, III ст. пр. н. е.) и Апологија Дискола. Латински граматичари, пошто су уочили да је њихова с. у много чему различита од грчке, на свој су начин обрадили синтаксичке појаве латинског језика, и у том се промењеном облику с. одржала све до ренесансе и до открића штампе (XV—XVI в.), када је одређеније описана посебно у свом цицеронском облику. Савремени лингвистички структурализам,

уведен и у синтаксу, схвата синтаксичке поступке као сложени систем опозиција. У дескриптивној лингвистици *s.* је део лингвистичког описа, који се разликује од других (фонологије, морфологије, лексикологије), јер фонеме, морфеме и речи не разматра саме за себе, већ с обзиром на то како су они распоређени и прилагођени у самој употреби говорника. Разликује се синхронијска *s.*, која се бави дескриптивном анализом језика у неком одређеном моменту његове историје, и дијахронијска или историјска *s.*, која посматра језик у настанку и развојку у току времена. У нормативној лингвистици *s.* је скуп правила којима се уређују односи међу реченичним конституентима.

Један од задатака описа синтаксичког система је опис синтаксичких модела и њихових међусобних односа. У реченичној структури реченична форма је у чврстој вези с реченичним садржајем, а сваки реченични члан и свака конституентска реченична јединица су у непосредној или посредној вези с другим реченичним члановима и конституентским јединицама. Зато је опис само једног аспекта или једног дела реченице уз потпуно искључивање других практично немогућ. С друге стране, синтаксички опис који има облик текста неизбежно је линеаран, што значи да се језичке појаве у таквом опису морају изложити сукцесивно, извесним, макар донекле и условним редоследом, иако оне постоје симултано и у сталној узајамној условљености.

У генеративној лингвистици, синтаксичка компонента је један од три главна организациона одељка граматике (друга два су фолошка и семантичка компонента), која садржи правила фразне структуре и трансформациона правила за генерисање синтаксичких структура. Синтаксичке структуре (обрасци, конструкције) могу се рашчланити на следове синтаксичких односа у које језичке јединице ступају с другим јединицама у кон-

струкцији. Неке новије студије предлажу такву анализу по којој би се категорије замениле скуповима синтактичких обележја, што би омогућило шире генерализације преко граница категорија. Тако, на пример, уз употребу обележја V (глагол) и N (именички), предложено је да се категорије глагола, именице, придева и предлога анализирају као [+V -N], [-V +N], [+V, +N] и [-V -N]. Овакав приступ назива се синтакса заснована на обележјима (*feature-based syntax*). Могу се користити и позитивна и негативна обележја поткатегоризације, појединачно или у комбинацији, зависно од синтактичких чињеница и од предложених принципа анализе.

Област: граматика, општа лингвистика.

Одређени синтаксички односи нашли су своје место, иако нису додатно разрађени у I фази, кроз посебне врсте реченица, на пример:

**напоредност** независни међусобни однос, најчешће између две реченице (*Ући ња зајвори враћа*), али и два реченична члана са истом функцијом, истог синтаксичког ранга (*Јелена и Марија су најбоље друарице и одличне ученице*); напоредни однос; још и напоредне форме. Напоредни односи међу реченичним члановима могу бити саставни (*Брати и сестра се лепо слажу*), супротни (*Нису били у њозоришћу, већ у диоскоју*) и раставни (*До школе можеш ићи аутобусом или трамвајем*). Напоредни односи међу реченицама могу бити саставни (*Деда седе у фотиљи и чита новине*), супротни (*Ничему се не чуди, а свачему се надај*), раставни (*Узми или остави*) и градациони (*Злочинце не само да не кажњавају већ их славе као хероје*). У напоредне односе некада су се сврставали искључни (*Сви смо ми људи, само си ти њамеџан*) и закључни (*Мислим, дакле њосијим*) напоредни односи, али се они у савременим граматикама сврставају у супротне, односно саставне напоредне односе. Све сложене реченице деле се, у зависности од односа у коме се

налазе просте реченице од којих се састоје, на напоредно-сложене реченице, које се налазе једна према другој у равноправном односу (*Уђи или изађи*), и зависно-сложене реченице, које су засноване на зависном односу једног предикацијског дела према другоме (*Уђи ако смеи*).

Област: синтакса.

### **II циклус – термини из синтаксе сложене реченице.**

У следећој фази, која је започела крајем 2023. године, задатак је да се е-ПСЛТ допуни и ревидира. У области синтаксе, радиће се ревизија постојећих термина, а термилошка база биће допуњена терминима који припадају доминантно синтакси сложене реченице. Будући да је синтакса врло разнородна дисциплина, те да се теорије међусобно преплићу, укрштају и надопуњују, долазило је до неусаглашености, те се морало трагати за различитим лексикографским, али и научним решењима. Иако није било лако, а на моменте и немогуће, тежња је била да се, поштујући традицију, консултује и савремена референтна литература. Иако су се већ међу појмовима из других области нашли, на пример, *амјерсанд*, *еиј*, *језичка анксиозност* и др., који у досадашњим лексиконима и енциклопедијама нису били обрађивани, прво су селектовани термини из синтаксе сложене реченице који су најфреквентнији у уџбеницима и граматичким приручницима. Њима ће најпре бити допуњен е-ПСЛТ, да би затим, поштујући принципе центра и периферије у синтаксичком термилошком систему, били описани и они појмови који се ређе јављају, односно припадају или појединим ужим синтаксичким поддисциплинама или посебним школама или теоријама, на пример, *нерашчлањена/рашчлањена* (рестриктивна/нерестриктивна) реченица и сл.

Потреба за добром и обухватном терминологијом синтаксе сложене реченице није упитна, али за један термилошки систем (било) је потребно направити класи-

фикацију сложених реченица, што многим лингвистима у нашој прошлости није полазило за руком.<sup>8</sup> У првом кругу селектованих термина нашли су се појмови који се помињу и обрађују у уџбеницима за основну школу, иако и ту има дублета, односно термилошке вишеструкости (Ковачевић 2023: 88–89), као што их има, на пример, у одредници *йредикай*<sup>9</sup>. Међутим, термилошка синонимија, иако није пожељна појава, у оваквом типу полуенциклопедијског појмовника има своје место. Штавише, сматрамо да овакви термилошки речници, ако већ не могу да реше проблем термилошких дублета, а оно могу да представе сву комплексност у формирању најпрецизније терминологије за одређену област. Списак термина на основу ког је ексцерпирана грађа за појмове из области синтаксе сложене реченице указује такође на овај проблем, показујући да су и у основној литератури, тј. изворима, термилошка решења разнолика у индексу појмова нашли различити називи за, рецимо, неке типове зависних реченица (намерна/циљна/финална) или односа међу реченицама (главна/управна реченица, координација/паратакса, субординација/хипотакса).

Прва група, која се наша на списку неопходних синтаксичких појмова обухвата следеће термине (са њиховим дублетним формама): антецедент, асиндетска реченица, временска (темпорална) реченица, главна/управна реченица, градацијске реченице, допунска реченица, жељна (оптативна) реченица, зависносложена реченица,

---

8 О теми класификације (без В. на почетку) зависносложених реченица в. Прањковић 1986, Ружић 2010, Ковачевић 2023.

9 Под глаголским *й*. подразумевају се они који се састоје од пунозначног глагола у личном глаголском облику (Марија *йева*), као и они који у свом саставу имају више глагола (Марија *жели да йева*) док се именски и прилошки предикати негде називају копулативним, а негде неглаголским предикатима (истицање наше).

заповедна (императивна) реченица, интензификатор, квантификатор, клауза/зависна реченица, конкретизатор, координација (паратакса), корелатив, месна (спацијална) реченица, модалност, модификатор, намерна/циљна (финална) реченица, начинска (квалификативна) реченица, негација, независносложена реченица, нерашчлањена (рестриктивна) реченица, обавештајна/изјавна реченица, односна (релативна) реченица, погодбена (концесивна) реченица, поредбена (компаративна) реченица, последична (консекутивна) реченица, раставне (дисјунктивне) реченице, рашчлањена (нерестриктивна) реченица, релативизатор, саставне (копулативне) реченице, синдетска реченица, субординација (хипотакса), супротне (адверзативне) реченице, транзитивност, узвична (екскламативна) реченица, узрочна (каузална) реченица, упитна (интерогативна) реченица, условна (кондиционална) реченица. Грађа из извора је ексцерпирана, приступило се обради, која ће на крају показати фреквенцију међу дублетима, и у зависности од тога, биће израђен речнички чланак, варијанте ће се, као до сада, наћи у загради, а уз синониме ће се наћи упућивање на најдоминантнији термин.

**III циклус – термини из синтаксе сложене реченице, семантике и прагматике.** И опет, списак синтаксичких термина остаје непотпун, иако је углавном обухватио све термине из извора. Међутим, новија (па и не тако новија) истраживања, која су пропустом граматичара и терминолога, изостала у постојећим граматикама и терминолошким речницима доносе резултате који се огледају у проширивању или реорганизацији система зависних реченица. То је на пример случај с реченицама са значењем пропратне околности (Радовановић 1977: 94–100), или *пројрајшнооколносне реченице*, како би их најбоље било звати. Исто се дешава са, на пример, једном врстом зависне супротне реченице, која је названа *кон-*

*и*рас*т*ном реченицом (Ковачевић 1998: 151–157; Танасић 2012: 195–210), или са *ексклузивним реченицама* и *ексцелентивном реченицом* и неким другим појмовима. Иако лингвисти, посебно они који су се овим формама студиозно бавили, па чак се може рећи, и открили засебност наведених конструкција, с правом сматрају да се оне више не могу изостављати из класификације зависних реченица (Ковачевић 2023: 195–198), ови термини наћи ће своје место у е-ПСЛТ након III циклуса допуњавања приручника.

У списку термина II циклуса приметна су још нека ограничења и недостаци. Један од њих је недовољна представљеност семантичких категорија. Ту су разлози специфичност приступа (на пример, код функционалне граматике), као и захтев за формирањем засебне тематске области – семантике. Овде би ушли следећи термини: агентивност, апелативност, вокативност, императивност, инструменталност, интерогативност, каузативност, квалификативност, квантификација, кондиционалност, концесивност, мероничност, модалност, пацијентивност, персоналност, посесивност, референцијалност, социјативност, спацијалност, теличност, темпоралност, које се односе на семантичке категорије у српском језику грамаатикализоване пре свега кроз синтаксичке конструкције. Ти термини мањим делом помињани су у синтакси падежа. Прагматички термини који су нашли своје место на списку код сарадника који обрађују синтаксичке термине јесу следећи: актуелизација, асертивност, говорна ситуација, говорни чиновни, директивност, илокутивност, интерогативност, исказ, линеаризација, пермисивност, перформативност. Неки од наведених термина (на пример, *говорни чиновни*) помињани су, више узгред, у обради појединих појмова, који се тичу синтаксе, лексикологије и др.

**Уместо закључка.** Рад на терминолошком речнику лингвистике за сада се чини као својеврсни *perpetuum*

mobile. Овакав посао никада није до краја завршен, нити заокружен на најбољи могући начин, будући да се лингвистика као наука константно развија, са мањим или већим интензитетом. Одсек за стандардни језик наставиће да описује и стандардизује лингвистичку терминологију држећи се принципа који се налазе у основи пројекта *Израда Појмовника српских лингвистичких термина*, а то је систематизација термина од ширих ка ужим, односно од центра ка периферији. С тим у вези пројекат ће се развијати у смеру класификације, дефиниције, описа и стандардизације термина из модерних лингвистичких дисциплина. Следеће су, дакле, терминологије лингвистике текста, когнитивне лингвистике, анализе дискурса, урбане дијалектологије, лингвокултурологије, компјутерске лингвистике итд.

## ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2015: М. Алановић, „Допунска реченица уз каузативно-манипулативне глаголе”, *Јужнословенски филолоџи* LXXI/3–4, 203–232.
- Антонић 2001: I. Antičić, *Vremenska rečenica*, Novi Sad – Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Бабић 2015: М. Бабић, „Екскламативне реченице у српском језику”, *Синтаксички и стилистички оједи*, Београд: Јасен, 15–31.
- Белешапкина и др. 1977: В. Белошапкина, Е. Земская, И. Милославский & М. Панов, *Современный русский язык: синтаксис*. Москва: Высшая школа, 1977.
- Бондарко 1984: А. В. Бондарко, *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.
- Вукић 2015: М. Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Вукојевић 2008: L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa i*



- hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Драгићевић 2003: Р. Драгићевић, „Лексикологија у Енциклопедијском лексикону Мозаик знања – српскохрватски језик”, *Научни сасџанак слависта у Вукове дане* 32/3, Београд, 71–87.
- Ђуркин 2018: Веселина Ђуркин, *Сложени везници у српском језику (и њихова функционалностилска дисџрибуција)*, Београд: Јасен.
- Ивић 1972: М. Ивић, „О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи”, *Зборник за језик и књижевност* I, 1972, 27–32.
- Јовановић 2017: В. Јовановић, „Терминолошки речници”, у: М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић (ур.), *Српска лексикоџрафија од Вука до данас*, Београд: Српска академија наука и уметности, 189–202.
- Катнић Бакаршић 1996: Marina Katnić-Bakaršić, *Gradacija (od figure do jezičke kategorije)*, Sarajevo: Међународни центар за мир.
- Ковачевић 1986: М. Ковачевић, „Градационе реченице за нереализовану супротност у српскохрватском језику”, *Научни сасџанак слависта у Вукове дане*, 15/1, Београд, 103–114.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа; Србиње: СПКД „Просвјета”.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Сџилистџика и џрамаџика сџилских фџиура* (3. допуњено издање), Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамаџичке и сџилистџичке џеме*, Бањалука: Књижевна задруга.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Оiledи из српске синџаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, *Грамаџичка џиџања српскоџа језика*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 2018: М. Ковачевић, „О односу реченице и исказа–”, *Научни сасџанак слависта у Вукове дане*, 48/5, Београд: Филолошки факултет, 63-70.

- Ковачевић 2020: Милош Ковачевић, *Кроз синтаксу српскога језика*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Ковачевић 2020б: Милош Ковачевић, „Типови и значења независносложених реченица”, *Књижевност и језик*, LXVII/1, Београд, 13–25.
- Ковачевић 2023: Милош Ковачевић, *Поиледи на српско језичко образовање*. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska.
- Михаљевић 1997: М. Мihaljević, „Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik”, *Jezik*, 45, 2, Zagreb, 63–67.
- Московљевић 2004: Ј. Московљевић, „О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику”, *Јужнословенски филолози*, LX, 57–65.
- Московљевић Поповић 2018: Јасмина Московљевић Поповић, *Корелативне конструкције: теоријске основе анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Николић 2010: М. Николић, *Теорија језичке културе у науци о српском језику и славистици*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Николић 2014: М. Николић, *Категорија степенена у српском језику: сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Николић 2014: М. Николић, *Категорија степенена у српском језику. Сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Палић 2007: I. Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo: Booklin.
- Плотников, Б. А. „Градуалност в естественных языках”, *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*, Wiesbaden, 2001, 577–592.
- Прањковић 1986: И. Прањковић, „Зависне реченице у хрватском или српском језику – класификационе недоумице”, *Научни саставник слависта у Вукове дане*, 15/1, МСЦ, 57–65;
- Радовановић 1977: М. Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Novi Sad: Matica srpska (Посебан отисак из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, књ. XX/1 и XX/2).

- Радовановић 2007: М. Радовановић, „Појам градуелности у лингвистици, логици и у науци уопште”, *Зборник Мајице српске за славистику*, 73–74, Нови Сад: Матица српска, 337–350.
- Радовановић 2007а: М. Радовановић, „Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 50, Нови Сад: Матица српска, 747–758.
- Ружић 2006: В. Ружић, „Допунске реченице у савременом српском језику”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1, 123–217.
- Ружић 2006а: В. Ружић, „Допунске реченице у савременом српском језику (II)”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/2, 103–266.
- Ружић 2006б: В. Ружић, *Допунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Ружић 2010: В. Ружић, „О класификацији зависних реченица у српском језику”, *Српски језик*, XV, Београд, 105–119.
- Русимовић 2014: Т. Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујстијантивним антицедентом у савременом српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, необјављена докторска дисертација.
- Симић 2000: Р. Симић, *Основи синтаксе српског језика*, Београд–Никшић: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.
- Слијепчевић Бјеливук 2022а: С. Слијепчевић Бјеливук (ур.), *Појмовник српских лингвистичких термина*, Београд: Институт за српски језик САНУ [lingvistickitermini.rs](http://lingvistickitermini.rs) (приступљено 3. марта 2024).
- Слијепчевић Бјеливук 2022б: С. Слијепчевић Бјеливук, „Концепција Појмовника српских лингвистичких термина – изазови и могућа решења”, у: *Актуелна питања лексикологије и лексикографије српског језика*. М. Ковачевић (ур.). Вишеград: Андрићев институт.
- Слијепчевић Бјеливук 2023: С. Слијепчевић Бјеливук (ур.), *Појмовник српских лингвистичких термина*. Нови Сад: Прометеј.
- Стевановић 1974: М. Стевановић *Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

- Стевановић 2019: Ј. Стевановић, „Досадашња проучавања непредикатских реченица у науци о српском језику–, у: *Зборник радова са Х научној скупи младих филолога Србије: Савремена проучавања језика и књижевности*, година IX, књига 1, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 177-183.
- Танасић 2012: С. Танасић, *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.
- Чудомировић 2015: Ј. Чудомировић, *Семантика и прамајика саставних одг. суйројних најоредних везника и, ја, ње, а, али, нејо*, Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.
- Штрбац 2011: Г. Штрбац, *Дојуне комуникајивних глагола: синтаксичко-семантички и лексикографски опис*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Bolinger 1961: D. Bolinger, *Generality, Gradience, and the All-or-None*, The Hague: Mouton.
- Ivić 1990: М. Ivić, *Pravci u lingvistici 1 i 2*, Beograd: XX vek, 1990.
- Katnić-Bakaršić 1996: М. Katnić-Bakaršić, Marina, *Gradacija (Od figure do jezičke kategorije)*, Sarajevo: Међународни центар за мир.
- Kovačević 1987: М. Kovačević, „Gradacione konstrukcije u Vukovom i današnjem jeziku”, *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo, 225–236.
- Mrazović, Vukadinović 1990: Mrazović i Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Pranjković 2007: I. Pranjković, „Glagoli govorenja i njihove dopune”, *Зборник мајице српске за славистику*, 71-72, 133–141.

Marina Nikolić

CHALLENGES IN CREATING A MODERN LINGUISTIC  
TERMS DICTIONARY (USING EXAMPLES OF TERMS  
FROM SENTENCE SYNTAX)

Summary

The subject in this paper are two versions of modern complex dictionary of linguistic terms in Serbian language, online and press versions of *The Glossary of Serbian linguistic terms*. The aim is to present challenges in creating a modern linguistic terms dictionary as well as to give some possible solutions in classification and definition of syntax terms, which have been our task on this project. The methodological approach chosen for this project had to be determined in advance, but choosing the appropriate methodological approach for the classification, definition and interpretation of all syntactic terms at the same time was not an easy task. The second goal is to find solutions and show how to deal with the problems in existing classification in the field of complex sentences in the Serbian language.

*Key words:* Glossary of Serbian linguistic terms, linguistic terminology, lexicography, Serbian language.



## РЕЧЕНИЦА У ИСТРАЖИВАЊИМА ИДИОЛЕКАТА НОВИЈИХ СРПСКИХ ПРОЗНИХ ПИСАЦА

Предмет интересовања у овом раду јесу постигнућа лингвистичких монографија и огледа посвећених новијој српској прози, а у вези са стилистичким одликама реченице. Анализа је показала да изабрани корпус омогућава да се стекне општи поглед на: (1) кретање научних резултата у испитивањима стилистичких одлика реченице; (2) специфичне стилистичке одлике реченице у идиолектима новијих прозаиста. Досадашњим лингвистичким истраживањима обухваћени су: (1) прозни текстови који прате стандарднојезичку норму, као и текстови који се норми супротстављају; (2) идиолекти најпознатијих књижевника, али и мање познатих прозаиста. Будућим истраживачима омогућено је да прецизније испитају развојне линије у језичко-стилском обликовању реченице у новијој српској прози.

*Кључне речи:* реченица, стилистичке одлике, новија српска проза, стандарднојезичка норма, одступање, лингвистичка типологија српске прозе.

---

\* milanik75@gmail.com

## 1. Уводне напомене

У овом раду разматрају се научни резултати досадашњих лингвистичких истраживања посвећених новијој српској прози, а у вези са стилистичким одликама реченице. Под новијом српском прозом подразумевамо дела која су настајала од поствуковског времена до данас.

Корпус се састоји из два дела – 10 монографија и 64 научна чланка. Од постојећих монографија посвећених језику и стилу појединих писаца изабране су само публикације које садрже научне налазе о реченици.<sup>1</sup> Исто тако, од бројних огледа посвећених новијој српској прози, у корпус су укључени једино радови у којима се говори о реченици у идиолектима новијих прозаиста. Изван наше грађе остају истраживања: (1) која припадају науци о књижевности;<sup>2</sup> (2) која се баве репрезентолошким питањима;<sup>3</sup> (3) која се баве морфосинтаксичком проблематиком;<sup>4</sup> (4) у којима је истраживана књижевност за децу; (5) у којима се разматрају контрастивне теме.

- 1 Свака публикација посвећена је по једном писцу. Већина ових монографија настала је на основу докторских и магистарских теза: Станојчић 1967; Ђорац 1968; Муратагић Туна 1993; Радуловић 1994; Рајковић Кожељац 1996; Башановић Чечовић 2017. Једна студија доноси налазе одређеног синтаксичко-стилистичког истраживања: Миновић 1970. Једна публикација је искључиво лингвистички оријентисана, а произашла је из дугогодишњег континуираног синтаксичко-семантичког истраживања: Антонић 2022. Једна публикација повезује лингвистички и књижевнонаучни аспект, а настала је на основу више стилистичких огледа: Младенов 2011.
- 2 О заслугама лингвиста и проучавалаца књижевности за развој србистичке стилистике (од Богдана Поповића до Милоша Ковачевића), в. Ковачевић 2022г; Николић 2022г: 28–36, 262–264.
- 3 О репрезентолошким истраживањима у србистици, в. Николић 2020; Николић 2022д.
- 4 О истраживањима морфосинтаксичких одлика српске прозе, в. Ковачевић 2024.



Циљ овог рада јесте да се на, условно речено, репрезентативном узорку научне грађе:<sup>5</sup> (1) дође до увида о достигнућима досадашњих лингвистичких истраживања стилистичких одлика реченице новијих прозних стваралаца; (2) реченица у идиолектима новијих прозаиста сагледа се у контексту језичко-стилске типологије савремене српске прозе. Очекивано је да се, и поред разлика у теоријско-методолошким концептима према којима су аутори спроводили истраживања, може доћи до обједињеног општег погледа на (1) кретање научних резултата у испитивањима стилистичких одлика реченице, као и на (2) специфичне стилистичке одлике реченице у идиолектима новијих прозаиста. Посматрано на ширем плану, научни потенцијал изабране грађе огледа се у проширивању постојећих сазнања о изражајним могућностима српског језика, као и о релацијама између стандардног језика и језика књижевних текстова.<sup>6</sup>

## 2. Монографије о језику и стилу новијих српских писаца

У монографијама укљученим у корпус неједнако су заступљене синтаксичке анализе реченичких конструкција, а такође постоје и разлике у обухвату стилистичких

---

5 У овом раду није предвиђено да се наведе потпуна библиографија лингвистичких прилога посвећених стилистичким одликама реченице у српској прози. Потпуну библиографију лингвистичких и књижевнаучних истраживања српске прозе доноси рад: Ковачевић 2024.

6 Проза има значајну улогу у разматрању односа стандардног језика према језику књижевности. Типична реализација прозне реченице прати ритам природног говора, док се стих одликује „вештачким” (уређеним) ритмом. О односу између стандардног језика и језика књижевности, в. Багић 2003; Худечек 2006; Ковачевић 2016а; Ковачевић 2016б; Ковачевић 2019б; Ковачевић 2021.

одлика реченице.<sup>7</sup> Аутори ових 10 публикација говоре о 9 писаца:

- (а) 8 писаца пише стандардним језиком, с тим што се код појединих стваралаца јављају елементи завичајног дијалекта – Петар Кочић (1877–1916), Иво Андрић (1892–1975), Растко Петровић (1898–1949), Јанко Ђоновић (1909–1991), Ђамил Сијарић (1913–1989), Михаило Лалић (1914–1992), Чедо Вуковић (1920–2014), Добрица Ћосић (1921–2014);
- (б) идиолект једног писца изразито одступа од стандардног идиома – Радован Бели Марковић (1947–2022).

Проучаваоци су настојали да пронађу одговарајући теоријско-методолошки концепт за испитивање идиолекта писца који пише стандардним језиком. Поменути проблем отвара се у најстаријој монографији нашег корпуса – *Језик и стил Ива Андрића* (1967). Објашњава се да је најпогодније применити „лингвистичку дефиницију стила [...], по којој је то особено коришћење средстава која носе исту или приближно исту информацију, при чему се та средства разликују у својој језичкој структури, [што] несумњиво имплицира чињеницу да се [стил] 'по себи' најпотпуније може изразити у опозицијама синонимских вредности” (Станојчић 1967: 12–13). Испитана је „дефектна или непотпуна реченица” у Андрићевом стваралаштву, а показало се да највећу заступљеност има реченица с „неразвијеним предикатом”. У вези с непотпуним реченицама запажа се висока фреквенција реченица са апозитивима, који представљају препознатљиву одлику Андрићевог стила. „Дефектне реченице” на стилском плану стварају утисак самерљивости

7 За другу прилику остављамо разматрање монографских обрада језика и стила новијих писаца у односу на шири научни контекст: (1) сербокроатистичка истраживања идиолеката јужнословенских књижевника (уп. Николић 2023); (2) развој србистичке стилистике (уп. Ковачевић 2022).

и ритмичности Андрићевог казивања, а с друге стране, доприносе истицању појединих делова уметничког света. Најчешће се јављају у говору наратора, а посебно су ефикасне у дескриптивним микродискурсима.

По теоријско-методолошком концепту, као и по истраживачким налазима, издваја се студија *Реченица у њрозним делима Расџка Пејровића* (1970). По речима Миливоја Миновића, задатак лингвистике јесте да испита шта је „пишчев властити дар општенородном језику”, при чему треба установити да ли је одређени писац само показао изражајне могућности реченичних конструкција или је успео да покрене развојне тенденције у језику књижевности. Растко Петровић је својим текстовима показао разноврсне изражајне могућности реченице српског језика, али није покренуо нове токове у белетристици. Типови стилематичних реченица који се појављују у његовој прози доприносе динамичности казивања, а настају следећим језичко-стилским поступцима: (1) осамостаљивање првог и другог степена; (2) изостављање реченичних сегмената; (3) низање једнородних реченичних делова; (3) понављање језичких јединица.

У осталим монографским обрадама језика и стила новијих прозаиста мање се говори о стилистици реченице. Међутим, на основу изнетих налаза може се извести својеврсни „диференцијални стилистички опис реченице” у идолектима истраживаних писаца.

Појачана експресивност сложених реченица у прози Михаила Лалића постиже се следећим средствима: (1) понављање везника у независнослуженој реченици; (2) инверзија унутар зависнослужених реченичних конструкција; (3) „говорне вредноте” у невезничкој слоуженој реченици (в. Ђорац 1968).<sup>8</sup>

---

8 Милорад Ђорац користи термин *јоворне вредноте* (темпо, интензитет, тон, интонација, пауза), у значењу које је том термину дао Петар Губерина (1952).

Основно обележје реченице Петра Кочића јесте краткоћа – веома су фреквентне кратке монопредикатске реченице, а сложене реченице су састављене од краћих зависних или независних реченица. Динамичност казивања постиже се (1) „понављањем истоврсних реченичних делова”, као и (2) „елиптичним реченицама” (в. Шипка 1987).

Реченицу Тамила Сијарића одликују различити степени осамостаљивања обележени – (1) запетом, (2) цртом, (3) двотачком, (4) тротачком, (5) тачком. Веома је разноврсна употреба апосиопезе, која често не успева да буде стилски ефектна (в. Муратагић Туна 1993).

Синтаксу Чеда Вуковића одликује (1) веома фреквентна употреба елиптичних реченица, (2) при чему је елипсу комбиновао са интонационим издвајањем, што није увек давало естетски успеле текстове (в. Радуловић 1994).

У најекспресивније и најфреквентније типове реченица у идиолекту Добрице Ђосића спадају (1) „дефектне (непотпуне) реченице”, као и (2) „уметнуте реченице” (в. Рајковић Кожељац 1996).

Реченицу Јанка Ђоновића одликују два поступка експресивне синтаксе – (1) елипса и (2) парцелација, при чему је први објашњен као поступак одузимања односно изостављања реченичног члана, а други као поступак интонационог и позиционог осамостаљивања (в. Башановић Чечовић 2017).

Преостале две публикације разликују се по истраживачком усмерењу од претходних, као и међусобно. Писци о којима је реч – Иво Андрић и Радован Бели Марковић – припадају различитим развојним линијама српске прозе: (1) једна се одликује коришћењем *сѝило-ѝених* потенцијала *несѝилемаѝичних* јединица; (2) другу карактерише доминација *сѝилемаѝичних* јединица у *сѝилоѝеној* функцији.

Ивана Антонић у монографији *Временски односи у језику Андрићеве нарације* (2022), на основу синтак-

сичко-семантичке анализе спроведене на опсежном језичком материјалу Андрићеве прозе, описује систем језичких јединица које припадају семантичком пољу темпоралности. Ауторка је испитала темпоралну детерминацију (1) сентенцијалном, (2) предлошко-падежном и (3) адвербијалном формом, као и (4) темпоралну континуираност и (5) темпоралну конфигурацију на међуреченичном нивоу. Ово истраживање доноси нове увиде не само о Андрићевом идиолекту него и о српском језику, потврђујући да дело овог књижевника представља „поуздан ослонац за посматрање синтаксичко-семантичких појава у савременом српском језику” (Танасић 2022: 129).

Марин Младенов износи запажања о стилематичким одликама Марковићеве реченице: (1) предикат се често налази у финалној позицији веома дуге и структурно веома комплексне реченице; (2) „реченица је испрекидана ауторовим коментарима и разграната атрибутским, адвербијалним, објекатским и другим зависним реченицама”; (3) поједине синтаксичке конструкције подсећају на старије епохе нашег књижевног језика, а поједине на синтаксу немачког језика (Младенов 2011: 32–33).

### 3. Огледи о реченици новијих српских писаца

И у овом делу наше грађе (64 лингвистичка чланка) постоје разлике у заступљености синтаксичких анализа реченичких конструкција, а такође постоје и разлике у обухвату стилистичких одлика реченице.

Поједини радови посвећени су искључиво реченици: Деспотовић 2021; Деспотовић 2021а; Деспотовић 2022; Деспотовић 2022а; Запутил 2021; Јовановић Симић 2017; Јањушевић Оливери 2015; Јовић 1975; Ковачевић 2013б; Ковачевић 2022а; Ковачевић 2022б; Ковачевић 2022в; Милановић 2017б; Николић 2011; Николић 2012;

Николић, Чутура 2015; Пецо 1995б; Радовановић 1974; Русимовић 2011; Русимовић 2023; Рушпић 2016; Симић, Јовановић Симић 2012; Стевановић 2015; Субановић 2020; Танасић 2022а; Танасић 2022б; Танасић 2022в; Танасић 2022г; Танасић 2022д; Танасић 2022ђ; Танасић 2022е; Ђеклић 2021; Чутура 2015.

У осталим радовима, поред других аспеката, разматра се и реченица: Бабић 2011; Бабић 2013; Бабић 2018; Брчкало 2012; Ђуркин 2016; Ђуркин 2022б; Ковачевић 2012; Ковачевић 2013а; Ковачевић 2019а; Ковачевић 2019б; Милановић 2017а; Милановић 2020; Милановић 2022а; Милановић 2022б; Милановић 2022в; Милановић 2022г; Милановић 2022д; Мимовић 2015; Мирилов 2013; Николић 2022а; Николић 2022б; Николић 2022в; Павловић 2016; Петковић 2011а; Петковић 2011б; Пецо 1995а; Ђевриз Нишић 2015; Чутура 2016; Чутура 2018; Чутура 2020; Чутура 2022.

Разматрају се идиолекти 32 писца: Радоје Домановић (1873–1908), Јован Дучић (1874–1943), Петар Кочић (1877–1916), Исидора Секулић (1877–1958), Григорије Божовић (1880–1945), Иво Андрић (1892–1975), Милош Црњански (1893–1977), Меша Селимовић (1910–1982), Бранко Ћопић (1915–1984), Добрица Ћосић (1921–2014), Слободан Селенић (1933–1995), Светлана Велмар Јанковић (1933–2014), Момо Капор (1937–2010), Милован Данојлић (1937–2022), Добрило Ненадић (1940–2019), Јанко Вујиновић (1945–2020), Рајко Петров Ного (1945–2022), Радован Бели Марковић (1947–2022), Радослав Братић (1948–2016), Давид Албахари (1948–2023), Јован Радуловић (1951–2018), Ранко Рисојевић (1943), Миро Вуксановић (1944), Видан Николић (1947), Душан Ковачевић (1948), Рајко Васић (1952), Светислав Басара (1953), Владан Матић (1959), Горан Петровић (1961), Срђан Ваљаревић (1967), Владимир Краков (1970), Владимир Кецмановић (1972).

Највише радова посвећено је Иву Андрићу, Милошу Црњанском, Горану Петровићу и Радовану Белом Марковићу. Дакле, у питању су представници двају прозних стилова карактеристичних за лингвистичку типологију српске прозе 20. и 21. века: (1) *андрићевски стил* – одликује се нестилематично-стилогеном реченицом; (2) *црњанскијевски стил* – одликује се стилематично-стилогеном реченицом.

Андрић је доследно усаглашавао свој уметнички израз с нормом стандардног језика, чиме је допринео канонизацији нормативног стила српског језика. Истраживања су показала да се Андрић служио поступцима експресивне сегментације реченице (уношење експресивне паузе), као и другим видовима уређења синтаксичког низа (пермутација, елиптирање, интензификација реченичних чланова). Поменути поступци заступљени су и код других стваралаца који се ослањају на изражајне могућности стандардног идиома, а појављују се као индивидуалне реализације традиционалних језичко-стилских поступака (додавање, премештање, замена, изостављање).

Горан Петровић је допринео стилском усавршавању српске прозе на плану реченичних конструкција и текстовних целина. На примеру романа *Синичарница „Код срећне руке“* показано је на којим одликама се темељи „стилско савршенство“ Петровићевог прозног израза. Језичко-стилске доминанте у овом роману јесу *амплификација* и *еквивалентност*. Стилематична структура Петровићевих ампликативних реченица и текстовних целина – може се описати према следећим критеријумима: (1) нехомофункционалност односно хомофункционалност нагомиланих језичких јединица; (2) тип нагомиланих језичких јединица; (3) начин нагомилавања језичких јединица; (4) начин обликовања текста. У реченицама и текстовним целинама остварују се различити

типови еквивалентности: (1) анафорска; (2) полипто-тонска; (3) прстенаста; (4) реитерацијска 'пилонска' и (5) амплификацијска еквивалентност.

Јован Радуловић такође спада међу ствараоце који користе постојеће и развијају нове изражајне могућности стандарног језика на плану реченичних конструкција и текстовних целина. Језичко-стилску доминанту његових приповедака представљају асиндетске реченице, остварене у пет иновативних структурно-семантичких типова, а структуриране према принципима текста (не према принципима сложене реченице): (1) невезничке реченице у чијим се клаузама комбинују говор наратора и управни говор одређеног јунака; (2) невезничке реченице у чијим се клаузама комбинује говор наратора и слободни неуправни говор; (3) асиндетске реченице у којим се комбинују клаузе изражене предикатским и неглаголским јединицама; (4) асиндетске реченице чије клаузе омогућавају позиционо 'уметање' у структуру друге асиндетске клаузе; (4) невезничке реченице различитог функционалног циља.

Разједначавање књижевног језика и језика књижевности везује се за роман *Сеобе* (1929) у коме се Црњански супротставио нормативним захтевима нормативне стилистике, користећи поступак интонационог издвајања реченичних сегмената и стварајући различите типове стилема. Тако се у истој реченици јављају: (1) синтаксостилеми – који настају осамостаљивањем појединих делова реченице; (2) фоностилеми – који настају дезаутоматизацијом интонације синтаксичког низа; (3) графостилеми – који настају ненормативном употребом запете и тачке. Поменути стилеми постоје: (1) у раније објављеној прози, на пример, у роману *Нечистија крв* (1910) Боре Станковића; (2) још више у делима каснијих прозаиста, на пример, у романима *Нијдина* (2000) Светлане Велмар Јанковић, *Усион и њаг Паркинсонове болести* (2006) Све-



тислава Басаре, *Тој је дио врео* (2008) Владимира Кеџма-новића.

Радован Бели Марковић је у изразитој мери дезаутоматизовао реченицу српске прозе. Његову прозу одликује вишеструко сложена реченица, формирана од великог броја предикатских клауза (може их бити више од 30), као и великог броја речи (најчешће од 60 до 100 речи). Марковићева реченица често је маркирана употребом архаичних или слабо фреквентних везника (нпр. *йочем, дочим, мањ ако, некмоли*), као и употребом сложених везника несвојствених књижевноуметничком стилу (нпр. *уз најомену да, уз йрејйосџавку да*). Међу језичко-стилским поступцима којима писац остварује дезаутоматизацију реченице доминирају: (1) неологизација реченице; (2) стилистички маркиран ред речи; (3) сегментирање различитих типова синтаксичких јединица. За Марковићеву реченицу везује се посебан термин – *белизам*, као и термин *реченични неолоџизам*, који подразумева да је неки тип структурно-семантичког обликовања реченице везан искључиво за одређеног аутора, дакле, реч је о *индивидуалном сџилему*.

На крају, поменућемо роман *Конџраендорфин* (2020) Светислава Басаре. Оглед Милоша Ковачевића о овом делу отвара проблем „нестилогене стилематичности”. Поставља се питање: До које се „границе” могу појачавати, комбиновати и нагомилавати стилски ефекти, а да се не изгуби естетски учинак. С тим стваралачким проблемом морају се суочити сви прозни текстови који се супротстављају андрићевској линији савремене прозе. Исто тако, треба узети у обзир да стваралачки приступ писца који пишу стандардним језиком није „само стара боца за ново вино” и да се естетски успеле стилске иновације постижу и у идиолектима прозаиста андрићевске провенијенције.

#### 4. Закључни осврт

Анализа лингвистичке грађе о новијој српској прози (10 монографија и 64 огледа), показује да научни налази у изабраном корпусу омогућавају да се стекне општи поглед на: (1) кретање научних резултата у испитивањима стилистичких одлика реченице; (2) специфичне стилистичке одлике реченице у идиолектима новијих прозаиста. Притом, треба имати у виду да су референце које чине нашу грађу настајале у различитим научним контекстима (у периоду од шездесетих година 20. века до данас), стога, постоје разлике у синтаксичким приступима и појмовно-терминолошким системима.

Проучаваоци чија су остварења укључена у корпус испитивали су реченицу, условно и уопштено речено, на један од три начина: (1) искључиво са синтаксичког становишта, не обухватајући стилистички аспект, али доносећи налазе који се могу користити у стилистичким истраживањима; (2) првенствено са синтаксичког становишта, уз тумачење стилске функције испитиваних синтаксичких конструкција; (3) са стилистичког становишта, при чему је синтаксички аспект неизбежан као основа стилематичке анализе.

Досадашњим лингвистичким истраживањима језика и стила новијих српских писаца обухваћени су: (1) прозни текстови који прате стандарднојезичку норму, као и текстови који се супротстављају норми; (2) језик и стил прозе „мејнстрим” књижевника, али и идиолекти мање познатих прозаиста.

Идиолекти истраживаних књижевника припадају двама развојним правцима у савременој српској белетристици: (1) један подразумева да се у тексту првенствено користе стилогени потенцијали нестилематичних реченица – тако је у прози Ива Андрића и других стваралаца који нису одступали од норме стандардног језика

(нпр. Горан Петровић); (2) други правац подразумева да у тексту доминира стилогена функција стилематичних јединица – то је одлика прозних тестова Милоша Црњанског и других прозаиста који су одступали од стандарднојезичке норме (нпр. Радован Бели Марковић). Догађа се да писци који су унели стилистичке иновације у реченицу: (1) остану изван ширег утицаја на друге ствараоце (нпр. Растко Петровић); (2) утичу на бројне припаднике каснијих књижевних генерација (нпр. Милош Црњански).

Полазећи од диференцијалних стилистичких описа реченице у идолектима истраживаних писаца, будући истраживачи имају могућност да прецизније испитају развојне линије у језичко-стилском обликовању реченице у новијој српској прози.

## ИЗВОРИ

### (а) Монографије

Антонић 2022: И. Антонић, *Временски односи у језику Андрићеве нарације*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књи-  
жарница Зорана Стојановића.

Башановић Чечовић 2017: Ј. Башановић Чечовић, *Језик и сїил  
Јанка Ђоновића*, Подгорица, ЦАНУ.

Миновић 1970: М. Minović, *Rečenica u prozним djelima Rastka  
Petrovića*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i  
Hercegovine.

Младенов 2011: М. Младенов, *Белина Белоїа: сїилисїич-  
ко-їтроїолошки оїледи о їрози Р. Б. Марковића*, Београд:  
Албатрос Плус, Лајковац; Градска библиотека Лајковац.

Муратагић Туна 1993: Х. Муратагић Туна, *Језик и сїил Ђамила  
Сијарића*, Нови Пазар: ДАМАД.

Радловић 1994: З. Радловић, *Језик и сїил Чеда Вуковића,  
Никшић: Унирекс.*

- Рајковић Кожељац 1996: Љ. Рајковић Кожељац, *Језик и стил Добрице Ђосића у роману „Деобе“*, Зајечар: Културно-просветна заједница.
- Станојчић 1967: *Ž. Stanojčić, Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, Beograd: Filološki fakultet.
- Ђорац 1968: М. Ђорас, *Jezik i stil Mihaila Lalića*, Priština: Zajednica nučnih ustanova KM.
- Шипка 1987: М. Шипка, *Језик Пејра Кочића (увод, њрисџуи, избори, ѓрамаџика)*, Сарајево: Институт за језик и књижевност.

#### (б) Огледи

- Бабић 2011: М. Бабић, Језичко-стилске карактеристике збирке прича *Смрџ не доли* Мома Капора, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и њолиџика*, 5/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 177–188.
- Бабић 2013: М. Бабић, Језичко-стилске карактеристике приповијетке *Кроз међаву* Петра Кочића, у: М. Ковачевић (ур.), *Значај срџској језика и књижевностџи у очувању иденџиџиџеџа Реџублике Срџске II*, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 91–116.
- Бабић 2018: М. Бабић, Језичко-стилске карактеристике Андрићеве приповијетке *Писмо из 1920. ѓодине*, у: М. Ковачевић (ур.), *Значај срџској језика за очување срџској кулџурној иденџиџиџеџа I: Иво Андрић и срџски језик*, Андрићград: Андрићев институт, 121–141.
- Брчкало 2012: Б. Брчкало, Особености романа *Прсџи лудих очују* Рајка Васића, у: М. Ковачевић (ур.), *Значај срџској језика и књижевностџи у очувању иденџиџиџеџа Реџублике Срџске I*, Пале: Филозофски факултет, 211–232.
- Деспотовић 2021: Ј. Деспотовић, Синтаксичко-стилистичке карактеристике јединица без предиката у роману *Тврђава* Меше Селимовића, *Лиџар*, 76, Крагујевац, 11–23.
- Деспотовић 2021а: Ј. Деспотовић, Стилистика беспредикатских јединица у приповеткама Григорија Божовића, у: С. Алексић, Н. Лазић (ур.), *Еџика и есџеџика Гриџорија*

- Божовића, Косовска Митровица: Филозофски факултет, Зубин Поток: Културни центар „Стари Колашин”, 339–347.
- Деспотовић 2022: Ј. Деспотовић, Синтаксостилистички поступци у роману *Дневник грује зиме* Срђана Ваљаревића, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: ФИЛУМ, 151–162.
- Деспотовић 2022а: Ј. Деспотовић, Реченице без предиката у путописној прози *Брисани њоратор* Милована Данојлића, у: М. Ковачевић (ур.), *Сиваралаштво Милована Данојлића – поезија, проза и есејистика*, Андрићград: Андрићев институт, 173–196.
- Ђуркин 2016: В. Ђуркин, О језику и стилу Радована Белог Марковића, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик, књижевности, уметности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 73–90.
- Ђуркин 2022: В. Ђуркин, О језику и стилу романа *Ђакон Бојородичине цркве* Исидоре Секулић, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: ФИЛУМ, 137–150.
- Запутил 2021: М. Запутил, Лингвистички и стилистички аспекти хипотаксичког устројства Домановићевих исказа, у: Г. Јашовић (ур.), *Драган Лилић – између лингвистике и стилистике*, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 71–89.
- Јовановић Симић 2017: Ј. Јовановић Симић, О унутарисказним и међуисказним односима у поетском вербату романа *Кукавичја њилаг* Лабуда Драгића, *Узданица*, XIV/2, Јагодина, 43–72.
- Јањушевић Оливери 2015: А. Јањушевић Оливери, Зависносложене реченичне структуре у првој књизи *Сеоба* Милоша Црњанског, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Српски језик – од Вука до данас*, Крагујевац: ФИЛУМ, 247–256.
- Јовић 1975: Д. Јовић, Језичке одлике носилаца поруке у *Mostu na Žepi* Ive Andrića, у: Д. Јовић, *Lingvostilističke analize*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност SRS, 82–90.

- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, Језичка слика рата у роману *Той је био врео* Владимира Кеџмановића, у: М. Ковачевић, *Линџосџиллсџика књижевноџ џексџа*, Београд: СКЗ, 274–296.
- Ковачевић 2013а: М. Ковачевић, Андрићев језик и стил – врхунац Вуковог стила и језика, у: М. Ковачевић, *Срџски џисџи у озрачџу сџиллсџике*, Београд: „Филип Вишњџић”, 11–35.
- Ковачевић 2013б: М. Ковачевић, Синтакса и стилистика упитних исказа у роману *Госџодска улица* Ранка Рисојевића, у: М. Ковачевић, *Срџски џисџи у озрачџу сџиллсџике*, Београд: „Филип Вишњџић”, 201–240.
- Ковачевић 2019а: М. Ковачевић, Стилистика прича о ријечима Мира Вуксановића, у: М. Ковачевић, *Сџилске доминанџе срџских џрозних џисаџа*, Андрићград: Андрићев институт, 135–161.
- Ковачевић 2019б: М. Ковачевић, Мјесто Црњанских *Сеоба* у језичкостилској типологији модерног српског романа, у: Д. Бабић, Ј. Илић (прир.), *Плави круџ Милоша Црњанскоџ*, Београд: Филолошка гимназија, ЗУОВ, 9–34
- Ковачевић 2022а: М. Ковачевић, Асиндетске реченице као језичко-стилска доминанта приповиједака Јована Радуловића, у: М. Ковачевић, *Сџиллсџиком кроз белеџрисџџику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 53–74.
- Ковачевић 2022б: М. Ковачевић, О структури и стилистици реченице у *Сџџничарници „Код срећне руке”* Горана Петровића, у: М. Ковачевић, *Сџиллсџиком кроз белеџрисџџику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 31–51.
- Ковачевић 2022в: М. Ковачевић, Стилематична нестилогеност у роману *Конџраендорфин* Светислава Басаре, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Срџски језик, књижевност, умеџност*, књ. 1, *Језик и сџил срџскоџа романа*, Крагујевац: ФИЛУМ, 93–102.
- Милановић 2017а: Н. Милановић, Језичко-стилска обиљежја романа *Краљ комараџа* Владимира Кракова, у: Н. Милановић, *Оџледи из синџаксосџиллсџике*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 245–264.

- Милановић 2017б: Н. Милановић, Синтаксостилеме реда ријечи у роману *Сийничарница „Код срећне руке“*, у: Н. Милановић, *Оіледи из синтаксостилистикe*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 185–216.
- Милановић 2020: Н. Милановић, Семантичко-стилистичке одлике приповијетке *Прича Горана Петровића*, у: М. Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Горана Петровића*, Андрићград: Андрићев институт, 227–242.
- Милановић 2022а: А. Милановић, Језичко-стилске промене у романима Добрице Ћосића: од романа *Далеко је сунце до Времена смрти*, у: А. Милановић, *Језик српске ѓрозе*, Андрићград: Андрићев институт, 29–58.
- Милановић 2022б: А. Милановић, Запажања о језику и стилу у делу *Писци моја века* Добрице Ћосића, у: А. Милановић, *Језик српске ѓрозе*, Андрићград: Андрићев институт, 59–78.
- Милановић 2022в: А. Милановић, Над језичким лавиринтима Радована Белог Марковића, у: А. Милановић, *Језик српске ѓрозе*, Андрићград: Андрићев институт, 133–144.
- Милановић 2022г: А. Милановић, Језик као актер у *Двадесет српских ѓогела* Душка Ковачевића, у: А. Милановић, *Језик српске ѓрозе*, Андрићград: Андрићев институт, 229–246.
- Милановић 2022д: А. Милановић, *Госпођа Оліа* и језичко-стилска доследност Радована Белог Марковића, у: Р. Микић, М. Кецојевић (ур.), *Кроз кайије дугућих времена*, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 159–190.
- Мимовић 2015: М. Мимовић, Парцелација као стилска доминанта у роману *Нијдина* Светлане Велмар Јанковић, *Зборник радова Филозофској факултету*, Косовска Митровица, 45/4, 347–362.
- Мирилов 2013: Р. Мирилов, Сложена реченица са саставним клаузама у језику савремених прозних писаца Давида Албахарија, Владана Матића и Горана Петровића, *Зборник радова Филозофској факултету*, XLIII/2, Приштина, 577–591.
- Николић 2011: М. Николић, Осамостаљивање синтаксичких поредбених конструкција у ратном роману *Тој је био врео*

- Владимира Кецмановића, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и њолиџика*, 5/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 263–272.
- Николић 2012: М. Николић, Стилистика синтаксичких конструкција у приповеци *Свадба* Ива Андрића, у: Б. Тошовић (ур.), *Иво Андрић – књижевник и дипломата у сјени двају свјетских ратова (1925–1941)*. *Andrić-Initiative* 5, Грац: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц”, Београд: Београдска књига, 513–526.
- Николић 2022а: М. Николић, Стилске доминанте у збирци приповедака *Деца* Ива Андрића, у: М. Николић, *Поеџизми и ѡрозаизми*, Андрићград: Андрићев институт, 199–220.
- Николић 2022б: М. Николић, Стилске доминанте у роману *Ослободџици и издајници* Милована Данојлића, у: М. Николић, *Поеџизми и ѡрозаизми*, Андрићград: Андрићев институт, 221–242.
- Николић 2022в: М. Николић, Стилске доминанте у стварносној прози Добрила Ненадића, у: М. Николић, *Поеџизми и ѡрозаизми*, Андрићград: Андрићев институт, 243–272.
- Николић, Чутура 2015: М. Николић, И. Чутура, Поредбене синтаксичке конструкције као средство динамике исказа у српској прози постмодернизма (на примерима из романа Радована Белог Марковића), *Српски језик*, XX/1–2, Београд, 459–478.
- Павловић 2016: Ј. Павловић, Двострукост као принцип у *Књизи о храсџу* Јанка Вуџиновића: супротност, сагласје и његово превазилажење, у: М. Неџић (ур.), *Наративна њолифонија Јанка Вуџиновића*, Београд: „Филип Вишњић”, 364–388.
- Петковић 2011а: Ј. Петковић, О неким језичким и стилским поступцима у књижевном изразу Видана Николића, *Наслеђе*, 20, Крагујевац, 329–344.
- Петковић 2011б: Ј. Петковић, Синтаксички и стилистички аспект експресивне сегментације реченице у Андрићевом *Ex Pontu*, у: Б. Тошовић (ур.), *Аусџроуарски ѡериод у живоју и дјелу Ива Андрића (1892–1922)*. *Andrić Initiative* 4, Грац: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц”, Београд: Београдска књига, 665–673.



- Пецо 1995а: А. Пецо, Неке језичке особине у роману *Лајум* Светлане Велмар Јанковић, у: А. Пецо, *Писци и њихов језик*, Београд: Просвета, 480–504.
- Пецо 1995б: А. Пецо, О неким специфичностима Андрићеве реченице, у: А. Пецо, *Писци и њихов језик*, Београд: Просвета, 312–332.
- Радовановић 1974: М. Радовановић, Неки синтаксички поступци карактеристични за језик књиге *Роман о Лондону* Милоша Црњанског, *Прилози проучавању језика*, 10, Нови Сад, 1–48.
- Русимовић 2011: Т. Русимовић, Парцелација зависне реченице у романима *Усион и њад Паркинсонове болести* Светислава Басаре и *Тој је био врео* Владимира Кецмановића, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 139–147.
- Русимовић 2023: Т. Русимовић, Поступци осамостаљивања реченичних конституената у роману *Нечисти крв* Борисава Станковића, у: Т. Русимовић, *Линивостилицистички оједи*, Андрићград: Андрићев институт, 101–112.
- Рушпић 2016: М. Рушпић, Предикатски апозитив у приповеткама Иве Андрића, *Зборник радова Филозофског факултета*, Косовска Митровица, 46/1, 67–84.
- Симић, Јовановић Симић 2012: Р. Симић, Ј. Јовановић Симић, Граматичка и интонацијска структура прозног израза М. Црњанског у *Сеобама*, *Узданица*, IX/1, Јагодина, 7–25.
- Стевановић 2015: Ј. Стевановић, Безличне реченице у романима Бранка Ђопића, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и слобода*, 9/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 115–128.
- Субановић 2020: К. Субановић, Реченична експресивност са становишта синтаксе у сатирама *Укидање страси*, *Озбиљне, научне ствари* и *Вођа Радоја Домановића*, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Експресивност у српском језику*, Крагујевац: ФИЛУМ, 179–192.
- Танасић 2022а: С. Танасић, Безлична реченица у *Травничкој хроници* Ива Андрића, у: С. Танасић, *Оједи о језику српских њисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 25–41.

- Танасић 2022б: С. Танасић, Вријеме у прози Јована Дучића: реченице с везником *кад*, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 83–90.
- Танасић 2022в: С. Танасић, Из проблематике временских реченица у прози Радослава Братића, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 73–82.
- Танасић 2022г: С. Танасић, Декомпоновање глагола у роману *На Дрини ћујрија* Иве Андрића, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 18–24.
- Танасић 2022д: С. Танасић, О реченичној кондензацији у *Травничкој хроници* Иве Андрића, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 42–50.
- Танасић 2022ђ: С. Танасић, Пасивне реченице у прози Иве Андрића, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 8–17.
- Танасић 2022е: С. Танасић, *Сеобе* Милоша Црњанског на путу између стварног и жељеног, у: С. Танасић, *Оіледи о језику срјских ѱисаца*, Београд: Славистичко друштво Србије, 201–213.
- Ђевриз Нишић 2015: В. Ђевриз Нишић, Експресивност синтаксичких низова у глоси *Јечам и калойер* Рајка Петрова Нога, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и слобода*, 9/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 145–150.
- Ђеклић 2021: Н. Ђеклић, Стилистички маркиране предикатске структуре у роману *Пријайељи* Слободана Селенића, у: Н. Ђеклић, *Сјиси сјилисјички*, Београд: „Филип Вишњић”, 112–126.
- Чутура 2015: И. Чутура, Стилски аспекти обликовања реченице у *Колубарској ѱрилоији*, у: Р. Микић (ур.), *Инијер-јрејације у Ђелијама*, Лајковац: Градска библиотека, 139–154.
- Чутура 2016: И. Чутура, Језичко-стилско обликовање смрти завичаја у прози Бранка Ђопића, у: Р. Кузмановић (ур.), *Ђојићево сјољеће*, Бања Лука: АНУРС, 371–384.

- Чутура 2018: И. Чутура, Међуоднос времена и узрока у Андрићевим романима, у: М. Ковачевић (ур.), *Значај српског језика за очување српског културног идентитета I: Иво Андрић и српски језик*, Андрићград: Андрићев институт, 263–281.
- Чутура 2020: И. Чутура, Синтакса и стилистика наслова у роману *Ојсага цркве Свете Сиса*, у: М. Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Горана Пејровића*, Андрићград: Андрићев институт, 207–226.
- Чутура 2022: И. Чутура, *Лимунација* и друге приче: језичке и жанровске карактеристике, у: Р. Микић, М. Кецојевић (ур.), *Кроз каије дугућих времена*, зборник, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 104–124.

## ЛИТЕРАТУРА

- Багић 2003: К. Багић, *Beletristički stil*, у: К. Багић, *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Zagreb: Disput, 7–20. <https://stilistika.org>. 11. 10. 2022.
- Губерина 1952: Р. Guberina, *Zvuk i pokret u jeziku*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Ковачевић 2016а: М. Ковачевић, Језик књижевности између српске филологије и стилистике, у: А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.), *Филологија културе*, књ. 4, Београд: Филолошки факултет, 11–36.
- Ковачевић 2016б: М. Ковачевић, Књижевни језик и језик књижевности, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик, књижевност, уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 15–32.
- Ковачевић 2019в: М. Ковачевић, Разлаз српског књижевног језика и језика књижевности, у: М. Ковачевић (ур.), *Значај српског језика за очување српског културног идентитета II: Српска књижевност као основа српског језика*, Андрићград (Вишеград): Андрићев институт, 11–29.
- Ковачевић 2021: М. Ковачевић, Андрићеве ставови о језику и стилу, у: М. Ковачевић, *Србистички огледи*, Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 37–51.

- Ковачевић 2022г: М. Ковачевић, Ковачевић, *Српски стилски чари*, Београд: СКЗ.
- Ковачевић 2024: М. Ковачевић, Досадашња србистичка истраживања стила српске прозе, у: В. Вукашиновић (ур.), *Савремена српска проза*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, у штампи.
- Николић 2020: М. Николић, Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије, *Српски језик*, XXV/1, 287–301.
- Николић 2022г: М. Николић, *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Николић 2022д: М. Николић, Новија лингвостилитичка истраживања српске прозе, у: М. Николић, *Поетизми и прозаизми (Лингвостилитички поглед на језик српских писаца)*, Андрићев институт, Андрићград (Вишеград), 47–91;
- Николић 2023: М. Николић, Научни допринос Милије Николића истраживањима идиолеката српских писаца (уметничка проза Лазе Лазаревића), у: Љ. Бајић, З. Мркаљ, В. Брборић (ур.), *Научно дело и наслеђе професора др Милије Николића*, Београд: Филолошки факултет, 153–165.
- Танасић 2022ж: С. Танасић, Ивана Антонић, *Временски односи у језику Андрићеве нарације*, Наш језик, LIII/2, Београд, 125–130.
- Худечек 2006: L. Hudeček, Hrvatski jezik i jezik književnosti, у: К. Багић (ур.), *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zagreb: FF press, 57–79. <https://stilistika.org>. 18. 12. 2022.

Milka Nikolić

## SENTENCE IN IDIOLECT RESEARCH RECENT SERBIAN PROSE WRITERS

### Summary

In this paper, the scientific results of recent linguistic research of recent Serbian prose are considered, in connection with the stylistic features of the sentence. The analysis of linguistic monographs and articles dedicated to recent Serbian prose, focused on the stylistic features of the sentence, shows that the scientific findings in the corpus allow one to gain a general view of: (1) the movement of scientific results in the examination of the stylistic features of the sentence; (2) stylistic features of the sentence in the idiolects of recent prose writers. At the same time, it should be borne in mind that the references that make up our material were created in different scientific contexts (in the period from the sixties of the 20th century to the present day), therefore there are differences in syntactic approaches and conceptual-terminological systems, which is not covered by our review. Linguistic research on the language and style of recent Serbian writers includes: (1) prose texts that follow the standard language norm, as well as texts that oppose the norm; (2) idiolects of the most popular writers, but also of lesser-known prose writers. This enables future researchers to examine the linguistic and stylistic lines of development of recent Serbian prose based on differential stylistic descriptions of sentences by different writers.

*Keyword:* sentence, stylistic features, recent Serbian prose, standard language norm, deviation, linguistic typology of Serbian prose.



Јелена Р. Редли\*  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за српски језик и лингвистику

УДК 811.163.41`367.334

ЕПЕНТЕТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ  
У ПОЛИЦИЈСКИМ ИЗЈАВАМА  
УЧЕСНИКА КРИВИЧНИХ ДЕЛА:  
ФОРЕНЗИЧКОЛИНГВИСТИЧКА  
ПЕРСПЕКТИВА\*\*

У овом истраживању, применом принципа форензичке лингвистике и некомпаративних техника утврђивања ауторства, анализирају се епентетске (уметнуте) реченице у изјавама датим полицији. Испитује се њихов потенцијални утицај на ауторство и веродостојност изјава и истражује како полицијске интервенције у писаним изјавама могу утицати на структуру и кохезију наратива. Резултати овог истраживања откривају значај епентетских реченица у форензичком контексту и пружају користан оквир за оцену ауторства и веродостојности у правним и истражним околностима.

*Кључне речи:* епентетске реченице, текстуална кохезија, ауторство, веродостојност, синтакса, форензичка лингвистика

---

\* redli@ff.uns.ac.rs

\*\* Рад је настао у оквиру пројекта Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика (178004), који финансира Минастарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије.

## 1. Увод

### 1.1. Контекст

Изјаве дате полицији током информативних разговора играју кључну улогу у кривичним истрагама јер пружају драгоцене информације које могу помоћи у утврђивању чињеница, идентификацији осумњичених и расветљавању сложених случајева. Међутим, језик који се у њима користи често је оптерећен карактеристикама које захтевају пажљиву анализу и тумачење.

Језик полиције, такозвани *полицејски рејстџар*,<sup>1</sup> предмет је многих студија истраживања (Shuy 1998, 2005; Olsson 2008<sup>2</sup>; Hall 2008; Coulthard 2002; Coulthard and Johnson 2007; Ђетковић 2013 и др.). Он је присутан и у говорном и у писаном полицејском дискурсу, који постаје саставни део писаних полицејских докумената као што су изјаве, на које се судије у великој мери ослањају током суђења. Стога, како би се осигурало праведно поступање према учесницима у судском процесу, важно је проучавати процес трансформације полицејског испитивања у полицејски записник, односно у писане документе који касније служе као изјава осумњиченог или као доказ у будућем кривичном поступку. Језичким карактеристикама ових докумената, генерисаних у контексту полицејске интеракције с осумњиченима и изван њега, посвећена је значајна пажња, посебно на енглеском и холандском језичком корпусу (Rock 2001,

---

1 Термин *полицејски рејстџар* (Olsson 2008<sup>2</sup>: 5) односи се на писани и усмени дискурс који је полиција развила током година. Он је изразито конвенционализован и институционално вођен, јер је његов настанак у директној вези с језиком закона и правних норми, који имају пресудну улогу у вршењу полицејских послова, као и с настојањем полиције да дословно следи „слово закона” (Hall 2008: 74–75).



2010, 2013; Komter 2002, 2003, 2006, 2012; Haworth 2010; Van Charldorp 2011, 2014), док истраживања овог типа на материјалу српског језика досад нису спровођена.

## 1.2. Циљеви, методологија и корџус

Ово истраживање има за циљ да допринесе растућем корпусу знања у области форензичке лингвистике на српском језичком и правном терену, пружајући драгоцене увиде у анализу и тумачење епентетских реченица у изјавама датим полицији. Примарни циљ је испитивање форензичке вредности ових реченица. С тим у складу, епентетске реченице посматрамо као зависне или независне клаузе које, будући да представљају уметнуте секвенце, нарушавају кохезију текста, а њихова сложена синтаксичка и семантичка природа намеће потребу за посебном пажњом у форензичколингвистичкој анализи.

На самом почетку неопходно је објаснити термин *ејенџејске реченице*. Будући да се епентеза односи на немотивисано уметање нових гласова у реч, термин *ејенџејска клауза/реченица* могао би најбоље осликати праву природу испитиваних реченица у контексту теме којом се овде бавимо, јер је реч о додатим, сувишним или непотребним реченицама које могу нарушити структуру и кохезију наратива и тако утицати на разумевање текста.<sup>2</sup>

Да бисмо постигли главни циљ овог истраживања, расветљавамо потенцијалне импликације епентетских реченица на исказе које су дали учесници у кривичним делима трговине људима и угрожавања сигурности, а, самим тим, и њихов значај. Притом користимо интердисциплинарни приступ који комбинује лингвистику и право. Најпре дајемо преглед постојеће лингвистичке

---

2 Захваљујем проф. др Милошу Ковачевићу на надамне корисном предлогу овог термина.

литературе о уметнутим реченицама, након чега анализирамо аутентичне примере из српске криминалистичке праксе, примењујући квалитативни приступ и некомпаративне аналитичке технике.<sup>3</sup> Путем квалитативне анализе испитујемо лингвистичке карактеристике повезане с епентетским реченицама, док некомпаративне технике имају за циљ откривање двоструког ауторства у структури текста.

Корпус чине аутентичне изјаве учесника у кривичним делима (окривљених, жртава, саучесника и сведока), које су дате полицији током саслушања и саставни су део закључених судских предмета из архиве Вишег јавног тужилаштва Новом Саду. Случајеви укључују испитивање криминалних радњи категорисаних као Трговина људима (чл. 388 КЗ РС) и Угрожавање сигурности (чл. 138, ст. 1 КЗ РС).

## 2. Уметнуте реченице као лингвистички појам

Када се говори о уметнутим реченицама, обично се у виду имају зависне клаузе као конституенти сложене реченице. Било да је у питању независносложена или зависносложена реченица, морамо узети у обзир сваку клаузу у свакој реченици јер је свака клауза битна за поруку, а самим тим и за сврсисходну комуникацију (Winter 1994: 48). Зато ће значај епентетске реченице постати очигледнији у расправи о њеном понашању у форензичколингвистичком контексту у наставку рада.

---

3 Форензичколингвистичке аналитичке технике (Forensic Linguistic Analysis Techniques – FLAT), имају значајну улогу у истраживању језичких доказа, а класификују се као компаративне и некомпаративне (Howald 2005).

Феномен уметнутих реченица привукао је пажњу бројних лингвиста који су проучавали њихову сложеност и значај. Истраживачи као што су Тенијер (Tesnière 2015 [1965]), Квирк (Quirk et al. 1985), Хадлстон и Пулум (Huddleston, Pullum 2002), Халидеј и Метисен (Halliday, Matthiessen 2004), Поц (Potts 2005), Радфорд (Radford 2009) опширно су истраживали ову појаву. И јужнословенски лингвисти, укључујући Маретића (Maretić 1963: 439–445), Ковачевића (1988, 1998); Барић (Barić i dr. 1997<sup>2</sup>), Катичића (Katičić 2002<sup>3</sup>), Стевановића (1991<sup>4</sup>: 919–922), Пипера и Клајна (2013: 492), Михаљевића (Mihaljević 2013) и Палића (Palić 2015), такође су признавали значај уметнутих реченица, одређујући их као „уметнуте”, „уклопљене”, „дометнуте”, „накнадно додате”, „интерполиране”, „независносложене реченице с прикљученим предикацијским делом са значењем објашњења”, „парентетике”. Међутим, фокус већине њих првенствено је био на њиховој синтаксичкој позицији унутар сложене реченице при чему је одређена пажња посвећена семантичким и прагматичким аспектима ових структура. Поред тога, истраживање Д. Урошевић (2015) на српском дијалекатском корпусу нуди прецизан синтаксичко-семантички и прагматички профил реченица с релативним клаузама у српском разговорном дискурсу шумадијско-војвођанског дијалекта.

Тако се на основу досадашњих лингвистичких истраживања могу издвојити неке кључне карактеристике уметнутих реченица: подређеност, структурна сложеност, границе реченица обележене одређеним везницама или односним заменицама, и синтаксичке улоге.

Ипак, неки од наших горепомнутих лингвиста посветили су већу пажњу пажљивијем сагледавању семантичких димензија и прагматичких разлога за формирање уметнутих реченица. Тако је још Т. Маретић (Maretić 1963: 664–665) приметио да укључивање више од

три клаузе у реченицу умањује њену флуидност, посебно кад се користе пролептичке уметнуте реченице које, иако немају значај у својој непосредној позицији, добијају смисао када се открије претходни садржај. Р. Катичић (Katičić 2002<sup>3</sup>: 394) даље развија појам „дометнутих реченица”, наглашавајући да су ове зависне клаузе уграђене у реченицу тако да допуњују њено главно значење, али нису директно укључене у њу. Оне се, уместо тога, повезују с главном клаузом у сложеној реченичној структури где је додатна клауза повезана с глаголом у предикату. Ова истраживања се настављају кроз рад М. Ковачевића (1998: 23–28), који је детаљно анализирао „интерполиране” клаузе и њихов значај. Аутор бјашњава да објаснидбено-релативне координиране клаузе пружају увид у значење одређених речи или фраза само из претходне клаузе, док прикључне објаснидбене клаузе „додатног коментара” изражавају интелектуалне или емоционалне ставове и везују се за цео садржај претходне клаузе или више клауза. Ове клаузе функционишу као појачивачи реченице, привлачећи пажњу на одређени део реченице који их прати. На овај начин се омогућава конструисање „двоговора”, односно мешање ауторског и говора другог.<sup>4</sup> Овако уметнуте клаузе функционишу као текстуални конектори који илустрјују организацију текста и њихово место унутар тог оквира.

Ј. Силић и И. Прањковић (Silić i Pranjković 2005: 361) и И. Палић (Palić 2015) изучавали су различите аспекте реченичне структуре у језику. Док Силић и Прањковић истражују типове везе међу реченицама, фокусирајући се на линеарни и паралелни тип везе, Палић се бави структурном везом уметнутих клауза с везницима *a* и *и* и „домаћинске клаузе”. Оба истраживања доприносе разумевању

---

4 Овај закључак М. Ковачевића од великог је значаја за наше истраживање, посебно у вези с пореклом текста, односно питањем двојног ауторства.

структуре текста и комуникације унутар њега. Иако се њихови приступи разликују, истраживања оба аутора наглашавају значај разматрања начина на који су реченице уметнуте и повезане у тексту.

Међутим, теоријска лингвистика се досад, чини се, није бавила још једном могућом карактеристиком уметнутих реченица која се односи не толико на питање њихове зависности унутар сложене реченице колико на њихово позиционирање у односу на реченице у непосредном окружењу, а тиме и на утицај који то може имати на њихово разумевање и кохезију текста. Управо те карактеристике утичу на њихов епентетски карактер.

### 3. Изјаве као језички доказ ауторства

#### 3.1. *Лингвистичка анализа изјава у судском контексту: откривање језичких доказа и ауторства текста*

У форензичкој лингвистици, интердисциплинарној области на пресеку лингвистике и права, анализа изјава има кључну улогу у правно-кривичном контексту. Она се бави истраживањем језичких доказа и нуди стручне експертизе о језички повезаним питањима у правосудним и криминалистичким оквирима, и анализира облике говорног и писаног језика који се користе као део доказа, а понекад и као једини доказ. Методе форензичке лингвистике користе се за утврђивање ауторства текста, и то не само питања да ли је особа диктирала изјаву већ и да ли је текст састављен према речима наводног аутора. За то се користе знања и методологије из области дескриптивне лингвистике, укључујући лексикологију, синтаксу, семантику, прагматику, анализу дискурса и лингвистику текста (Olsson 2008<sup>2</sup>: 11).

Осим тога, форензичка лингвистика има широку примену у анализи изјава које се користе у институционалном окружењу. Анализа изјава, према принципима *Анализе валидности изјава* (енг. Statement Validity Analysis – SVA), првобитно је развијена у психологији, али је касније прилагођена употреби у различитим судским споровима (Olsson 2008<sup>2</sup>: 111). Током ових процеса, лингвистичка анализа изјава нам омогућава да разликујемо искуства заснована на памћењу од оних заснованих на машти. Међутим, она подразумева сагледавање језичких аспеката као што су наративна структура, редослед догађаја и однос између приповедача и догађаја, јер лингвиста не може доносити закључке на основу концепата као што су памћење, машта или истинитост.

Изјаве дате полицији током информативних разговора сложене су и често имају дијалошку природу, и обично се крећу између различитих верзија догађаја. Ове верзије се коначно претачу у писани документ који се користи као доказни материјал током судског процеса (Coulthard and Johnson 2007: 80, 81).

У контексту судских поступака у европско-континенталном правном систему, који конституише основни правни оквир Републике Србије, судија се намеће као кључни актер с обзиром на његову улогу као водећег испитивача сведока и других учесника у судском процесу. Поједностављено речено, судија се ослања на изјаве испитаника, које чине један од најзначајнијих доказних елемената у судским поступцима. Штавише, у складу са законским оквиром, који судијама налаже да записничарима диктирају садржај ради уноса у званичне документе, сучељавамо се са ситуацијом у којој се у изјавама појављују језичке карактеристике правног подстила унутар административног функционалног стила, односно долази до функционалне хибридности (Hasan 2000: 29, према Coulthard and Johnson 2007: 57).

Полицијско испитивање, као сегмент изворне кривичне истраге и законског прогона, поставља се као значајан оквир за откривање чињеница и прикупљање средстава доказивања. У овом процесу, сусрећемо се с наративном структуром која обухвата редослед фаза интервјуа и производње писаних изјава, односно записника (Gibbons 2003: 143, према Coulthard and Johnson 2007: 56; Coulthard and Johnson 2007: 80; Herrmann 2004: 259, 260; Mirkov 2019: 324). Будући да овај процес обавезно укључује постављање питања и давање одговора, јасно је да је изјава „дијалoшка” јер садржи елементе дијалога, али се током тог процеса трансформише из дијалога у монолог. Због тога, разговор и писање међусобно се допуњују и преплићу током кривично-правног процеса (Coulthard and Johnson 2007: 81).<sup>5</sup> Испитивање се завршава састављањем изјава које садрже специфичну лексику и структуре, тзв. полицијски регистар (Coulthard and Johnson 2007: 137; Olsson 2008<sup>2</sup>: 5; Mirkov 2019: 326).

За ефикасну анализу изјава потребно је, дакле, приступити испитивању наратива (Olsson 2008: 132, 133), који представља репродукцију конкретних догађаја из истражних информативних разговора полиције с учесницима кривичних дела. Наративи се састоје од хронолошког приказивања догађаја у одређеном контексту и преносе информације о догађајима које можемо разматрати као структуру тема-рема (Prince 2003: 61, 64). Поред тога, реченице у наративима су линеарно пове-

---

5 Илустративан пример представља жалба Ијана Хеја Гордона на пресуду за убиство (Coulthard and Johnson 2007: 136): „Читава изјава била је потпуно његова, у мислима и формулацијама ... Да дам само један пример онога што је типично за целу изјаву. Када је питао: 'Да ли бисте се понудили да је испратите до куће?', а ја одговорио 'Вероватно,' тај одговор је записан као 'Понудио сам се да је испратим до куће.'" (снимљено испитивање 2001, превод аутора).

зане и често формирају секвенце које доприносе кохезивности наратива (Prince 2003: 61, 64; Silić i Pranjković 2005: 360).

Структура изјава зависи од различитих фактора, те је важно разматрати и динамику производње текста и језичке карактеристике полицијског дијалога. Диктирање наратива може бити изазовно с обзиром на неуредан ток информација, брзину говорења и често изостављање битних детаља. Ова ситуација може изискивати интервенцију испитивача (Olsson 20082: 5) што може довести у питање аутентичност изјаве.

Питање текстуалне продукције јесте питање како је текст произведен, односно да ли изјава има више од једног аутора. Будући да се знаци двојног ауторства једног текста могу показати већ на његовој површини, питање колико је особа било укључено у продукцију текста може се односити на питање постојања језичких доказа о већој или мањој интервенцији друге особе (Grant 2008: 222). Проналажење одговора на ова питања може бити изузетно захтевно, али може имати одлучујући утицај на значење доказног текста као што је изјава осумњиченог.

### *3.2. Феномен епентетских реченица у изјавама учесника кривичних дела*

У оквиру форензичке лингвистике, анализа епентетских реченица може пружити драгоцене увиде у језичке карактеристике изјава и њихове импликације у правном контексту. Разумевање њихове синтаксичке и семантичке сложености може помоћи у процени аутентичности изјава и њиховог кредибилитета.

У контексту изјава датих полицији током испитивања, феномен епентетских реченица односи се на реченице које се додају исказу као резултат интервенције полиције у процесу бележења наратива. Иако је сврха



овако уметнутих реченица да појасне исказ или побољшају његову прецизност, оне могу унети сложеност у оригинални опис догађаја и потенцијално га искривити. Интервенција полиције може се манифестовати на различите начине, на пример, сугерисањем одређених детаља, парафразирањем одговора или вођењем испитаника ка одређеним аспектима наратива. Основно оправдање иза таквих интервенција често је осигурање јасноће, потпуности или усклађености с приоритетима истраге (уп. Gibbons 2003: 143, према Coulthard and Johnson 2007: 56; Herrmann 2004: 259, 260; Coulthard and Johnson 2007: 80; Ђетковић 2007: 162–163).

У контексту значаја које имају за уврђивање ауторства, а самим тим и аутентичности, епентетске реченице показују три главне карактеристике: 1. доприносе губитку фокуса чиме се нарушава кохезија наратива, и 2. често су у одричном облику. Јасније сагледавање ових одлика омогућиће нам анализа корпуса.

#### 4. Анализа и дискусија

##### 4.1. Нејасноћа

Наративи су у својој основи представе догађаја на временској оси (Prince 2003: 1), који су познати наратору. Будући да је број догађаја који нису део нашег искуства неограничен, помињање оних који нам се нису догодили или су нам непознати неуобичајено је и обично захтева посебно оправдање (Coulthard and Johnson 2007: 176). Насупрот томе, афирмативни искази имају већу прагматичку прихватљивост и чешће се користе у свакодневној комуникацији јер су информативнији у поређењу

с одричним,<sup>6</sup> док су негације обично резервисане за ситуације у којима се нешто одбацује, пориче или се исправљају нетачни закључци (Leech 1980: 11, 12, 97, 98).

Одричне реченице поседују сложенију синтаксичку структуру у поређењу с потврдним због укључивања негације и увођења две пропозиције – саме пропозиције и њеног одрицања (Christensen 2009: 3, 4). Штавише, истраживања у неуролингвистици показују да одричне реченице индукују дуже време одговора, захтевају опсежнију обраду у мозгу, доводе до више грешака и теже су за разумевање у поређењу с потврдним, што сугерише да су негације когнитивно другачије од афирмација.<sup>7</sup>

- 
- 6 Лич (Leech 1980: 11) ову разлику илуструје примерима: а) *Бојоџа није главни град Перуа* и б) *Бојоџа је главни град Перуа*. У примеру (а) број држава чији главни град није Богота много је већи од броја држава чији је она главни град – у овом случају, само једна – и зато је реченица (а) мање информативна, што упућује на закључак да је негативних чињеница много више од позитивних.
- 7 Кристенсен (Christensen 2009: 5, 10, 11) упућује на резултате неуроимидинг истраживања који показују значајно већу активност у мозгу при рецепцији негатива у поређењу с афирмативима. Наиме, одричне реченице имају посебан начин структурне организације, који је другачији од начина на који су структуриране афирмативне реченице. Та посебна структура негативних предикација чини их сложенијим због чега нашем мозгу треба више времена да је разуме и користи. Научници су путем снимања мозга уочили како он реагује на ове различите врсте реченица и открили да се одричне реченице обрађују у посебном делу мозга (левом премоторном кортексу), који је задужен за размишљање и памћење, и који при њиховој обради постаје активнији. Занимљиво је да овај ефекат није примећен у другом делу мозга званом Брокина зона, која је задужена за говорну продукцију. Такође, потврдне реченице су једноставније за обраду од одричних будући да имају уопштенију и једноставнију структуру. Резултати снимања мозга показали су да се десна супрамаргинална вијуга у мозгу, део који нам помаже да памтимо речи и повезујемо различите идеје,

Наредни репрезентативни примери показују најфреквентнију употребу одричних реченица у писаним изјавама учесника кривичних дела. Као што ћемо видети, многи језички елементи сугеришу да изјаве нису дословни записи догађаја. У овом случају се фокусирамо искључиво на доказе који указују на то да су оне, бар делимично, резултат дијалога који је преображен у монолог:<sup>8</sup>

(1) Негде половином маја или крајем маја, *не сећам се иначи свега*, почео сам вршити кривична дела по Новом Саду, и то још док сам ишао у Саобраћајну школу, путујући из Чуруга где иначе живим;

(2) Негде у току августа месеца *али не сећам се иначио дајума*, ја сам на Лиману 4 у парку сусрео М. М. који је био у друштву своје девојке и ја сам му рекао да пође са мном;

(3) Крајем 2008. године после више покушаја бекства где ме је Ј. увек насилно враћао, побегла сам из школе кући код мајке тотално сломљена и психички уништена, моја мајка ме је такву прихватила и од тада траје борба за моје враћање у колико-толико нормално стање. Редовно идем код психолога на терапије *а у школу не идем* јер траје лечење а и то ми је начин да ме он опет не сусретне и одвуче његовој кући, јер је то и једном урадио...;

(4) Он је обезбеђивао клијенте, давао је оглас у грађанском огласнику. У том стану је била још једна жена која се зове Ј. из Мошорина, *не моју да се сејим ирезимена* и она је

---

више активира кад користимо афирмативе. Укратко, чини се да мозак природно преферира потврдне реченице јер су лакше за разумевање и памћење.

8 Грешке које су присутне на ортографском и синтаксичком плану нису исправљене, већ су примери пренети у оригиналном облику.

радила проституцију. Она сад има 43 године а 20 година је радила проституцију.

Најпре треба истаћи да ове реченице чине врсту метанаратива чије присуство и форму најлакше можемо објаснити као резултат низа додатних питања о сазнањима испитаника на одређеним местима приче. Кад тражимо доказе о „вишегласју” у изјавама, треба знати да ће увек постојати трансформације питања и одговора које ће бити тешко разликовати од аутентичног спонтаног излагања (Coulthard and Johnson 2007: 176). У наведеним примерима функција истакнуте одричне реченице јесте порицање закључка који би слушалац могао разумно извести.

Наредни примери су слични, међутим, у овом случају ради се о порицању закључка за који говорник претпоставља да би га слушалац могао извући пошто у тексту нема доказа који би га поткрепили. У суштини, ове негације играју пресудну улогу у континуираном наративу:

(5) Од мог повратка из Сомбора, током осмог месеца, заједно са А. сам за неких осам до десет дана напали смо неких пет жена, а ја знам да сам се вратио 07.08.2013. г. из Сомбора. Са В. *нисам вршио кривична дела од 07.08.* али са А. јесам и то искључиво на Лиману и Грбавици;

(6) Након тога сам отишао, а када ме питате да ли сам знао где ми је син између 13.00 и 14.00 часова изјављујем да знам да је био у стану јер ми је то рекла супруга. *Мени Милан није ѿговорио да лажем и да ми је син у сѿтану*, он је мени само претио;

(7) Ја сам дневно некада имала и по седам клијената, мада се дешавало и да буде некада само један или два клијента у току дана. Г. и М. су имале нешто мањи број клијената. М. је девојка која има око 33 године, мислим да има двоје деце *али о њој заиста не знам ништа* *грујо*;

(8) Након неког времена овај друг је отишао у продавницу, *није дошао сам*, већ са Р који је иначе наш заједнички пријатељ.

Сличне одричне реченице могу се уочити у следећим примерима:

(9) Када сам узео коверат, изашао сам из мењачнице и дошао до зграде у изградњи где ме је чекао Ш. предо му коверат са новцем, *а да нисам ни йоіледао колико се новца у коверѝи налази*, ту сам скинуо и горњи део тренерке жуто-беле боје и бацио у контејнер заједно са сузавцем;

(10) ... он је одједном почео да виче и да се хвата за главу, могуће је да сам га други пут расекао, када сам га ударио па повлачио нож према себи, *али ја нисам видео крв на њеіо-вој ілави, ја нисам видео крв на њеіовој ілави*, уплашио сам се и отишао и бацио нож испут;

(11) Рекли су ми да је у коверти било 1100 еура и рекли су да ће доћи увече да ми дају паре, *нису рекли колико*, али ми до дана данашњег нису дали паре.

Након што добије овакве информације, испитивач би вероватно претпоставио да је у (9) жртва барем погледала колико је новца било у коверти, у (10) да је окривљени видео повреду, у (11) да је жртва питала колико ће новаца добити. Дакле, порицања ових логичних очекивања могу се сматрати нормалним и очекиваним одговорима на постављена питања.

Слично томе, одричне реченице у примерима (12) и (13) означавају крај наратива о догађају, чиме он постаје релевантан за наратив:

(12) Одвео ме је код њега у стан на насељу Грбавица у ул. Мише Димитријевића, он је отишао да прода златан ланац

и када се вратио дао ми је свега 500,00 динара. Ја сам га питао зашто ми је дао толико мало новца а он ми је одговорио да је ланац био врло танак. *Након тога нисам га виђао све до 19.08.2013. године...*;

(13) Ланац сам дао Г. а он ми је рекао да му више нисам ништа дужан. *Г. од тада нисам видео.*

Чини се да порицања у овим примерима нису у складу с кохерентним наративом. Дакле, највероватније оправдање за присуство одричних реченица јесте то што је приликом бележења изјава полицијски службеник тражио појашњење путем питања на које је добио одговор „Не/Нисам”. Сходно томе, цео низ је документован као одрична реченица.

Ако су представљене одричне реченице генерисане као одговори на питања, оне нису биле под директном контролом испитаника. У том случају, њихово место у тексту одредио је полицијски службеник, што објашњава извор поремећаја у низању информација.

## 4.2. *Нарушавање фокуса*

### 4.2.1. Релативне реченице

Епентетске релативне реченице указују на употребу посебних (заменичких) питања, која се односе на поједине елементе ситуације. Оне су у наредним примерима највероватније одговори на питања којима испитивач успоставља сазнање осумњиченог о детаљима који су вероватно познати само починиоцу, што може потврдити или оповргнути веродостојност признања (Hall 2008: 70).

Ако претпоставимо да се у дубљем слоју изјава налази низ питања и одговора, онда давалац изјаве није директно одговоран за логику и редослед информација.

То значи да начин на који су догађаји препричани зависи од одлуке испитивача када ће поставити питање, а не од личне реконструкције низа догађаја од стране испитаника.

#### 4.2.1.1. Апозитивне релативне реченице

Прву групу чине апозитивне, нерестриктивне релативне реченице, које су само формално у зависном односу, те на семантичком плану функционишу као самосталне предикације (Ковачевић 1988: 47):

(14) Пре неколико месеци, пред вече, у Новом Саду, не знам како се зове улица, ја сам покушао једном дечку, *који је мојих њодина да скинем мајицу која је била „навијачка”*;

(15) Крајем, месеца августа, ја сам присиљен од стране Б. М. и Ш. С. да извршим разбојништво у једној мењачници-продавници, *која се налази у Новом Саду, на Суботичком булевару*;

(16) Негде у току августа месеца али не сећам се тачног датума, ја сам на Лиману 4 у парку сусрео М. М. *који је био у друшћиву своје девојке* и ја сам му рекао да пође са мном, а желео сам да му се осветим јер је он полицији пријавио где се налази стан који је Г. Ш., *који је мој друћ, изнајмио за своје потребе*;

(17) Изјављујем да од 2008 године познајем М. Р. као удату жену, *коју сам њоднао у Новом Саду у једном кафићу*. Обзиром да сам на привременом раду у СР Немачкој...;

(18) Ја сам наведене вечери са свог броја телефона 0бххххххх послао СМС поруку Ф, *који је иначе мој друћар*, ишли смо заједно у школу, одрасли смо заједно [...].

Слаба веза између нерестриктивних релативних реченица и антецедента исказује се у усменом језику упо-

требом паузе између њих, док се рестриктивна реченица изговара као једна целина с антецедентом. У писаној форми српског језика овај контраст се одражава на тај начин што се нерестриктивна релативна реченица одваја запетама (Kordić 1995: 30). У нашим примерима, правописно правило није спроведено (негде није уопште, негде је само делом), али се пауза током читања интуитивно намеће.

У прилог тврдњи да ове реченице утичу на губитак фокуса говори и чињеница да се, са становишта когнитивне функционалности, нерестриктивне релативне клаузе сматрају координираним. Основа овог приступа произлази из претпоставке да субординација ствара когнитивну асиметрију међу ситуацијама које означавају повезане клаузе. Ова неравнотежа чини ситуацију означену једном клаузом истакнутом у реченици и омогућава јој да надмаши значај друге ситуације (Cristofaro 2003: 30, 33, 195–196, према Урошевић 2015: 63–64). Штавише, како истиче Д. Урошевић (2015: 156–157), апозитивне релативне клаузе често се користе како би обогатиле причу, понекад се понашајући као потпуно независне реченице које допуњају главну причу. Њих говорник користи да би додатно објаснио или прецизирао појам који је повезан с антецедентом у главној реченици, пружио додатне информације које помажу бољем разумевању ситуације из главне реченице. Оне могу допунити главну причу релевантним информацијама, надовезати се на њу или јој се супротставити. Управо ова семантичка доминантност и улога допуњавања наратива релевантним информацијама утиче на то да ове реченице тумачимо као накнадно уметнуте, односно као декодиране одговоре на постављена питања који ремете кохезију наратива.

Штавише, друга релативна клауза у примеру (14) екстрапонирана је и, као таква, понаша се као самостална, готово координирана структура, а повезана је с претходним делом реченице путем начина изговора



(Урошевић 2015: 127–128). Да је у овом случају, такође, реч о декодираном одговору на питање говори у прилог налаз С. Кордић да је у писаном језику свака шездесета реченица екстрапонирана, при чему се ауторка слаже с тврдњом Ј. Мелвингер и Х. Курзове да су екстрапониране реченице биле чешће у старијем језику, који је по својој синтакси сличнији усменом разговорном језику (Kordić 1995: 265–266).

#### 4.2.1.2. Објаснидбено-релативне реченице

Друга група укључује оне релативне реченице које М. Ковачевић (1998: 24) назива објаснидбено-релативним координираним клаузама. Уметањем релативне клаузе између делова главне, она добија додатну функцију – често постаје синтактичко средство за фокализацију одређеног дела реченичног садржаја и објашњавања ситуације означене радњом главне реченице (исто: 33).

Што се тиче структурног лика ових реченица, у нашем корпусу оне се или уводе везником *a*<sup>9</sup> или се реализују као безвезничке реченице.

*Релативне а-реченице*, осим везника, имају и заменицу или поновљену именицу која замењује експлицирани појам и додељује епентетским реченицама статус релативних. Ово се потврђује могућношћу трансформације ових независних клауза у релативне заменом везника и заменице или супстантива релативном заменицом *који* (исто: 25). За ове реченице М. Ковачевић (1998: 26) истиче да су оне, у односу на семантички синонимне *који-клаузе*, по правилу стилски маркиране јединице, што због везника *a*, што због тога што су ређе у употреби. Међутим, наши примери показују да оне у форензичком корпусу, посебно у изјавама, нису тако ретке:

---

9 Ради економичности израза, називам их *релативним а-реченицама*.

(19) Након тога нисам га виђао све до 19.08.2013. године, *а њај дајшум сам одлично зајамџио* зато што је сутрадан 20.08.2013. године мом другу Ч. Е. Рођендан;

(20) Дана 19.08.2013. године са својим другом Е. Ч. пре или поподне, колико се сећам, кренуо сам да се купам на Дунав на плажу Шодрош и успут нас је пресрео аутомобил марке „БМВ” светлоплаве боје и врата аутомобила је отворио Ш. Г. *а ауџомобил је возио друџи младић коџа сам њада љрви љуџи видео и касније сазнао да се ради о лицу Б. М.;*

(21) На наговор М. Ж. у почетку, он и ја смо почели нападати жене по граду а касније нам се придружио и В. З. звани Б. *а обојицу сам љознавао од раније;*

(22) Те ланчиће смо касније продавали у златарама по Новом Саду а продавао их је у златари у ул. Лазе Телечког где ради један старији човек *а злаџара је на средини љоме-нуџе улице*, као и златари у ул. Јеврејској где нису тражили на увид личну карту;

(23) Злато смо продавали у ул. Лазе Телечког у једној златари у којој је радио старији просед човек *а она је друџа злаџара у низу, а налази се љоред злаџаре на ћошку* у којој ради нека жена. Тај човек никада није тражио личну карту...;

(24) Ја никада до тада нисам то радио, али сам пристао па сам на насељу Лиман једној жени са врата отргао златан ланчић и побегао са лица места, *а ланац сам љрегао Ш. Г.;*

(25) Јуче, 18.08.2013.г. у поподневним часовима, на бул. Цара Лазара приметио сам жену неких средњих година, *а рекао дих да је неџде љодина моје мајке а она је 1977. љодииџиџе*, и та жена је шетала водећи са собом женско дете;

(26) Изјављујем да С. В., од оца Х, рођен хх.хх.хххх. године у месту Црвенка општина Кула, тренутно борави у Р.

Немачкој, у месту Хановер. Такође изјављујем да сам јако уплашена за безбедност своје ћерке М. М. која је рођена *xx.xx.xxxx. године*, као и за своју безбедност.

#### 4.2.2. Обавештајне реченице

Обавештајне реченице врло су честе у изјавама. Иако су оне независне, просте структуре, у контексту утврђивања постојања или непостојања двојног ауторства текста можемо говорити о њиховом уметању, које се потврђује њиховим позиционирањем унутар текста.

Ако пођемо од чињенице да се садржајна повезаност између реченица у тексту заснива на присуству неке заједничке теме, макар делимично, која се одражава у свакој реченици у тексту (Silić i Pranjković 2005: 360), прво што ће нам привући пажњу јесте да ове реченице не показују такву везу. Штавише, оне не само да не показују линеарну везу већ не успостављају ни паралелну текстуалну везу јер оне јесу аутосемантичне, не повезују се директно ни синтаксички ни семантички, али немају заједничку тему с реченицама у свом окружењу.<sup>10</sup>

Будући да текст изјаве посматрамо као наратив, ваља напоменути да истраживања показују да је наратив изјава учесника кривичних дела обично природан и концизан. Такав наратив има следеће карактеристике које чине добро структурирану изјаву: 1. временски аспект: догађаји се одвијају у одређеном временском оквиру без празнина; 2. секвенцијалност: догађаји се описују по редоследу по којем су се десили; 3. употреба глаголског времена: често се користи перфекат; 4. место: кључна места у причи се представљају онако како се појављују (Olsson 2008<sup>2</sup>: 113). Ове категорије наратива важне су нам због импликација које епентетске реченице могу

---

10 Више о линеарној и паралелној текстуалној вези међу реченицама, в. у Silić i Pranjković (2005: 360, 361).

имати на резултат истражног и судског процеса. Наиме, веродостојност изјаве може се проценити путем наведених наративних категорија, али то је психолошки концепт који није директно мерљив. Уместо тога, Џ. Олсон (Olsson 2008<sup>2</sup>: 113, 114) предлаже термин *јосвећеност* *јоворника* као меру процене веродостојности. Ако смо дубоко уверени у оно што говоримо, обично изражавамо своје речи јасно и прецизно, без непотребног околишања. Супротно томе, недостатак вере у изречено често доводи до околишања, несигурности и несређених прича, недостатка искрене посвећености у изражавању.

Утисак о несређености онога што су окривљени, сведок или жртва изјавили често је директна последица епентетских реченица. Дакле, реч је о уметању текста унутар другог текста, које се темељи на класичном концепту приче унутар приче (в. Genette 1980: 227–243; Prince 2003: 88). На пример, у полицијским испитивањима ова појава се може приметити када се деонице разговора уносе унутар већег дијалога с испитаником. Такве епентетске реченице које нарушавају кохезију текста реметећи след наратива остварују неколико комуникативних функција од којих је за нашу анализу значајна функција увођења новог референта.<sup>11</sup>

#### 4.2.2.1. Увођење новог референта

Увођење новог референта има за сврху пружање информација о лицу које није познато саговорнику (Поповић 2005: 993).<sup>12</sup>

---

11 Детаљније о комуникативној функцији исказа и начинима актуализовања раченице в. у Поповић (2005: 988, 993, 1010–1020).

12 Ако је референт познат говорном лицу и саговорнику, онда је сврха размена информација о радњи или догађају (Поповић 2005: 993).

(27) Одатле су ме сви заједно одвели на „керећу” плажу, са нама је ишао и мој друџ Ч. Е. који је све ово посматрао али ми није могао помоћи ...

Епентетски карактер истакнуте реченице састоји се у томе што се, након препричавања околности догађаја, уводи додатно лице које се притом додатно одређује синтагмом *мој друџ*. Ова реченица је, стога, највероватније-производ следећег дијалога, из ког су одговори декодирани у реченицу која је накнадно уметнута у изјаву:<sup>13</sup>

И: Да ли је с вама ишао још неко?

М. М.: Да.

И: Ко?

М. М.: Е.

И: Ко је он?

М. М.: Мој друг.

Уз увођење новог референта није ретко ни прецизирање података о њему, што је, такође, резултат додатних питања којим се објашњавају околности:

(28) Ја сам дневно некада имала и по седам клијената, мада се дешавало да и да буде некада само један или два клијента у току дана. Г. и М. су имале нешто мањи број клијената. *М. је девојка која има око 33 године, мислим да има двоје деце али о њој заиста не знам ништа друго. Г. има око 37 година, има једну ћерку и из Београда је. Док сам ја радила за М. знам да је Г. радила истовремено и у Новом Саду и у Београду. То да ради и у Београду је она мени рекла у поверењу, односно М. није смео да зна за то јер је он мислио да је она код куће у Београду. Она је за М. радила око три године. Мики је један јако чудан човек који је на неки начин био ојседнуи контролом и џарама.;*

13 Дијалози у овом раду су реконструисани јер се аудио-снимци информативних разговора не могу добити због тога што се полицијска испитивања код нас не снимају.

(29) Он је обезбеђивао клијенте, давао је оглас у грађанском огласнику. У том стану је била још једна жена која се зове Ј. из Мошорина, не могу да се сетим презимена и она је радила проституцију. *Она сад има 43 ѿдине а 20 ѿдина је радила ѿпростѿиѿуцију. У стану је било 6 радних телефона, које је он ставио на оглас...*;

(30) Дана 27.06.2014. године у 07:45 часова, на мој број мобилног телефона 062xxxxxx, позвао ме је В. С., лице са којим сам била у емотивној вези шест година. Изреволтиран прекидом везе, С. ме је у присуству моје другарице, Н. М., *од оца Х, рођена xx.xx.xxxx. ѿдине у Новом Саду, са ѿредивалиѿиѿем у Бачком Пеѿровцу, ѿелефон: 063xxxxxx* путем телефона рекао: „Крви ћу ти се пити, пратићу тебе и твоје дете, док те не убијем и одробијам, нећу се смирити. Платићу људе да те прате и убију. До августа се кунем да ћу те убити. Ја ћу са робије изаћи а ти из гроба никада!”;

(31) *Изјављујем да С. В., од оца Х, рођен xx.xx.xxxx. ѿдине у месѿу Црвенка оѿѿѿина Кула, тренутно борави у Р. Немачкој, у месту Хановер. Такође изјављујем да сам јако уплашена за безбедност своје ћерке М. М. која је рођена xx.xx.xxxx. ѿдине, као и за своју безбедност.*

О интервенцији полиције у састављање изјаве говори у прилог и пример (31) с реченицама које почињу перформативом *изјављујем* будући да он представља илокутивно средство изражавања тврдње у правном дискурсу, еквивалентно перформативу *ѿврдим* (Поповић 2005: 1017). И управо овај и њему слични асертивни искази служе попуњавању информативне празнине у знању саговорника (исто: 995), а оно се врши постављањем додатних питања чији се одговори накнадно умећу у наратив изјаве. Осим тога, изјава која почиње наведеним перформативом указује на преузимање одговорности за

изговорено што је, такође, уобичајен чин у правно-криминалистичком контексту.

#### 4.2.2.2. Идентификација места, времена и околности

Већ смо рекли да се процена веродостојности, односно посвећености говорника, мери наративним категоријама које укључују временски аспект, секвенцијалност, употребу глаголског времена и место. Епендетске реченице често служе и идентификацији места, времена и осталих околности које окружују радњу или догађај, али нарушавају кохерентност текста, односно „кидају” логичке везе као што су узроци и последице, низови повезаних догађаја и сл.<sup>14</sup> Зато сваки пут када се спомене место или неки догађај који се дешава на том месту, треба обратити пажњу и размислити зашто је тај догађај или место поменуто тачно у овом делу текста. Да ли је заиста релевантан за причу? Да ли је тај детаљ сувишан? Да ли је резултат одговора на потпитање? (Olsson 2008<sup>2</sup>: 119):

(32) Желим да напоменем да сам упознао Б. М. и Ш. С. 19.08. ове године. *Ш. сам упознао код Ш. у сџану, у ул. Мише Димијријевића.* Они су знали да ја отимам ланчиће и Г. ме је питао хоћеш да идемо да одрадимо један ланчић, а ја сам рекао да нећу;

(33) Дошао је и Г. и Ј. девојка од Г. па смо сви отишли на плажу. *То је мислим керећа њлажа, ѿамо код оне ѿерейане на оѿвореном.* Тамо су ме тукли Г. и Б. Поново;

(34) Из тог разлога сам му послао поруку садржине наведене у кривичној пријави и рекао сам му да дође до дво-

---

14 Кохерентност има значајну улогу у језику јер често спајамо догађаје које сматрамо међусобно повезаним иако не изражавамо нужно директни узрочно-последични однос на граматичком нивоу (Olsson 2008<sup>2</sup>: 73).

ришта Основне школе Б. С., а он је мени послао „смајли”, *шамо сам се ја налазио у моменџу када сам му њослао њоруку.*

Време је значајно у односу на обим и флуидност наратива, јер добро осмишљен наратив захтева од приповедача да буде конкретан у погледу временског дешавања догађаја, али не претерано прецизан. Насупрот томе, полиција обично има веома прецизан приступ када документује инциденте, посебно у погледу времена, места и узрочности (Hall 2008: 92):

(35) Ја нисам дошао а Г., Б. и С. су ме тражили по граду. *Дана 19.08.2013. њ. бѡ сам заједно са Ч. Е. када су ме нашили код касарне 1300 кайлара.* Зауоставила су се кола која Б. користи, Ауди, Ш. је изашао и позвао мене и Е. да уђемо у ауто како би попричали у вези неког дела;

(36) Ујутру је дошао Г. и рекао да идемо да одрадимо један ланац. Ја сам притрчао некој жени и отргнуо јој ланчић. *Пријрчао сам сѡреда. То је било 20.08.2013 њ. Изјуѡра;*

(37) ... договорили смо се да он дође по мене на Детелинару... Ја сам га сачекала на договореном месту, и када је он дошао села сам са њим у ауто. *То је било мислим у чеѡврѡак 12. маја 2016. ѡдине у 14.00 часова;*

(38) Када је М. после толико малтретирања како психичког тако и физичког успела да побегне код мене у стан Ј. је почео да долази код нас на стан свакодневно да лупа на врата, да нас позива телефоном (*ми у сѡану ѡседујемо ѡденѡификаѡр ѡозива*)...;

(39) Мој син И. је фудбалер, одличан ђак, дивно дете који је више пута малтретиран од стране банди хулигана, у којој се налази и син М. С. *Син и ћерка живе са мојом дившом суѡруѡм а и ја сам шамо раније живео ѡродѡцу М. ѡознајем.* Тај дан назвала ме је ћерка...



Примери (35) и (36) показују чудну прецизност у исказивању времена. Заправо, иницијална индикација умешаности полиције у састављање изјаве видљива је управо из начина на који реченице почињу. Полицијски извештаји доследно почињу датумом, често користећи двадесетчетворочасовни систем (Hall 2008: 92). С друге стране, није уобичајено да се човек сећа тачног времена догађаја (укључујући сате и минуте) који се догодио недељама, месецима или чак годинама раније, посебно када одступа од његове свакодневне рутине. Сходно томе, аутентичност изјаве може бити доведена у питање када она показује карактеристике типичне за полицијски регистар. У нашем случају, присуство полицијског регистра у изјави указује на двојно ауторство јер би се могло приписати постављеном питању које прекида наративни ток, нпр:

И: Када се то десило?

М. М.: Пре четири године.<sup>15</sup>

И: 2013?

М. М.: Да.

И: Ког дана?

М. М.: Двадесетог августа.

И: Када двадесетог августа? / Пре подне или после подне?

М. М.: Ујутру. / Изјутра.

Одговори добијени током ове размене декодирани су као реченица *То је било 20.8.2013 і. изјуџра*. Поред тога, реченица из примера (34) *То је било мислим у чейвртшак 12. маја 2016. іодине у 14.00 часова* садржи и глагол *мислим* који сугерише да је реч о поруци намењеној примаоцу, која треба да попуни информативну празнину у његовом знању. Наиме, у наративу који је производ једне особе не очекују се речи којима се исказује несигурност,

---

15 Поступак за овај случај вођен је током 2017. године.

или оне које изражавају немогућност давања чврстог мишљења, али су сасвим очекиване у наративу који је конструисан део по део из низа питања на која одговор треба да покаже истиност, вероватноћу, могућност или неистинитост пропозиције (Coulthard and Johnson 2007: 137).

Поремећене секвенце можемо препознати када делови текста нису распоређени по хронолошком реду, што може указивати на неку врсту убацавања. На њега упућују реченице чији се садржај односи на нешто што је изван тренутног фокуса приче:

(40) Отрчао сам из мењачнице и сав новац предао Ш. С., а Б. ми је касније рекао да сам укупно донео 1.100 евра, мада ја мислим да то није тачно и да је у мењачници било више новца. *Најомињем да су ми њрећходно њре нејо шћћо сам ојљачкао мењачницу дали да обучем једну мајицу и шушкавац и ја сам све ове сћћвари након извршене њљачке бацио.* Након пар дана код мене кући дошао је Б. Ј. којег се ја много плашим, рекао ми је да је полиција одвела Ш.и наговорио ме је да поново за њега крадем ланчиће;

(41) Пошто нисам проналазила адекватну локацију и за то време нисам нигде радила, одлучила сам да путем новина „Грађански огласник” пронађем неки привремени посао док не решим свој салон. *Прећходних јодина на ћај начин сам се зајошљавала и налазила јосао у друћим фризерским салонима.* На страници трговина, угоститељство и туризам нашла сам оглас...

Губљење фокуса у овим примерима потврђује садржај догађаја који стоји у антериорном односу према садржајима који га окружују и са леве и са десне стране. Овде бисмо, заправо, очекивали употребу плусквамперфекта. Наиме, чест сигнал за несагласје у наративу и, самим тим, губитак фокуса подразумева промена глаголског времена у клаузама које се односе на догађаје или ситу-

ације које нису тренутно у фокусу приче (Olsson 2008: 122). Притом, у примеру (40) перформатив *найомињем*, који је уобичајен за правни писани дискурс, указује на то да је ова реченица највероватније одговор на постављено потпитање које треба да појасни детаље извршеног кривичног дела.

У следећем примеру истакнута реченица је, такође, уметнута као резултат истих околности испитивања. Поред тога, на губитак фокуса утиче и реченица након ње која садржи сувишне детаље:

(42) Тог дана М. није ништа украо, а после недељу дана М. ми је сам рекао да хоће да опљачка једну мењачницу која се налазила на Телепу, с тим што сам ја рекао да је потребно да му ја чувам стражу а да ће он да обије мењачницу. *Ту мењачницу сам ја њему споменуо прејходно јер је требало да је ја опљачкам, али обзиром да сам већ био у Крушевицу у КПД илашио сам се да тиме не појоршам своју ситуацију и М. се сам понудио да ишћу обије. Ја сам му том приликом дао шушкавац, мајицу, фармерице и наранџасте патике, он је то обукао, а преко главе је ставио капуљачу и од мајице је направио „фантомку”, у руци је имао сузавац и ушао је у мењачницу, а ја сам га чекао на удаљености од око 100 м.*

Овако детаљни описи нису карактеристични за фактографске наративе, као ни за свакодневни разговор. Насупрот томе, они се претежно примећују у фикцији, научној литератури и документарним филмовима због чега налажење оваквих детаљних описа у фактографским наративима није типично и изазива сумњу у њихово порекло. У нашем примеру, међу овим сувишним детаљима посебно се истиче детерминатор *преко главе*. Сви знамо да се капуљача навлачи преко главе, па зашто је потребно то истаћи? То је редундантна информација јер је општепозната. У овој реченици, превише детаља,

додатих ради постизања реализма, узрокује губитак фокуса. Пажња се скреће с приче како би се обрадила ова посебна информација, што захтева додатан когнитивни напор. Имајући све ово у виду, можемо посумњати да су такви детаљи резултат одговарања на питања којима је полицијски службеник желео да појасни односно детаљније представи ситуацију како би судија, који чита изјаву, имао бољу представу о догађају.<sup>16 17</sup>

Поменуте наративне категорије добар су алат у анализи порекла, односно ауторства, изјава. Оне су део ширег дијалозног категорија које се могу размотрити и користити за анализу изјава, а посебно су корисне за утврђивање да ли је нека реченица уметнута у наратив или чини део његовог природног тока.

## 5. Закључак

На основу спроведене анализе, можемо извести неколико кључних закључака.

У фокусу овог истраживања била је примена форензичке лингвистике на проблем епентетских реченица, посебно на њихову анализу унутар правног контекста. Епентетске реченице односе се на реченице додате у наратив, често као резултат дијалога између полицијског

---

16 Сетимо се да је на почетку овог рада речено да се наше судије, односно судије у европско-континенталном правном систему скоро у потпуности ослањају на писане изјаве.

17 У контексту динамике социјалне интеракције и образаца комуникације, како о томе дискутује Гофман, истраживане су сложености које окружују улоге адресираних и неадресираних прималаца, као и различити начини комуникације унутар групног дискурса. Овај комплексан оквир обухвата подређену комуникацију, колузију и алузију, осветљавајући нијансиране начине на које појединци учествују у дијалогу унутар социјалног контекста (Goffman 1981: 133–134).

службеника и учесника у кривичном делу, и полицијске интервенције током процеса бележења изјаве. Ове интервенције имају за циљ појашњење исказа, али могу додати комплексност наративу.

Последице по кредибилитет и ауторство изјаве односе се на чињеницу да епентетске реченице играју кључну улогу у оцени аутентичности изјава и, стога, у њиховој веродостојности. Истраживање идентификује три главна својства ових реченица која су од суштинског значаја за оцену ауторства: 1. оне доприносе губитку фокуса у наративу, 2. често су формулисане у одричном облику, и 3. ремете кохезију наратива.

Истраживање, такође, издваја неколико типова епентетских реченица, укључујући несрестриktivне релативне реченице, објаснидбено-релативне реченице, декларативне реченице и друге реченице које ремете ток наратива. Оне врше различите функције као што су увођење нових референата, попуњавање информацио-них празнина и идентификација места, времена и околности повезаних с наративом.

Препознавање постојања интеракције у процесу испитивања важно је за утврђивање утицаја полицијских испитивања на структуру изјава. Ниво детаља, прецизности и јасноће присутан у изјавама може се приписати полицијској интервенцији због постављања питања која доводе до појаве епентезе.

У том смислу, веродостојност изјаве оцењује се на основу неколико наративних категорија, укључујући аспект времена, секвенцијалност, употребу временских облика глагола и место. Ове наративне категорије помажу у оцени поузданости изјаве јер присуство епентетских реченица често указује на двојно ауторство изјава, укључујући и испитаника и полицијског службеника који је постављао појашњавајућа питања током информативног разговора. Поред тога, ове наративне категорије служе

као вредан алат за анализу изјава и одређивање да ли су реченице природни део наратива или су уметнуте као одговор на специфична питања.

У контексту губитка фокуса и поремећених секвенци важно је нагласити да ове реченице могу пореметити хронолошки редослед догађаја и садржавати непотребне детаље или описе који одвлаче пажњу од главне приче.

Закључно, истраживање расветљава значај епентетских реченица унутар контекста форензичке лингвистике и процене кредибилитета изјава. Оно истиче потенцијални утицај полицијских интервенција током информативних разговора на структуру и кохезију наратива. Кроз категоризацију и анализу епентетских реченица, истраживање пружа користан оквир за оцену ауторства и веродостојности, посебно у правним и истражним околностима.

## ЛИТЕРАТУРА

- Барић и др. 1997<sup>2</sup>: Е. Barić i dr., *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ван Чалдорп 2011: Т. С. Van Charldorp, *From police interrogation to police record*, Oisterwijk: Uitgeverij BOXPress.
- Ван Чалдорп 2014: Т. С. Van Charldorp, "What happened? From talk to text in police interrogations", *Language & Communication*, 36, 7–24.
- Винтер 1994: Е. Winter, "Clause relations as information structure: two basic text structures in English", in: M. Coulthard (ed.), *Advances in Written Text Analysis*, London: Routledge, 46–68.
- Генет 1980: G. Genette, "Narrative Discourse: An Essay in Method [Discours du r é cit, 1966]", Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Гофман 1981: Е. Goffman, *Forms of Talk*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Грант 2008: Т. Grant, "Approaching questions in forensic authorship analysis", in: J. Gibbons, M. T. Turell (eds.), *Dimensions of forensic linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 215–229.
- Катићић 2002<sup>3</sup>: Р. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Nakladni zavod Globus.
- Квирк и др. 1985: R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman. Harlow.
- КЗ: Кривични законик Републике Србије, <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html> > 25. 11. 2020.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, „О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом”, *Јужнословенски филолоџ*, 44. Београд : Институт за српскохрватски језик, 45–57.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд/Србиње: Рашка школа / Српско просвјетно и културно друштво *Просвјета*.
- Комтер 2002: М. L. Komter, "The suspect's own words: The treatment of written statements in Dutch courtrooms", *Forensic Linguistics*, 9, 168–192.
- Комтер 2003: М. L. Komter, "The construction of records in Dutch police interrogations", *Information design journal*, 11/2–3, 201–213.
- Комтер 2006: М. L. Komter, "From talk to text: The interactional construction of a police record", *Research on Language and Social interaction*, 39/3, 201–228.
- Комтер 2012: М. L. Komter, "The career of a suspect's statement: Talk, text, context", *Discourse Studies*, 14/6, 731–752.
- Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska – Hrvatsko filološko društvo.
- Кристенсен 2009: K. R. Christensen, "Negative and affirmative sentences increase activation in different areas in the brain", *Journal of neurolinguistics*, 22/1, 1–17.
- Кулгард 2002: М. Coulthard, "Whose voice is it? Invented and concealed dialogue in written records of verbal evidence produced by the police", in: J. Cotterill (ed.), *Language in the legal process*, London: Palgrave Macmillan UK, 19–34

- Култард и Џонсон 2007: M. Coulthard, A. Johnson, *An Introduction to Forensic Linguistic. Language in Evidence*, New York: Routledge.
- Лич 1980: G. N. Leech, *Explorations in semantics and pragmatics*, Amsterdam: Benjamins.
- Маретић 1963<sup>3</sup>: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Михаљевић 2013: М. Mihaljević, „Parenteza s glagolima govorenja u hrvatskom jeziku”, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 527–544, <<https://hrcak.srce.hr/117891>> 14. 8. 2023.
- Мирков 2019: Ж. Mirkov, „Kriminalistička pravila o saslušanju okrivljenog od strane predstavnika policije ili javnog tužilaštva kroz faze izvođenja ove dokazne radnje”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 9/3, 311–330, <<https://doi.org/10.5937/gakv91-24873>> 2. 12. 2021.
- Олсон 2008<sup>2</sup>: J. Olsson, *Forensic Linguistics: An Introduction To Language, Crime and the Law*, London / New York: Continuum International Publishing Group.
- Палић 2015: I. Palić, *Rasprave iz sintakse i semantike*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Пипер и Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2005: Љ. Поповић, „Комуникативне функције просте реченице”, у: М. Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Нови Сад / Београд: Матица српска / Институт за српски језик САНУ / Београдска књига, 983–1102.
- Поц 2005: С. Potts, *The Logic of Conventional Implicatures*. Oxford University Press. Oxford.
- Принц 1982: G. Prince, *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, Berlin / New York / Amsterdam: Mouton Publishers.
- Радфорд 2009: А. Radford, *An Introduction to English Sentence Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Рок 2001: F. E. Rock, “The genesis of a witness statement”, *Forensic linguistics*, 8, 44–72.
- Рок 2010: F. E. Rock, “Witnesses and suspects in interviews. Collecting oral evidence: the police, the public and the written



- word”, in: M. Coulthard, A. Johnson (eds), *Routledge Handbook of Forensic Linguistics. Routledge Handbooks in Applied Linguistics*, London: Routledge, 126–138.
- Рок 2013: F. E. Rock, “Every link in the chain: The police interview as textual intersection”, in: C. Heffer, F. E. Rock, J. M. Conley (eds), *Legal-Lay Communication: Textual Travels in the Law*, Oxford studies in sociolinguistics Oxford: Oxford University Press, 78–103.
- Силић и Прањковић 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић 1991<sup>4</sup>: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (драматички системи и књижевнојезичка норма)*. II. Синтакса, Београд: Научна књига.
- Тенијер 2015: L. Tesnière, *Elements of structural syntax [Éléments de syntaxe structurale 1965]*, T. Osborne, S. Kahane (trans.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ћетковић 2017: S. Ćetković, “The Language of Police Reports: A Quest for Precision or a Bureaucratic Exercise of Language Degradation”, *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, 71, 159–176, <<http://www.ucm.es/info/circulo/71/cetkovic.pdf>, <http://dx.doi.org/10.5209/CLAC.57308>> 30. 01. 2020.
- Урошевић 2015: Д. Урошевић, *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту* (докторска дисертација), Нови Сад: Филозофски факултет.
- Хаворт 2010: K. Haworth, “Police interviews in the judicial process”, in: M. Coulthard, A. Johnson (eds.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*, 169–181.
- Хаделстон и Пулум 2002: R. Huddleston, G. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Халидеј и Матисен 2004: M. A. K. Halliday, C. M. Matthiessen, *Halliday's introduction to functional grammar*, London: Routledge.
- Херман 2004: J. Herrmann, „Policijsko ispitivanje okrivljenika – igra moći Njemačka – Sjedinjene Američke Države – Hrvatska”,

- Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 1/1, 259–276, <<https://hrcak.srce.hr/87158> 30. 8. 2019.
- Ховалд 2005: B. S. Howald, “Comparative and non-comparative forensic linguistic analysis techniques: methodologies for negotiating the interface of linguistics and evidentiary jurisprudence in the American judiciary”, *Det. Mercy L. Rev.*, 83, 285–327.
- Хол 2008: P. Hall, “PolicSpeak”, in: J. Gibbons, M. T. Turell (eds.), *Dimensions of forensic linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 67–94.
- Шај 1998: R. W. Shuy, *The language of confession, interrogation, and deception* (Vol. 2), Thousand Oaks / London / New Delhi: SAGE Publications.
- Шај 2005: R. W. Shuy, *Creating language crimes: How law enforcement uses (and misuses) language*, Oxford: Oxford University Press.

Jelena Redli

EPENTHETIC SENTENCES IN POLICE STATEMENTS  
OF CRIMINAL PARTICIPANTS: A FORENSIC  
LINGUISTIC PERSPECTIVE

Summary

The paper explores the statements made in a legal context, specifically in police interrogations. The author delves into the characteristics of these statements, highlighting embedded sentences as a key point of interest. Embedded sentences are those portions of a statement that seem to disrupt the natural flow of a narrative. This research identifies several functions of embedded sentences, such as introducing new referents and providing details about time, place, and circumstances, often as responses to police questions. The analysis also draws attention to the level of detail in such statements, which is more typical of fiction, scientific literature, or documentary films. These details often raise doubts about the authenticity of

the statement, as they divert attention from the main narrative and may result from specific questions posed by police officers. In the European-continental legal system, where written statements play a critical role, these narrative categories provide valuable tools for assessing the origin and authorship of the statements. The document underscores the significance of these insights in understanding the dynamics of social interaction and communication within the legal context.

*Key words:* epenthetic clauses, textual cohesion, authorship, credibility, syntax, forensic linguistics.



## ЕНДОЦЕНТРИЧНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ СА КОНЦЕПТУАЛНОМ АНАФОРОМ

Антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантивизиран представља ендоцентрични антецедент. Овај антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. У овом раду анализира се анакатафорички ендоцентрични антецедент, те су релевантни семантички критеријуми када је реч о дихотомији одређеност/неодређеност, а у вези с тим полазиште у анализи је одређивање именског израза у антецеденту као референцијалног или неререференцијалног. Анафора може бити референцијална и концептуална. У овом раду разматрамо концептуалну анафору ендоцентричног антецедента израженог неодређеном, општом и одричном заменицом којом се преузима само денотат именског израза.

*Кључне речи:* релативна адјективна клауза, ендоцентрични антецедент, анакатафоричка референција, концептуална анафора, ексклузија и инклузија.

---

\* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

## 1. Уводне напомене

У српском језику релативна реченица<sup>1</sup> је изузетно фреквентна. Та фреквентност узрокована је тиме што се *йарѣишиций, инфиниѣив* и *йерунд* као функционални еквиваленти релативне реченице готово и не користе у нашем језику. Сам назив ових зависносложених реченица изведен је од речи *релација* или *однос*, која представља основу сваког сложенијег мишљења. Исто важи и за релативне реченице јер реч која уводи релативну клаузу истовремено се налази у релацији или односу с неком именском или упућивачком речју из надређене клаузе. И када у надређеној клаузи нема такве речи, у везничкој речи релативне реченице релација се подразумева. Јасно је, дакле, да важну улогу у остваривању релације имају везничке речи релативне клаузе због своје упућивачке природе.<sup>2</sup> У релативној клаузи сачувана је за антецедент синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Ова функција се остварује тако што релативизатор којим је антецедент заступљен врши неку од синтаксичких функција. За антецедент је у релативној клаузи сачувана и прагматичка функција, и то функција *йеме*. Дакле, релативизатор заступајући антецедент, увек садржи познату информацију, *йему*, док предикат релативне клаузе,

1 Релативне реченице једна су од најчешће истраживаних синтаксичких, семантичких или синтаксичко-семантичких тема у различитим језицима света. Због тога и не треба да чуди чињеница да је како теоријска тако и аналитичка литература о различитим питањима релативних реченица у различитим језицима света врло богата.

2 Заменички релативизатори су најчесталији: првенствено *који*, затим променљиви релативизатор *иѣо*, те *ко*, *чији*, *какав*, *колики*. Везничка група је најмалобројнија, састоји се од непроменљивог релативизатора *иѣо* заменичког порекла (веома ретко појављују се и *йде* и *како* без свог прилошког значења и функције, као и везник *га*). Прилошку групу чине временски, месни и начински прилози заменичког порекла, међу којима су најзначајнији *кад*, *йде*, *како*, *колико*.

а и сви остали њени делови, придружују теми нову информацију, *рему*. Антецедент и релативизатор су у контактном положају<sup>3</sup>, и то тако да је антецедент испред релативизатора, који се налази на почетку релативне клаузе; из тога произлази да је релативна клауза иза речи на коју се односи, односно, постпонирана је (види Кордић 1995: 20–45).

Антецедент може бити лексичкосемантички, ендоцентрични и формални. Ендоцентрични антецедент представља интерференцију лексичкосемантичког и формалног антецедента. Под термином *ендоцентрични антицедентни*<sup>4</sup> подразумевамо антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно *сујсјанјивајшизиран* (пр. *онај човек који* ← *онај који*; *они људи који* ← *они који*). У таквим ситуацијама употребљена заменица није детерминатор, већ као једини конститутивни члан номиналне синтагме она представља *сујсјанјивајши* и остварује референцију<sup>5</sup> и синтаксичку функцију читаве номиналне синтагме

---

3 Јачање улоге контактнoг положаја антецедента и релативизатора код њиховог идентификовања омогућило је употребу и неконгруентних, везничких релативизатора. Овај контактни положај бива само понекад нарушен – ако се релативна реченица раздвоји од антецедента, па се тада ради о екстрапонираној релативној клаузи, или ако се неки члан релативне клаузе истури испред релативизатора.

4 У односу на термин ендоцентричан, како га одређује Кристал (Kristal 1988: 63), где је управни члан одредиви центар унутар синтагме и има исту дистрибуцију као целина (нпр. *онај човек* ← *човек*) у нашем случају ендоцентрични антецедент представља конституентску јединицу која је супстантиватиизирана, те може бити функционално еквивалентна синтагми (нпр. *онај човек* ← *онај*).

5 *Референција* представља однос између конкретно употребљене лексеме и неког тачно одређеног ванјезичког ентитета, означеног термином референт. Самостална лексема има само смисао и денотацију, док се о референцији говори тек уколико је лексема део дискурса (Лајонс 1977: 206).

(Русимовић 2014: 171-172). То значи да „однос детерминације није експлицитно остварен него је садржан у самом генеративном поријеклу супстантивата” (Ковачевић 2000: 277). Ово елиптирање именице из антецедента омогућено је контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. Ендоцентрични антецедент може упућивати катафорички (в. Русимовић, 2021) и анакатафорички (в. Русимовић 2022). У овом раду анализирамо анакатафорички ендоцентрични антецедент, те су релевантни семантички критеријуми када је реч о дихотомији одређеност/неодређеност, а у вези с тим полазиште у анализи је одређивање именског израза у антецеденту као референцијалног или неререференцијалног. Референцијалност, односно, неререференцијалност антецедента предодређује тип и комплексност форичких односа ендоцентричног антецедента. У анализи међусобне супституентности користимо трансформациони семантички тест. Истраживање је спроведено на ексцерпираном језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика.

## 2. Форичност антецедента релативне клаузе

У раду анализирамо форичност супстантивног антецедента који предодређује рестриктивност/нерестриктивност релативне клаузе. Синонимни термин је дискурсна деикса<sup>6</sup>. Егзофора (спољна деикса) је „термин

---

6 У лингвистичкој теорији термин деикса обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи).



неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ” (Кристал 1988: 59). Ендофора (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста” (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички. Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано” (Кристал 1988: 24). Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. Катафоричко упућивање је један од начина да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (Кристал 1988: 115). Зато се понекад назива дискурсна деикса.

Пошто је у вези са дихотомијом рестриктивност/нерестриктивност реч о семантичким разликама, јасно је да се оне само у ограниченој мери могу идентификовати на нивоу синтаксе. Реченица добија свој пуни смисао у дискурсу/тексту као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Дискурс или текст најопштије се „дефинише као веза најмање двију синтаксички самосталних а смисаоно повезаних реченица” (Ковачевић 2007: 51). Под дискурсом подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако

и између писца и читаоца” (Кристал 1987: 116). Нашем одређењу термина дискурс доприноси становиште да текст представља производ, тј. да је искључиво организован као семантичка јединица која чини целину (Халидеј, Хасан (Halliday, Hasan) 1976), а да је дискурс динамичка структура, другим речима, „дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст” (Русимовић 2014: 50).

Како кохезија подразумева употребу лингвистичких средстава ради повезивања клауза и реченица у целину, као значајну издвајамо улогу форичких односа у структурисању реченице као конститутивног дела дискурса. Реченица у тексту може бити структурно потпуна, а семантички непотпуна, или синтаксички непотпуна, а семантички потпуна. У овом раду анализирамо реченицу која је семантички непотпуна (синсемантична), те су упућивања комплекснија од лексичког садржаја којим се семантички попуњава антецедент. Прецизније, анализирамо форичност супстантивног антецедента релативне клаузе, а то значи да лексичко и реченично значење, пре свега, зависи од контекста.

У раду анализирамо контекстуално условљено лексичко и реченичко значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена *језичким и ванјезичким конџексџом*, али и међусобном сарадњом комуникатора. Под термином *језички конџексџ* подразумевамо интеракцију најмање два чиниоца: на парадигматској равни то је избор лексичких јединица; на синтагматској равни то су њихов секвенцијални редослед, као и њихови граматички односи. *Језички конџексџ* јавља се у оквиру дискурса, зато и алтернативно користимо назив *дискурсни конџексџ* и он представља максималистичко поимање контекста. У раду под *оџџималним конџексџом* подразумевамо онај део дискурса који „пружа реално довољно потребних података” (Прђић, 2008: 35)

и то у нашој анализи представља домен анафоричког или катафоричког упућивања.

Језички контекст уоквирен је *ванјезичким контекстом* који представља скуп „општих и посебних просторних, временских, друштвених, индивидуалних, али и општекултурних чинилаца, који доприносе успостављању, одвијању и остварењу неке комуникације, укључујући и помињане околности везане за стилске варијације у језику” (Прћић 2008: 33–34). Знање о свету представља домен прагматике и подразумева свеукупну материјалну и духовну стварност. Оно може варирати по степену општости и то почевши од појединца, преко друштвене заједнице, па све до човечанства у целини (Лич 1981: 158).

Да бисмо се бавили лингвистичком категоријом *одређености/неодређености* и когнитивном категоријом *познатости/непознатости*, неопходно је да појаснимо термине *референцијалности/нереференцијалности*.

*Референцијалности* представља својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације. На тај начин „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор” (Пипер 2005: 915).

*Нереференцијалности* ће онда представљати одсуство референцијалне употребе језичког знака. То су ситуације кад језички знак има генеричко значење (*Ружа је цвети*) као и синтагме са квантификаторима *сваки, сав, чийав, цео* (в. Станојевић 2010: 125). Као *нереференцијалне* одређују се и ситуације када се језички знак односи на нешто што је једна од више могућности, тј. нешто што је потенцијално, фиктивно, а не представља издвојени

део ситуације означене исказом у којем је тај знак употребљен. То би биле неспецифичне интерпретације у значењу *било који, било ко, ма који, ма ко, икоји, ико, који ѿод, какав ѿод, колико ѿод, ко ѿод*.

Категорија *одређеност/неодређеност* је упућивачка (деиктичка) категорија јер било који ентитет може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу). Категорија одређеност/неодређеност на тај начин показује „да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – одређеност – или се налази изван њиховог менталног искуства – неодређеност” (Пипер 2005: 918).

### 3. Анакатафоричко упућивање ендоцентричног антецедента

Ендоцентрични антецедент у савременом српском језику врло често упућује анакатафорички. То значи да најпре анафорички упућује на лексему коју подразумева са мањим или већим дометом у дискурсу, а затим са подразумеваном лексемом упућује на релативну клаузу која је самим тим адјективна. Када је анафоричко упућивање у контексту сложене реченице, тј. подразумевана лексема ендоцентричног антецедента је део надређене клаузе, онда говоримо о интрафрастичкој анафори и она може бити контактна и дистактна. Уколико је лексема која се

подразумева у антецеденту ван сложене реченице, тј. део ширег дискурсног контекста, онда говоримо о трансфрастичкој анафори.

### 3.1. Концептуално анафоричко упућивање ендоцентричног антецедента

У литератури (в. Стенинг 1978) опозиција *концептуална/ референцијална* анафора разматрала се само у контексту обавезне анафоре релативизатора према антецеденту. Овим истраживањем показујемо да и ендоцентрични антецедент може упућивати концептуално и референцијално<sup>7</sup>. Под термином концептуална анафора подразумевамо упућивање ендоцентричног антецедента само на концепт, денотат<sup>8</sup> лексема, тако да можемо рећи

7 Поред концептуалне анафоре анакатафоричког ендоцентричног антецедента, издвајамо и исказе са референцијалном анафором. Под термином референцијална анафора ендоцентричног антецедента, подразумевамо анафору према именском изразу од којег се поред денотације преузима и референција. Познато је да се квалификација поред атрибуције може приписати и предикацијом. У даљој анализи издвајамо примере где је анакатафорички ендоцентрични антецедент са адјективном клаузом, у ствари, предикатив надређене клаузе, тј. представља предикативну клаузу: (...), али је ипак Добрача тај КОЈИ свакога дана обилази дечака (С. Велмар-Јанковић, 38); [←\*Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак Добрача тај Добрача КОЈИ свакога дана обилази дечака.] Реконструкција показује да је немогуће експлицирати у антецеденту именски израз на који се анафорички упућује (евентуално одговарајући хипероним, у реконструисаном примеру човек), већ да антецедент у својој укупности: ендоцентрични антецедент + подразумевана лексема (тај човек) јесте кореференцијалан именском изразу на који се упућује (Добрача) (види Русимовић 2022: 34-35)

8 Денотација представља однос између лексема и класе ванјезичких ентитета на које се лексема може исправно применити (Lyons 1977: 207) и, како је усредсређена на инваријант-

да подразумевана лексема у антецеденту није *кореперенцијална* са лексемом на коју се анафором упућује, него је *косиѝнификанѝна* јер се односи на исти концепт, али други референт<sup>9</sup>.

### 3.1.1. Неодређена заменица са конѝейѝуалном анафором

Заменице које традиционално називамо неодређеним могу да упућују на одређене (*неки Пера Перић*) и неодређене референцијалне изразе (*неки/један човек (анониман)*), али могу и да представљају нереперенцијалне (*неки човек (дילו коју)*). На тај начин је сам термин „неодређене” неадекватан, али у недостатку одговарајућег термина користимо исти. Анализирамо изразе у којима је неодређена заменица супстантивативизирана у

---

ност, није условљена временом и простором и требало би да представља заједничко знање о језику комуникатора, односно, већине припадника једне језичке заједнице. Прецизна денотација лексема врло је ретко релевантна и често је допуњена језичким и ванјезичким контекстом. Денотација, као и смисао, представља заједнички део знања о језику, специфично, кодне компетенције, већине припадника једне језичке заједнице (Лајонс 1968: 424–426). Представљају домен семантике и независни су од димензија времена и простора. Самостала лексема има само смисао и денотацију, уколико је лексема део дискурса говоримо о њеној референцији (в. Прѝић 2008: 68–73).

- 9 У раду термин *референѝ* користимо у значењу реално означеног ентитета једним *уѝоѝредљеним* језичким изразом, разликујући термине референција и денотација на следећи начин: *референцију* одређујемо као релацију између једног *уѝоѝредљеноѝ* језичког израза и једног реалног ѝиме означеног ентитета док *деноѝација* представља релацију између једног језичког израза и једног ентитета који припада било стварном свету било могућим световима, тј. означава класу ентитета. Референција је тако актуелна денотација, она се односи на значење употребљеног израза у конкретном исказу.

антецеденту адјективне клаузе и то у оним ситуацијама у којима анакатафорички упућује:

(1) Са друге стране и **универзитети** би онда морали да пораде на квалитету јер нико није толика будала да упише **неки КОЈИ се касније не цени** (<http://marketingmreza.com/portal/blogovi>).

Ендоцентрични антецедент (*неки*) анафорички упућује на неререференцијални израз (*универзитетџи*), што значи концептуално, тако да се у антецеденту подразумева индивидуализован референт, али и даље неререференцијалан (*било који универзитетџи*), што сугерише и садржај надређене клаузе. Тек након катафоричког упућивања до адјективне клаузе (*који се касније не цени*) неререференцијални израз бива одређен. Подразумевани антецедент (*неки универзитетџи*) је неодређен и неререференцијалан, јединичан, али може упућивати на више појединих референата из подскупа издвојеног према критеријуму адјективне клаузе, чиме је постао и одређено-неререференцијалан (*неки универзитетџи*) који се касније не цени). Овај подскуп је тако инклузиван, односно, интегрални је део скупа, тј. класе ентитета *универзитетџи*.

(2) Имам ту неку потребу да поседујем **гомилу пудера** и јако ми је тешко да заобиђем **неки КОЈИ се управо појавио**, посебно ако већина о њему прича ([makeupandmore.net](http://makeupandmore.net)).

У примеру (2) ендоцентрични антецедент (*неки*) упућује концептуално на референцијални израз (*јомила њудера*), преузима лексички садржај, али не и референцију, тако да референт антецедента, одређен адјективном клаузом, не представља подскуп референата *јомила њудера*, већ илуструје ексклузивни антецедент.

(3) **Ковач** и још **неки**, КОЈИ ће креирати музичку сцену тадашње Југославије ([www.gradsubotica.co.rs/velski-tigar-umuzickoj-skoli-1968-g/5](http://www.gradsubotica.co.rs/velski-tigar-umuzickoj-skoli-1968-g/5) јан 2012).

Овај пример илуструје концептуалну анафору која је асоцијативна. Наиме, антецедент анафорички упућује према одређеном референцијалном изразу (*Ковач*) асоцијативно подразумевајући лексему *музичар*, преузима њен денотат, тако да је подразумевана синтагма у антецеденту *неки музичари*. Такође, овакав садржај подразумеване лексеме у антецеденту додатно је сугерисан и садржајем адјективне клаузе (*који ће креирајући музичку сцену тадашње Југославије*). Адјективна клауза у оваквим конструкцијама увек је рестриктивна јер идентификује издвојени подскуп референата:

(4) **Међу коментарима чланака о дуго очекиваном ошкрићу Хисовој бозона** у светским медијима упадљиво често се понавља **један**, КОЈИ од прилике гласи (...) ([inradio.org](http://inradio.org)). Ја сам имала још неколико сличних **снова**, а између осталих и **један КОЈИ се односи изгледа на мало дужи период** и ево покушаћу да препричам (...) ([www.inter-caffe.com/lista-871.html](http://www.inter-caffe.com/lista-871.html)). Сви ми имамо **два живота**. Један свој и **један ШТО га други измисле** ([www.facebook.com/pages/Svi...jedan-što.../170725009657145](http://www.facebook.com/pages/Svi...jedan-što.../170725009657145)).

У примерима (4) ендоцентрични антецедент представља лексема *један*, чија је стална семантика индивидуалност, јединичност референта који се подразумева у антецеденту. До подразумеване лексеме у антецеденту долази се концептуалном анафором према референцијалном изразу који представља скуп ентитета (*коментари, снови, живоји*) уз који су атрибути чланака о дугоочекиваном ошкрићу (неконгруентни) и још неколико сличних, *два* (конгруентни). На тај начин преузима се лексички садржај референта и лексемом *један* већ се



врши даља рестрикција у антецеденту, тако да адјективна клауза само садржи критеријум према којем је извршена та рестрикција. Такође, у првом и другом примеру катафоричко упућивање наставља се ланчано до дела дискурса у којем је експлициран садржај *коменџара* или *сна*.

(5) **Меч између Сијене и Каџаније је још један КОЈИ неће бити одигран**, а остаје да се види да ли ће до краја дана још неки дуел платити цех лошем времену. (Блиц, 1 феб 2012, 19)

У примеру (5) такође концептуалном анафором упућује се на одређени референцијални израз (*меч између Сијене и Каџаније*) и преузима се не само лексички садржај, већ и референција, с тим да се референција придружује скупу референата који су издвојени према критеријуму који је садржај адјективне клаузе. На тај начин подразумевани антецедент (*још један меч*) и израз на који се упућује анафорички (*меч између Сијене и Каџаније*) нису кореференцијални управо због квантификатора *још* који сигнализира да одређени индивидуализовани референт баш због актуелне квалификације припада скупу, односно, именски израз на који се концептуално упућује је инклузиван у односу на антецедент.

Да референцијална анафора са неодређеном заменицом у антецеденту није могућа у овом исказу, показује и реконструкција у којој смо анулирали лексему *још* из антецедента:

[→\***Меч између Сијене и Каџаније је један КОЈИ неће бити одигран**, а остаје да се види да ли ће до краја дана још неки дуел платити цех лошем времену.]

Реконструисани израз је неинформативан.

### 3.1.1.1. Неодређена и присвојна заменица са концептуалном анафором

Концептуалну анафору еноцентричног антецедента још више појачава присвојна заменица уз неодређену у антецеденту:

(6) *Наши лекови* за дијареју наводно не помажу, купују се *неки њихови*, КОЈИ су јаки ([www.putovanja.info/23](http://www.putovanja.info/23) јун 2012).

У наведеном примеру опозиција присвојних заменица *наши/њихови* доприноси некореферентности лексеме *лекови* када се на њу анафорички упућује (*наши лекови*) и када се она подразумева у антецеденту (*неки њихови лекови*). Такође, присвојне заменице упућујући на шири дискурсни контекст, упућују на српске туристе и египатске туристичке дестинације. Заменица *неки* изражава неодређеност референата у антецеденту.

На основу анализе можемо закључити да је мала фреквентност неодређених заменица (пре свега *неки*) и лексеме *један* у функцији анакатафоричког антецедента са концептуалном анафором. С друге стране неодређена заменица показује велику флексибилност када је форичност у питању, јер упућује на неререференцијалне изразе, на неодређено референцијалне и на одређено референцијалне, али увек само да би преузела денотат именског израза. Адјективна клауза је тако увек рестриктивна, а еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом може изражавати подскуп ентитета неререференцијалног израза или неодређени подскуп референцијалног израза који самим тим може бити ексклузиван или инклузиван у односу на именски израз на који се упућује концептуално.

Специфичност употребе лексеме *један* у оваквом антецеденту је у томе што се најпре врши рестрикција

јер се издваја јединичан референт, али и у тим изразима адјективна клауза је рестриктивна, јер садржи критеријум према којем се врши издвајање референта. У оваквим изразима могуће је да одређени референцијални именски израз на који се упућује концептуално буде инклузиван у односу на антецедент. Могуће је да ендоцентрични антецедент са неодређеном заменицом буде допуњен и присвојном заменицом и тада се форичност антецедента увећава јер, поред упућивања на именски израз од којег се преузима денотација, упућује се и на именске изразе на које се припадност косигнификантних именских израза односи.

### 3.1.2. Оишїа заменица са концевїиуалном анафором

Иако су показне заменице најфреквентнији анакатафорички ендоцентрични антецеденти у корпусу, своју фреквенцију имају и опште заменице. Управо специфичност сталне семантике ових заменица условљава њихову ређу употребу. Опште заменице примарно исказују универзалну генерализујућу квантификацију, но у употреби, у нашем случају у антецеденту адјективној клаузи, фреквентнији су селектирајући, релациони квантификатори. То значи да опште заменице истичу све референте скупа који одговарају критеријуму постављеном у адјективној клаузи, односно, примарна је рестрикција референта антецедента адјективном клаузом, а секундарна квантификација.

(7) „Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије, сваки КОЈИ је изабран вољом грађана Србије**, имаће моје пуно поштовање” (Политика, 31 мај 2012, 12).

У наведеном примеру ендоцентрични антецедент (*сваки*) са адјективном клаузом (*који је изабран вољом*

*грађана Србије*) представља актуелни предикатив неререференцијалном изразу ( *председавајући Србије*). Другим речима, подразумевана лексема у антецеденту ( *председавајући*), најпре је рестрикцијом адјективне клаузе сведена на подскуп релевантних референата ( *председавајући који је изабран вољом грађана*) на које се односи најпре квантификација ( *сваки*), а затим и спецификација која је садржај надређене клаузе ( *имаће моје пуно поверење*). Овако одређен антецедент део је скупа ентитета на који се анафорички упућује ( *председавајући Србије*), односно представља инклузивни антецедент. Реконструисаћемо пример (7):

[→\*Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије**, [ *сваки председник Србије*] [КОЈИ је изабран вољом грађана Србије,] имаће моје пуно поштовање]

[→Он више није ни председник СНС-а, а **председник Србије**, [ *сваки [председник Србије КОЈИ је изабран вољом грађана Србије]*], имаће моје пуно поштовање]

Реконструкција показује да је немогуће квантификатором одређивати неодређени референт и зато квантификацији мора претходити рестрикција, односно одређивање подскупа релевантних референата (друга реконструкција).

(8) Међутим, изгледа да има проблем да набави *одговарајући бикини* с обзиром да јој је  *сваки КОЈИ обуче* мали ([www.radiopingvin.rs/](http://www.radiopingvin.rs/) 29 мај 2012).

Ендофоричним антецедентом ( *сваки*) упућује се концептуално на неодређени референцијални израз ( *одговарајући бикини*) од којег се преузима само лексичко значење денотата. Подразумевана лексема упућује на подскуп који је издвојен према критеријуму који је садржај адјективне

клаузе (*који обуче*), док неодређени референцијални израз на који се упућује анафорички не припада том подскупу референата. Адјективна клауза је самим тим рестриктивна, тако да говоримо о неодређеном референцијалном изразу (*одговарајући дикини*) и антецеденту модификованом адјективном клаузом (*сваки дикини који обуче*) као о косигнификантним конструкцијама. У овом случају реч је о ексклузивном антецеденту.

(9) **Мушкарци** су као **паркинг**, **сваки КОИИ** је добар, заузет је ([www.facebook.com/pages/110621532327052](http://www.facebook.com/pages/110621532327052)).

Ендоцентрични антецедент (*сваки*) у примеру (9) двоструко анафорички упућује према неререференцијалним изразима *мушкарци* и *паркинџи* доводећи их у везу. Анафора је концептуална јер се у антецеденту подразумева једнина именица *мушкарац/паркинџи* у генеричком значењу (*сваки мушкарац/паркинџи*) које упућују на подскупове ентитета, а критеријум за издвајање подскупа садржај је адјективне клаузе на коју се катафорички упућује (*који је добар*). То значи да антецедент спецификован адјективном клаузом није кореференцијалан са именским изразом на који се анафорички упућује. Квалификацијом израженом предикатом надређене клаузе (*заузет је*), преклапају се и пореде референти у антецеденту, тј. он се односи на оба подскупа референата. То значи да је адјективна клауза рестриктивна, а ендоцентрични антецедент се семантички попуњава двоструко, те представља двосмислен израз. Концептуална анафора је интрафрастичка и при првом упућивању дистактна, а при другом контактна.

(10) **Свака КОЈА** избори пласман у ту рунду такмицења уместо шест одиграће 14 мечева ([www.kosarka24.com/.../9598-25](http://www.kosarka24.com/.../9598-25) мај 2012).

Пример (10) показује да у ређим случајевима, када исказ почиње анакатафоричким ендочентричним антецедентом, његова концептуална анафора може бити и трансфрастичка.

Када је реч о концептуалној анафори анакатафоричког ендочентричног антецедента, фреквентни су селекционирајући, релациони квантификатори у облику општих заменица. То значи да опште заменице истичу све референте скупа који одговарају критеријуму постављеном у адјективној клаузи, односно, примарна је рестрикција референта антецедента адјективном клаузом, а секундарна квантификација.

Адјективна клауза је самим тим рестриktivна, тако да говоримо о неодређеном референцијалном изразу и антецеденту спецификованим адјективном клаузом као о косигнификантним конструкцијама. А антецедент може бити инклузиван или ексклузиван у односу на именски израз од којег се преузима денотација. Концептуална анафора је најчешће интрафрастичка, али је присутна и трансфрастичка анафора када је ендочентрични антецедент у иницијалном положају.

### 3.1.3. *Одрична заменица са концептуалном анафором*

Одричне заменице у улози анакатафоричког ендочентричног антецедента као и опште исказују универзалну квантификацију, с тим што одричне истичу да нема ниједног референта који одговара критеријуму постављеном у адјективној клаузи, дакле, говоримо само о селекционирајућим одричним квантификаторима. Како квантитативно могу да се одређују само одређени референцијални изрази, то значи да најпре подразумевани референт у антецеденту мора бити одређен спецификаторима, у нашем случају рестриktivном адјективном клаузом, па се тек онда квантификативно одређују.

(11) С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљам који ћу **парфем** ставити. Не постоји **ниједан** КОЈИ стално користим (Стил-магазин, 21 мај 2012, 24).

Пример (11) илуструје концептуалну анафору ендоцентричног антецедента (*ниједан*) којом се упућује да би се преузео лексички садржај и то на неодређени референцијални израз (*парфем*) који пак може реферирати на више ентитета. Подразумевани антецедент *парфем* није одређен, те зато је рестриктивна адјективна клауза ближи модификатор референта у антецеденту јер, као и у случају осталих примера квантификације, немогуће је квантитативно одредити неодређени референт, што потврђује и реконструкција:

[←\*С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљам који ћу **парфем** ставити. Не постоји [*ниједан парфем*] [КОЈИ стално користим.]]

[← С обзиром на то да сам Вага са подзнаком у Шкорпији често се дуго премишљам који ћу **парфем** ставити. Не постоји [*ниједан [парфем КОЈИ стално користим]*].]

Посебно издвајамо следећи пример:

(12) После **многобројних ликова** које је *шумачила* у филмовима и *представима*, Соња не издваја **ниједан КОЈИ** прижељкује ([www.biljeizdravlje.rs/code/navigate.php?Id=331&editionId](http://www.biljeizdravlje.rs/code/navigate.php?Id=331&editionId)).

У примеру (12) концептуалном анафором упућује се на референцијални израз (*ликови*) одређен модификаторима (*многобројних* и *које је шумачила у филмовима и представима*), али се преузима само денотација, не и референција. Ситуација са квантификацијом подразуме-

ваног референта у антецеденту је идентична претходном примеру. Разлика је у томе да подразумевана лексема (*лик*) у антецеденту, одређена рестриктивном адјективном клаузом (*који њрижељукује*) није подскуп скупа референата од којих се анафором преузима лексичко значење, односно, реч је о ексклузивном ендоцентричном антецеденту.

(13) **Овај спот** не личи **ни на један КОЈИ** сте до сада погледали! ([www.24sata.info/.../86315-VIDEO/7](http://www.24sata.info/.../86315-VIDEO/7) феб 2012).

У примеру (13) ендоцентрични антецедент анафорички упућује према одређеном референцијалном изразу и то концептуално, тј. преузима се само денотат, не и референција. На тај начин антецедент који анафорички упућује према јединичном референту може преузимањем денотата да представља скуп ентитета. Овај скуп ће најпре рестрикцијом бити спецификован, а тек онда квантитативно одређен одричном заменицом. Одређени референцијални израз (*овај сјоџи*), од којег се преузима денотација, искључује се из подскупа ентитета (*сјоџови које сје досад њоїледали*), а одрична заменица је квантификатор, али и интензификатор.

Дакле, одричне заменице у улози анакатафоричког ендоцентричног антецедента истичу да нема ниједног референта који одговара критеријуму постављеном у адјективној клаузи, тако да говоримо само о селекционирајућим одричним квантификаторима. Како квантитативно могу да се одређују само одређени референцијални изрази, то значи да најпре подразумевани референт у антецеденту мора бити одређен спецификаторима, у нашем случају рестриктивном адјективном клаузом, па се тек онда квантификативно одређују. И ови антецеденти могу бити инклузивни или ексклузивни у односу на именски израз од којег се преузима денотација. Међу-



тим, као и искази са лексемом *један* у антецеденту, и ендоцентрични антецедент *ниједан* може концептуално упућивати на одређени референцијални израз који је ексклузиван у односу на овакав антецедент.

#### 4. Закључак

Ендоцентрични антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. Уколико је реч о референцијалном изразу, ендоцентрични антецедент анакатафорички упућује, с тим да анафора може бити концептуална и тада се преузима само денотат именског изрази или референцијална, тада се поред денотата преузима и референција. Управо анафоричко упућивање, односно језички контекст омогућава широки дијапазон подразумеваних лексема у антецеденту и њихово елиптирање. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса.

Анализа је показала да неодређене, опште и одричне заменице у функцији анакатафоричког ендоцентричног антецедента са концептуалном анафором могу анафорички упућивати на неререференцијалне изразе и тада је чешће трансфрастичко упућивање и на референцијалне изразе када је чешће интрафрастичко упућивање. У свим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује јесте рестриктивна. Подразумевана лексема уз неодређену, општу или одричну заменицу стиче нову интерпретацију јер има другачији домен, односно чита се као неодређени референцијални израз. Да би била одређена, неопходна је адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која садржи критеријум за издвајање и идентификовање референта подразумеване лексеме у антецеденту уколико изостаје ситуациони контекст.

Анафором се може упућивати на неодређени или одређени референцијални израз, али се од ових именских израза не преузима референција, већ само денотација. Ендоцентрични антецедент затим катафорички упућује на адјективну клаузу и на тај начин врши ограничавање скупа референата, тј. издвајање подскупа према критеријуму који је садржај релативне клаузе. То значи да поново говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. Ендоцентрични антецеденти са концептуалном анафором упућују на ентитете који имају својства [+/-људско], [+/-живо], [+/-једнина], што представља широк дијапазон употребе ових антецедената.

Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном адјективном клаузом може бити *ексклузиван*, то значи да припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација, те се анафором искључује из скупа и истиче или *инклузиван*, ван скупа ентитета на који се упућује концептуалном анафором, те се у тај скуп укључује. У оба случаја лексема на коју се концептуалном анафором упућује ради денотације и антецедент нису у односу кореференције, већ су косигнификантни.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, „О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом”, *Јужнославенски филолој*, 44, Београд, Институт за српски језик САНУ, 45–57.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилска и драматска стилистичка фигура*, Крагујевац, Кантакузин.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb: Matica hrvatska.

- Кристал 1987: Devid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Лажонс 1968: John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Лажонс 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лич 1981: G. Leech, *Semantics*, 2nd edition, Harmondsworth, Penguin Books.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: његова реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Прћић 2008: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad, Zmaj.
- Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујетантивним антицедентом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Русимовић 2021: Тања Русимовић, „Показне заменице за идентитет као катафорички ендоцентрични антецедент релативне клаузе”, Београд: *Српски језик XXVI*, Београд, 181–192.
- Русимовић 2022: Тања Русимовић, „Показне заменице за идентитет као анакатафорички ендоцентрични антецедент релативне клаузе”, Крагујевац: *Наслеђе 53*, ФИЛУМ Крагујевац, 27–41.
- Станојевић 2010: Веран Станојевић, „О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику”, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, 123–135.
- Стенинг 1978: K. Stenning, „Anaphora as an Approach to Pragmatics“, у: М. Halle, J. Bresnan, G. A. Miller: *Linguistic Theory and Psychological Reality*, Cambridge, Mass.
- Халидеј и Хасан 1976: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London.

Tanja Rusimović

## ENDOCENTRIC ANTECEDENT OF RELATIVE CLAUSES WITH CONCEPTUAL ANAPHORA

### Summary

An antecedent that refers to a group of syntactically related words, in which the subordinate member is functionally equivalent to the group, i.e. substantivized represents an endocentric antecedent. This antecedent can refer cataphorically or anacataphorically. In this paper, an anacataphoric endocentric antecedent is analyzed, and semantic criteria are relevant when it comes to the definiteness/indeterminacy dichotomy, and in this regard, the starting point in the analysis is the determination of the noun expression in the antecedent as referential or non-referential. Anaphora can be referential and conceptual. In this paper, we consider only the conceptual anaphora of an endocentric antecedent expressed by an indefinite, general and negative pronoun, which takes only the denotation of the noun expression. Anaphora can refer to an indefinite or definite referential expression, but from these nominal expressions no reference is taken, but only denotation. The endocentric antecedent then cataphorically refers to the adjective clause and thus limits the set of referents, i.e. extracting a subset according to the criterion that is the content of the relative clause. This means that it is a restrictive adjective clause. Endocentric antecedents with conceptual anaphora refer to entities that have the properties [+/-human], [+/-animate], [+/-singular], which represents a wide range of uses of these antecedents. An endocentric antecedent with an implied lexeme and determined by a restrictive adjectival clause can be exclusive, that means it belongs to a set of entities from whose lexeme the denotation is taken, and is excluded from the set by an anaphor and highlighted or inclusive, outside the set of entities referred to by the conceptual anaphor. in that set includes.

*Key words:* relative adjective clause, endocentric antecedent, anacataphoric reference, conceptual and referential anaphora, exclusion and inclusion.

Веран Ј. Станојевић\*  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за романистику

УДК 811.163.41`366.582.2

## О ЗНАЧЕЊУ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У НЕКИМ ЗАВИСНОСЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Однос радње и времена евалуације, тј. момента говора или неког другог момента, а самим тим и припадност глаголског облика индикативу или релативу у традиционалном смислу те речи, не може се објашњавати хронолошким односима међу радњама у зависносложеним реченицама. Хронолошки односи радњи у таквим реченицама компатибилни су, *ceteris paribus*, како са индикативним, тако и са релативним употребама глаголских времена. У раду показујемо како се, зависно од синтаксичке конфигурације (на нивоу тзв. Логичке форме), могу аутоматски генерисати релевантне интерпретације глаголских времена, како у екстензионалним тако и у интензионалним контекстима и поредимо предикције приступа који ми заступамо са предикцијама традиционалне теорије 'индикатив-релатив'.

*Кључне речи:* глаголска времена, зависносложена реченица, 'индикатив-релатив', семантичка прошлост и будућност, екстензионални и интензионални контексти.

---

\* veranva@gmail.com

## 1. Увод

Већ смо указивали на проблеме са којима се суочава Белићева теорија 'индикатив-релатив' као и необелићевски покушаји да се она модификује и унапреди (в. Станојевић 2023, Станојевић 2024, у припреми<sup>1</sup>). Наиме, многи проблеми у тумачењу глаголских времена у оквиру поменуте теорије изгледа да су последица заблуде да индикативним и релативним треба карактерисати употребе, тј. облике у контексту, а не временска значења, тј. прошлост, садашњост и будућност схваћене као интервале.<sup>2</sup> Сладојевић се понајвише приближио исправном тумачењу глаголских времена тиме што је разграничио временска значења од употреба, али је суштински остао на белићевским позицијама тиме што је и он индикатив и релатив везао за употребе, а не за временска значења (в. Станојевић 2024, у припреми).<sup>3</sup>

Анализирајући глаголска времена у неким типовима зависнослужених реченица, у одељку 2 овога рада констатујемо да редослед радњи није релевантан за интерпретацију глаголског времена чак и у оквиру традиционално схваћене опозиције индикатив-релатив. То је зато што на редослед две радње не утиче само глаголско време него и други фактори, као што су, на пример, вез-

1 Реч је, заправо, о чланку „Треба ли напустити Белићеву теорију 'индикатив-релатив'?", који је, у тренутку док пишемо овај рад, на рецензирању за зборник *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 53.

2 Методолошки је неприхватљиво уводити концепте који претходно нису дефинисани (нпр. 'временско значење') при дефинисању других концепата (нпр. синтаксичког индикатива и релатива) као што то чини Александар Белић (Белић 1955/2000: 331; Белић 1999: 424), в. Станојевић 2024, у припреми.

3 Исто важи и за Вуковића, а данас и за Танасића – да поменемо само неке од утицајнијих лингвиста који су, уз извесне модификације, суштински наставили Белићевим путем у проучавању временских глаголских облика у српскоме језику.

ници. Насупрот Белићевом ставу, по коме су времена у зависним реченицама увек релативна (Белић 1941/1998: 285), показаћемо да anteriornost зависне у односу на главну радњу не значи нужно и да је облик који уводи зависну радњу, традиционално речено, релативски употребљен. Тиме се предиктивност теорије идникатив-релатив аутоматски доводи у питање. У раду показујемо да више смисла има говорити о индикативној<sup>4</sup>/ релативској прошлости или будућности, него о индикативним/релативским употребама глаголских облика. У складу с приступом К. Кусумото (2005), у одељку (3) показујемо да чак и у неким интензионалним (модалним) контекстима, а у зависности од интерпретације објекатске именичке синтагме, време евалуације глаголског облика зависне клаузе може бити моменат говора, при чему се у случају нетранспарентне интерпретације именичке синтагме мора прибећи неком механизму који спречава да у таквим контекстима време зависне радње следи тзв. локалном времену евалуације.

## 2. Релативске/индикативне употребе или релативска/индикативна прошлост/будућност?

Традиционално, тј. у духу белићевске опозиције 'индикатив–релатив', за перфект у зависносложеној временској реченици (1) рекло би се да је у релативновременској употреби.<sup>5</sup>

(1) Дошла је пре него што се он *врайио*.

4 Односно, 'деиктичкој'.

5 „Зависне реченице не могу бити никад индикативне у правом смислу речи. Оне могу бити само у зависном индикативу или, како га ми називамо у релативу.” (Белић 1941/1998: 285).

То, међутим, није тачно, јер да је перфект у релативској<sup>6</sup> употреби, радња зависне клаузе морала би претходити радњи главне ('вратити се' < 'доћи'), што би било у контрадикцији са значењем везника *йре неіо шійо*, па би реченица била аграматична. Но, пошто је реченица (1) граматички савршено прихватљива, једина могућа интерпретација перфекта у временској клаузи јесте, традиционално речено, апсолутновременска, баш као што је апсолутновременска и интерпретација перфекта у главној клаузи. То значи да је перфектом означена радња антериорна у односу на моменат говора (МГ) који представља (локално) време евалуације<sup>7</sup> како за време главне тако и за време зависне клаузе. Темпорални редослед радњи у наведеном примеру не зависи од глаголског облика, него од употребљеног везника (*йре неіо шійо*) који означава антериорност главне у односу на зависну радњу. Интересантно је да исти темпорални редослед налазимо и у аналогном примеру са футуром у зависној клаузи, при чему футур, традиционално говорећи, овде није употребљен апсолутновременски, тј. не означава будућност у односу на време изрицања реченице (МГ):

6 У наставку рада, уместо термина 'релативновременске' употребе, користићемо термин 'релативске употребе' као његову краћу верзију.

7 Термин '(локално) време евалуације' (local evaluation time) употребљава се: а) да значи време у односу на које се евалуирају (одређују) услови истинитости реченице или б) да значи моменат у коме се интерпретирају времена или, тачније, тзв. семантичка времена, тј. временски оператори који фигурирају на апстрактнијим нивоима синтаксичке структуре, као што је тзв. Логичка форма. Овај термин употребљавали су и употребљавају многи лингвисти, нпр. Штехов (1995: 365; 2009: 140), Абуш (1997:25), Кусумото (2005: 324), (Кубота и др. 2009: 311), Огихара/Кусумото (2020), итд. У литератури се поред 'локалног времена евалуације' користе, са истим значењем, и термини 'временска перспектива' и 'темпорални центар' (T-center), в. Грон/Штехов 2010: 112.



(2) Дошла је (t) пре него што ће се он вратити (t'). (t<t' и t<МГ и t'<МГ)<sup>8</sup>

Временски редослед радњи и њихов однос према моменту говора (МГ) исти је у (2) и у (1), при чему у (2) футур означава релативну будућност, тј. уводи интервал који следи интервалу t у прошлости, који представља његово локално време евалуације.<sup>9</sup> Интересантно је да у неким интензионалним (тј. модалним) контекстима, као у примеру (3), са глаголом пропозиционог става *рећи*, перфект такође алтернира с футуром у временској клаузи, при чему је редослед радњи 'доћи' и 'вратити се' исти као у примеру (2): доћи<вратити се.

(3) Марија је рекла (t) да је дошла (t') пре него што се он вратио (t'') / ??ће се он вратити.

За разлику од примера (1) и (2) у примеру (3) t' i t'' претходе Маријином субјективном „сада” (t), тј. прошлом моменту у коме Марија каже: „Дошла сам пре него што се он вратио”. Локално време евалуације и за перфект у допунској клаузи (*да је дошла*) и за перфект у временској клаузи (*јуре нејо шјјо се он вратио*) јесте t, тј. време догађања/референцијално време перфекта надређене клаузе (*је рекла*). Оба перфекта су, традиционално говорећи, у релативској употреби, јер њихово време евалуације (t), уведено предикатом највише клаузе (*Марија је рекла*) директно претходи моменту говора<sup>10</sup>. И перфект

8 Тј. доћи<вратити се<МГ.

9 Такав футур има историјско/приповедачко значење (семантички се понаша као прошло време), те је стилистички маркиран.

10 Као и у примеру (1) однос две зависне радње регулише везник пре него што, а не употребљена времена. Теорија таксиса се бави управо факторима од којих зависи временски редослед радњи (типично) у зависносложеним реченицама (в. Поповић 2018).

у да-клаузи и перфект у временској клаузи означавају интервале ( $t'$ ) и ( $t''$ ) у релативној прошлости, тј. у неограниченој/неодређеној прошлости у односу на  $t$  (tMG).<sup>11,12</sup>

Погледајмо сада пример (4). Ако је локално време евалуације глаголског облика временске клаузе интервал  $t'$  (уведен футуром I да-клаузе), који је локализован у релативној будућности у односу на своје локално време евалуације  $t$  (време радње 'обећати') које припада индикативној (деиктичкој) прошлости (jer tMG), немогуће је употребити перфект у временској клаузи, него искључиво футур II или перфективни презент, чије је време радње/референцијално време<sup>13</sup> ( $t''$ ) постериорно у односу на локално време евалуације ( $t'$ ):

(4) Она је обећала ( $t$ ) да ће доћи ( $t'$ ) пре него што се он буде вратио / се он врати ( $t''$ ) / \*се он вратио.<sup>14</sup> ( $t < MG$ ,  $t < t'$ ,  $t' < t''$ )

Релативна (семантичка) будућност је интервал I неограничен удесно, тј.  $I = [t_1, t_{\infty})$ , где је  $t_1$  почетак интервала. У примеру (4),  $I > t$ , где је  $t$  контекстуално дато време које није MG. У тај интервал смешта се време радње/PB<sup>15</sup> зависне клаузе ( $t''$ ) које је постериорно у односу на  $t'$ , при чему је  $t'$  је такође унутар истог интервала  $[t_1,$

11 Футур овде није најприроднији, вероватно зато што индикативни говор није идеалан контекст за чисто наративне употребе времена, тј. за употребе којима се сигнализује хронолошко низање догађаја.

12 Белићевски конципована теорија индикатива и релатива није у стању да објасни зашто перфект у временској клаузи има индикативно значење у примеру (1), а релативно у примеру (3).

13 „Време радње/референцијално време” значи да је свеједно који ћемо термин употребити. Наиме, време радње и референцијално време третирамо као једно те исто време све док не говоримо о глаголском виду. А о глаголском виду у овоме раду неће бити речи.

14 Звездицом бележимо неприхватљиве низове.

15 'PB' користимо као скраћеницу за 'референцијално време'.

$t_{\infty}$ ). Интервал  $[t_1, t_{\infty})$ , тј. релативна будућност у (4) не припада времену субјектовог актуелног света, односно, још не постоји у актуелном свету у моменту  $t$  који представља субјектово „сада”<sup>16</sup>). То значи да цео интервал, укључујући и моменте  $t'$  и  $t''$ , припада могућим световима, а не актуелном свету (уп. Грон 2020: 436–437).<sup>17</sup> Пошто субјект главне клаузе (она), не може знати у моменту обећања (тј. у његовом субјективном „сада”) да ли ће и када исказ (4) бити изречен, питање односа између  $t'$  и МГ за њега се не поставља. Моменат  $t'$  може се, дакле, третирати само као моменат који је у сваком могућем свету у коме субјект испуни оно што обећа, нужно постериоран субјектовом „сада” ( $=t$ ), односно моменту обећања (тј.  $t'$ ). То објашњава зашто се, традиционално, футур I у примерима типа (4) третира као релативновременски употребљен облик. Ми бисмо рекли да футур у (4) означава радњу чије је време вршења ( $t'$ ) део интервала  $[t_1, t_{\infty})$  тј. локализовано је у релативну будућност како из перспективе субјекта, тако и из перспективе локутора. То што везник *йре неіо шїіо* сигнализује проспективни временски шифт, тј. померање времена радње/РВ подређене клаузе постериорно у односу на ВР<sup>18</sup>/РВ надређене клаузе (у овом случају да-клаузе), значи да и моменат  $t''$  у (4) не припада актуелном, него могућим световима. Иако однос између  $t'$  и МГ<sup>19</sup> није дефинисан<sup>20</sup>, није искључено да  $t'$  следи моменту говора у актуелном свету<sup>21</sup>. Из тог

16 Тј. у моменту прошлости у коме је субјект изрекао *Доћи ћу йре неіо шїіо...*

17 Наиме, субјект може и не одржати обећање у актуелном свету.

18 'ВР' користимо као скраћеницу за 'време радње'.

19 МГ нужно припада актуелном свету будући да представља моменат у коме локутор изриче исказ (4).

20 МГ не представља перспективу субјекта него локутора, који изриче (4).

21 На пример, ако је локутор изговорио (4) након што је субјекат дошао (тј.  $t' < \text{МГ}$ ). У супротном, тј. ако  $\text{МГ} < t'$ , онда  $t'$  припада

разлога, у примеру (4) не може се употребити перфект у временској клаузи него само облици који не могу имати, традиционало речено, апсолутне употребе у српском, као што су футур II и перфективни презент. Ми бисмо рекли да футур II и перфективни презент уводе интервал  $t_n$  који припада или релативној прошлости или релативној будућности (зависно од синтаксичког контекста), будући да може бити део интервала  $(t_\infty, t_1]$  или  $[t_1, t_\infty)$  који се не одмеравају од МГ. Тако, у примеру *Доћи ћу (t) кад/након што ћу бити завршио/завршиш рад (t')*, футур II (односно перфективни презент) уводи радњу (тј. VP) у релативној прошлости, јер следећи услови морају бити испуњени да би реченица била истинита без обзира на моменат у коме се изриче:  $t' \subset (t_\infty, t]$  и  $t' < t$ , где је  $t$  локално време евалуације уведено футуром I из главне клаузе (и означава почетак интервала у релативној прошлости). А у примеру *Доћи ћу (t) пре него што ћу бити завршио/завршиш рад (t')*, футур II (односно перфективни презент) уводи радњу у релативној будућности, јер морају бити испуњени следећи услови:  $t' \subset [t, t_\infty)$  и  $t' > t$ , где је  $t$  локално време евалуације уведено футуром I главне клаузе.

Индикатив и релатив, дакле, треба везивати за значења будућности, прошлости и садашњости, тј. за интервале који могу бити неограничени само с једне стране (као у горњим примерима), али могу бити и неограничени с обе стране, као у случају омнитемпоралног или гномског презента ( $t_\infty$  и  $МГ \subset t_\infty$ ). За разлику од необелићевских тумачења по којима се перфективни презент (ПП) третира или као безвременски (Сладојевић 1966: 17–21) или као приповедачки облик у наравији (Кликовац 2021: 40), по нашем тумачењу ПП изван наративних

---

скупу могућих светова у којима субјект испуњава све оно што обећа у актуелном свету. О семантици глагола пропозиционог става, в. Финтел//Хајм (2011: 19–28).

употреба може уводити радње у релативну прошлост или будућност, а у наративним употребама требало би га третирати изван традиционалне опозиције индикатив–релатив, путем механизма ажурирања текуће референцијалне тачке (в. Станојевић 2021: 314–315; Станојевић 2024, у припреми).

### 3. О интерпретацији глаголских облика у релативној клаузи

Ни времена у релативној клаузи нису (увек), традиционално речено, у релативној употреби, о чему сведочи следећи пример који смо анализирали у (Станојевић 2024, у припреми):

(5) Ударио је пса који га је ујео.

Ова реченица је двосмислена, будући да су могућа оба темпорална редоследа (ударити<ујести или ујести<ударити), при чему би први био неостварив да је перфект у зависној клаузи релативски употребљен. Дакле, обе радње одмеравају се директно од момента говора (МГ), а не једна у односу на другу. И теорија таксиса морала би констатовати двосмисленост овог примера, али нам није јасно како би она објашњавала примере овог типа.<sup>22</sup> Наиме, како однос између две радње није спецификован обе се одмеравају од МГ, као времена евалуације.

---

22 У веома исцрпном и информативном поглављу о таксису („Синтакса таксиса”) *Синтаксе сложене реченице*, Људмила Поповић не помиње релативне реченице у оквиру таксисних зависнослужених реченица (Поповић 2018: 491–595). Можда је то у вези с чињеницом да у бројним примерима као што је (5) не постоје језичка средства која би детерминисала временски редослед главне и зависне ситуације (радње).

Погледајмо сада пример под бр. (6):

(6) Аца је тражио пса који је заштитио његово дете.

Овде би се, традиционално, време релативне клаузе анализирано релативновременски (заштитити<тражити). Међутим, таква би анализа била погрешна, пошто није искључена ни (традиционална) апсолутновременска интерпретација (*Аца је тражио пса који је касније заштитио његово дете.*). Наиме, Кусумото (2005: 332) показује да објекатске синтагме уз интензионалне глаголе типа *тражио*, могу имати како транспарентну тако и нетранспарентну интерпретацију. Само транспарентна интерпретација у (6), која подразумева постојање пса у актуелном свету у датом моменту<sup>23</sup>, компатибилна је са оба темпорална редоследа, укључујући и ретроспективни (заштитити<тражити), што не значи да је тада, традиционално говорећи, време зависне клаузе употребљено релативски. Транспарентна интерпретација синтаксички се генерише путем тзв. операције подизања квантификатора (QR<sup>24</sup>) која објекатску именичку синтагму подиже у иницијалну позицију реченичне структуре на нивоу Логичке форме, па тада именичка синтагма није под домашајем интензионалног (тј. модалног) глагола *тражио* (в. Кусумото 2005: 331).

Логичку форму (ЛФ) реченице (6) са транспарентном (*de re*) интерпретацијом објекатске именичке синтагме (ОИС) представљамо под (6.1):

(6.1) ЛФ примера (6) са транспарентном интерпретацијом ОИС:

23 У нашем примеру то је неки моменат који претходи моменту говора говорног лица (МГ).

24 Види Хајм/Крацер (1998: 210)

[<sub>NP</sub> пас [<sub>CP</sub> који [<sub>TP</sub> ПРОШ. [<sub>VP</sub> е<sub>i</sub> заштитити његово дете]]],  
 [<sub>TP</sub> ПРОШ. [<sub>VP</sub> Аца тражити е<sub>j</sub>]]

ЛФ (6.1) представља инпут за следећу интерпретацију<sup>25</sup>: постоји  $x$ ,  $x$  је пас у моменту говора (МГ), и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < \text{МГ}$  и  $x$  је заштитио Ацино<sup>26</sup> дете у  $t'$  и постоји моменат  $t''$  такав да  $t'' < \text{МГ}$  и Аца тражи  $x$  у  $t''$ .<sup>27</sup>

С обзиром на то да оба момента ( $t'$  и  $t''$ ) претходе моменту говора, транспарентна интерпретација именичке синтагме предвиђа оба темпорална редоследа, укључујући и  $t' < t''$ , тј. тражити < заштитити, тј. постериорност зависне у односу на главну радњу у примеру (6). Како се и време главне и време зависне клаузе евалуирају у односу на МГ без обзира на редослед радњи које уводе, обе употребе перфекта требало би третирати, традиционално, тј. белићевски, као индикативне (тј. апсолутновременске). Међутим, један од проблема овако генерисане интерпретације јесте тај што она предвиђа да пас о коме је реч постоји и у моменту говора, што реченица под (6) не имплицира. Транспарентна интерпретација имплицира искључиво постојање пса у неком моменту прошлости.<sup>28</sup> Решење овог проблема понудила је Кусу-

25 Под интерпретацијом реченица подразумева се, у формалној семантици, одређивање њихових услова истинитости. А услове истинитости добрим делом диктира сама реченична структура на апстрактнијем нивоу синтаксичке репрезентације, тј. на нивоу Логичке форме.

26 Синтагма *његово дете* не означава нужно Ацино дете, али то је ирелевантно у овом раду. *Његово дете* третираћемо као 'Ацино дете'.

27 Дакле, глаголски облик зависне клаузе требало би третирати апсолутновременски у традиционалном смислу, што не би одговарало Белићевом ставу да времена у зависним клаузама припадају искључиво синтаксичком релативу (Белић 1941/1998: 285).

28 Наиме, могуће је замислити ситуацију у којој у моменту изрицања (6) дотични пас више није жив.

мото (2005), која је претпоставила следећу Логичку форму (види 6.2) за транспарентну интерпретацију објекатске именичке синтагме (ОИС) у примерима типа (6):<sup>29</sup>

(6.2) ЛФ примера (6) са транспарентном интерпретацијом ОИС:

$$[{}_{\text{TP}} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_1 \text{ прош. } {}_1 [{}_{\text{VP}} [{}_{\text{NP}} \text{ пас } [{}_{\text{CP}} \text{ који } {}_1 [{}_{\text{TP}} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_2 \text{ прош. } {}_2 [{}_{\text{VP}} e_i \text{ заштитити његово дете}]]]], \lambda_j [{}_{\text{VP}} \text{ Аца тражити } e_j]]]$$

'Прош<sub>1</sub>' и 'прош<sub>2</sub>' су, према приступу који предлаже Кусумото (2005: 334), темпоралне варијабле, од којих свака уводи временски интервал који је директни рефлекс глаголске морфологије (тј. употребљеног прошлог времена) и који представља време радње/референцијално време, тј. VP/PV). Варијабла  $t^*$  означава моменат говора, а ПРОШ. је оператор за прошлост. Можемо претпоставити да ове интервале у српском уводи или партиципски наставак (-о/-ао, -ла, -ло...) или помоћни глагол као елемент перфекатске морфологије. Оператор ПРОШ. или семантички прошло време, верификује, односно чини „видљивом” глаголску морфологију, дајући инструкцију да референцијално време (уведено варијаблама 'прош<sub>1</sub>',

29 Објекатска именичка синтагма (ОИС) подиже се, према Кусумото, у позицију адјункта глаголске синтагме (VP) из разлога инкомпатибилности семантичког типа  $\langle e, \langle e, t \rangle \rangle$  транзитивних глагола (а у нашем случају глагола тражити са транспарентном интерпретацијом) и именичке синтагме  $\langle \langle e, t \rangle, t \rangle$  у објекатској позицији. Подизање ОИС оставља траг типа е (тј. типа индивидуалих ентитета), који је одговарајући инпут за функцију типа  $\langle e, \langle e, t \rangle \rangle$ , тј. за денотацију екстензионалних транзитивних глагола и интензионалних транзитивних глагола са транспарентном интерпретацијом. Подизањем у позицију адјункта/спецификатора VP, а не у позицију адјункта/спецификатора TP (као у 6.1) избегава се проблем на који смо указали при анализи ЛФ (6.1).

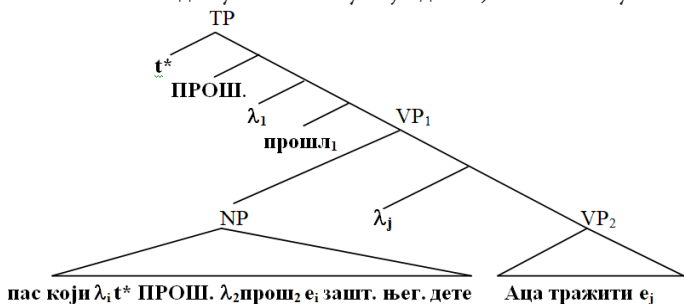


односно 'прошл<sub>2</sub>') претходи локалном времену евалуације, а то је моменат говора кога представља варијабла  $t^*$ . У складу с приступом који предлаже Кусумото (2005: ) (види и Огихара/Кусумото 2020), дефиниција семантички прошлог времена/оператора за прошлост (ПРОШ.) била би следећа:

$$(6.2.1) \text{ [[ПРОШ.]]}^g = \lambda P_{\langle i, \langle s, t \rangle \rangle} . \lambda t . \lambda w [\text{постоји моменат } t' \text{ такав да } t' < t \text{ и тако да } P(t')(w) = 1] \text{ (где је } P \text{ денотација глаголске синтагме, } t \text{ локално време евалуације, } t' \text{ време радње/референцијално време, а } w \text{ свет евалуације)}$$

Ако претпоставимо да се глагол *и́ражи́и* у транспарентним употребама дефинише аналогно одговарајућем енглеском глаголу *looking for* (Кусумото 2005: 332), дефиницију глагола *и́ражи́и*, чији је семантички тип у транспарентним употребама  $\langle e, \langle e, t \rangle \rangle$ <sup>30</sup>, дајемо под (6.2.2):

$$(6.2.2) \text{ [[тражити}_{(трансп.)}]^{g,w,t} = \lambda z . \lambda x [\text{за сваки свет } w' \text{ и моменат } t' \text{ такав да су } x\text{-ови покушаји да нађе било шта у } w \text{ и } t$$



$$[_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_1 \text{ прош.}]_{VP_1} [_{NP} \text{ пас } [_{CP} \text{ који } [_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_2 \text{ прош.}]_{VP_2} [_{VP} e_i \text{ заштитити његово дете}]]]_j \lambda_j [_{VP} \text{ Аца тражити } e_j]$$

30 Тј. релација између два ентитета, будући да је глагол *и́ражи́и* транзитиван, тј. логички посматрано предикат са два аргумента.

31 Оба начина представљања ЛФ су еквивалентна.

Интерпретација ЛФ (6.2.): Постоји прошли моменат  $t'$  (тј.  $t' < t^*$ )<sup>32</sup> и индивидуа  $x$ ,  $x$  је пас у  $w$  у  $t'$  и Аца тражи<sup>33</sup>  $x$  у  $w$  у  $t'$ , и постоји моменат  $t''$  такав да  $t'' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t''$ .

Ова интерпретација има исте предикције као интерпретација ЛФ (6.1) у погледу темпоралног редоследа радњи (могућа су оба), с тим што за разлику од ЛФ (6.1), ЛФ (6.2) не имплицира постојање пса у моменту говора ( $t^*$ ).<sup>34</sup>

Дефиницију глагола *тражити* са нетранспарентном интерпретацијом објекатске синтагме, по моделу енглеског глагола *looking for*, а према приступу који предлаже Кусумото, дајемо у (6.2.3):

(6.2.3) [[тражити<sub>(нетраспар.)</sub>]]<sup>g,w,t</sup> =  $\lambda P_{\langle e,t \rangle} \lambda x$  [за сваки свет  $w'$  и моменат  $t'$  такав да су  $x$ -ови покушаји да нађе нешто у  $w$  и  $t$  успешни у  $w'$  у  $t'$ , постоји индивидуа у таква да  $P(y)(t')(w')$  и  $x$  налази у  $w'$  у  $t'$ ]]

Према Кусумото (2005: 332), семантички тип глагола *тражити* са нетранспарентном интерпретацијом није  $\langle e, \langle e, t \rangle \rangle$ , него  $\langle \langle e, t \rangle, \langle e, t \rangle \rangle$ , што значи да је семантички тип неодређене аргументалне објекатске именичке синтагме  $\langle e, t \rangle$  (тј. скуп индивидуалних ентитета, тј. карактеристична функција скупа индивидуалних ентитета).

Интерпретација примера (6) са нетранспарентним читањем објекатске именичке синтагме (ОИС) значи да је могуће да референт ОИС не постоји у актуелном

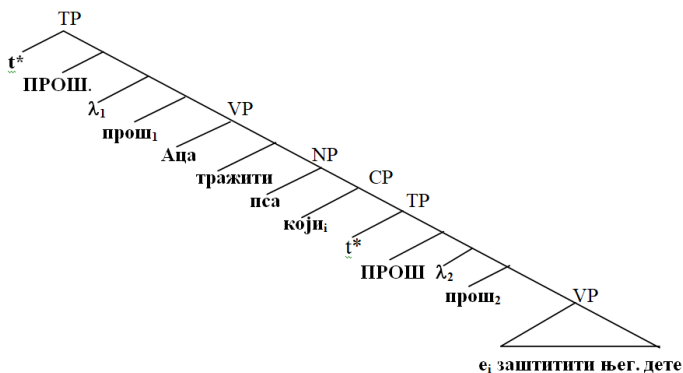
32 Са  $t^*$  означавамо моменат говора.

33 Глагол тражити је интенционалан, што значи да има модалну семантику. Наиме,  $\lambda x$  тражити  $z'$  значи: за сваки могући свет  $w'$  и моменат  $t'$ , такве да су сви покушаји  $x$ -а да нађе било шта у актуелном свету ( $w^*$ ) у моменту  $t$ , успешни у  $w'$  и  $t'$ ,  $x$  налази  $z$  у  $w'$  у  $t'$ . Детаљну деривацију ЛФ са транспарентним значењем ОИС дајемо у Анексу.

34 Пас је, наиме, могао угинути пре изрицања (6).

свету (или барем да говорно лице верује да референт не постоји), а да при томе субјект реченице верује да референт ОИС постоји.<sup>35</sup>

(6.3) ЛФ примера (6) са нетранспарентном интерпретацијом ОИС:



$[_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_1 \text{ прош}_1 [_{VP} \text{ Аца тражити } [_{NP} \text{ пса } [_{CP} \text{ који}_1 [_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_2 \text{ прош}_2 [_{VP} e_i \text{ заштитити његово дете}]]]]]]]$

Интерпретација ЛФ (6.3): Постоји моменат  $t$  у прошлости ( $t < t^*$ ) и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t'$  такве да су Ацини покушаји да нађе нешто у актуелном свету  $w^*$  и у моменту  $t$  успешни у  $w'$  у  $t'$ , постоји индивидуа  $z$  таква да је  $z$  пас у  $w'$  и у  $t'$  и постоји моменат  $t'' < t^*$ , такав да  $z$  штити Ацино дете у  $t''$ .

Исказ (6) може, дакле, значити да пас кога је Аца тражио у (актуелном свету)  $w^*$  не постоји у  $w^*$  у неком прошлом моменту, него само у алтернативним (могућим) световима у прошлости у којима је пас заштитио Ацино

35 У том случају постојање референта везује се за скупове могућих светова.

дете. Претпоставимо да Аца халуцинира да је неки пас заштитио његово дете или да га је дете слагало (да га је пас заштитио). Тада, изговарајући (6), можемо претпоставити да Аца верује да се актуелни свет налази у скупу могућих светова у којима постоји дотични пас који је у неком прошлом моменту заштитио његово дете. Ако локутор говори истину, исказ (6) је истинит без обзира на то што такав пас не постоји. Занимљиво је да из субјектове (Ацине) перспективе није могуће да догађај 'заштитити дете' хронолошки следи догађају 'тражити пса'.<sup>36</sup> Таква, неприхватљива интерпретација, може се, према Кусумото, избећи на више начина, а један од њих је увођење принуде познате под називом ULC ('Upper Limit Constraint' в. Абуш 1997: 25), која не допушта да радња у интензионалном контексту (у овом случају у контексту глагола *ѡражиѡи* чији објект има нетранспарентну интерпретацију) буде постериорна у односу на локално време евалуације, тј. време радње глагола *ѡражиѡи* (в. Кусумото 2005: 338–339). Код транспарентних интерпретација (у којима референт објекатске именичке синтагме постоји у актуелном свету) ова принуда не важи.

#### 4. Закључне напомене

Није тешко уверити се да је класична, белићевска теорија 'индикатив-релатив' немоћна да објасни многе употребе времена како у екстензионалним тако и у интензионалним контекстима. Наиме, постављање радње из подређене клаузе у неки хронолошки однос према надређеној радњи не значи нужно да глаголско време које такву радњу темпорално локализује припада

36 Реченица би у том случају морала да гласи: *Аца је ѡражио ѡса који ће зашѡиѡи њеѡво дете.*

синтаксичком релативу, односно, да се њено време евалуације не може поклопити с моментом говора. На то указују примери с везником *йре неіо шїіо*, као и примери релативних реченица у екстензионалним контекстима.

Хронолошки однос радњи у интензионалним (модалним) контекстима са транспарентном интерпретацијом објекта ирелевантан је за одређивање њихове припадности индикативу или релативу. Неопходно је утврдити факторе који утичу на однос радње према локалном времену евалуације (моменту говора или према каквом другом моменту). То је задатак за будућа истраживања. Интересантан пут у таквим истраживањима био би да се постулирају како индикативна тако и релативна прошлост, будућност и садашњост (тј. семантичка прошлост, будућност и садашњост), које се могу представити као интервали неограничени бар с једне стране и који се постављају или директно у односу на МГ или према каквом другом моменту.

Однос радње и момента говора не казује нам ништа о припадности индикативу или релативу облика који уводи радњу. По Танасићу је довољно да радња допунске клаузе претходи моменту говора да би се облик који је уводи тумачио индикативно (*Он је рекао да је ііо урадио*). Но, по таквој логици и плусквамперфект би требало третирали индикативно, иако га практично сви аутори, па и сам Танасић, третирају као релативновременски облик.<sup>37</sup>

Облици који изражавају неки хронолошки однос радњи у интензионалним контекстима са нетранспарентном интерпретацијом објекатске именичке синтагме традиционално би се третирали као релативски, што је такође спорно будући да такве радње могу постојати само у глави субјекта, а не и у реалности. Ако

---

37 О аргументима против Танасићевог тумачења погледати у: Станојевић 2023.

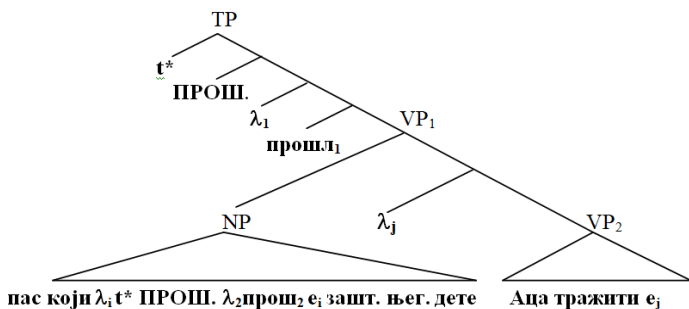
радња постоји само као ментална представа рационалног субјекта, који из неког разлога верује у њену реалност, има ли уопште смисла говорити о њеном индикативном или релативном статусу у традиционалном смислу те речи? Или треба увести категорију 'субјективно индикативних/релативних' употреба? Занемаримо ли иронију коју подразумевају искази типа *Марко ѿраѿа за једнороѿом коѿа је видео у свом дворишћу*, можемо се запитати да ли перфект у релативној клаузи треба третирати индикативно само зато што се њиме означава прошлост у односу на моменат говора, при чему 'видети једнорога у свом дворишту' може бити напросто Маркова халуцинација. Исто питање поставља се и за традиционално релативске употребе перфекта у примеру *Марко је ѿраѿао за једнороѿом коѿа је видео у свом дворишћу*. Зашто перфект у примеру *Тражићу једнороѿа коѿа сам видео у свом дворишћу* не можемо третирати традиционално као релативновременски употребљен облик, иако он означава моју илузију у прошлости у односу на будући моменат (*ѿтражићу*). Моја илузија се, међутим, не односи на будуће моменте који претходе радњи 'тражићу', него на прошлост (видео сам једнорога) у односу на моменат у коме изричем реченицу. Традиционално, дакле, перфект би овде морао бити апсолутновременски употребљен, али бисмо у том случају морали претпоставити да и непостојеће прошле радње могу бити индикативне. По нашем тумачењу овде би перфект означавао интервал који припада релативној прошлости, без обзира на то што њиме означена радња не припада реалном, него могућим световима, и то оним у којима су истините све моје илузије (халуцинације?) у актуелном свету.

**Анекс:** Композиционална деривација интерпретације ЛФ (6.2) са транспарентним читањем објекатске

именичке синтагме:<sup>38</sup>

6. Аца је тражио пса који је заштитио његово дете.

6.2 ЛФ:  $[_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_1 \text{ прош.}_1 [_{VP} [_{NP} \text{ пас } [_{CP} \text{ који}_i [_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_2 \text{ прош.}_2 [_{VP} e_i \text{ заштитити његово дете}]]]]_j \lambda_j [_{VP} \text{ Аца тражити } e_j]]]$



1.  $[[VP_2]]^g = [[\text{Аца тражити}_{(трансп.)} e_i]]^g = \lambda t. \lambda w [\text{за сваки свет } w' \text{ и моменат } t' \text{ такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у } w \text{ у } t \text{ успешни у } w' \text{ и } t', \text{ Аца налази } e_i \text{ у } w' \text{ и у } t']$  (дефиниција глагола *тражити*<sub>(трансп.)</sub>, функционална апликација (ФА),  $\lambda$ -конверзија), семантички тип:  $\langle i, s, t \rangle$

2.  $[[\lambda_j VP]]^g = \lambda x. \lambda t. \lambda w [\text{за сваки свет } w' \text{ и } t' \text{ такав да су Ацини покушаји да нађе било шта у } w \text{ у } t \text{ успешни у } w' \text{ и } t', \text{ Аца налази } x \text{ у } w' \text{ и у } t']$ .  $\lambda$ -апстракција; сем. тип  $\langle e, \langle i, s, t \rangle \rangle$

3.  $[_{NP} [_{N'} \text{ пас } [_{CP} \text{ који } \lambda_1 [_{TP} t^* \text{ ПРОШ. } \lambda_2 \text{ прош.}_2 [_{VP} e_i \text{ штити Ацино дете}]]]]]$

38 За дефиниције семантичких операција које користимо у деривацији интерпретације ЛФ (6.2), као што су функционална апликација,  $\lambda$ -конверзија,  $\lambda$ -апстракција, предикатска модификација, погледати: Гамут (1991: 88, 109, 104) и Хајм/Крацер (1998: 44, 65, 96).

3.1.  $[[VP]]^g = \lambda t.\lambda w. e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t$ , **сем. тип:**  $\langle i, \langle s, t \rangle \rangle$

3.2.  $[\lambda t.\lambda w. e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t$ ](прош<sub>2</sub>)<sup>39</sup>, **ФА**

3.2.1.  $\lambda w.e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t$ , **λ-конверзија, сем. тип:**  $\langle s, t \rangle$

3.2.2.  $\lambda t.\lambda w. e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t$ , **λ-апстракција, сем. тип:**  $\langle i, \langle s, t \rangle \rangle$

3.3.  $[[TP]]^g = \lambda P_{\langle i, \langle s, t \rangle \rangle} \lambda t. \lambda w$  [постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t$  и тако да  $P(t')(w) = 1$ ]( $\lambda t.\lambda w. e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t$ ), **функционална апликација (ФА)**

3.3.1  $\lambda t.\lambda w$ [постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t$  и  $e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$ ], **λ-конверзија 2x, сем. тип:**  $\langle i, \langle s, t \rangle$

3.4.  $\lambda t.\lambda w$ [постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t$  и  $e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$ ]( $t^*$ ), **ФА**

3.5.  $\lambda w$ [постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $e_i$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$ ], **λ-конверзија, сем. тип:**  $\langle s, t \rangle$

3.6.  $[[CP]]^g = \lambda x.\lambda w$ [постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$ ]], **сем. тип:**  $\langle e, \langle s, t \rangle$

3.7.  $[[\text{пас } CP]]^g = \lambda x.\lambda t.\lambda w.$ [ $x$  је пас у  $t$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$ ], **предикатска модификација (ПМ), сем. тип:**  $\langle e, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle \rangle$

3.8.  $[[NP]]^g = \lambda P_{\langle e, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle} \lambda t. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и  $P(x)(t)(w) = 1$ ], **третман NP као генерализованог квантификатора**<sup>40</sup>, **сем. тип:**  $\langle \langle e, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle \rangle$ .

4.  $[[VP_1]]^g = \lambda P_{\langle e, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle} [\lambda t. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и  $P(x)(t)(w) = 1$ ]]( $\lambda x.\lambda t.\lambda w$ [за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у

39 Пошто су 'прош<sub>2</sub>' и 'прош<sub>1</sub>' временске варијабле, означаваћемо их са  $t$  (прош<sub>2</sub>) и  $t_1$  (прош<sub>1</sub>) у наставку деривације.

40 Ово је интензионална верзија генерализованог квантификатора као денотације неодређене именичке синтагме. О класичној, екстензионалној верзији генерализованог квантификатора (тип  $\langle \langle e, t \rangle, t \rangle$ ) погледати у (Гамут 1991: 223–228).



t успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ )), **ФА**

4.1  $\lambda t. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ ], **λ-конверзија, сем. тип:  $\langle i, \langle s, t \rangle \rangle$**

5.  $\lambda t. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ ] (прошл<sub>1</sub>), **ФА**

5.1.  $\lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t_1$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t_1$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ ], **λ-конверзија, сем. тип:  $\langle s, t \rangle$**

5.2.  $\lambda_1. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t_1$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t_1$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ ], **λ-апстракција, сем. тип:  $\langle i, \langle s, t \rangle \rangle$**

5.3 [[ПРОШ]]<sup>g</sup> =  $\lambda P_{\langle i, \langle s, t \rangle \rangle}. \lambda t. \lambda w$  [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t$  и тако да  $P(t''')(w)=1$ ] **дефиниција оператора за прошлост, сем. тип:  $\langle \langle i, \langle s, t \rangle \rangle, \langle i, \langle s, t \rangle \rangle \rangle$**

5.3+5.2.  $\lambda P_{\langle i, \langle s, t \rangle \rangle}. [\lambda t. \lambda w$ [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t$  и тако да  $P(t''')(w)=1$ ]] ( $\lambda t_1. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t_1$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t_1$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w'$  у  $t''$ ]))), **ФА**

5.4. [ $\lambda t. \lambda w$  [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t$  и тако да [ $\lambda_1. \lambda w$ [постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t_1$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било

шта у  $w$  у  $t_1$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w' у t''$ ]( $t'''$ ) ( $w$ )], **λ-конверзија, ФА**

5.5.  $\lambda t.\lambda w$  [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t$  и постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t'''$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t'''$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w' у t''$ ], **λ-конверзија, сем. тип: <i,<s,t>**

5.6. [[TP]]<sup>g</sup>=  $\lambda t.\lambda w$  [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t$  и постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t'''$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t'''$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w' у t''(t^*)$ ], **ФА**

5.7.  $\lambda w$ [постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t^*$  и постоји  $x$ ,  $x$  је пас у  $t'''$  у  $w$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w$  у  $t'''$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w' у t''$ ]( $w^*$ ), **λ-конверзија и ФА (увођење света евалуације, тј. актуелног света  $w^*$ )**

6. Постоји моменат  $t'''$  такав да  $t''' < t^*$  и постоји индивидуа  $x$ ,  $x$  је пас у  $t'''$  у  $w^*$  и постоји моменат  $t'$  такав да  $t' < t^*$  и  $x$  штити Ацино дете у  $w^*$  у  $t'$  и за сваки свет  $w'$  и моменат  $t''$  такве да су Ацини покушаји да нађе било шта у  $w^*$  у  $t'''$  успешни у  $w'$  и  $t''$ , Аца налази  $x$  у  $w' у t''$ . **сем. тип t, тј. истиносна вредност, крај деривације.**

## ЛИТЕРАТУРА

- Абуш 1997: D. Abusch, Sequence of Tense and Temporal De Re, *Linguistics and Philosophy* 20, 1–50.  
 Белић 1941; <sup>3</sup>1998: *Ойшїѡа линївїсїѡїка. О језичкој ѡрїпруги и језичком развїѡїку*, књига I и II, Београд: Завод за уѡбенїке и наставна средства.  
 Белић 1955; <sup>2</sup>2000: А. Белић, О глаголу са синтаксичке стране,

- Књижевност и језик у школи II*, св. 1., Београд, 1955, 1–9.
- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика*, књига II: св. 2: *Речи са конјугацијом*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гамут 1991: L.T.F. Gamut, *Intensional Logic and Logical Grammar*, vol. II, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Грон 2020: А. Grønn, A note on the relative future in Russian, *ВАПросы языкознания: Мегаборник наностатей*, Москва: Boki Vedi, 434–438.
- Грон/Штехов 2010: А. Grøn/A. Stechow, Complement tense in contrast. The SOT parameter in Russian and English, in: А. Grønn & I. Marijanovic (eds.), *Russian in Contrast*, Oslo Studies in Language 2(1), 109–153.
- Кликовац 2021: Д. Кликовац, О временским (индикативним) значењима глаголских времена у српском језику (1), *Књижевност и језик*, LXVIII/1, Београд, 33–46.
- Кусумото 2005: К. Kusumoto, On the quantification over times in natural language, *Natural Language Semantics* 13: 317–357.
- Огихара/Кусумото 2020: Т. Ogihara, К. Kusumoto, The interpretation of tense: I didn't turn off the stove, in: Gutzmann, D. et al. (eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Semantics*, Hoboken: Wiley.
- Кубота и др. 2009: Y. Kubota, J. Lee, A. Smirnova, J. Tonhauser, On the Cross-Linguistic Interpretation of Embedded Tenses, in: Arndt Riester & Torgrim Solstad (eds.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 13*, University of Stuttgart.
- Поповић 2018: Људ. Поповић, Синтакса таксиса, у: П. Пипер (ред.), *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 491–595.
- Сладојевић 1966, П. Сладојевић, *О основним временским категоријама уједирене глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд: Научна књига.
- Станојевић 2021: В. Станојевић, О значењу везника *каг(а)* у зависносној временској реченици, *Наслеђе*, 50, Крагујевац: ФИЛУМ, 307–322.

- Станојевић 2023: В. Станојевић, О (не)униформности временских значења у српском језику, *Актуелна истражања морфосинтаксе српскога језика*, Андрићград: Андрићев институт, 13–43.
- Станојевић 2024, у припреми: В. Станојевић, Треба ли напустити Белићеву теорију 'индикатив-релатив', *Научни састајанак слависта у Вукове дане 53*, Београд: Филолошки факултет, МСЦ.
- Финтел/Хајм 2011: К. von Fintel, I. Heim, *Intensional semantics*, (lecture notes), Cambridge: MIT.
- Хајм/Крацер 1998: I. Heim, A. Kratzer, *Semantics in Generative Grammar*, Blackwell Publishers.
- Штехов 1995: A. von Stechow, On the Proper Treatment of Tense, in: Simons, M. Galloway T. (eds.), *Proceedings from SALT V*, Ithaca NY : CLC publications. 362–386.
- Штехов 2009: A. von Stechow, Tenses in compositional semantics, in: W. Klein, Li Ping (eds.), *The Expression of Time*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 129–166.

Veran Stanojević

## ON THE MEANING OF VERB TENSES IN COMPLEX SENTENCES

### Summary

The relation of the process to the evaluation time – the speech time or another moment – and thus, the characterization of verb tenses as being used as indicative (deictic) or relative, cannot be explained by chronological relations between processes in com-

plex sentences. Chronological relations are compatible, *ceteris paribus*, with both types of uses (indicative/deictic and relative) of verb forms. We show that, based on syntactic configuration (at the level of Logical Form), relevant interpretations of verb tenses can be compositionally derived in both extensional and intensional contexts. We compare the predictions of the system adopted in this work with those of Belic's classical theory of 'indicative-relative'.

*Keywords:* verb tenses, complex sentences, 'indicative-relative', semantic past, semantic future, extensional and intensional contexts.



Балша Н. Стипчевић\*  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет  
Катедра за српски језик са  
јужнословенским језицима

УДК 811.163.41`582.4

## О УПОТРЕБИ ОБЕЗЛИЧЕНИХ ПАРТИЦИПСКИХ КОНСТРУКЦИЈА С НЕПРЕЛАЗНИМ ГЛАГОЛИМА

Рад се бави обезличеним (деагентизованим) партиципским конструкцијама с непрелазним одн. непрелазно употребљеним глаголима у српском језику, као што су *Људима је њређено*, *На њоклону је захваљено*, *О њредлоју није њласано*, *На њих је њуцано*, *На нас је заборављено*, *За решењем је њтрајано*, *С леђелицом је конђакћирано*, *У кући није дорављено* итд. На узорку од 305 глагола испитује се њихова продуктивност, фактори који на њу утичу, као и веза ових конструкција с глаголским видом. Даје се исцрпни преглед потврда за овакве конструкције из доступних електронских корпуса и других онлајн извора. На крају, отвара се и питање односа оваквих конструкција и рефлексивних обезличених конструкција (у перфекту).

*Кључне речи:* деагентизација, обезличавање, безличне конструкције, партиципске конструкције, непрелазни глаголи, синтакса, српски језик.

### 1. Увод

1.1. За уклањање агенса из реченичне структуре односно његову синтаксичку демоцију – српски језик

---

\* [balsa@fil.bg.ac.rs](mailto:balsa@fil.bg.ac.rs); <https://orcid.org/0000-0001-6784-9832>

има на располагању више (морфо)синтаксичких механизма, што је карактеристично и за друге словенске језике. Ако је у предикату прелазни глагол, главно средство деагентизације јесте пасив – партиципски и рефлексивни – где истовремено с уклањањем агенса долази и до синтаксичке промоције пацијенса (уп. пр. 1 и 2). А ако се предикат реализује непрелазним глаголом, агенс се може уклонити увођењем речце *се* и неутрализацијом предиката, чиме настаје реченица која се традиционално назива обезличеном (уп. пр. 3).

- (1) Мајстори су брзо поправили квар. → Квар је брзо поправљен.
- (2) Мајстори су брзо поправили квар. → Квар се брзо поправио.
- (3) На нас је неко пуцао из шуме. → На нас се пуцало из шуме.

Ова три механизма – партиципска пасивизација, рефлексивна пасивизација и рефлексивно обезличавање – обрађени су у научној литератури и добро документовани у граматичких приручницима.

Оно што пак граматички приручници готово да уопште не помињу, а за шта се научна литература тек недавно заинтересовала – јесте могућност да се деагентизована обезличена реченица с непрелазним глаголом формира применом партиципског механизма, а не рефлексивног:

- (4) На нас је неко пуцао из шуме. → На нас је пуцано из шуме.

1.2. Конструкције попут (4) предмет су овога рада. Граде се од непрелазних одн. непрелазно употребљених глагола, али не и од рефлексивних (*Људи су се кућали на мору* → *\*На мору се (је) кућано*), те долазе у обзир само



лични (персонални) глаголи, и то с особним, људским носиоцем ситуације, док су безлични глаголи искључени.<sup>1</sup> Агенс одн. граматички субјекат бива уклоњен из реченице, а предикат преузима неконгруентни, неутрални облик 3. л. јд. ср. р., с партиципском формом. Конструкција је безлична, бесубјекатска, и представља деагентизовани трансформ одговарајуће личне конструкције.

Шта је о оваквим обезличеним партиципским конструкцијама с непрелазним глаголима (у даљем тексту скраћено: ОПК) досад имала да каже литература?

1.3. Граматички приручници их практично и не помињу као могућност, изузев, по нашем увиду, три.<sup>2</sup> С. Тежак и С. Бабић (1<sup>3</sup>2003: т. 613), уз десетину примера за пасивне реченице, наводе и пример *Правди је било удовољено*, но без напомене да се он и по чему разликује од осталих. П. Пипер (2005), у оквиру прегледа структурних типова безличних реченица, за њих наводи три примера (*О ѿоѣ је мноѿо љисано*, *Са овима је свршено* и *О ѿоѣ је одлучено на синоћној седници*) и одређује их као „безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката” (*idem*: 605); П. Пипер и И. Клајн (2014) илуструју их с три примера и називају „пасивним безличним реченицама” с трпним придевом у „именском делу предиката” (*idem*: 435).

1.4. Што се тиче научне литературе, М. Ивић их се накратко дотиче у оквиру ширег прегледа реченич-

---

1 Личним (персоналним) глаголима називамо оне који, за разлику од безличних, захтевају носиоца ситуације исказаног граматичким субјектом у номинативу (уп. Поповић 132011: т. 404). Немогућност употребе рефлексивних глагола примећује С. Танасић (2018).

2 Као куриозитет можемо поменути и мало познату граматику Д. Чобића из 1862. године, у којој пише: „Но кад-кад се ово причастије [= трпни гл. придев од непрелазних глагола] опет чује, онда, кад као безлично стоји, као: Скакано је; скакало се; играно је; играло се; трчано је и трчало се; говорено је; плакано је; спавано је; [...]” (Чобић 1862: 41, правописно адаптирано).

них структура с анонимизованим агенсом, наводећи један пример (*расирављано је о ѿме*) и устврдивши да оне нису могуће ако је „у служби предиката глагол без објекта” (21995а: 75).<sup>3</sup> Л. Вукојевић их узгред помиње, истичући да „и неки глаголи који селекционирају неизраван аргумент могу бити морфолошки пасивизирани”, наводећи неколико примера (*Њејовим захѿјевима је удовољено, О ѿме је већ расирављано...*) и закључујући да се такве реченице „не могу сматрати пасивнима јер не задовољавају друге увјете предвиђене пасивном синтаксом” (Вукојевић 1992). Љ. Поповић их узима у обзир када даје преглед дистрибуција и употребних вредности активних, пасивних и (псудо)рефлексивних форми личних глагола са особним агенсом, илуструјући их примерима са пет непрелазних глагола и одређујући их као „безлични криптодеагентивни пасив” (1998). С. Хам (1999) истиче да се у њима „вршитељ препознаје као непознати или уопћени, али увијек обиљежен као +живо, +људско”, даје неколико примера с различитим глаголима, разматра и утврђује критеријуме по којима се могу препознати као „неособне (безличне)”, насупротив пасивним; но при томе, слично Л. Вукојевићу, не третира различито реченице с непрелазним и реченице са сентенцијалнопрелазним глаголима (*гојоворено је да...*). С таквим поступком не слаже се М. Белај у својој студији о пасивној реченици (Белај 2004: 15–16), у којој, иначе, изузима ОПК из анализе. Ове конструкције су први пут детаљније размотрене у раду М. Биртић, која испитује њихову употребу и прихватљивост са 19 различитих једновалентних непрелазних глагола, и то у односу на дистинкцију *неерјаѿивности* : *неакузайѿивности*, и закључује, између осталог, да су у језику ове конструкције (с оваквим глаголима) „рубно присутне” (Бир-

3 Све цитате дајемо на ћирилици, без обзира на писмо изворника. Тако поступамо и с потврдама из грађе.

тић 2007). Д. Сааведра (2009) практично одриче употребу ОПК у српском језику, где се у деагентизованим конструкцијама „непрелазни глаголи или прелазни у непрелазној употреби срећу готово увек у рефлексивном облику”, за разлику од бугарског.

За ове конструкције литература ће се озбиљније заинтересовати поново тек десетак година касније: С. Танасић (2018) се детаљније бави безличним партиципским реченицама, узимајући у обзир и оне са сентенцијалнопрелазним глаголима, пореди их са сродним реченичним типовима, а када је реч о ОПК, даје и анализира примере са 18 различитих непрелазних глагола, одричући могућност да се сврстају у категорију пасива. Ј. Московљевић Поповић исте године објављује два рада посвећена искључиво овим конструкцијама: у једном (2018а) анализира и класификује конструкције са 42 непрелазна глагола комуникације и когнитивних процеса с допуном у облику *о* + локатив, као што су *јовориџи*, *јавиџи*, *разјовараџи*, *оглуциџи*, *машиџаџи* итд., а у другом (2018б) – конструкције с непрелазним глаголима типа *владаџи* (укупно њих 16), који се допуњавају беспредлошким инструменталом. Поредећи их с каноничким пасивним конструкцијама (с прелазним глаголима), а на основу критеријума из новије типолошке литературе, закључује да их треба укључити у ширу категорију пасивних конструкција (*idem*).

1.5. Питањем да ли овакве конструкције треба звати и сматрати пасивним или не – у вези с којим, како се може назрети из кратког прегледа литературе у претходној подтачки, постоје опречна гледишта – нећемо се бавити овом приликом.<sup>4</sup> Како год је на крају назвали, циљ нам

---

4 Дужни смо напоменути да радни наслов овог рада у верзији саопштеној на скупу и јесте био „О употреби безличног партиципског пасива”, а за такву формулацију смо се били определили, поступајући као М. Биртић (2007), из практичних разлога: сматрали смо је кратком а јасном, тј. таквом да се

је да ову појаву, која је јасно оцртана а недовољно истражена, и вероватно продуктивнија но што би се то могло закључити из литературе, детаљније испитамо и сагледамо њен статус у савременом српском језику.

Конкретније, циљеви су нам: прво, да испитамо продуктивност ових конструкција на погодном узорку глагола и на што већем корпусу, те да се приближимо одговору на питање какви се глаголи користе у њима, а какви не користе одн. не могу користити; и друго, да видимо какав утицај на њихову продуктивност има глаголски вид; узгред ћемо проверити у којим се глаголским облицима њихов предикат реализује и отворићемо питање односа ових конструкција и конкурентних језичких средстава, а то су пре свега рефлексивне обезличене реченице.

У наредној тачки дефинисаћемо још прецизније шта спада у предмет овога истраживања, а шта не. Затим ћемо описати спроведено истраживање (т. 3), изнети његове резултате (т. 4) и сумирати своје увиде (т. 5).

## 2. О непрелазним глаголима

Под прелазним глаголима подразумевамо, како је то и уобичајено, глаголе који као своју (рекцијску) допуну имају номинал у беспредлошком акузативу, или евентуално у беспредлошком (партитивном/словенском) генитиву који је заменљив беспредлошким акузативом, с тим што

---

из ње одмах види о чему ће у излагању бити речи. Ипак, из примедби и сугестија које су изнели учесници скупа (којима и овом приликом захваљујемо), схватили смо да таква претпоставка није била утемељена. Штавише, задржавање одреднице „безлични пасив” у наслову, и потом у самом раду, подразумевало би да се недвосмислено одређујемо у погледу дефиниције и суштине пасива у српском језику, и не само у њему, што за ово истраживање није од значаја.

се неки глаголи могу, уместо таквим акузативним номиналом, допуњавати инфинитивом одн. инфинитивном синтагмом, или зависном реченицом<sup>5</sup> (уп. нпр. Поповић<sup>13</sup>2011: т. 422–426, 494–495, 503, 517). Такву њихову допуну сматрамо правим објектом, а има, разуме се, прелазних глагола који, поред правог, захтевају и неправи објекат.

А сваки глагол који није такав – непрелазан је, без обзира на то да ли не захтева уопште објекатску (рекцијску) допуну или је захтева, али у неком другом зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији.

Важно је, међутим, имати у виду да поред глагола који су увек прелазни (као што је нпр. *љојесџи*) или увек непрелазни (*љуцаџи*) има не мали број глагола с двојаком одн. променљивом рекцијом, који се могу користити и прелазно и непрелазно. У такве спадају, рецимо, *мислиџи* (*нешиџо*, али и *на нешиџо*, *о нечему*), *чекаџи* (*нешиџо*, али и *на нешиџо*), *знаџи* (*нешиџо*, али и *за нешиџо*), *љређи* (*нешиџо*, али и *љреко нечеђа*), *љдегаџи* (*нешиџо*, али и *на нешиџо*, *у нешиџо*, *љрема нечему*), *навиђи* (*навикли смо дејџе на ношу*, али и *дејџе је навикло на ношу*) и сл. И такви глаголи, дакле, када се употребљавају непрелазно, јесу кандидати за ОПК.

2.2. Морамо истађи и шта није предмет овог истраживања. Неђемо се бавити партиципским конструкцијама од прелазних (одн. сентенцијалнопрелазних) глагола у којима је очувана субјекатска позиција, али је попуњена нечим што није номинал у номинативу. Имамо у виду примере као што су ови:

(5) Речено је да ће управник дођи. (← Неко је рекао да ће управник дођи.)

5 Чак и ако се глагол претежно, па и готово искључиво, допуњава зависном реченицом, она је у крајњој линији заменљива просентенцијализатором у беспредлошком акузативу (*закључио је да...* → *закључио је џо/нешиџо*), што у начелу можемо користити као тест за такве, сентенцијалнопрелазне глаголе (уп. Ивић 1972, <sup>2</sup>19956).

- (6) У кафу је сипано млека. (← Неко је у кафу сипао млека.)
- (7) У кафу је сипано превише млека. (← Неко је у кафу сипао превише млека.)

У (5) изрична зависна реченица заузима субјекатску позицију, па се може и сматрати субјектом, будући да је заменљива номинативним просентенцијализатором (уп. *Речено је то*). У (6) је субјекатска позиција попуњена номиналом у (партитивном) генитиву: такав генитивни номинал могао би се сматрати нарочитом, „слабом” варијантом (или супституентом) граматичког субјекта, какву иначе налазимо с егзистенцијалним *имайши, дийши*, као и другим глаголима (о чему в. Стипчевић 2019). У (7) пак субјекатску позицију заузима партитивна синтагма с индеклинабилним центром, опет заменљива номинативним номиналом. Оваквим конструкцијама заједничко је што јесу партиципске, и јесу безличне, али њихова безличност, односно неутрални облик предиката, потиче отуда што се на позицији субјекта налази нешто што не може бити контролор конгруенције. И још важније – њихов предикат је прелазан глагол, чија прелазност није нарушена, и резултат су пасивизације одговарајућих прелазних конструкција (датим у заградама). Такве, дакле, конструкције сматрамо инстанцама партиципског пасива и њима се у овом раду нећемо бавити, јер нас интересују искључиво конструкције с непрелазним (или непрелазно употребљеним) глаголима, у којима позиције за граматички субјекат уопште и нема.<sup>6</sup>

6 Приписујући изричној реченици у (5) функцију субјекта пасивне реченице, поступамо као што то чине нпр. Љ. Поповић (<sup>13</sup>2011: т. 496), М. Белај (2004: 15–16), М. Алановић (2018: т. 48) – да поменемо само неке ауторе. Такву анализу не прихватају сви: С. Танасић (2018), ако добро интерпретирамо његова разматрања, заступа другачији приступ, па (5) не сматра пасивном реченицом, као ни (6).

### 3. Истраживање

Да бисмо дошли до узорка глагола чије ћемо понашање испитати на корпусу, послужили смо се фреквенцијском листом глаголских лексема из Корпуса српског језика на Математичком факултету у Београду (надаље: *СК*).<sup>7</sup> Из листе смо издвојили укупно 305 најфреквентнијих непрелазних нерелексивних глагола, укључујући и оне који се могу користити и прелазно и непрелазно. Међу њима се нашло 113 свршених, 172 несвршена и 20 двовидских.

За сваки од глагола у тако добијеном узорку ексцерпирани смо потврде за ОПК, ако постоје, из три електронска извора, односно верификациона корпуса. Први је поново *СК*, с око 122 милиона речи и свим заступљеним функционалним стиловима осим разговорног, други је *srWaC*, с око 476 милиона речи и текстовима различитих функционалних стилова, доступним на сајтовима у оквиру националног домена *.rs* (надаље: *SW*), а ако ни један ни други корпус не би давали потврду, користили смо претраживач *Google* и ручно претраживали материјал на српском језику (скр. за ове изворе: *ЕИ*).

Након ексцерпције располагали смо грађом од око 950 примера с потврдама (тј. око пет потврда по глаголу, у просеку), а узимали смо да је глагол потврђен ако има бар две потврде.

### 4. Резултати и дискусија

4.1. Најпре ћемо приказати и прокоментарисати резултате синтетички у бројкама: однос потврђених и непотврђених глагола у односу на укупан узорак (граф. 1), затим

---

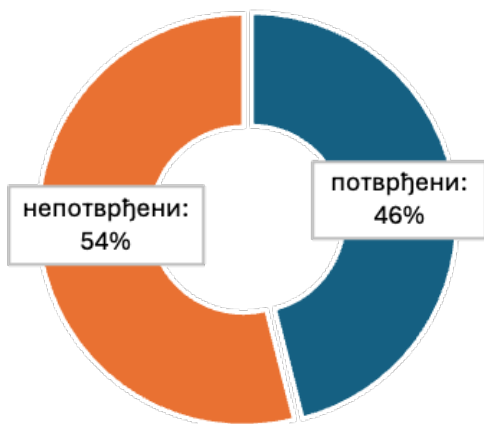
7 До фреквенцијске листе дошли смо љубазношћу др Милоша Утвића, једног од коаутора овога корпуса, па користимо ову прилику да му још једном захвалимо.

исте те односе међу свршеним (граф. 2) и несвршеним глаголима (граф. 3), с тим да двовидске глаголе дајемо посебно (граф. 4), и коначно – удео свршених, несвршених и двовидских међу потврђеним глаголима (граф. 5).

### СВИ ГЛАГОЛИ У УЗОРКУ



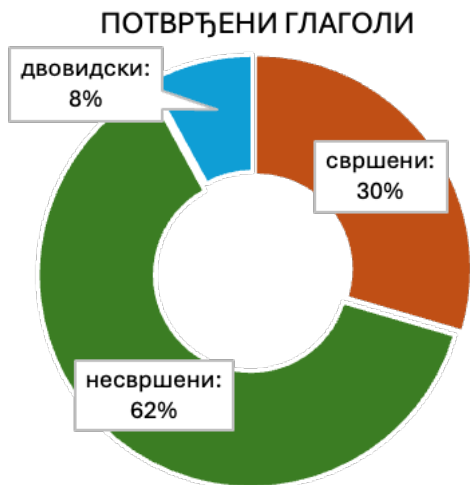
Графикон 1  
СВРШЕНИ ГЛАГОЛИ У УЗОРКУ



Графикон 2







Графикон 5

Као што се може видети, ОПК су потврђене за већину (тј. око четири седмине) глагола из анализираног узорка.

Даље, иако су ОПК могуће и од свршених и од несвршених глагола, очигледно је да се лакше праве од несвршених него од свршених. То потврђује налаз до ког је на својој грађи дошла и Ј. Московљевић Поповић (2018а), која скреће пажњу и на то да је такав однос у оштрој супротности са односом који, по ранијим налазима С. Танасића (2014: 20), важи за сродне, каноничке партиципско-пасивне конструкције с прелазним глаголима.

Зашто је то тако? Можемо претпоставити бар три разлога.

Прво, појава да се иначе прелазан глагол може употребити и као непрелазан (али с неправим објектом) – као неки глаголи интелектуалних и комунативних радњи типа *мислиши* – раширенија је међу несвршеним глаголима: уп. *мислио сам о њему*, али не *јомислио сам о њему* (в. Ивић 1972). То је утицало да несвршени глаголи бројчану предност стекну већ приликом селекције, одн. формирања узорка.

Друго, препреке за грађење ОПК могу потицати и с морфо(но)лошко-творбеног нивоа: говорници могу осећати тешкоће, па и немогућност да изграде трпни глаголски придев од многих свршених непрелазних глагола (не рачунајући оне који имају и прелазну и непрелазну употребу, па партицип неспорно припада њиховој морфолошкој парадигми), док код несвршених глагола таквих препрека готово да нема. Тако од несвршеног *устјајајљи* налазимо потврду за ОПК *Одлучно је устјајано љрошљив љих љостјуљака*, али за *устјајљи* потврду не можемо наћи (<sup>??</sup>*одлучно је устјајљо*). Исто је и с паровима *устјевајљи* (*у љоље је устјевано*) и *устјељи* (<sup>??</sup>*у љоље је устјељо*), *љрљстјајајљи* (*на љо је љрљстјајано*) и *љрљстјајљи* (<sup>??</sup>*на љо је љрљстјајљо*), *љрљстјајајљи* (*с љим није љрљстјајано*) и *љрљстјајљи* (<sup>??</sup>*с љим није љрљстјајљо*), а вероватно и *одлазљи* (*љаљо је одлажено*) и *ољиљи* (<sup>??</sup>*љаљо је ољиљено*). Кад су посреди искључиво непрелазни глаголи, у ОПК имамо, заправо, посла с нарочитим образовањима, која и не представљају праве трпне гл. придеве (пасивне партиципе) нити имају све њихове карактеристике (нпр. не могу се користити адјективно) – већ су аналогна њима, па би се могла звати и псеудопартиципима.

Треће, несвршени глаголи имају ту предност да могу – у перфекту и футуру (а перфекат је доминантан облик у којем се реализују ОПК) – означавати и вишекратну, понављану радњу (што је и уобичајено), али и једнократну радњу – онда када се не желе спецификовати околности и време њеног вршења или се то хоће занемарити као непознато или ирелевантно, као у примеру *Да ли је долазио љрофљесор Пељровић?* или *Да ли је љрљлажено љреко овој мостја?*<sup>8</sup>. Штавише, може се претпоставити да, у појединим функционалним стиловима, односно (под)

8 О таквој, општефактичкој употреби несвршеног вида у словенским језицима, уп. нпр. Дики 2000: 95–125, као и тамо цитирану литературу.

типовима текста, потреба говорника да се уздржи од експлицирања агенса и потреба да се уздржи од спецификавања времена вршења радње – јесу само манифестације једне шире тенденције: да се изнесе што мање података који би могли обавезивати.

4.2. Даћемо сада преглед свих потврђених глагола, с примерима. Пошто је већина потврђених глагола таква да захтева допуну, и то рекцијску (као неправи објекат), дајемо их према облику допуне, у азбучном поретку, уз ограду да се ради о грубој класификацији.<sup>9</sup>

- Глаголи који се допуњавају генитивом с предлозима *од* или *йрошив*:

(8) То је приступ топлим морима, концепција од које **није одустајано** и која је утицала на остале спољнополитичке концепције (...). (ЕИ.1) – Путин је (...) послао поруку Албанцима: (...). Након тога **је одустато** од планиране акције, пишу београдски медији. (ЕИ.2) – Није било екипе од које **је** икада тако **страховано** као од Барсе. (ЕИ.3)

(9) У Србији **је** деведесетих година бурно **протестовано против закона о бившим председницима** (...). (SW) – **Прво је ратовано против совјетске окупације** (...). (ЕИ.4) – **Против сатире која иде далеко испод границе доброг укуса реаговано је** (...) с највиших места Пољске. (СК) -- У овим чланцима нису само жигосани поступци буржоаске владе већ **је** и одлучно **устајано против њих** (...). (ЕИ.5)

9 Стварна слика је, разуме се, компликованија. Минуциозна анализа и класификација, какву овде не видимо као неопходну нити за њу имамо простора, морала би уважити и семантичке параметре, и имати за јединицу класификације не целе глаголске лексеме, већ лексеме у датом значењу (ако је глагол полисемичан, а најчешће јесте), а такође би требало доследно узети у обзир и чињеницу да рекција глагола може варирати, обично заједно с променом у значењу. У прегледу који следи понегде је један те исти глагол наведен двапут, јер је забележен с различитим допунама.

- Глаголи који се допуњавају дативом без предлога или с предлогом *јрема*:

(10) Биће ојачане активности удружења у Србији, али ће и **бити допринето** развоју локалне и глобалне ПР бранше. (SW) – Високом свестраном ангажованошћу библиотекара **допроношено је** развоју и додатном откривању књижног и екслибрис наслеђа. (ЕИ.6) – [П]окојном архиепископу неретко је **замерано** због саслужења са српским клиром. (СК) – У том писму **Богољубу Мазиху је замерено** због самовоље (...). – **Трговцу је запређено** затвором и овај је признао (...). – Питам се зашто **изјавама сведока није веровано** (...). (ЕИ.7) – Илија је теретио Слободу и за подстрекивање, па **му није поверовано** (...). (СК) – Да ли им **је плаћано** и пре тога? (SW) – **Плаћено је** (...) **приватним фирмама** за дренажне радове (...). (СК) – Преко Црвеног крста (...) материјално **је помагано најутроженијим породицама**. (SW) – На све је утицала и најава да **ће нашој земљи бити помогнуто** и средствима из иностранства (...). (СК) – То су људи **којима је пређено** (...). (СК) – **Сваком амбијенту је прилажено** с великом пажњом (...). (ЕИ.8) – **Свим станицама** које су повезане с овим адресама **је приступљено** 10.09.2009. (СК) – На крају дана **присуствовано је** и **другој по реду интеркултуралној вечери**. (ЕИ.9) – Американац није могао да поверује својим ушима: да **убицама једног персијског министра** не може да **буде суђено** (...)? (СК) – **Некима је већ пресуђено**, а изричу се драконске казне (...). (СК) – Срби су нагоњени да празнују католичке празнике, **сметано им је** да дижу своје цркве. (СК) – **Тежено је свеорганизованости**. (ЕИ.10) – Симболичним признањима **честитано вишеструким даваоцима крви**. (SW)

(11) Ако је отето лице задржано дуже од десет дана или **је према њему поступано** на свиреп начин (...). (СК) – Ја сам вам усмено на Крфу причао колико **је неправо према мени поступљено** у Атини. (СК)

- Глаголи који се допуњавају акузативом с предлозима *на*, *у* или *за*:

(12) [А]пеловано је на пуно спровођење предузетих обавеза. (ЕИ.11) – Ипак, са симпатијама је гледано на почетак руско-турског рата (...). (SW) – На узорак (...) киселине (...) деловано је раствором калцијум-хлорида (...). (ЕИ.12) – (...) али је несмотрено заборављано на његове почетке у време кнеза Милоша (...). (СК) – Мислио сам да је овде заборављено на мене (...). (SW) -- Тада још није било говора о таквим формацијама (...), а да на њих није мишљено, види се по томе (...). (SW) – [Н]ајвероватније да током радова није наиђено на људске скелете. (ЕИ.13) – Током истраживања наилажено је на тешкоће у добијању информација (...). (ЕИ.14) – Нисам крио да имам пасош, па је на мене и даље пажено. (СК) – У мом детињству плакано је за мог стрица Марка Здравковића, који је одведен присилно у четнике (...). (ЕИ.15) – (...) Никада није ни погледано на пресуду (...). (ЕИ.16) – Да ли је тада позивано на насиље? (SW) – Па било је и тежих дана а није ни помишљано на извлачење? (ЕИ.17) – [П]рва ствар на коју је помишљено јесте да се сав саобраћај (...) фура кроз некакав (...) тунел (...). (ЕИ.18) – Олако су чињени разни уступци, пристајано на стварање две покрајине у саставу Србије (...). (ЕИ.19) – На Планића је и раније пуцано (...). (СК) – (...) тако да је све до задњег часа рачунато на то да се неће десити (...). (ЕИ.20) – [Б]итније [је] да је на то реаговано и у државном врху (...). (СК) – Ибрахимовић је постигао гол и на њега је брутално стартовано (...). (ЕИ.21) – Када је имао 3 месеца, сумњано на хипертонију. (ЕИ.22) – Овим је ударено на колективно памћење Срба. (СК) – Истовремено је указано и на дуго-рочну неодрживост садашњег начина демографског развоја (...). (СК) – На све то указивано је годинама, писане кривичне пријаве (...). (СК) – И на грађанске идеологије је у великој мери утицано из Европе (...). (SW) – Анкетом је циљано на прикупљање информација везаних за разумевање (...). (ЕИ.23) – Седам година чекано на бржи проток робе и мање трошкове. (ЕИ.24)

(13) А **није** много ни **веровано** у њихове способности. (ЕИ.25) – Намерно **је гађано** у очни живац српске културе и српског народа. (ЕИ.26) – Овдје су (...) убијене стотине хиљада недужних људи док им **је гледано у очи** (...). (SW) – [Д]о краја године **ће бити инвестирано** у реконструкцију линије за шеловање фурнира (...). (СК) – У њихова признања **је поверовано**, мада је казна морала да се издржи. (ЕИ.27) – Будући да је таман требало да се контејнер испразни, била је права срећа што **је погледано у њега**. (ЕИ.28) – Одлично **погођено** у суштину! (ЕИ.29) – У ову стоматолошку интервенцију **сумњано је** пре више од 100 година (...). (ЕИ.30) – Каже да **је у његовог сина пуцано** из непосредне близине те да је циљано у његову главу (...). (ЕИ.31) – На увиђају је утврђено да **је у врата** колима **ударано** преко десет пута. (ЕИ.32) – (...) још увек ниједним крампом **није ударено у земљу која прекрива темеље срушене Поповића куће**. (СК)

(14) У исто вријеме требао је да удари и трећи батаљон, али (...) **је касно дознато за акцију** (...). (ЕИ.33) – Са Шентиља **је свакодневно јављано за хватање илегалних прелазника** (...). (ЕИ.34) – Био сам на путу када ми **је јављено за поплаву**. (СК) – Приликом уређења Потпећке пећине **конкурисано је за средства из НИП-а** (...). (СК) [Н]икада **није марено за физиолошке потребе притвореника!** (ЕИ.35) – [С]офтвер (...) није инсталиран, а **плаћано је за његово одржавање** итд. (SW) – Испоставило се да **за воду** још **није плаћено**. (СК) – Видео сам да **је већ питано за ту песму**, али нисам нашао конкретан одговор. (ЕИ.36) – Зашто му **је тек 7. марта речено за рифампицин?** (SW)

- Глаголи који се допуњавају инструменталом без предлога или с предлозима *с(а)* или *за*:

(15) Један од основних постулата Касторијадисовог размишљања јесте *paideia*, која би човеку омогућила (...) да буде способан да влада и да **њиме буде владано**. (СК) – Сваки мали

бизнис мора да има план. тј. мора да **буде** плански **управљано** његовим процесима. (SW) – [П]остигнута [је] сагласност да се врати имовина **којом је располагамо** пре 1995. године. (SW) – Дачић је (...) посетио главни штаб Дирекције полиције, из кога **је руковођено акцијом** (...). (СК) – Највише **је трговано** обичним акцијама Атлас банке из Београда (...). (СК) – Да ли је чињеница (...) била разлог да **је** у Амстердаму много инвестирано у енглеске деонице и њима спекулисано? (СК) – У 41. кругу Камуи Кобајаши је кажњен (...) због несклађања када **је махано** плавом заставицом. (SW)

(16) Данас **је завршено** са чишћењем и уређењем Борског језера. (SW) – Недавно **је започето** са реализацијом веома амбициозног пројекта Захе Хадид у Пекингу. (SW) – Претпостављам да ће Вукановић бити у саставу већ против Спартака, па **је зато журено** са његовим доласком. (ЕИ.37) – У 13 одсто **је кашњено** са реализованом уговорном обавезом, а у 26 одсто је наручилац каснио са плаћањем. (SW) – У више наврата **је настављано** са радовима (...). (ЕИ.38) – Чак и после Дејтонског споразума **настављено је** са антиевропском пропагандом (...). (СК) – Када **је кренуто** са откупом станова, исти су откупљивани за пар хиљада марака (...). (SW) На банкету **је** и званично **отпочето** са прикупљањем прилога за изградњу цркве. (ЕИ.39) – Индикативно је да у САД **није** ни **покушано** са увођењем биометријских докумената (...). (СК) – Више пута **је покушавано** са забраном пушења, али ништа није урађено. (ЕИ.40) – [П]рекјуче **је пожурено** са издавањем сигурносне препоруке (...). (SW) – Морам да кажем да је добро што **је** са градњом оваквог објекта почето. (SW) – [Н]ајвише је било оних код којих **је** са индукцијом почињано са 41 и више недеља (...). (ЕИ.41) – После су се појавиле реакције (...) и хитно **је прекидано** са терапијом. (ЕИ.42) [У] Медицинском центру (...) је објављено да **је** данас **прекинуто** са планираним хируршким операцијама (...). (СК) Послије блокаде универзитета (...), данас је пробано са блокадом улаза за посланике (...). (ЕИ.43) – Да **је с тим**



послом сачекано само 10 дана, (...) ЕМС би потрошио 1,3 милиона евра мање... (ЕИ.44) – Кад **је свршено са обичним обредом**, кнез Милош је био доведен пред олтар (...). (ЕИ.45) – **Стартовано је** са купопродајом вештачки сушеног кукуруза (...). (ЕИ.46) – Сад за викенд **је мало успорено са уплатама** (...). (ЕИ.47) – Мене чуди, због чега **је** толико дуго **чекано са тим законом**. (ЕИ.48)

(17) Са штампаријом „Политике” контактирано је све до касних поподневних часова (...). (СК) – У току ванредног стања са родитељима свих ученика комуницирано је путем Вибера и телефонских позива. (ЕИ.49) – [Н]е трба журити са закључком да **је** тиме радикално **раскинуто с Хегеловом филозофијом**. (СК) – Новија политичка историја Бразила показује углавном миран ток, мада **је** за царства **ратовано са Аргентином** (...), те са Парагвајем (...). (ЕИ.50) – И то баш у време када је Ирак доставио сва документа (...) о фирмама са којима је веома уско **сарађивано** у многим областима ратне индустрије (...). (СК)

(18) Хеуристичким (научним) методама **било би** у овој области **трагано за** (потенцијално оптималним исходима (...)). (SW) – [О]држан је низ скупова (...) на којима **је** (...) **жаљено за прохујалим временима и пропуштеним приликама** (...). (ЕИ.51)

- Глаголи који се допуњавају локативом с предлозима *о, на, у* или *џо*:

(19) О ономе о чему се не брине данас, није бринуто ни у прошлости. (СК) – На трибини **ће бити говорено** о специфичној култури танга у Латинској Америци (...). (SW) – О одлуци о прихватљивости ове представке извештено је у броју 9. овог Билтена. (SW) – Ја бих рекао да **је** о тим зличинима извештавано, али се у њима ликовало. (СК) – Већ у првој епизоди **је испричано о приближавању Русије и Запада** (...). (SW) – Више пута **је јављано**

о штрајку у пошти. (ЕИ.52) – Иако је Енгелсхофену **било јављено о доласку оберкригскомисара**, старац није сматрао да треба да га дочека (...). (СК) – Затим је **казивано о животу и делима Карађорђа** (...). (SW) – Цев је закопана, а **није на време мишљено о прикључку за атмосферску воду**. (ЕИ.53) – (...) ако је **одлучено о захтеву о коме је већ раније правоснажно пресуђено** (...). (СК) – **О захтевима за изузеће** (...) јуче **није одлучивано** и процес је одложен за јесен (...). (СК) – Наведено сведочи о томе да је и у даљој прошлости у народу **певано о љубави** (...). (ЕИ.54) – **О катастрофалним ризицима таквог спајања је ђутано**. (SW) – [П]роблеми са псима луталицама нису нови. **О њима је неколико пута писано и причано** (...). (СК) – Он је рекао да је **преговорано и о међусобној размени документације** (...). (СК) – **О овим питањима проговорено је** тек на Осмом конгресу СКЈ (...). (СК) – **О статусу Косова треба да буде разговарано** у директном дијалогу двеју страна (...). (СК) – **О скупу оваквог састава размишљано је било** и пре 52. седнице ПК (...). (SW) – **Размишљено о сарадњи са диригентом и колегама музичарима**. (SW) – Пролетос је (...) у Привредној комори Србије отворено и оштро **расправљано о каматној политици банака** (...). (СК) – **О односима у детињству сазнавано је** на основу Упитника (...). (ЕИ.55) – [А]кадемик Михаиловић наглашава да је **о Голом отоку први пут сведочено** ван граница Србије (...). (СК) – [У] појединим медијским извештајима је **спекулисано о узроку релативно брзог превртања Конкордије**. (SW)

(20) Мени је плин у гепеку, а не испод резервоара, тако да **није губљено на висини** (...). (ЕИ.56) – Тада је са наше стране **захваљено на позитивним коментарима** (...). (SW) – **Инсистирано је на граници преко планине Мечек** (...). (СК) – (...) јер је **на интегралној верзији филма интервенисано** 49 пута. (СК) – Према његовим речима, дуго је **рађено на том пројекту** (...). (СК) – Чело је прилично ново, јер је **на њему врло ретко вежбано и свирано** (...). (SW) – Свим учесницима **честитано је на знању и поште-**

ној борби (...). (ЕИ.57) – Ауто је одлично одржаван и **није штеђено на резервним деловима (...)**. (ЕИ.58)

(21) **Грешено је у припреми конкурсне документације (...)**. (SW) – (...) **напредовано је у реализацији прикупљања личних докумената родитеља (...)**. (SW) – **У лепоти овог шумовитог краја такође може бити уживано** и из ентеријера (...) (ЕИ.59) – До сада **је успевано у томе (...)**. (ЕИ.60) – Новчаном донацијом **учествовано је у куповини новогодишњих пакетића (...)**. (ЕИ.61)

(22) **По првом предлогу није гласано.** (SW) – Заједнички је став да **је по свим захтевима Тужилаштва поступано** брзо и ефикасно (...). (СК) – [Т]ај захтев је одбијен односно **по том захтеву није поступљено** у року од 30 дана (...). (СК) – Тада **је тучено** и **по Смедереву**, запаљивим бомбама (...). (SW)

• Глаголи „кретања” и „борављења” (обично с прилошком допуном):

(23) [Т]ако **је** и у књизи од тога периода **бежано** као ђаво од крста. (ЕИ.62) – Потребно је комплетно чишћење стана у ком **није борављено** годину дана. (ЕИ.63) – У том периоду **гостовано је** у 237 школа и 115 градова широм земље. (ЕИ.64) – **Долажено је** увек на време у канцеларију. (ЕИ.65) – [Бунда] купљена у Русији и само у њој **допутовано**, никад више обучена. (ЕИ.66) – И ту му **би изађено** у сусрет. (SW) -- Приговор је поднет (...) због тога што **је** на гласање ван бирачког места **излажено** без иједног члана опозиције (...). (ЕИ.67) – На пут **је кретано** рано изјутра. (ЕИ.68) – [Н]ово (...), **није легнуто** на њега [= кревет] 10 пута (...). (ЕИ.69) – Главнина снага је пребачена понтонским скелама (...), а затим **је** левом обалом **наступано** према Јакешу (...). (ЕИ.70) Сведок (...) је навео да је је у том парничном поступку био притисак на судију и да **је наступљено** са позиција моћи (...). (ЕИ.71) – Долазе велики рачуни за воду, Водовод не предузима ништа иако **је одлажено**

код њих. (ЕИ.72) – Други дан путовања **отпутовано** је у Љубљану (...). (ЕИ.73) – Све је на њему ново, никад **падано** с мотора, спреман за вожњу. (ЕИ.74) – Са мотора **је паднуто**, ништа од виталних делова није сломљено (...). (ЕИ.75) У Смедеревској Паланци **је**, по традицији, **пливано** на језеру Кудреч у организацији Удружења „Часни крст”. (ЕИ.76) – Сплав којим **је пловљено** је назван Кон-Тики, а име носи по древном божанству Инка. (ЕИ.77) – [Т]у има (...) елемената за кривично гоњење, прекорачена је брзина, није указана помоћ, **побегнуто је** са лица места. (ЕИ.78) – [Н]ије **полажено** од положаја аморти[изер]а па према томе конструисан рам. (ЕИ.79) – Терен је рашчишћен и поравнат, машинама **је пређено** преко површинског слоја (...). (ЕИ.80) – Постепено **је** у књижевности **прелажено** из средњовековног аскетизма на стил ренесансе. (ЕИ.81) – С овим летелицама у свемир је отишло 850 особа, а 35 пута **је пристајано** уз руски „Мир”. (ЕИ.82) – Колико често **је пролажено** кроз одређена врата (...)? (ЕИ.83) – **Није путовано** спаваћим колима. (...). (ЕИ.84) Баштенска јаје љуљашка (...), на њој никад **није седено** (...). (ЕИ.85) – Столар Миле је (...) констатовао да [степеник] и даље стоји (...) иако (...) **је скакано** по њему. (ЕИ.86) – И та друга обдукција је означила места на леђима где **је скочено** коленима (...). (ЕИ.87) – Поново је избачен мигавац лево, а **скренуто** десно. (SW) – Све то може да се излажира и мислим и да **јесте слетено** на пустињу Мохаве. (ЕИ.88) – У кући **није** још **становано**. Купац се може одмах уселити у ову кућу. (ЕИ.89) – (...) ал’ ме интересује до којих **је** нивоа **стизано**... (ЕИ.90) – [Г]одине у којима **је ступано** у брак и разлике у годинама познате су за 782 становника (...). (ЕИ.91) – Тиме **је** пробијен „круг” Платонистичког говора о држави те уједно и **ступљено** на клизаво тло (...). (ЕИ.92) – Анализа резултата показала је статистички значајне разлике код обе групе испитаника у односу на подлогу по којој **је трчано**. (ЕИ.93) – На гробницама су померене надгробне плоче, унутар једне **је улажено**, док су са осталих однети предмети од месинга (...)? (SW) – Овај Студио Б ме подсећа (...), тамо негде крајем 90-их, када

**је упаднуто** у телевизију (...). (ЕИ.94) – Ношене [ципеле] на сат једно вече, а **ходано** у њима 100 м. (ЕИ.95) – Само **шетано** у њима [= патикама]. (ЕИ.96)

- Остали забележени глаголи:

(24) Иако је уврежено мишљење да нам треба осам сати сна, (...) то зависи од бројних фактора, попут година (...), пола, (...) колико **је** сати **спавано** у претходном периоду (...). (SW). – **Председавано је** и узето експертско учешће у Радној групи за институционалну обнову (...). – [П] роблем настаје код удружене клиничке слике (...) у чијем настајању игра улогу (...) излазак из уобичајене средине у којој **је** до тада **функционисано** на задовољавајући начин (...). (СК) – **Шефовано** из Београда: у Аустрији разбијена банда кријумчара људима. (ЕИ.97) – Не знам да ли **је** икада **штрајковано** због реформе школства. (ЕИ.98)

4.3. Поменули смо да су неки од глагола из наведеног прегледа већ детаљније анализирани у литератури – као глаголи комуникације и когнитивних процеса са допуном у *о* + локатив из (19) (Московљевић Поповић 2018а) и глаголи типа *владајѝи* из (15) (2018б). Но, можемо приметити да је семантика глагола који се срећу у ОПК, као и њихова синтаксичка природа, далеко разноврснија. Упечатљива већина потврђених глагола (8–22) јесу глаголи који су непрелазни, али су рекцијски, што значи да захтевају неправи објекат, а у погледу валенце су бар двовалентни. Грађа даје потврде за готово све глаголске рекцијске конструкције које се у школским граматикама помињу, а изузетак су једино глаголи који се допуњавају беспредлошким генитивом, и који су најчешће повратни, па се и не могу употребити у ОПК.<sup>10</sup> Овај налаз је лако

10 Стога, тврдња да су ОПК могуће од глагола који траже (неправи) објекат, а нису могуће од глагола који га не траже (Ивић <sup>2</sup>1995а: 75) није сасвим тачна, али јесте на правом трагу.

објашњив ако се претпостави да постоји сличност између семантичко-прагматичког ефекта трансформације којом ОПК настаје (односно мотивације говорника да овакву конструкцију употреби) и ефекта и мотивације каноничких пасивних конструкција – агенс бива уклоњен, али зато други, несубјекатски аргумент предиката одн. други актант може добити на значају (иако тај добитак није структурно пропраћен промоцијом на субјекатску функцију, као што јесте код пасива). А за такав ефекат важно је, пре свега, да други аргумент/актант – постоји.

Такво се објашњење може применити и на бројну групу глагола које смо у прегледу назвали глаголима „кретања” и „борављења” (23). Они нису рекцијски и не захтевају неправи објекат, али зато често захтевају месну прилошку допуну, односно именују такву ситуацију која се не може исказати (а ни замислити) без укључивања још једног, несубјекатског ентитета.

Може се чак претпоставити да се, у нарочитом контексту, несубјекатски ентитет преосмишљава као пацијенс. Типичан такав случај јесте употреба глагола *йагайи*, који се редовно користи у ОПК у мотоциклистичком жаргону (што је примећено и у Биртић 2007). Наиме, у свести сваког власника, корисника, продавца и купца мотоцикла, возило с којег се падало нема исти статус као возило с ког се никад није падало, јер падање обично подразумева лакшу или тежу саобраћајну незгоду, где је возило могло претрпети штету, стећи скривене и тешко отклоњиве мане итд. Другим речима: ако се с возила падне, оно пролази кроз промену стања – а то је суштинска одлика пацијенса. До таквог пацијентивног преосмишљавања иначе непацијентивног ентитета редовно долази када се оглашава продаја неког предмета – тада је од кључног значаја да ли је коришћење оставило икакве трагове на предмету (чиме би он изгубио на вредности), па конструкције као што су „патике у којима је само двапут ходано”, „викендица у



*сѣи, ѿрестѣјајѣи, ѿрестѣаѣи, ѿрестѣѣи, ѿрестѣходѣи, ѿриѣагаѣи, ѿриѣасѣи, ѿрестѣаѣи, ѿриѣи, ѿробиѣи, ѿродрестѣи, ѿродужѣи, ѿроизилазѣи, ѿроизлазѣи, ѿроисѣицаѣи, ѿроѣасѣи, ѿроѣѣи, ѿроѣи, расѣи, резулѣираѣи, сазнаѣи, сесѣи, синужѣи, сѣи, служѣи, сѣагаѣи, сѣасѣи, сѣаѣи, сѣрагаѣи, ѣѣи, ѣрестѣи, удрзаѣи, умѣи, умираѣи, умрестѣи, уследѣи, усѣѣи, усѣаѣи, уѣи, учѣи, чуѣи.*

У горњем списку можемо уочити глаголе за које нам језичко осећање говори да би у одговарајућем контексту ипак могли градити ОПК, но корпуси за њих (засад) не дају потврду; у такве би могли спадати *дебиѣованѣи* (<sup>?</sup>*Дебиѣовано је на два фесѣивала*), *непрелазно заѣочињаѣи* (<sup>?</sup>*Триѣуѣи је заѣочињано с реконѣрукѣијом зѣраге*), *јурѣи* (<sup>?</sup>*У фирми је само јурено за ѿрофѣиѣом*), *оѣерисанѣи* (<sup>?</sup>*У извешѣају је оѣерисано ѿоѣрешним ѿогаѣима*) и сл.

С друге стране, апсолутну запреку за ОПК представља немогућност употребе с особним носиоцем ситуације (уп. *ѿроѣѣи, резулѣираѣи, ѿагаѣи...*), док бисмо, поред већ помињаног творбеног хендикепа при формирању (псеудо)партиципа (уп. *иѣи, изосѣаѣи, сѣи, сѣаѣи, усѣѣи...*), у контраиндикације за ОПК могли сврстати статичност ситуације (*доминираѣи, ѿоѣицаѣи, лежаѣи...*), одсуство контроле над ситуацијом (*ѣнуѣи, зависѣи, кинуѣи, одрасѣаѣи, ѣаѣиѣи, ѿреминуѣи...*), као и индиферентност глагола према томе да ли је (номинативни) носилац особа или не, односно афинитет према неособним носиоцима (*личѣиѣи, ѿриѣагаѣи, вредѣи, ѿредѣојаѣи, синужѣи...*).

Имајући у виду све досад изнето, стиче се утисак да потенцијал формирања ОПК од датог глагола (и обрнуто: прихватљивост ОПК с датим глаголом) није бинарне, него скаларне природе. На једном, позитивном полу те постулиране скале јесу глаголи који означавају динамичну ситуацију с особним и вољним контролором (агенсом) и



који су прелазни, али могу имати и непрелазну употребу. Они пружају снажну системску потпору ОПК као синтаксичкој појави (утолико што је творбени статус њиховог партиципа неупитан и непроблематичан), а њихова употреба у ОПК је апсолутно слободна и без запрека. Одмах иза њих на скали налазе се исти такви глаголи, али који су искључиво непрелазни, па могу бити захваћени хендикепом у формирању (псеудо)партиципа. Даље на скали делују помињане семантичке контраиндикације, с тим да некад могу бити ублажене или неутралисане утицајем контекста, а тежину сваке од њих би тек требало пажљивије испитати. На негативном полу скале, као апсолутно немогући и неприхватљиви у ОПК, јесу глаголи који се не могу никада употребити с особним носиоцем.

4.4. Што се тиче могућности употребе агентивне одредбе, она се у целој грађи којом располажемо појавила свега два пута (уп. 26), па можемо констатовати да се у ОПК она изнимно ретко користи, а као што је то уочено и исцрпно документовано за партиципски пасив (Танасић 2014: 188–207), и у ОПК је на агенса могуће указивати и имплицитно, посредно, другим реченичним конституентом, обично месном одредбом (уп. 27).<sup>12</sup>

(26) Пет мјесеци **је** овдје **ћутано** од стране владе, то је неподношљиво (...). (ЕИ.99) – До повреде је дошло тако што **је** над српским фудбалером неопрезно **стартовано** од стране једног његовог саиграча. (ЕИ.100)

(27) Косовски Албанци желе гаранције да њима никад више **неће бити владано** из Београда (...). (СК) – Тачније, од 2008. године када **је** у влади Мирка Цветковића **започето** са давањем субвенција (...). (SW) – Да ли **је** против Ваше тужбе **интервенисано** и директно из Ватикана? (СК) – [П]ојединци не презају од тужилаштва у којем **је**

12 И једно и друго на својој грађи примећује и Ј. Московљевић Поповић (2018а, 2018б).

(...) **ћутано** на бројне неправилности и кршење закона. (ЕИ.101) – За то време, у ПИО фонду **је** накратко јуче (21. март) **штрајковано** (...) (ЕИ.102)

4.5. Испитивање референцијалног статуса (уклоњеног) носиоца ситуације, односно разлога због којих долази до његовог анонимизовања у ОПК захтевало би друго и другачије спроведено истраживање, и то тек треба да буде предмет пажљивије анализе, а овде ћемо само напоменути да су тврдње С. Хам (1999) да је у оваквим конструкцијама агенс „непознат” или „уопштен” – одвећ рестриктивне. Он доиста често јесте такав, но може бити и сасвим познат и конкретан, па чак то може бити и сам говорник, што је случај с употребом ОПК у малим огласима (в. нпр. примере за *јудији* у (20), *сјановаји*, *ходаји* у (23) и сл.).

4.6. Што се тиче облика предиката у ОПК, у грађи смо нашли потврде за готово потпуну парадигму. Апсолутно доминира перфекат, што је сасвим и очекивано, будући да је то вероватно најчешћи облик у писаним текстовима уопште, а и најчешћи облик у ком се реализује партиципски пасив. Поред перфекта, забележили смо потврде за плусквамперфекат (уп. пример из (28) за *јавији*), аорист (пример из (23) за *изаћи*), презент (пример из (15) за *владаји*), футур први (пример из (19) за *јоворији*) и потенцијал (први) (пример из (18) за *јираји*). Међу непотврђене али могуће можемо сврстати имперфекат и футур други<sup>13</sup>, при чему бисмо овај први облик ипак сматрали тек теоријски могућим. Потенцијал други је блокиран морфолошки, а императив није могућ у обезличеним структурама, па тако ни овде.<sup>14</sup>

13 Као што то чини С. Танасић за партиципски пасив (2014: 135), футуром II сматрамо искључиво трочлано образовање (*Када буде било разјоварано о...*).

14 С. Танасић (2018) императив илуструје примером као што је *узред буди речено*, но одмах додаје да је реч о фразеологизованој форми.

Ваља, коначно, напоменути и да су ОПК могуће и у модалном сложеном предикату, а забележили смо потврде са *ѝредбаѝи* (в. пример из (19) за *разѝовараѝи*), *моћи* (за варијанту са *да*+презент в. пример из (10) за *судѝиѝи*, а за варијанту с инфинитивом – пример из (21) за *уживаѝи*) и *мораѝи* (в. пример из (15) за *уѝрављаѝи*).

Изузев инфинитива у сложеном предикату, ОПК се не може користити у инфинитивним ни герундским синтагмама, за разлику од каноничког партиципског пасива.

4.7. Што се тиче функционалних стилова, за ОПК као појаву уопште потврде налазимо пре свега у научном, публицистичком и административном стилу, а нешто ређе у књижевноуметничком, а ако језик друштвених мрежа, дискусионих група и форума и сл. прикључујемо разговорном стилу, онда и у њему, с тим да употреба ОПК ту можда и није „органска”, већ је посреди подражавање (псеудо)стручног или бирократског изражавања. У једном микротипу текста говорници нарочито радо користе ОПК – то су мали огласи, које и иначе карактерише концизност и честа употреба партиципског пасива. Тамо смо забележили неочекиване потврде за ОПК с глаголима које се у другим контекстима одн. типовима текстова не могу наћи, а помињали смо их већ у т. 4.3.

4.8. Оно што је остало јесте да размотримо однос између ОПК и конкурентних рефлексивних обезличених конструкција.<sup>15</sup>

Прво, има случајева када ОПК има предност зато што би рефлексивна обезличена реченица увела интерпретативну интерференцију с конструкцијом с рефлексивним глаголом, па и конструкциону хомонимију, као

---

15 Оне су међусобно конкурентне у оној мери у којој су синонимичне. Ту синонимију овом приликом узимамо здраво за готово, но заправо би је тек требало пажљиво проверити.

у (28), где се *се јавило* може схватити као „се привидело”:

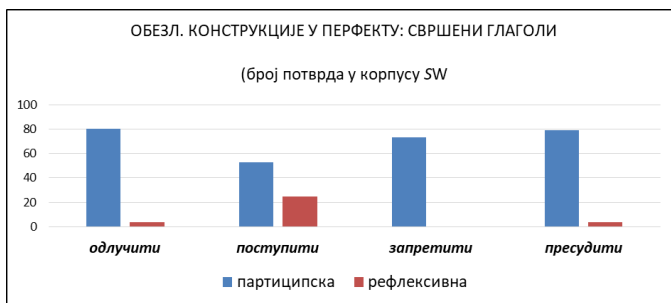
(28) Био сам на путу када ми **је јављено** за поплаву. (СК) //  
... <sup>?</sup>*се јавило* за поплаву.

Даље, може се претпоставити да фактор који утиче на избор ОПК (на супрот рефлексивне обезличене реченице) јесте и контекст – како унутар реченице, тако и унутар текста. Унутар партиципско(пасивно)г контекста, аутор ће се вероватно пре одредити да остане при партиципском изражавању и кад жели употребити непрелазан глагол, као у овом одломку из годишњег извештаја о раду једне државне установе:

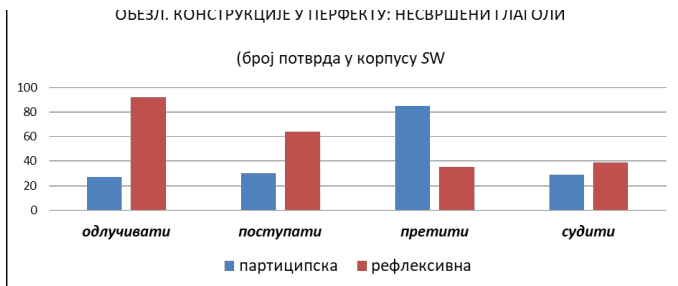
(29) – Припремани су одговори и давана мишљења у вези драгоцених метала на захтеве других државних органа и осталих заинтересованих лица; – Спроведена је набавка жигова Конвенције; – Урађен је захтев и спецификација за набавку државних жигова за драгоцене метале; – **Учествовано је** у припремању обавештавања произвођача о новинама у закону; – Извршене су измене постојећих процедура П6 и П7. (ЕИ.103)

У настојању да се приближимо нешто јаснијем одговору на питање о односу ова два типа конструкција, спровели смо пробно истраживање на целокупном корпусу SW и проверили учесталост једних и других, са четири свршена глагола (*одлучиџи*, *јосџуџиџи*, *јреџиџи*, *судџиџи*) и четири њихова приближна несвршена парњака (*одлучиваџи*, *јосџуџаџи*, *зајреџиџи* и *јресудџиџи*), у перфекту. Резултате дајемо на графикама 6 и 7:<sup>16</sup>

16 На корпусу су претраживане ниске „је одлучено о”, „одлучено је о”; „се одлучило о”, „одлучило се о”; „је поступљено”,



Графикон 6



Графикон 7

Ови резултати сугеришу да за посматране свршене глаголе говорници показују преференцију према партиципској конструкцији у перфекту, док за њихове несвршене парњаке предност дају рефлексивним конструкцијама – изузев глагола *йреїиїиї*.

Одмах да нагласимо: строго гледано, ови подаци говоре о употреби посматраних осам глагола у посматраном корпусу и ни о чему другом. Ипак, мислимо да чине темељ за хипотезу да, кад је посреди перфекат, са свршеним глаголима се чешће користи ОПК, а с несвршеним глаголима се чешће користи рефлексивна обезличена конструкција.

---

„поступљено је”; „се поступило”, „поступило се” итд., с тим да су одстрањиване потврде за потенцијал и плусквамперфекат.

Та хипотеза захтева проверу у опсежнијем и методолошки ригорознијем истраживању, а ако би се показала тачном, тај однос управо би корелирао с раније примећеним тенденцијама у вези с употребом партиципског и рефлексивног пасива у перфекту (Милошевић 1972).

## 5. Закључци

Продуктивност ОПК је драматично већа но што би се могло претпоставити на основу онога што се о њима (не) говори у граматичким приручницима, те се може рећи да имају своје несумњиво место у систему деагентизованих (пасивних одн. безличних) конструкција у српском језику, чиме се тај систем открива као симетричан и четворочлан: с партиципском и рефлексивном опцијом за прелазне глаголе (чиме настаје пасивна конструкција) и с партиципском и рефлексивном опцијом за непрелазне глаголе (чиме настаје обезличена конструкција).

ОПК су потврђене за 174 од испитиваних 305 најфреквентнијих непрелазних (одн. непрелазно употребљивих) нерелексивних глагола у српском језику. Граде се искључиво од личних нерелексивних глагола, а (уклоњени) носилац ситуације мора бити особа. Чешће их и лакше граде несвршени него свршени глаголи. Системску потпору им дају глаголи који имају и прелазну и непрелазну употребу, па према томе и облик пасивног партиципа неупитног творбеног статуса. Ако глагол означава динамичну ситуацију с вољним контролором (агенсом) и несвршеног је вида, може се са сигурношћу рећи да је употребљив у овом типу конструкција, док с другим семантичким типовима глагола продуктивност одн. прихватљивост варира. Непрелазни свршени глаголи могу имати хендикеп у погледу (не)могућности формирања прихватљиве партиципске форме (тј. псеу-

допартиципа). Агентивна одредба се у ОПК среће изузетно ретко. Иако се ОПК најчешће срећу с предикатом у перфекту, имају развијену временско-начинску парадигму, која одговара парадигми партиципског пасива, а потврђене су и у модалном сложеном предикату. У грађи налазимо потврде за ОПК у свим функционалним стиловима (уз извесне ограде у вези с разговорним). Има основа за претпоставку да, када су посредни свршени глаголи, говорници дају предност обезличеним партиципским конструкцијама науштрб одговарајућих рефлексивних, док би за несвршене глаголе важило обратно.

Нормативним статусом ОПК нисмо се бавили у овом раду, но ако пођемо од претпостављене скале продуктивности/прихватљивости, нормативни статус ОПК с глаголима при њеном позитивном полу био би, по нашем мишљењу, неупитан. С друге стране, не може се ипак пренебрегнути да поједине потврде за ОПК које смо у раду представили јесу на самој граници прихватљивости, па можда и иза ње. Но, пре него што се на тој скали негде повуче нормативна црта, дужни смо да ову појаву још боље проучимо.

## ИЗВОРИ

- SW:** N. Ljubešić, F. Klubička, *Serbian web corpus srWaC 1.1*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2016, <http://hdl.handle.net/11356/1063>
- СК:** Д. Витас, М. Утвић, *Корпус савременој српској језика Срп-Кор2013*, Група за језичке технологије, 2013, <http://korpus.matf.bg.ac.rs>
- ЕИ:** веб-сајтови на интернету, и то: 1. [www.academia.edu](http://www.academia.edu), 2. [www.alo.rs](http://www.alo.rs), 3. [www.mozzartsport.com](http://www.mozzartsport.com), 4. [old.dan.co.me](http://old.dan.co.me), 5. [www.pisi.co.rs](http://www.pisi.co.rs), 6. [nardus.mpn.gov.rs](http://nardus.mpn.gov.rs), 7. [www.espresso.co.rs](http://www.espresso.co.rs), 8. [gameblobs.blogspot.com](http://gameblobs.blogspot.com), 9. [mladiinfo.me](http://mladiinfo.me), 10. [www.fpn.bg.ac.rs](http://www.fpn.bg.ac.rs), 11. [n1info.rs](http://n1info.rs), 12. [www.svethemije.com](http://www.svethemije.com), 13. [www.kragujevacke.rs](http://www.kragujevacke.rs), 14. [docplayer.net](http://docplayer.net), 15. [www.novosti.rs](http://www.novosti.rs), 16.

www.blic.rs, 17. www.zlocininadsrbima.com, 18. arhiva.elitesecurity.org, 19. www.slobodnaevropa.org, 21. www.telegraf.rs, 22. www.mojpedijatar.co.rs, 23. www.trend.uns.ac.rs, 24. micromreza.com, 25. pdfcoffee.com, 26. www.b92.net, 27. anyflip.com, 28. wol.jw.org, 29. m.facebook.com, 30. www.bastabalkana.com, 31. balkans.aljazeera.net, 32. www.pressreader.com, 33. forum.krstarica.com, 34. jna-sfrj.forumbo.net, 35. ogedalo-duse.blogspot.com, 36. www.elitemadzone.org, 37. fkvojvodina.com, 38. wapi.gov.me, 39. www.spc.rs, 40. www.politika.rs, 41. doiserbia.nb.rs, 42. kutak.forumotion.com, 43. www.in4s.net, 44. www.srbijadanas.net, 45. sr.wikipedia.org, 46. www.stips.minpolj.gov.rs, 47. pink.rs, 48. www.rts.rs, 49. www.isidorbajic.edu.rs, 50. www.dgt.uns.ac.rs, 51. www.isi.mod.gov.rs, 52. twitter.com, 53. www.samsvojmajstor.com, 54. scindeks-clanci.ceon.rs, 55. www.stetoskop.info, 56. forum.krstarica.com, 57. vojvodinauzivo.rs, 58. www.polovniautomobili.com, 59. www.gradjevinarstvo.rs, 60. m.facebook.com, 61. www.stubik.info, 62. blog.b92.rs, 63. www.daibau.ba, 64. arhiva.glas-javnosti.rs, 65. books.google.rs, 66. olx.ba, 67. www.rik.parlament.gov.rs, 68. istorijskiarhiv.rs, 69. novi.kupujemprodajem.com, 70. www.srpskioklop.paluba.info, 71. vss.sud.rs, 72. arhiva.pancevo.rs, 73. capljina.ba, 74. lalafo.rs, 75. forum.bjbikers.com, 76. www.podunavlje.info, 77. www.zajednookosveta.com, 78. forum.burek.com, 79. www.2bike.rs, 80. travelsdocbox.com, 81. www.restoranbagdala.com, 82. gordanbrkic.blogspot.com, 83. www.jonik.rs, 84. www.zurnal.rs, 85. novi.kupujemprodajem.com, 86. www.dnevno.rs, 87. novi-sajt.informer.rs, 88. m.rts.rs, 89. pretraziva.rs, 90. www.bubnjari.com, 91. www.researchgate.net, 92. kolicazapse.in.rs, 93. scindeks.ceon.rs, 94. forum.krstarica.com, 95. lalafo.rs, 96. novi.kupujemprodajem.com, 97. www.alo.rs, 98. razbibriga.net, 99. zakoni.skupstina.me, 100. meridianbetsport.rs, 101. www.dan.co.me, 102. www.penzin.rs, 103. www.dmdm.rs.



## ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2018: М. Алановић, „Реченице са допунском клаузом”, [у књизи] П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић, *Синїакса сложене реченице у савременом срїском језику*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Белај 2004: В. Belaj, *Pasivna rečenica*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Биртић 2007: М. Birtić, „Rečenice s participom pasivnim neprijelaznih glagola”, [у зборнику] М. Birtić, В. Kuna (ur.), *Sintaktičke kategorije: zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Вукојевић 1992: L. Vukojević, „Sintaksa pasiva”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 18, 235–258.
- Дик 1989: S. C. Dik, *The Theory of Functional Grammar (Part I: The Structure of the Clause)*, Dordrecht: Foris.
- Дики 2000: S. M. Dickey, *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications.
- Ивић 1972: Милка Ивић, „О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи”, *Зборник за језик и књижевносї*, 1, Титоград, 27–32.
- Ивић <sup>2</sup>1995а: М. Ivić, „О структури српскохрватске просте реченице с глаголским предикатом”, [у књизи] М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, drugo izdanje, Beograd: Slovoграф, 59–83.
- Ивић <sup>2</sup>1995б: М. Ivić, „Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom”, [у књизи] Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, drugo izdanje, Beograd: Slovoграф, 113–136.
- Милошевић 1972: К. Milošević, „Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku”, *Književni jezik*, 1/3–4, Sarajevo, 63–86.
- Московљевић Поповић 2018а: Ј. Московљевић Поповић, „Глаголи комуникације и когнитивних процеса у имперсоналним конструкцијама с партиципским пасивом”, [у зборнику] Ј. Петковић, В. Поломац (ур.), *Срїски језик: сїаїус, сїсїем, ујоїџреџа. Зборник у часїї џроф. Милошу Ковачевићу*, Крагујевац: ФИЛУМ, 235–246.

- Московљевић Поповић 2018б: Ј. Московљевић Поповић, „Глаголи типа ’владати’ у имперсоналним конструкцијама с партиципским пасивом у савременом српском језику”, *Анали Филолошкој факултету*, 30/1, 163–178.
- Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика”, [у књизи] П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика (проста реченица)*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 575–982.
- Пипер/Клајн<sup>2</sup>2014: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић<sup>13</sup>2011: Љ. Поповић, „Синтакса”, [у књизи] Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Поповић 1998: Љ. Поповић, „Деагентив – дистрибуција и употребне вредности активних, пасивних и (псеудо) рефлексивних форми личних глагола са особним агенсом”, саопштење на 28. међународном научном саставу слависта у Вукове дане, Београд – Нови Сад, 15–20. 9. 1998.
- Сааведра 2009: Д. Сааведра, „Пасивне конструкције у српском и бугарском језику”, [у зборнику] М. Ковачевић (ур.), *Српски језик у употреби (Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са научној скупи одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. октобра и 1. новембра 2008; књига I)*, Крагујевац: ФИЛУМ, 175–191.
- Стипчевић 2019: „Конструкције с генитивним субјектом: прелиминарни преглед”, *Научни састав слависта у Вукове дане*, 48/3, 229–258.
- Танасић 2014: С. Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига.
- Танасић 2018: С. Танасић, „Безличне партиципске реченице у српском језику”, [у зборнику] Р. Драгићевић, В. Брборић (ур.), *Српска славистика: колективна монографија. Том I. Језик*, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 407–423.

- Тежак/Бабић <sup>13</sup>2003: S. Težak, S. Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 13. popravljeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Хам 1999: S. Ham, „Neosobne rečenice s predikatom tvorenim glagolskim pridjevom trpnim”, *Jezikoslovlje*, 2/1, Osijek, 3–16.
- Чобић 1862: Д. Чобић, *Србска граммаџика*, Вел. Бечкерек: Књигопечатња фр. Павла Плайца.

Balša Stipčević

## ON THE USE OF IMPERSONALIZED PARTICIPAL CONSTRUCTIONS WITH INTRANSITIVE VERBS

### Summary

This paper is concerned with impersonalized (deagentivized) participial constructions with intransitive or intransitively used verbs in Serbian, such as *Na poklonu je zahvaljeno* [“The present has been thanked for”], *O predlogu nije glasano* [“The proposal has not been voted on”], *Na njih je pućano* [“They have been shot at”], *Na nas je zaboravljeno* [“We have been forgotten about”], *U kući nije boravljeno* [“The house has not been lived in” ] etc. Using the 305 most frequent intransitive non-reflexive verbs as a sample, the productivity of these constructions is examined and discussed, as well as the influence of verbal aspect and possible constraining factors. An exhaustive review of the data collected from electronic corpora is given. It is found that the productivity of these constructions is dramatically higher than previously thought, with 174 intransitive non-reflexive verbs having been confirmed, and that imperfective intransitive verbs denoting dynamic states of affairs with a volitional human controller can generally be used without restriction in these constructions, while the use of other verbs may be more of less constrained. It is also hypothesized that in the past tense speakers generally prefer this kind of constructions to their reflexive impersonal counterparts when perfective verbs are used, while the situation is reversed with imperfective verbs.

*Keywords:* deagentivization, impersonalization, impersonal constructions, participial constructions, intransitive verbs, syntax, Serbian language.

Илијана Р. Чутура\*

УДК 811.163.41`366.582.5

Универзитет у Крагујевцу

Факултет педагошких наука, Јагодина

Катедра за филолошке науке\*\*

## ГЛАГОЛСКА СИНТАГМА И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА РЕЧЕНИЦИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду покушавамо да сагледамо пут којим се у основношколској настави српског језика издваја и усваја, испрва на интуитивном нивоу (као скуп речи), појам синтагме. Посебно разматрамо појам глаголске синтагме с обзиром на то да се у млађим разредима основне школе говори о предикатском скупу речи, паралелно са субјекатским, али се касније овај паралелизам напушта јер лични глаголски облици не граде синтагму. У раду смо консултовали ранија истраживања везана за наставу синтаксе, уџбенике и програме наставе и учења, али и граматике и научну литературу која се директно или побочно бави овим питањима.

Кључне речи: синтагма, глаголска синтагма, предикат, настава синтаксе, реченица.

Предмет овога рада јесте глаголска синтагма у настави српског језика, са освртом на њен однос према реченици, од самих почетака усвајања датих појмова. Већ у млађим разредима основне школе издвајају се и

---

\* ilijana.cutura@gmail.com

\*\* Реализацију овог истраживања финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200140).

усвајају, испрва на интуитивном нивоу, важни појмови – пре свега, глаголска синтагма у односу према именичкој синтагми, предикацији и реченици.

Посебно ћемо размотрити период прелаза са разредне на предметну наставу с обзиром не само на такву промену, већ и на чињеницу да у млађим разредима ученици стичу „основа граматичка знања која нам омогућавају формирање реченице употребом и променљивих и непроменљивих врста речи, затим познавањем њихових граматичких категорија које су релевантне за њихову функцију као реченичних конституената” (Зељић 2006: 46).

Већ у првом разреду основне школе ученици, савладавајући почетно читање и писање, уочавају целине – реч и реченицу, а потом се обрађују и: „Реченице као обавештење, питање и заповест; Велико слово на почетку реченице [...] Тачка на крају реченице; место и функција упитника и узвичника у реченици” (Програм наставе и учења за први разред основне школе). Фокус је, дакле, на интуитивном препознавању реченице као комуникативне јединице, заснованом „на спонтаним језичким компетенцијама, које дозвољава само настава матерњег језика” (Мићић 2016: 245), а касније и на комуникативној вредности и коректном правописном уобличавању реченице. На крају овог циклуса, у четвртом разреду, ученици треба да овладају следећим појмовима и садржајима: „Речи и групе речи у функцији субјекта, објекта и прилошких одредаба; придев уз именицу у служби атрибута у оквиру групе речи која има службу субјекта или објекта” (Програм наставе и учења за четврти разред основне школе). Међутим, Р. Драгићевић на основу истраживања са ученицима четвртог разреда, уочава да је препознавање атрибута посебно тежак задатак за ученике тог узраста, односно да тешко разликују атрибут од прилошке одредбе, те закључује: „Нимало не чуди што у реченици, у првом кругу савладавања, имају проблем у

разликовању односа придева и именице на једној страни и прилога (насталог од придева) на другој страни. Иако већина наставника овај проблем наводи као кључни граматички проблем у четвртом разреду, изгледа да му се не посвећује довољна пажња” (Драгићевић 2007: 62).

Потешкоће у првом сусрету ученика млађих разреда са појмом *скуја речи* (термин *синџајма* се не усваја у овом циклусу образовања) примећене су у анализи програма и уџбеника коју су провеле М. Николић и Ј. Петковић. Њихова анализа показује да и аутори уџбеника, па и они са великим искуством и знањем, имају потешкоће у представљању и објашњавању садржаја и појмова на овом нивоу када ученици немају усвојена претходна знања нити могу усвојити научну терминологију:<sup>1</sup> „Од структурних карактеристика реченице, уџбеник за други разред указује на разлику између *реченице* и *синџајме*, при чему се термин *синџајма* не употребљава, већ се употребљава описни израз *скуј речи који није реченица*: ’Неки скупови речи нису реченице’ (Јовановић 2010: 5). Уџбеник не нуди објашњење за наведену тврдњу, него се тражи од ученика да у задатом тексту подвуче ’скупове речи који нису реченице’ и да самостално објасни зашто то нису реченице” (Николић, Петковић 2018: 77–78).

Ауторке примећују и асиметрију између представљања субјекатског и предикатског скупа у другом уџбенику (за четврти разред – Николић, Николић 2006): док се „појам и термин *именички скуј* јавља [...] као

---

1 Процес усвајања синтаксичке терминологије протеже се, с обзиром на природу програма, кроз цело основно и средње образовање: „Наравно, терминологија у вези са реченицама долази касније, од седмог разреда основне школе, да би се надограђивала кроз средњу школу. Иако су од најранијег образовног периода у контакту са синтаксом реченице, увид у овај сегмент граматичког система српског језика бива у потпуности остварен са завршетком средње школе” (Раковић 2021: 14).

наставак разматрања *субјекатској скуји*”, долази се до тога да „*субјекат* може бити исказан *једном речју* (именицом или заменицом) и *именичким скујом*” (Николић, Николић 2006: 107), али се „не појављује очекивани аналогни термин *лајолски скуј*” (Николић, Петковић 2018: 83).

Таква асиметрија посебно је проблематична, тако да Зељић (2006: 50), говорећи о садржајима из синтаксе у млађим разредима основне школе, предлаже да се у потпуности избегну термини *субјекатски / предикатски скуј речи*:

„Увођење термина субјекатски и предикатски скуп отежава разумевање субјекта и предиката. Конкретно, зависни реченични чланови немају исти утицај на главне реченичне чланове – субјекат и предикат [...] Тако, да бисмо избегли нејасноће и могуће грешке, мислимо да је уочавање и истицање субјекатског и предикатског скупа непотребно на овом узрасту, па се надамо да ће изостати у новом плану и програму за 4. разред основне школе. Тиме би се добило и својеврсно термилошко растерећење ученика.”

Зељић касније (2015: 41) закључује да је боље „у наставној пракси говорити о речима које се удружују у неке целине које формирају реченице као комуникативне јединице. Сам предикатски скуп не треба уочавати у реченици у форми реченичног члана, што он и није, али га ученици тако доживљавају и праве погрешну аналогију са појмовима субјекатски и објекатски скуп. Везивањем атрибута за именицу, односно прилошких одредби и објекта за глаголе, јасно се истиче функција одредби и допуна”.

Вратимо се на поступке којима ученици у најранијем периоду школовања усвајају, наравно интуитивно, представу о главним реченичним члановима. В. Мићић,



на корпусу уџбеника за млађе разреде основне школе, издаваја ове поступке и валоризује их:

„Хијерархијско место главних чланова у уџбеницима се не дефинише у духу развојне концепције. Изузев у два случаја – уџбеничком комплету (Žeželj Ralić, 2016, 2017), у коме се по аналогiji са причом (главним јунаком и радњом приче) освешћује садржај појма *главни делови реченице* и уџбенику у којем се кроз вежбе сажимања реченица главни чланови интуитивно поимају као обавезни (Purić, 2008), значење овог термина у осталим уџбеничким комплетима остаје до краја циклуса нерасветљено” (Мићић 2017: 16).

Међутим, сажимање и проширивање реченице имају изузетно важно место у настави српског језика у првом периоду школовања. Ови поступци полазе од интуитивних језичких знања којима природно располаже изворни говорник: „За разлику од осталих типова синтаксичке анализе, сажимање (и проширивање реченице) подразумева издавајање самосталних синтаксичких јединица – реченица. Тако ученици сазнају да су неки чланови у реченици главни, а неки факултативни, иако још нису упознати са њиховим функцијама у реченици” (Мићић 2016: 245). Дакле, поступком „проширења” реченице, који нам је добро познат и општезаступљен, реченица се од базичне двочлане структуре „граматички субјекат + прости глаголски предикат” допуњује атрибутима, објектима и прилошким одредбама. Уочава се или се у уџбеницима јасно назначавача да просте проширене реченице имају „додатке” – речи и делове који се „групишу око субјекта (именице) и предиката (глагола) и тако проширују и богате њено значење” (Николић, Николић 2006: 106, према: Николић, Петковић 2018: 81).

Дакле, у млађим разредима основне школе интуитивно се усваја представа о главним реченичним чла-

новима. У том процесу, елементи који нису „нужни” у структури реченице групишу се око главних – субјекта и предиката. Тако се формирају појмови субјекатског и предикатског скупа речи, што је приступ који се, како смо видели, делимично критикује.

У овој фази, препознају се и скупови речи који су по хијерархији нижи од реченице (програмом је претпостављено да ће то бити синтагме, али ученици издвајају и предлошко-падежне конструкције, које су остале непримећене у разматрањима овог типа).

У наредној фази учења, синтагме се издвајају према врстама речи, и то је, по нама, онај моменат када се претходно конструисана представа о груписању речи ремети и напушта.

Наиме, док субјекатски скуп речи на овај начин бива само додатно означен као именичка (у првој фази) синтагма, предикатски скуп речи се у потпуности напушта као појам, што је условљено традиционалним наставним и теоријским приступом према којем се глаголска синтагма гради око глагола у неличном глаголском облику. На тај начин, глаголски односно предикатски „сателити” остају „недодељени” свом хијерархијски надређеном реченичном конституенту.

Појам синтагме и врсте синтагми обрађују се у седмом разреду основне школе (Програм наставе и учења за седми разред основне школе). У Програму се наводи: „Настава синтаксе подразумева увођење појма синтагме и уочавање главног и зависног члана у оквиру ње. На јасним и неспорним примерима ученици кроз вежбања уочавају главни и зависни члан, као и врсту синтагме. Уводи се атрибут и то као синтагматски, а не реченични члан.” Осим тога, наставник се упућује на систематизовање тако што ће представити како се одређени реченични чланови исказују речју, предлошко-падежном конструкцијом, синтагмом и реченицом. Додатно, каже

се и да је потребно „указати на разлику између синтагме и предлошко-падежне конструкције”. Уџбеници прате постојећа решења којима се глаголска синтагма може градити од неличних глаголских облика. Тако се у једном уџбенику за седми разред основне школе (Милићевић, Ракоњац Николов 2020: 92–95) методички коректно, са израженом поступношћу, ученици прво подсећају на то да нелични глаголски облици не могу вршити функцију предиката, а потом се упућују да уоче функцију синтагме са глаголским прилогом и синтагме са инфинитивом. Потом се даје одређење: „Ако је главна реч синтагме глаголски прилог садашњи или прошли, служба синтагме може бити прилошка одредба за време, прилошка одредба за начин или прилошка одредба за узрок. Уколико је главна реч синтагме инфинитив, та синтагма је најчешће у служби субјекта” (Исто: 93). Остављају се по страни – а морају се оставити у оваквом концепцијском решењу – два нелична глаголска облика (глаголски придеви) без икаквих напомена (мада се претходно, према Програму, у лекцијама о неличним глаголским облицима, даје преглед свих неличних глаголских облика). Остаје и питање комплексности захтева који се постављају пред ученике овог узраста: паралелно са усвајањем појма синтагме и врста синтагме, ученици се срећу и са субјекатском функцијом инфинитива и синтагме чији је главни члан глагол у инфинитиву. Дати су примери: *Сањаиши леије снове окреиљује свакоја* и *Веома је занимљиво ири-иремаиши ирезенијације за час*. Истиче се да се синтагме са глаголом у инфинитиву добијају на питање *Шииа?* (као и у: Савовић, Срдић, Ђећез Иљукић 2019: 114). Од ученика се тражи и да заменом глаголске именице глаголом у инфинитиву „саграде” глаголску синтагму у реченици *Забрањено је јажење ираве у ирадском иарку* (Савовић и др. 2019: 115). У наведеним уџбеницима садржаји су представљени уз поштовање свих принципа, укључујући

научност, али су програми ти који, по нашем мишљењу, не дозвољавају довољну елаборацију и пуно разумевање појмова и садржаја пре прелажења на наредне.

Паралелизам у којем главни реченични конституенти – субјекат и предикат – „окупљају” додатке градећи скупове речи (у млађим разредима основне школе), нестаје преласком на појам синтагме јер лични глаголски облик, па тиме, дакле, и предикат, не може бити центар синтагме.

Међутим, „груписање” око глагола, био он у личном или неличном облику, нужно ће се појављивати и касније у току усвајања синтаксичких садржаја и појмова. Тако, да се послужимо само као илустрацијом из методичке литературе, Љ. Петровачки даје следећи пример за методичке поступке графичког представљања:

„Пример а) омогућиће ученицима да уоче да дистрибуција одређених типова допуна и одредби зависи од лексичког језгра реченице. То је у нашем примеру глагол 'рећи'. Валентност тог глагола захтева већи број конституената. Као прелазни глагол, 'рећи' тражи прави објекат ('да данас нећемо имати писмени задатак'). Његова семантичка ознака као глагола говорења омогућава да се изрази и неправи објекат ('нам'). Захтева се, наравно, и вршилац радње, као лева валенца ('наставник')” (Петровачки 2008: 71).

Осим што се, дакле, на оваква „груписања” око глагола до краја средње школе,<sup>2</sup> па и касније, упућује (и методички и теоријски), у научној и наставној

2 Иако то није тема овог рада, напоменућемо да свакако не иде у прилог квалитетној настави у средњој школи дуг период дисконтинуитета учења граматике: „Током прва два разреда средње школе синтакса остаје по страни, да би у трећем и четвртном преузела примат у градиву које се тиче граматике” (Весић 2017: 297).

литератури нема увек потпуно јасних и истоветних одређења.<sup>3</sup>

Дотичући и психологију, апстракцију и историјске „калупе”, Белић каже: „Ретко кад је реченица од једне или две речи: обично око субјекта или око предиката има речи којима се субјекат или предикат допуњују или ближе одређују” (Белић 2000: 272) и даје пример:

*Добро деџе радо читџа ѓоучне књџге.*

„Дакле, овде имамо неколико група у реченици:

Добро дете

Радо чита

Чита књџге

Поучне књџге

„Нема никакве сумње да су све речи којима се субјекат или предикат ближе одређују или допуњују нека врста или нарочита врста предиката” (Исто). Тиме Белић укључује идеју потпуно сродну идеји о дубинској предикацији, односно структури реченице, називајући их „привидним предикатима необичне врсте” (Исто). Он закључује: „Према томе, све те категорије већ у праиндоевропском језику нису ни ’привидни’ предикати, нити икакви други, већ групе речи којима се изражавају на изванстан начин модификовани појмови који се употребљавају као субјекат или као предикат или део реченице” (Исто).

М. Стевановић такође дефинише синтагму као везу речи које одређују један појам или (слично Белићевој идеји о модификацији појма) *једну ѓредсџаву* или „врше

3 М. Тир Борља (2012: 52) примећује сличну неусаглашеност, али то не образлаже и не потврђује: „У лингвистичкој литератури постоје неуједначени ставови о синтагми, што се примећује не само у различитом дефинисању синтагме као самосталне језичке и синтаксичке јединице, већ и у њеном терминолошком одређењу, као и у одређењу њених саставних делова.”

службу коју имају и поједине речи” (Стевановић 1989: 1). Осим одредбених синтагми, које означавају један појам (*високо чело*), Стевановић издваја и допунске синтагме у којима допунски чланови, како каже, „на извештан начин одређују управни” (Стевановић 1989: 153), где за примере наводи глаголе у личним глаголским облицима праћене објектима. И једне и друге одређује као скупове речи који исказују *јединство њојма*, за разлику од напоредних синтагми.<sup>4</sup>

Пипер и Клајн одређују синтагму као „спој пунозначних речи повезаних односом синтаксичке зависности у некомуникацијску синтаксичку јединицу (нпр. *лејо време, слуша музику*,<sup>5</sup> *врло добро*)” (Пипер, Клајн 2013: 259). Даље ће од глаголских синтагми навести и *имајџи усјеха*, али и *чијџа новине*, а односе међу члановима зависних синтагми објаснити и на примеру једне са личним глаголским обликом: „У примеру *слуша музику* именица у акузативу средњег [*sic!*] рода *музику*, као зависни члан синтагме *слуша музику*, повезана је односом реакције са глаголом у облику *слуша* као управним чланом те синтагме” (Исто: 259).

Елиминисање личног глаголског облика као носиоца синтагме има хибридни карактер, с обзиром на неаналогни пут којим се субјекатска синтагма идентификује са, на пример, именичком синтагмом у функцији субјекатске. С друге стране, у одређењу синтагми према врсти управне речи нигде – осим у случају глаголских синтагми – не долази до диференцијације по основу облика речи нити по основу функције у реченици. Пре свега, у критеријалном погледу, треба преиспитати и можда ујед-

4 Изузетно елабориран модел наставне обраде напоредних синтагми дају Николић и Петковић (2015), истичући да је потребно комбиновати индуктивни и дедуктивни приступ. Због непознавања појмова и терминсистема у раним фазама учења граматике, приступи су унеколико друкчији.

5 Подвлачење наше.

начити приступ свим синџама на начин који Ковачевић елаборира у раду о прилошком предикату – дакле, према врсти управне речи без обзира на њен облик или реченичну функцију (Ковачевић 2022).<sup>6</sup> Пипер и Клајн (2013: 259) напомињу да „[г]лаголске синџаге типа *слуша музику* могу бити истовремено и реченице”, што је у складу са ставом да аргументација по којој лични глаголски облик са својим „сателитима” не може бити синџага јер може бити реченица – није сасвим адекватна. Лични глаголски облик, са додатним елементима или без њих, само је потенцијална реченица.<sup>7</sup>

---

6 Ковачевић овако аргументује свој став: „Само је питање како и на ком нивоу типологизације тај [семантички] критеријум укључити и њим се служити. Већ смо показали да његово укључење у статус врсног критеријума при издвајању прилошког предиката на истом класификационом нивоу са именским предикатом представља очигледно огрешење о научно нужан *principium divisionis*. Уколико би на том нивоу био примијењен семантички као класификациони критеријум, онда би се тај критеријум морао примијенити и за одређење именског предиката. Али тад се ти предикати не би могли именовати као именски и прилошки, него би се то именовање морало направити према доминантној семантичкој карактеристици. Семантички критеријум зато мора бити укључен на хијерархијски нижем нивоу анализе: при опису и систематизацији значењских подтипова именског и прилошког предиката издвојеним према јединственом морфолошком критеријуму (врсти ријечи)” (Ковачевић 2022: 125).

7 Посредно су са овим питањима повезани и проблеми везани за предикатски апозитив. С тим у вези Ковачевић поставља питање: „А да ли приглаголски нужно значи и припредикатски?” (Ковачевић 2015: 50), те у закључку констатује: „Чињеница да се предикатски апозитив у реченичну структуру може уводити и преко глаголског секундарног предиката (најчешће глаголског прилога као кондензатора дубинског реченичног значења), доводи у питање, да не кажемо оспорава, многе готово опште-прихваћене тврдње о предикатском апозитиву” (Исто: 60).

У том смислу, вратимо се захтеву да се у најранијем периоду учења граматике издвоје скупови речи који нису реченица: ученик ће издвојити и глагол са објектом као исподреченичну јединицу јер му је као предлог дата комуникативна реченица која садржи и друге елементе. Овај проблем региструје Зељић и износи став о преформулисању и преобликовању приступа у настави:

„Као што видимо, ако је циљ формирати представу о појму синтагме, оперисање појмовима субјекатски и објекатски скуп на млађем школском узрасту је оправдано, јер је атрибут било које врсте у таквом скупу, боље рећи синтагми, зависни члан. То се за предикатски скуп не може рећи, јер се у њега, видели смо, сврставају и објекат и прилошке одредбе, које ученици у вишим разредима, али и у четвртом, морају издвојити као посебне реченичне чланове (допуне и одредбе). Не може се овако навестити ни будућа глаголска синтагма, која се традиционално у школским приручницима дефинише као синтагма у којој је глагол у неличном глаголском облику (дакле, не може бити у функцији предиката)” (Зељић 2015: 41).

Све што у најранијем периоду учења остане нејасно или се тумачи различито,<sup>8</sup> оставиће последице на разумевање без обзира на методичке поступке, труд учитеља и наставника и број часова. „У организовању програмског садржаја из синтаксе мора постојати вертикални континуитет – градиво, задаци у настави синтаксе се постепено усложњавају и процес стицања знања се раз-

---

8 „Суштинско непознавање дефиниендума осујећује употребљивост меморисане дефиниције, особито уколико је она формулисана на основу шкртих, непотпуно објашњених примера. Сви закључци и правила, као завршне нити индуктивних поступака и методичких корака, треба да буду логичан исход уочавања карактеристика проучаване језичке појаве” (Вељковић Станковић 2010: 9).



вија из разреда у разред” (Петровачки 2003: 437), дакле, тај процес мора тећи без дисконтинуитета и флукуација у базичним поставкама. А док се не успостави јасна хијерархизација научних критеријума, не може бити ни јасне поставке у настави јер је научност први и основни методички принцип.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2000: А. Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*. Изабрана дела Александра Белића, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вељковић Станковић 2010: Д. Вељковић Станковић, *Комуникативни приступ настави српског језика*, *Узданица* VII/1, 7–17.
- Весић 2017: Љ. Весић, *Актуелни квалификатив у настави српског језика*, *Наслеђе* 36, 297–307.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Проблеми наставе граматике у четвртом разреду*, *Иновације у настави*, 20/1, 75–66.
- Зељић 2015: Горан Зељић, *О скуповима речи у основношколској настави синтаксе*, *Иновације у настави*, 28/4, 37–43.
- Зељић 2006: Горан Зељић, *Садржаји из синтаксе у нижим разредима основне школе*, *Иновације у настави*, 19/1, 45–54.
- Ковачевић 2022: М. Ковачевић, *Шта је то прилошки предикат*, *Српски језик* XXVII/1-2, 115–129.
- Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Предикатски апозитив без непосредне везе с предикатом*, у: М. Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен, 47–63.
- Милићевић, Ракоњац Николов 2020: Д. Милићевић, С. Ракоњац Николов, *Граматиџка. Српски језик и књижевност за 7. разред основне школе*, Београд: Вулкан знање.
- Мићић 2017: В. Мићић, *Методичка функционалност компонентата уџбеничких дефиниција субјекта и предиката у првом циклусу образовања*, *Иновације у настави* 30/3, 12–23.

- Мићић 2016: В. Мићић, *Синтакса простије реченице у разредној настави*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.
- Николић, Петковић 2018: М. Николић, Ј. Петковић, *Настава српског језика у контексту савремених лингвистичких истраживања*. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Николић, Петковић 2015: М. Николић, Ј. Петковић, Синтагматске напоредне конструкције у средњошколској настави српског језика (методички приступ), *Наслеђе* 30, 135–146.
- Петровачки 2008: Љ. Петровачки, *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Петровачки 2003: Љ. Петровачки, Циљеви, задаци и исходи у настави синтаксе, *Српски језик* VIII/1–2, Београд, 427–438.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Програм наставе и учења за први разред основне школе: *Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања*, Службени гласник РС – Просветни гласник”, број 10/17
- Програм наставе и учења за четврти разред основне школе: *Правилник о Програму наставе и учења за четврти разред основне школе* Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник бр. 11/2019; Допуне Правилника: Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник бр.6/2020
- Програм наставе и учења за седми разред основне школе: *Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања*, Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник, бр. 5/19, 1/20, 6/20 и 8/20
- Раковић 2021: М. Раковић, Зависноложене реченице у средњошколској настави српског језика: актуелно стање и проблеми, *Методички видици* 12, 13–30.
- Савовић, Срдић, Ђећез Иљукић 2019: С. Савовић, Ј. Срдић, Д. Ђећез Иљукић, *Дар речи. Граматика српског језика за 7. разред основне школе*, Београд: Нови логос.

Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научна књига.

Тир Борља 2012: М. Тир Борља, Један приступ обради синтагме у основној школи, *Методички видици* 3, 47–72.

Pijana Čutura

## VERB PHRASE AND ITS RELATION TO THE CLAUSE IN SERBIAN LANGUAGE TEACHING

### Summary

In this paper, we try to research the way in which the concept of phrase (syntagm) is adopted, at first intuitively (as a group / set of words) in elementary school teaching of the Serbian language. The focus was on the concept of verb phrase, considering that in the younger grades of elementary school we talk about the predicate group (set) of words, parallel to the subject. Later, this parallelism is abandoned because personal verb forms do not form a syntagm. In the paper, we consulted earlier research related to teaching syntax, textbooks and teaching-learning programs, but also literature that directly or indirectly deals with these issues.

*Key words:* phrase, verb phrase, predicate, syntax teaching, clause.



## ИНДЕКС ИМЕНА

### А

- Абуш, Дорит (Dorit Abusch)  
416, 434
- Ајхенвалд, Александра  
(Alexandra Aikhenvald) 226,  
247
- Алановић, Миливој 11, 47, 145,  
190–192, 194, 197, 198, 205,  
206, 214, 221, 253–255, 262,  
263, 283, 304, 320, 445, 472
- Албахари, Давид 334
- Андрић, Иво 164, 330–335, 338
- Анић, Владиомир 254, 255, 263
- Антонић, Ивана 46, 70, 74, 91,  
93, 101, 117, 145, 263, 283,  
304, 320, 328, 332, 339, 348,  
411, 472, 473
- Апресјан (Ю. Д. Апресян)
- Апресјан, Валентина  
(Валентина Юрьевна  
Апресян) 170, 174, 239, 244
- Арсенијевић, Бобан 171, 176,  
184, 274, 282
- Арутјунова, Нина (Арутюнова  
Нина Давидовна) 226, 229,  
244
- ### Б
- Бабић, Миланка 49, 51, 53, 61,  
63, 70, 71, 120, 122, 126–128,  
139, 141, 144, 150, 154, 158,  
165, 320, 334, 340

- Бабић, Стјепан 440, 474
- Багић, Крешимир 329, 347
- Бајић, Д. 75, 86, 94
- Баранов, А.Н. 226, 227, 244
- Барић, Еугенија 149, 150, 153,  
160, 165, 355, 382
- Басара, Светислав 334, 336, 337
- Башановић Чечовић, Јелена 328,  
332, 339
- Белај, Бранимир 441, 445, 472
- Белић, Александар 100, 101,  
116, 303, 414, 415, 423,  
434–436, 485, 489
- Биртић, Матеа 441, 442, 461–  
463, 472
- Бјелогрић, Ана 236, 247
- Благојевић, Савка 75, 94
- Богданова–Бегларян, Н. В. 227,  
244, 245
- Божовић, Григороје 334
- Бондарко, Александар  
(Алекса́ндр  
Влади́мирович Бонда́рко)  
102, 103, 115, 320
- Брабец, Иван 153, 165
- Братић, Радослав 334
- Брборић, Бранислав 222
- Брборић, Вељко 473
- Брчкало, Бранка 334, 340
- Булатовић, М 154, 164
- Булгаков, Михаил (Михаи́л  
Афанáсьевич Булга́ков)

- В
- Вајс, Данијел (Daniel Weiss) 296, 298
- Ваљаревић, Срђан 334
- Ван Дајк, Теун (Teun Adrianus van Dijk) 75, 94
- Ван Чалдорп, Теса (Tessa van Charldorp) 353, 382
- Васершајт 255, 263
- Васиљевић, Анђела 73, 92, 94, 96
- Васић, Вера 14, 15, 20, 21, 45
- Васић, Рајко 334
- Велимировић, Николај
- Велмар Јанковић, Светлана 334, 336
- Вељковић Станковић, Драгана 488, 489
- Весић, Љубица 484, 489
- Винтер, Еуген (Eugene Winter) 354, 382
- Водоласкин, Евгениј (Водолазкин Евгений Германович)
- Војејкова, Марија Димитријевна (Воейкова Мария Дмитриевна) 235
- Војводић, Дојчил 145, 263, 283, 472
- Вујиновић, Јанко 334
- Вујовић, Душанка 113, 116
- Вукић, Маја 75, 76, 84, 94, 170, 172, 184, 265, 266, 269, 271, 272, 274, 275, 277, 279–282, 304, 320
- Вуковић, Чедо 332
- Вукоејевић, Лука 303, 320, 441, 472
- Вуксановић, Миро 334
- Г
- Гамут, Л. Т. Ф. (L. T. F. Gamut) 431, 433, 435
- Генет (Женет), Жерап (Gérard Genette) 372, 382
- Гофман, Ервинг (Erving Goffman) 380, 382
- Грант, Тим (Tim Grant) 360, 383
- Грон, Атле (Atle Grønn) 435
- Губерина, Петар 331, 347
- Д
- Давидсе, Кристин (Kristin Davidse) 235
- Данојлић, Милован 116, 334
- Деклер 21
- Деспотовић, Јулијана 99–101, 116, 117, 333, 340, 341
- Дик, Сајмон (Simon Cornelis Dik) 449, 472
- Домановић, Радоје 334
- Драгићевић, Рајна 145, 302, 320, 321, 473, 378, 479, 489
- Дучић, Јован 334
- Ђ
- Ђоновић, Јанко 232
- Ђорђевић, В. 95
- Ђукановић, Маја 247
- Ђуркин, Веселина 85, 88, 90, 94, 119, 146, 199, 198, 202, 291, 299, 304, 321, 334, 341
- Ж
- Живковић, Сретен 165
- Жукова, Светлана (Zhukova Svetlana) 296, 299
- З
- Зализњак, Ана (Зализняк, Анна А.) 170, 184
- Запутил, Марије 333, 341
- Звекић–Душановић, Душанка 15, 45, 51, 71
- Зељић, Горан 478, 480, 488, 489
- И
- Ивић, Милка 15, 16, 18–20, 45, 105, 116, 124, 158, 165, 286, 293, 294, 299, 303, 304, 324, 440, 449, 460, 472
- Ивић, Павле 190, 222

## J

- Јанко, Татјана (Татъяна  
Евгѣньевна Јанко) 237, 247  
Јањушевић Оливери, Ана 76,  
80, 94, 149, 152–154, 158,  
165, 166, 170, 333, 341  
Јерковић, Јован 264  
Јовановић Симић, Јелена 267,  
283, 333, 334, 341, 345  
Јовановић, Владан 302, 321, 479  
Јовановић, Јелена 190, 217, 223  
Јовић, Д. 333, 341  
Јокојама, Олга (Йокојама  
Ольга) 173, 184  
Јонке, Људевит 190, 222

## K

- Казана, Деспина (Despina  
Kazana) 274, 282  
Капор, Момо 334  
Катичић, Радослав 15–17, 45,  
123, 355, 356, 383  
Катнић Бакаршић, Марина 144,  
303, 321, 324  
Квирк, Рандолф (Randolph  
Quirk) 355, 383  
Кениг, Екехард (Eckehard  
König) 295, 300  
Керкез, Драгана 169, 170, 176,  
177, 184, 187  
Кецмановић, Владимир 334, 337  
Китајгородска, Маргарита  
Васильевна (Китайгородская,  
Маргарита Васильевна)  
238, 245  
Киш, Данило 144  
Киш, Н. 70  
Клајн, Иван 16, 74, 84, 95, 121, 144,  
150, 151, 153, 160, 165, 190,  
212, 222, 253, 263, 303, 355,  
384, 440, 473, 486, 487, 490  
Кликовац, Душка 76, 80, 82, 85,  
87, 90, 95, 101, 117, 289, 298,  
299, 420, 435

- Ковачевић, Борко 247  
Ковачевић, Душан 115, 334  
Ковачевић, Милош 13–17, 29, 32,  
41, 44, 45, 51, 63, 64, 70,  
76, 79, 80, 85, 88, 95, 121,  
132, 133, 144, 170, 171, 179,  
180, 185, 189, 191, 193, 200,  
206, 207, 222, 223, 225, 244,  
251, 252, 255–257, 259, 263,  
267, 268, 270, 282, 283, 303,  
304, 317–319, 321, 322, 324,  
328–330, 333, 334, 337, 342,  
347, 348, 353, 355, 356, 367,  
369, 383, 392, 393, 410, 411,  
472, 487, 489  
Козинцева, Наталија  
(Козинцева Наталиа  
Андреевна) 228, 245  
Кољасева, Алена (Kolyaseva,  
Alena) 235, 247  
Комтер, Марта (Martha L.  
Komter) 353, 383  
Копотев, Михаил (Михаил  
Вячеславович Копотев)  
226, 245  
Кордић, Сњежана 120–124, 133,  
136, 142, 144, 304, 322, 368,  
369, 383, 391, 410  
Корниш, Френсис (Francis  
Cornish) 83, 95  
Кочић, Петар 116, 330, 332, 334  
Краков, Владимир 334  
Крацер, Анђелика (Angelika  
Kratzer) 422, 431, 436  
Крејдлин, Грегориј (Григóрий  
Ефíмович Кре́йдлин) 170,  
171, 185  
Кристал, Дејвид 303, 391, 393,  
394, 411  
Кристенсен, Кен (Ken Ramshøj  
Christensen) 362, 383

- Кубурић Мацура, Мијана 185, 207, 222
- Кулгард, Малком (Malcolm Coulthard) 352, 358, 359, 361, 364, 378, 383, 384
- Кунцман–Милер, Барбара (Kunzmann–Müller, Barbara) 179, 185
- Купе, Александар (Alexander R. Coupe) 286, 299
- Кусумото, К. (Kiyomi Kusumoto) 415, 416, 422, 424–426, 428, 435
- Л
- Лазаревић, Лаза 115
- Лајонс, Џон 399, 411
- Лалевић, Миодраг 16, 46
- Левин, Јуриј (Левин Юрий И.) 170, 185
- Левонтина, Ирина (Ирина Борисовна Левонтина) 230, 231, 235–237, 239, 245
- Леро Максимовић, Соња 27, 46
- Лич, Џеффри (Geoffrey Leech) 362, 384, 395, 411
- М
- Маретић, Томислав 16, 46, 61, 70, 100, 101, 106, 117, 153, 165, 286, 299, 355, 384
- Марић, Биљана 225, 226, 236, 238, 239, 244–246, 248, 257, 263, 283, 472
- Марковић, Александра 249, 264
- Марковић, Радован Бели 330, 332, 334, 335, 337, 339
- Матисен, Кристијан (Christian Matthiessen) 335, 385
- Матић, Владан 334
- Микаељан, Ирина (Ирина Микаэлян) 170, 184
- Микелсен (Н. К. Mikkelsen) 251, 263
- Милановић, Александар 343
- Милановић, Н. 334, 342, 343
- Милас, Мате 298, 299
- Миличић, Данијела 489
- Милошевић, Јованка 125, 126, 128, 144, 202, 222
- Милошевић, Ксенија 469, 472
- Миновић, Миливоје 328, 331, 334, 339, 343
- Мирилов, Ружица 343
- Мирков, Жељко 334, 359, 384
- Митић, Ивана 265, 266, 271, 274, 283, 284
- Мићић, Вишња 478, 480, 481, 489, 490
- Михаљевић, Милан 355, 384
- Михаљевић, Милица 302, 322
- Младенов, Марин 328, 333, 339
- Московљевић Поповић, Јасмина 15, 20, 22, 46, 285, 298–300, 304, 322, 442, 449, 460, 464, 472, 473
- Мразовић, Павица 137, 145, 149, 150, 153, 158, 165, 179, 185, 324
- Муратагић Туна, Хаснија 328, 332, 339
- Мусић, Аугуст 15, 46, 286, 299
- Н
- Надворникова, Олга (Olga Nádvořníková) 298, 299
- Недјалков, Игор (Igor V. Nedjalkov) 286, 287, 292, 296, 299
- Ненадић, Доброило 334
- Ненезић, Соња 62, 70
- Никитин, Михаил Васиљевич (Михаил Васиљевич Никитин) 151, 165



- Никитина, Татјана (Tatiana Nikitina) 228
- Николаева, Тагјана (Татьяна Михайловна Николаева) 170, 185, 241, 246, 248
- Николић, Видан 334
- Николић, Марина 74, 95, 145, 170, 186, 190, 213, 217, 218, 222, 263, 283, 301–303, 322, 325
- Николић, Милка 327, 328, 330, 333, 334, 343, 344, 348, 349, 472, 579–481, 486, 490
- Новаков, Предраг 74, 95
- Нушић, Бранислав 115
- О
- Огихара, Т. (Toshiyuki Ogihara) 425, 435
- Олсон, Џон (John Olsson) 352, 357–360, 371, 372, 375, 379, 384
- П
- Павловић Јовановић, Јелена 256, 263, 334, 344
- Павловић, Слободан 145, 263, 283, 472
- Падучева, Елена (Елена Викторовна Падучева) 170, 171, 174, 176, 178, 185, 186, 226, 230, 246
- Палић, Исмаил 62, 70, 213, 222, 303, 322, 355, 356, 384
- Панић Церовски, Наталија 236, 247
- Пекелис, Олга (Пекелис Ольга Евгеньевна) 170, 184
- Петковић, Јелена 205, 334, 344, 472, 479–481, 186, 190
- Петров, Рајко Ного 334
- Петровачки, Љиљана 484, 489, 490
- Петровић, Горан 334, 339
- Петровић, Растко 116, 330, 331, 339
- Петровић, Снежана 241, 246
- Пецо, Асим 303, 334, 345
- Пешикан, Митар 222, 264
- Пижурица, Мато 264
- Пипер, Предраг 14, 16, 18, 46, 51, 52, 70, 74, 84, 93, 95, 101–103, 111, 117, 125, 127, 128, 145, 150, 151, 153, 160, 165, 190, 212, 222, 225, 232, 246, 252, 253, 263, 268, 283, 303, 355, 384, 395, 396, 411, 435, 440, 472, 473, 486, 487, 490
- Плунгијан, Владимир (Владимир Александрович Плунгијан) 226, 227, 229, 242, 244, 246
- Подлескаја, Вера (Подлеская Вера Исааковна) 228, 246
- Поповић, Љубомир 16, 46, 51, 71, 101, 111, 117, 123, 145, 149, 150, 153, 154, 160, 166, 190, 212–214, 217, 223, 252–254, 263, 264, 303, 440, 441, 444, 445, 472, 473
- Поповић, Људмила 70, 93, 117, 145, 263, 283, 372, 374, 384, 411, 421, 435
- Поц, Кристофер (Christopher Potts) 355, 384
- Прањковић, Иво 16, 46, 51, 64, 70, 71, 74, 95, 121, 145, 317, 324, 356, 360, 371, 385
- Пријаткина, Ала (Прияткина Алла Ф.) 170, 171, 186
- Принц, Џералд (Gerald J. Prince) 359–361, 372, 384
- Прџић, Твртко 394, 395, 398, 411
- Пулум, Џефри (Geoffrey K. Pullum) 355, 385

- Р
- Рагуж, Д. 124
- Радовановић, Милорад 190,  
191, 205, 223, 318, 322, 323,  
334, 345
- Радовић Тешић, Милица 74,  
95, 303
- Радуловић, Зорица 328, 332, 339
- Радуловић, Јован 334, 336
- Радфорд, Ендру (Andrew  
Radford) 355, 384
- Рајковић, Љубиша Кожељац  
328, 332, 340
- Раковић, Марија 490
- Ракоњац Николов, Сунчица 489
- Рахилина, Е.В. 244
- Редли, Јелена 351, 386
- Рисојевић, Ранко 334
- Ристић, Стана 120, 145, 230, 247
- Рок, Франсес (Frances Rock)  
352, 384, 385
- Ружић, Владислава 46, 70, 93,  
102, 117, 145, 304, 317, 323,  
411, 473
- Рукаја, Хасан (Ruqaiya Hasan)  
75, 92, 96, 358, 394, 411
- Русимовић, Тања 304, 323, 334,  
345, 389, 392, 394, 411, 412
- Руштић, Марија 334, 345
- С
- Саведра, Д. (D. Saavedra) 15, 19,  
46, 473
- Савовић, Слађана 483, 490
- Савчук, Светлана (Светлана  
Олеговна Савчук) 235, 247
- Сатјукова, Дарја Николајевна  
(Сатјукова Дарња  
Николаевна) 235
- Сањиков, Владимир (Владимир  
Санников) 170–172, 174,  
177, 186
- Секулић, Исидора 115, 334
- Селенић, Слободан 334
- Селимовић, Меша 334
- Сергејева, Елена Николајевна  
(Сергеева Елена  
Николаевна) 235, 247
- Сесар, Дубравка 52, 53, 71, 120
- Сијарић, Ђамил 332
- Силић, Јосип 16, 46, 51, 71, 74,  
95, 254, 255, 263, 356, 360,  
371, 385
- Симеон, Рикард 50, 74, 96, 303
- Симић, Радоје 102, 117, 149, 150,  
166, 190, 217, 223, 267, 283,  
323, 334, 345
- Скок, Петар 244, 248
- Сладојевић, Петар 414, 420, 435
- Слијепчевић Бјеливук,  
Светлана 302, 303, 323
- Смирнова, А. И. 435
- Спронк, Стеф (Spronck, Stef)  
228, 248
- Срдић, Јелена 490
- Станковић, Борисав 336
- Станојевић, Веран 395, 411, 413,  
414, 421, 436
- Станојчић, Живојин 16, 46, 51,  
71, 101, 111, 117, 123, 145,  
149, 150, 153, 154, 160, 166,  
303, 328, 330, 340
- Стевановић, Јулијана 324, 345
- Стевановић, Михаило 47, 51,  
71, 101, 117, 123, 145, 153,  
166, 170, 186, 189, 190, 194,  
223, 292, 299, 323, 334, 355,  
385, 485, 486, 491
- Стенинг, К. (K. Stenning) 397, 411
- Стипчевић, Балша 438, 473, 474
- Стојановић, Ј. 286, 299
- Субановић, Катарина 345
- Сурина А. П. 227, 228, 239, 247

## Т

- Танасић, Срето 46, 70, 93, 102,  
117, 145, 263, 283, 292, 300,  
304, 318, 324, 333, 334, 345,  
346, 348, 411, 429, 440, 442,  
445, 449, 464, 465, 472, 473  
Тежак, Стјепко 440, 474  
Тенијер, Лусијен (Lucien  
Tesnière) 353, 385  
Тир Борља, Марија 485, 491  
Тошовић, Бранко 46, 70, 93, 117,  
145, 411, 473

## Ђ

- Ђевриз Нишић, В. 334, 346  
Ђеклић, Нина 334, 346  
Ђетковић, Сања 352, 361  
Ђећез Иљукић, Драгана 490  
Ђопић, Бранко 334  
Ђорац, Милорад 328, 331, 340  
Ђосић, Добрица 115, 330, 332, 334

## У

- Урисон, Елена (Елена Урысон)  
170–172, 174–177, 181, 186  
Урошевић, Данка 355, 368, 369,  
385

## Ф

- Финтел, Кај (Kai von Fintel) 421,  
436  
Фужерон, И. 177–179, 187

## Х

- Хаворт, Кејт (Kate Haworth)  
353, 385  
Хадлстон, Родни (Rodney  
Huddleston) 355, 385  
Хајм, Ајрин (Irene Heim) 421,  
422, 431, 436  
Халид, Булић 193, 194, 221

- Халидеј, Мајкл (Michael  
Alexander Kirkwood  
Halliday) 75, 92, 96, 355, 385,  
394, 411  
Хам, Санда 441, 465, 474  
Хаспелмат, Мартин (Martin  
Haspelmath) 286, 295, 300  
Херман, Јоахим (Joachim  
Herrmann) 359, 361, 385  
Ховалд, Блејк (Blake Howald)  
354, 386  
Хол, П. ((Hall, P.) 377, 386  
Хол, Фил (Hall, Phil) 352  
Храковски, Виктор  
(Храковский Виктор  
Самуилович) 151, 166  
Храсте, Мате 165  
Худечек, Лана 329, 348

## Ц

- Црњански, Милош 334–336, 339

## Ч

- Чудомировић, Јован 20, 22, 23,  
47, 170, 172, 176, 179, 180,  
187, 303, 324  
Чумаков, Грегориј (Григориј  
Михайлович Чумаков) 225,  
247  
Чутура, Илијана 76, 88, 96, 334,  
344, 346, 347, 477, 491

## Ш

- Шај, Роџер (Roger W. Shuy) 352,  
386  
Шарић, Љиљана 82, 96  
Шипка, Милан 332, 340  
Шмелев, Алексеј (Алексей  
Дмитриевич Шмелёв) 239,  
244  
Штехов, Арним (Arnim von  
Stechow) 416, 435, 436  
Штрбац, Гордана 324



Одјељење за српски језик  
Библиотека  
НАУЧНИ СКУПОВИ  
Књига 12

АКТУЕЛНА ПИТАЊА СИНТАКСЕ  
РЕЧЕНИЦЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

\* \* \*

Главни и одговорни уредник  
Емир Кустурица

Уредник  
Проф. др Милош Ковачевић

Издавач  
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ  
Трг Николе Тесле, Андрићград  
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача  
Емир Кустурица, директор

Коректура и лектура  
Милан Ружић

Прелом текста  
Жељка Башић Станков

Штампа  
Белпак, Београд

Тираж  
100

ISBN 978-99976-89-25-2



ISBN 978-99976-89-25-2



CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна и универзитетска библиотека  
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'367(082)

НАУЧНИ скуп "Актуелна питања синтаксе реченице  
српског језика" (2023 ; Вишеград)

Актуелна питања синтаксе реченице српскога језика  
: радови са научног скупа „Актуелна питања синтаксе  
реченице српског језика”, одржаног у Андрићграду 6, 7.  
и 8. октобра 2023 / [главни и одговорни уредник Емир  
Кустурица]. - 1. изд. - Вишеград : Андрићев институт, 2024  
(Београд : Белпак). - 499 стр. ; 20 см. - (Библиотека Науч-  
ни скупови. Одјељење за српски језик ; књ. 12 / уредник  
едиције Милош Ковачевић)

Тираж 100. - На насл. стр. мјесто издавања: Андрићград.  
- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библи-  
ографија уз сваки рад. - Регистар. - Summaries.

ISBN 978-99976-89-25-2

COBISS.RS-ID 141461249

